

ภาษาและภาพสะท้อนในกฎหมายล้านคำกอง

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต
สาขาวิชาจารึกภาษาไทยและภาษาตะวันออก แบบ 2.1 ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต

ภาควิชาภาษาตะวันออก

มหาวิทยาลัยศิลปากร

ปีการศึกษา 2567

ลิขสิทธิ์ของมหาวิทยาลัยศิลปากร

ภาษาและภาพสะท้อนในกฎหมายล้านคำทอง

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต
สาขาวิชาจารึกภาษาไทยและภาษาตะวันออก แบบ 2.1 ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต

ภาควิชาภาษาตะวันออก

มหาวิทยาลัยศิลปากร

ปีการศึกษา 2567

ลิขสิทธิ์ของมหาวิทยาลัยศิลปากร

LANGUAGE AND REFLECTION IN
THE LAN KHAM KONG LAW

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements
for Doctor of Philosophy Epigraphy in Thai and Oriental Languages

Department of Oriental Languages

Academic Year 2024

Copyright of Silpakorn University

หัวข้อ ภาษาและภาพสะท้อนในกฎหมายล้านคำทอง
โดย นางสาวพชรมณ ใจงามดี
สาขาวิชา จารึกภาษาไทยและภาษาตะวันออก แบบ 2.1 ปรัชญาดุสิต
บัณฑิต
อาจารย์ที่ปรึกษาหลัก รองศาสตราจารย์ ดร. อรวรรณ บุญยฤทธิ์

คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร ได้รับพิจารณาอนุมัติให้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา ตาม
หลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต

..... คณะบดีคณะโบราณคดี
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ดำรงพล อินทร์จันทร์)

พิจารณาเห็นชอบโดย

..... ประธานกรรมการ
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ราชันย์ นิลวรรณภา)

..... อาจารย์ที่ปรึกษาหลัก
(รองศาสตราจารย์ ดร. อรวรรณ บุญยฤทธิ์)

..... ผู้ทรงคุณวุฒิภายใน
(อาจารย์ ดร. อุเทน วงศ์สถิตย์)

..... ผู้ทรงคุณวุฒิภายใน
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. สมบัติ มิ่งมีสุขศิริ)

..... ผู้ทรงคุณวุฒิภายนอก
(รองศาสตราจารย์ ดร. ชาญชัย คงเพียรธรรม)

60114801 : จารึกภาษาไทยและภาษาตะวันตก แบบ 2.1 ปรัชญาดุสิต

คำสำคัญ : พวน, กฎหมายล้านคำกอง, ภาษาในกฎหมาย, ภาพสะท้อนในกฎหมาย

นางสาว พชรมณ ใจงามดี: ภาษาและภาพสะท้อนในกฎหมายล้านคำกอง อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก :
รองศาสตราจารย์ ดร. อรวรรณ บุญยฤทธิ

วิทยานิพนธ์เรื่อง “ภาษาและภาพสะท้อนในกฎหมายล้านคำกอง” มีวัตถุประสงค์เพื่อ ศึกษากลวิธีทางภาษาในกฎหมายล้านคำกอง และภาพสะท้อนในกฎหมายล้านคำกอง ดำเนินการศึกษาโดยปริวรรตและถ่ายทอดเนื้อหาส่วนที่ 2 ของเอกสารโบราณเรื่อง ขุนบุรม เลขที่ 60 ซึ่งเป็นเอกสารโบราณ จารด้วยอักษรไทยน้อย ใบลานที่ 49 ถึง ใบลานที่ 112 ที่อนุรักษ์โดยสำนักหอสมุดแห่งชาติ กรุงเทพฯ แล้วแปลเนื้อหาที่ทำการปริวรรตและถ่ายทอด ผลการศึกษาพบว่ากลวิธีการใช้ภาษามี 3 กลวิธี แบ่งเป็น กลวิธีทางศัพท์ กลวิธีทางวรรณศิลป์ กลวิธีการขยายข้อความ 1. กลวิธีทางศัพท์ในที่ปรากฏในกฎหมายล้านคำกอง มีดังนี้ คือ การใช้คำเรียกบุคคล คำศัพท์ที่เกี่ยวกับการกระทำความผิด คำศัพท์ที่เกี่ยวข้องกับบทลงโทษ คำศัพท์ด้านการปกครอง การใช้คำยืมภาษาบาลี - สันสกฤต การใช้คำยืมภาษาเขมร 2. กลวิธีทางวรรณศิลป์ ได้แก่ การใช้คำขึ้นต้น การใช้คำลงท้าย การเล่นเสียงสัมผัส การซ้อนคำ และการใช้คำสร้อย 3. กลวิธีการขยายข้อความในกฎหมายล้านคำกอง สามารถจำแนกได้เป็น 4 แบบ คือ 1) การขยายข้อความด้วยการบรรยาย 2) การขยายข้อความด้วยการสั่งสอน 3) การขยายข้อความด้วยการยกตัวอย่าง และ 4) การขยายข้อความด้วยการเปรียบเทียบ

ผลการศึกษาภาพสะท้อนที่ปรากฏในกฎหมายล้านคำกองจำนวน 5 ด้าน คือ ด้านการปกครอง แบ่งเป็น ลักษณะการปกครอง คลองธรรมที่ใช้ในการปกครอง ด้านสังคม แบ่งเป็น ชนชั้นในสังคม กฎหมายเฉพาะของแต่ละชนชั้น สถานภาพของผู้หญิงในสังคม ด้านเศรษฐกิจ แบ่งเป็น อาชีพเกษตรกร อาชีพค้าขายในอาณาจักร อาชีพอื่น ๆ ในอาณาจักร การเก็บรายได้ของอาณาจักร ด้านวัฒนธรรม แบ่งเป็น วัฒนธรรมเรื่องขวัญ ประเพณีการสักการะหลักเมือง การขอขมากรรม และภาพสะท้อนด้านความเชื่อเรื่องศาสนาพุทธ

60114801 : Major Epigraphy in Thai and Oriental Languages

Keyword : Phuan, Lan Khamkong law, Language in the law, Reflection in the law

MISS Pacharamon JAINGAMDEE : Language and Reflection in the Lan Khamkong Law Thesis advisor : Associate Professor Orawan Boonyarith, Ph.D.

The thesis, entitled “Language and Reflection in the Lan Khamkong Law,” aims to study the language tactics in the Lan Khamkong Law and Reflections in the Lan Khamkong Law. The methodological approach taken in this study was to first transliterate the content of *Khun Burom, Document Number 60*, which is a palm-leaf manuscript written in the Thai-Noi script, as well as to translate the content of Document from page 49 to 112, which is held in the collection of the Bangkok National Library. The results of the study showed that there are three tactics for language usage, divided into lexical tactics, literary tactics, and explanatory tactics. 1. The lexical tactics that appear in the Lan Khamkong Law are as follows: terms denote to individuals, words relating to crimes and offenses, words relating to punishments, words relating to administration, words borrowed from Pali and Sanskrit, and words borrowed from Khmer. 2. Literary tactics include the use of introductory words, the use of closure words, synonymous compounds and words used as literary devices for the complete metric verses. 3. Explanatory tactics expand the legal contexts of the Lan Khamkong Law, and can be divided into four types, which are styled as lecturing, instructing, providing examples, and by simile.

The results of the study reflect that the Lan Khamkong Law has five aspects, being governance aspect is divided into the characteristics of government, and the canals used in the administration. Social divisions explain the legal rights for different social classes, and the status of women in society. The economic aspect is divided into those practicing farming, trading career in the kingdom, other occupations in the kingdom, and collecting the kingdom revenue. The cultural aspect is divided into morale of culture, tradition of paying homage to the city pillar, asking for forgiveness, and reflections on Buddhism beliefs.

กิตติกรรมประกาศ

การวิจัยเรื่อง “ภาษาและภาพสะท้อนในกฎหมายล้านคำกอง สามารถดำเนินการจนประสบความสำเร็จจลุล่วงไปด้วยดี เนื่องจาก ได้รับความอนุเคราะห์และสนับสนุนเป็นอย่างดีจาก รองศาสตราจารย์ ดร. อรวรรณ บุญฤทธิ์ ที่ได้กรุณาให้คำปรึกษา ความรู้ ข้อคิด ข้อเสนอแนะ และปรับปรุงแก้ไขข้อบกพร่องต่าง ๆ จนกระทั่งการวิจัยครั้งนี้สำเร็จเรียบร้อยด้วยดี ผู้วิจัยขอกราบ ขอบพระคุณเป็นอย่างสูงไว้ ณ ที่นี้ ขอขอบพระคุณ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ราชนัย นิลวรรณภา ประธานกรรมการสอบวิทยานิพนธ์ ที่ให้ความอนุเคราะห์ในการช่วยเหลือในการทำวิจัยครั้งนี้ ขอขอบพระคุณ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. สมบัติ มั่งมีสุขศิริและ อ. ดร. อุเทน วงศ์สถิตย์ กรรมการสอบ วิทยานิพนธ์ ที่ให้ความอนุเคราะห์ในการช่วยเหลือ แนะนำในการทำวิจัยครั้งนี้ ขอขอบพระคุณ รองศาสตราจารย์ ดร. ชาญชัย คงเพียรธรรม กรรมการสอบวิทยานิพนธ์ ที่ให้ความอนุเคราะห์ในการ ช่วยเหลือให้คำปรึกษา ความรู้ ข้อคิด ข้อเสนอแนะ และปรับปรุงแก้ไขข้อบกพร่องต่าง ๆ ในการทำวิจัย ครั้งนี้ ทั้งยังให้กำลังใจและคอยรับฟังปัญหาในการทำวิทยานิพนธ์ ขอขอบคุณ นางสาวกนวรรณ ชัยทัต และนายณรงค์ศักดิ์ ราวะรินทร์ที่ให้ความช่วยเหลือในการแก้ไขข้อบกพร่องในการลงระบบ ข้อมูลวิทยานิพนธ์ออนไลน์ อีกทั้งคอยให้กำลังใจและคอยรับฟังปัญหาในการทำวิทยานิพนธ์ ขอขอบพระคุณ นางสาวจินตนา ศิริบุญทรัพย์พัฒนา ที่ให้อนุเคราะห์ในการจัดทำตัวเล่มวิทยานิพนธ์ ที่คอยให้กำลังใจและคอยรับฟังปัญหาในการทำวิทยานิพนธ์ ขอขอบพระคุณ นายทวีป และนางอำนาจ ใจงามดี คุณพ่อและคุณแม่ที่ให้ชีวิต และให้ความอนุเคราะห์ในการจัดทำตัวเล่มวิทยานิพนธ์ และ ขอขอบคุณหมอที่รักษาอาการป่วยระหว่างการจัดทำตัวเล่มวิทยานิพนธ์ ขอขอบคุณว่าที่ ร.ต. พงษ์ศักดิ์ บำเพ็ญรัตน์ ที่คอยให้กำลังใจและคอยรับฟังปัญหาในการทำวิทยานิพนธ์ สุดท้ายนี้ผู้วิจัยหวังว่างานวิจัย ฉบับนี้คงเป็นประโยชน์สำหรับกลุ่มชาติพันธุ์พวน และผู้ที่สนใจศึกษาเอกสารโบราณในกลุ่มชาติพันธุ์ ต่อไป

พชรมณ ใจงามดี

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย.....	ง
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	จ
กิตติกรรมประกาศ.....	ฉ
สารบัญ.....	ช
สารบัญรูปภาพ.....	ญ
บทที่ 1 บทนำ.....	1
1.1 ที่มาและความสำคัญของปัญหา.....	1
1.2 วัตถุประสงค์ของการศึกษา.....	5
1.3 ขั้นตอนการวิจัย.....	5
1.4 ขอบเขตของการวิจัย.....	5
1.5 ข้อตกลงเบื้องต้น.....	6
1.6 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ.....	7
บทที่ 2 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	8
2.1 เอกสารและงานวิจัยเกี่ยวกับกลวิธีการใช้ภาษาในกฎหมาย.....	8
2.2 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับภาพสะท้อนในกฎหมาย.....	11
บทที่ 3 ลักษณะทั่วไปของกฎหมายล้านคำกอง.....	18
3.1 ลักษณะอักษรวิธี.....	18
3.2 ลักษณะคำประพันธ์.....	22
3.3 เนื้อหาในกฎหมาย.....	24
บทที่ 4 ภาษาในกฎหมายล้านคำกอง.....	27
4.1 กลวิธีทางศัพท์.....	27

4.1.1 คำเรียกบุคคล	27
4.1.2 คำศัพท์ที่เกี่ยวกับการกระทำผิด.....	53
4.1.3 คำศัพท์ที่เกี่ยวข้องกับบทลงโทษ.....	58
4.1.4 การใช้คำยืมภาษาบาลี สันสกฤต.....	69
4.1.5 การใช้คำยืมภาษาเขมร	81
4.1.6 คำศัพท์ด้านการปกครอง	84
4.2 กลวิธีทางวรรณศิลป์.....	86
4.2.1 คำขึ้นต้นและคำลงท้าย.....	86
4.2.2 การเล่นเสียงสัมผัส.....	94
4.2.3 การซ้อนคำ.....	97
4.2.4 การใช้คำสร้อย.....	103
4.3 กลวิธีการขยายข้อความ.....	104
4.3.1 การขยายข้อความด้วยการบรรยาย.....	104
4.3.2 การขยายข้อความด้วยการสั่งสอน	108
4.3.3 การขยายข้อความด้วยการยกตัวอย่าง.....	110
4.3.4 การขยายข้อความด้วยการเปรียบเทียบ	114
บทที่ 5 ภาพสะท้อนในกฎหมายล้านคำกอง	117
5.1 ภาพสะท้อนด้านการปกครองในอาณาจักรพวน	117
5.1.1 ลักษณะการปกครอง	119
5.1.2 คลองธรรมที่ใช้ในการปกครอง.....	121
5.2. ภาพสะท้อนทางสังคมในกฎหมายล้านคำกอง	133
5.2.1 ชนชั้นในสังคม	133
5.2.2 กฎหมายเฉพาะของแต่ละชนชั้น	143
5.2.3 สถานภาพของผู้หญิงในสังคม	145

5.3 ภาพสะท้อนด้านเศรษฐกิจในอาณาจักรพวน	150
5.3.1 อาชีพเกษตรกรรม.....	151
5.3.2 อาชีพค้าขายในอาณาจักร.....	155
5.3.3 อาชีพอื่น ๆ ในอาณาจักร.....	156
5.3.4 การเก็บรายได้ของอาณาจักร	160
5.4. ภาพสะท้อนวัฒนธรรม.....	163
5.4.1. วัฒนธรรมเรื่องขวัญ.....	163
5.4.2 ประเพณีการสักการะหลักเมือง.....	168
5.4.3 การขอขมากรรม.....	169
5.4.4 ภาพสะท้อนด้านความเชื่อเรื่องศาสนาพุทธ.....	170
บทที่ 6 บทสรุปและข้อเสนอแนะ.....	173
6.1 ภาษาที่ปรากฏในกฎหมายล้านคำกอง	173
6.2 ภาพสะท้อนในกฎหมายล้านคำกอง.....	178
6.3 ข้อเสนอแนะ.....	180
รายการอ้างอิง.....	181
ภาคผนวก.....	185
ภาคผนวก.....	186
ประวัติผู้เขียน.....	312

สารบัญรูปร่าง

	หน้า
รูปภาพที่ 1 แผนที่ปัจจุบันเป็นส่วนหนึ่งของแคว้นพวน.....	2
รูปภาพที่ 2 เอกสารใบลานขุนบรม ฉบับที่ 60.....	4

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ที่มาและความสำคัญของปัญหา

คัมภีร์พระเวทเป็นคัมภีร์สำคัญของศาสนาของฮินดู ประกอบด้วย ฤคเวท ยชุรเวท และสามเวท ส่วนอถรรพเวทเป็นคัมภีร์ที่เพิ่มเข้ามาในยุคหลัง โดยฤคเวทใช้สวดสรรเสริญเทพเจ้า ยชุรเวทว่าด้วยระเบียบวิธีในการประกอบพิธีบูชาัญญและบวงสรวงต่าง ๆ สามเวทใช้สำหรับการสวดในพิธีกรรม ถวายน้ำโสม (เหล้า) ให้แก่พระอินทร์และขับกล่อมปวงเทพเจ้า และอถรรพเวทเป็นคัมภีร์ที่รวบรวมคาถาอาคมหรือเวทมนตร์ เนื้อหาของคัมภีร์เหล่านี้ที่เก่าที่สุดมีอายุราว 1,000 ปี ก่อนพุทธกาล (Rocher, 2003: 103) ชาวฮินดูถือว่าความรู้ทั้งปวงในโลกนี้ล้วนมาจากคัมภีร์พระเวทรวมทั้งคัมภีร์มนูธรรมศาสตร์ด้วย

คัมภีร์มนูธรรมศาสตร์เป็นคัมภีร์กฎหมายโบราณของอินเดีย หมายถึง คัมภีร์อันเป็นต้นกำเนิดแห่งกฎหมายของมนู คำว่า “มนู” เป็นภาษาสันสกฤตมาจากคำว่า มนุ (มะนุ) มาจากธาตุ (รากคำ) ว่า มนุ (มัน) หมายถึง คิด เต็มปัจจัย “อุ” เป็น มนุ หมายถึง ผู้เป็นตัวแทนของมนุษย์ ผู้เป็นบิดาแห่งมนุษยชาติ ผู้ให้กฎหมายคนแรกในตำนานของอินเดียโบราณ (Rocher, 2003: 104) คำว่า “ธรรมศาสตร์” มาจากคำว่า ธรรมะ กับคำว่า “ศาสตร์” คำว่า ธรรมะ หมายถึง หน้าที่ คำว่า ศาสตร์ หมายถึง วิชาความรู้ คำว่า มนูธรรมศาสตร์เป็นวิชาความรู้ในหน้าที่ของมนู (Rocher, 2003: 104)

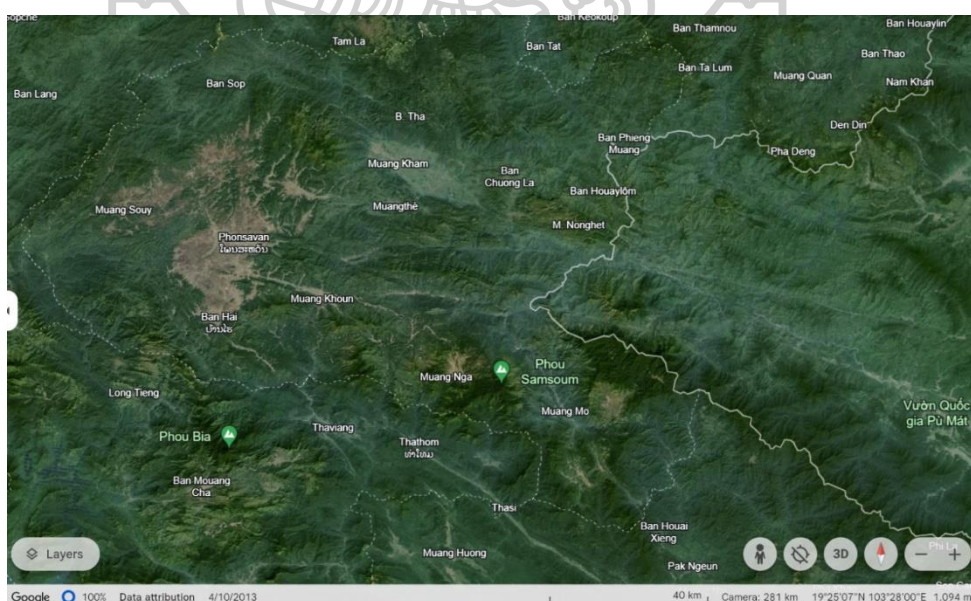
คัมภีร์มนูธรรมศาสตร์ มีทั้งหมด 2,694 โศลก มีเนื้อหาหลากหลาย กล่าวคือ ได้บรรจุสารานุกรมศาสนา ศีลธรรม การเมือง และกฎหมายไว้ คัมภีร์พระมนูธรรมศาสตร์ส่งอิทธิพลให้คัมภีร์พระธรรมสูตรซึ่งสอนปรัชญาการดำรงชีวิตที่สอดคล้องกับสังคมของชาวฮินดูในอินเดีย ส่งผลให้เกิดอิทธิพลให้ต่อมาเกิดการนำพระสูตรบางส่วนในคัมภีร์พระธรรมสูตรมาปรับเป็นคัมภีร์พระธรรมศาสตร์ (ประภัสสร เรียงปัญญา 2539 : 30 - 35) ซึ่งคัมภีร์พระธรรมศาสตร์เป็นกฎหมายโบราณในอดีตของภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

“ธรรมศาสตร์” หมายถึง วิชาที่ว่าด้วยหน้าที่ หรือวิชาที่ทำให้เกิดความยุติธรรม ซึ่งก็คือวิชากฎหมายนั่นเอง “วิชาธรรมศาสตร์” แบ่งออกเป็น 18 หมวด (หยุด แสงอุทัย, 2538: 3) พระธรรมศาสตร์ประกอบด้วย มูลคดีพระธรรมศาสตร์ 39 ประการ แบ่งออกเป็น 2 ประเภท คือ มูลคดีแห่งผู้พิพากษาและตุลาการ 10 ประการ คือ กฎหมายเกี่ยวกับศาลและอำนาจวิธีพิจารณาความ มูลคดีวิวาท 29 ประการ คือ กฎหมายอันกำหนดสิทธิและหน้าที่ของบุคคลที่เกิดกรณีพิพาทต่อกัน ผู้วิจัยพบว่าหลักพระธรรมศาสตร์ได้รับอิทธิพลจากหลักคำสอนในศาสนาฮินดู และศาสนาพุทธ ต่อมาได้

เผยแพร่เข้ามาในดินแดนต่าง ๆ ในเอเชียอาคเนย์พร้อมกับการเผยแพร่ศาสนาพราหมณ์และพุทธศาสนา ไม่ว่าจะเป็น ไทย พม่า กัมพูชา และลาว เป็นต้น

เอกสารทางประวัติศาสตร์สันนิษฐานว่า ขุนบรม เป็นกษัตริย์พระองค์เดียวกันกับพระเจ้าปิโละโกที่ปรากฏในพงศาวดารจีน ซึ่งมีอำนาจปกครองในดินแดนสิบสองจุไทช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 13 หรือเมื่อประมาณ 1,300 ปี มาแล้ว (มานิจ ชุมสาย, 2522: 95) ตามพงศาวดารล้านช้าง ขุนบรมมีพระโอรสทั้งสิ้น 7 พระองค์ ก่อนที่จะมอบดินแดนให้พระโอรสไปปกครอง ขุนบรมได้นำแบบแผนพระธรรมศาสตร์จากอินเดียมาเป็นหลักในการปกครองอาณาจักรล้านช้าง จึงเรียกกฎหมายที่ใช้ในอาณาจักรล้านช้างสมัยการปกครองขุนบรมว่า “พระธรรมศาสตร์ขุนบรม” เมื่อพระโอรสทั้ง 7 ของขุนบรมได้ไปปกครองเมืองต่าง ๆ ที่ขุนบรมได้มอบให้ก็นำพระธรรมศาสตร์ขุนบรมไปใช้ในการปกครองดินแดนของตนด้วย ขุนบรมได้ให้โอรสทั้ง 7 แยกย้ายกันไปสร้างบ้านแปลงเมืองโดยให้ขุนลอไปสร้างเมืองขวา (หลวงพระบาง) ยีผาลานไปหัวแต (หนองแส) สามจูงสงไปเมืองแกวช่องบัว (ญวน) ไผสงไปเมืองยวนโยนก (ลานนา) จัวอินไปโยธยา (สยาม) ลกกลมไปเมืองเชียงคม (คำเกิด) และเจ็ดเจิงไปเมืองพวน (องค์การค้าของครุสภา, 2506: 147)

ที่เมืองพวนมีแม่น้ำสายหนึ่งเรียกว่า “น้ำพวน” (ฝรั่งเศสเขียนว่า Pou – eun หรือ Phou – eune อ่านเป็นภูเอิน หรือ ผู้เอิน) ตามแผนที่ที่ฝรั่งเศสทำขึ้น แคว้นพวนตั้งอยู่บนที่ราบสูงที่ภูเขาสลับซับซ้อน ที่ดินอุดมสมบูรณ์เป็นต้นน้ำจืด น้ำเนี้ย และน้ำชัน ที่ไหลลงสู่แม่น้ำโขงฝั่งตรงข้ามกับบึงกาฬ มีเมืองเชียงขวางเป็นเมืองเอกอยู่ใต้เมืองเชียงคำหรือทุ่งเชียงคำลงมา จนถึงเมืองปรีซันซ์ ซึ่งเป็นเมืองสำคัญเมืองหนึ่งของอาณาจักรพวน (Pavie, 1879-1895: 232)

รูปภาพที่ 1 แผนที่ที่ปัจจุบันเป็นส่วนหนึ่งของแคว้นพวน

ที่มา : Google earth :Xiangkhouang+Province,+Laos/@19.41866515,103.46684271,1004.76868088a,

280677.29458497d,35y,0h,0t,0r/data=CigjgokCYHidYwaZThAEYHidYwaZTjAGUyMFLHdkyl/Aldk9hc
ZkmlfAOgMKATA

อาณาจักรพวนมีความเจริญรุ่งเรืองในด้านต่าง ๆ และการขยายอาณาเขตรวมทั้งมีประชากรเพิ่มมากขึ้นเรื่อย ๆ จึงจำเป็นต้องใช้กฎหมายเป็นเครื่องมือในการควบคุม จัดระเบียบสังคม สันนิษฐานว่าในสมัยนั้นก็ยังคงใช้พระธรรมศาสตร์ขุนบรมในการปกครองจนมาถึงสมัยของเจ้าล้านคำ กอง กษัตริย์องค์ที่ 25 (พ.ศ. 1915 – 1965) พระองค์ทรงชำระกฎหมายพระธรรมศาสตร์ขุนบรมขึ้นใหม่ ซึ่งในเวลาต่อมาปราชญ์ชาวพวนเรียกกฎหมายนั้นว่า “กฎหมายล้านคำกอง” อาณาจักรพวนมีการปกครองโดยมีกษัตริย์เป็นผู้นำสูงสุดปกครองมาจนถึงกษัตริย์องค์ที่ 48

ฝรั่งเศสได้แผ่อำนาจเข้ามาทางฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงจนในวันที่ 3 ตุลาคม พ.ศ. 2436 สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นเทวะวงศ์วโรปการ เสนาบดีกระทรวงต่างประเทศของไทยได้เซ็นสัญญาสงบศึกกับฝรั่งเศส โดยยกดินแดนลาวและเขมรให้แก่ฝรั่งเศส ฝรั่งเศสจึงได้ตั้งเจ้าคำเอื้อง โอรสของเจ้าอึ้งเป็นกษัตริย์พวนองค์ที่ 48 (อาณาจักรพวนในช่วงที่เจ้าคำเอื้องปกครอง มี 6 เมือง คือ เมืองคุณเมืองคำ เมืองคัง เมืองแสน เมืองสุย และเมืองหมอก) ภายหลังเจ้าคำเอื้องเป็นปฏิปักษ์กับฝรั่งเศส เจ้าคำเอื้องติดคุกถึง 2 ครั้ง จนในที่สุดหนีออกจากคุกไปสิ้นพระชนม์ที่แคว้นสิบสองปันนา อาณาจักรพวนมีการปกครองโดยระบบกษัตริย์ตั้งแต่ พ.ศ. 1274 – พ.ศ. 2436 รวมระยะเวลาที่แคว้นพวนมีอาณาจักรเป็นของตนเองทั้งสิ้น 1,162 ปี ชาวพวนบางส่วนอพยพเข้ามาอยู่ในประเทศไทย พ.ศ. 2321 – พ.ศ. 2322

ตามหลักฐานในพงศาวดารรัชกาลที่ 1 (เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, 2538: 24) กล่าวว่า “ลาวหัวเมืองปากโขงตะวันออกก็มีชาวพวนอยู่ด้วย” อพยพมาอยู่ที่จังหวัดราชบุรี เพชรบุรี สระบุรี จันทบุรี และสุพรรณบุรี เพราะสมเด็จพระยามหากษัตริย์ศึกและเจ้าพระยาสุรสีห์พิชณาธิราชตีเมืองล้านช้างได้และได้เกณฑ์ผู้คนจากเมืองล้านช้างเข้ามาอยู่ในประเทศไทย

การอพยพชาวพวนบางส่วนเข้ามาในประเทศไทยในครั้งนั้น ชาวพวนได้นำเอาสิ่งของเครื่องใช้ที่มีค่าต่าง ๆ เข้ามาในไทยด้วย(เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, 2538: 24) รวมทั้งกฎหมายล้านคำกอง ปัจจุบันเอกสารดังกล่าวได้อนุรักษ์ไว้ที่ กลุ่มหนังสือตัวเขียนและจารึก ชั้น 4 สำนักหอสมุดแห่งชาติ กรุงเทพฯ ในชื่อเอกสารโบราณขุนบรม ฉบับที่ 60

รูปภาพที่ 2 เอกสารใบลานขุนบรม ฉบับที่ 60
ที่มา : กลุ่มหนังสือตัวเขียนและจารึก ชั้น 4 สำนักหอสมุดแห่งชาติ กรุงเทพฯ

กฎหมายล้านคำกอง เป็นส่วนหนึ่งของเอกสารใบลานขุนบรม ฉบับที่ 60 เป็นเอกสารใบลานทั้งหมด 1 ผูก มีจำนวนใบลาน 112 ใบลาน เนื้อความใน 1 ใบลาน มีด้านหน้า 4 บรรทัด และด้านหลัง 4 บรรทัด จารด้วยตัวอักษรไทยน้อย มีรูปแบบฉันทลักษณ์แบบโคลงสาร ที่เป็นโคลงโบราณ¹ เอกสารใบลานขุนบรมฉบับที่ 60 น่าจะเป็นเอกสารสำคัญของชาวพวน เนื่องจาก สมบูรณ หอมสุวรรณ ปราชญ์ชาวพวนผู้ปริวรรตและถ่ายทอดเอกสารพวนหลายเรื่อง เช่น กาพย์เมืองพวน : ประวัติของเมืองพวน และชาวพวนโดยสังเขป, หนังสือไทยพวน, อักษรตัวธรรม-อักษรไทยน้อย : มรดกทางอารยธรรมชนชาติไทยพวน ได้นำมาปริวรรตและถ่ายทอดเช่นเดียวกับเอกสารพวนอื่น ๆ

เอกสารกฎหมายล้านคำกองมีความสำคัญในแง่กลวิธีทางศัพท์ แบ่งเป็น คำเรียกบุคคล คำศัพท์ที่เกี่ยวกับการกระทำผิด คำศัพท์ที่เกี่ยวข้องกับบทลงโทษ การใช้คำยืมภาษาบาลี - สันสกฤต การใช้คำยืมภาษาเขมร คำศัพท์ด้านการปกครอง กลวิธีทางวรรณศิลป์ แบ่งเป็น คำขึ้นต้นและคำลงท้าย การเล่นเสียงสัมผัส การซ้อนคำ การใช้คำสร้อย กลวิธีการขยายข้อความ แบ่งเป็น การขยายข้อความด้วยการบรรยาย การขยายข้อความด้วยการสั่งสอน การขยายข้อความด้วยการยกตัวอย่าง

¹ ดูรายละเอียด บทที่ 3

การขยายข้อความด้วยการเปรียบเทียบ เนื้อหาในกฎหมายล้านคำกองมีภาพสะท้อนด้านการปกครอง ภาพสะท้อนทางสังคม ภาพสะท้อนด้านเศรษฐกิจ ภาพสะท้อนวัฒนธรรม

ผู้วิจัยจึงสนใจที่จะศึกษากลวิธีทางภาษาในกฎหมายล้านคำกอง เพื่อศึกษาถึงอิทธิพลในการปกครองที่สะท้อนผ่านกลวิธีการใช้ภาษาในกฎหมายและศึกษาภาพสะท้อนผ่านตัวบทกฎหมายของชาวพวนที่อธิบายภาพสังคม การปกครอง วัฒนธรรมของชาวพวน

1.2 วัตถุประสงค์ของการศึกษา

1.2.1 เพื่อศึกษากลวิธีทางภาษาในกฎหมายล้านคำกอง

1.2.2 เพื่อศึกษาภาพสะท้อนในกฎหมายล้านคำกอง

1.3 ขั้นตอนการวิจัย

1.3.1 สํารวจและทบทวนวรรณกรรมเกี่ยวกับกฎหมายล้านคำกอง

1.3.2 ปรีวรรตและถ่ายถอดอักษรไทยน้อยเป็นอักษรไทยปัจจุบัน เนื้อหาส่วนที่ 2 ที่กล่าวถึงกฎหมายล้านคำกอง ในเอกสารโบราณเรื่อง ขุนบุรม เลขที่ 60 เป็นเอกสารใบลาน จารด้วยอักษรไทยน้อย ใบลานที่ 49 ถึง ใบลานที่ 112

1.3.3 แปลเนื้อหาที่ทำการปรีวรรตและถ่ายถอดกฎหมายล้านคำกอง

1.3.4 การถ่ายถอดอักษรไทยน้อยเป็นอักษรไทยปัจจุบัน

1.3.5 การอ้างอิงความหมายของคำศัพท์ยึดตาม วัตจะนานุกมพาสาลาว 1992 โดยมูลนิธิโตโยตาญี่ปุ่น, วัตจะนานุกมพาสาลาว พ.ศ. 2505 โรงพิมพ์กระทรวงศึกษาธิการ พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542² และพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554

ยกเว้นชื่อเฉพาะที่ไม่สามารถเทียบความหมายในปัจจุบันได้ เช่น ชันบัก ชันสมมา ชันลัก ชันแปลง และชันใหม่ ฯลฯ

1.3.4 วิเคราะห์กลวิธีทางภาษาในกฎหมายล้านคำกอง

1.3.5 วิเคราะห์ภาพสะท้อนในกฎหมายล้านคำกอง

1.3.6 เรียบเรียงผลการวิจัย สรุปรูป และเสนอแนะ

1.4 ขอบเขตของการวิจัย

ศึกษาจากเนื้อหาส่วนที่ 2 ที่กล่าวถึงกฎหมายล้านคำกอง ในเอกสารโบราณเรื่องขุนบุรม เลขที่ 60 เป็นเอกสารใบลาน จารด้วยอักษรไทยน้อย ใบลานที่ 49 ถึง ใบลานที่ 112 ที่อนุรักษ์โดยสำนักหอสมุดแห่งชาติ กรุงเทพฯ

² คำศัพท์บางคำในกฎหมายล้านคำกองพบความหมายเฉพาะในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542

1.5 ข้อตกลงเบื้องต้น

1.5.1 เอกสารที่จะศึกษาต่อไปนี้ เรียกว่า กฎหมายล้านคำกอง

1.5.2 ตัวอย่างข้อความประกอบการวิเคราะห์ในบทที่ 4 และ บทที่ 5 จะแสดงส่วนที่ถอดความตามกฎหมายล้านคำกอง ในรูปแบบคำประพันธ์โคลงสาร และคัดเฉพาะส่วนของเนื้อความที่ต้องการอธิบายเท่านั้น ไม่ได้ครบตามรูปแบบโคลงสารทั้งบท โดยระบุที่มาของเนื้อหาในใบลานในเครื่องหมายวงเล็บ ตัวอย่างข้อความประกอบการวิเคราะห์

แม่น้ำ เรือนควายตัวเลา(68/1)ใหญ่ไปฆ่าแท้ แปงย้าว ที่เฮือน

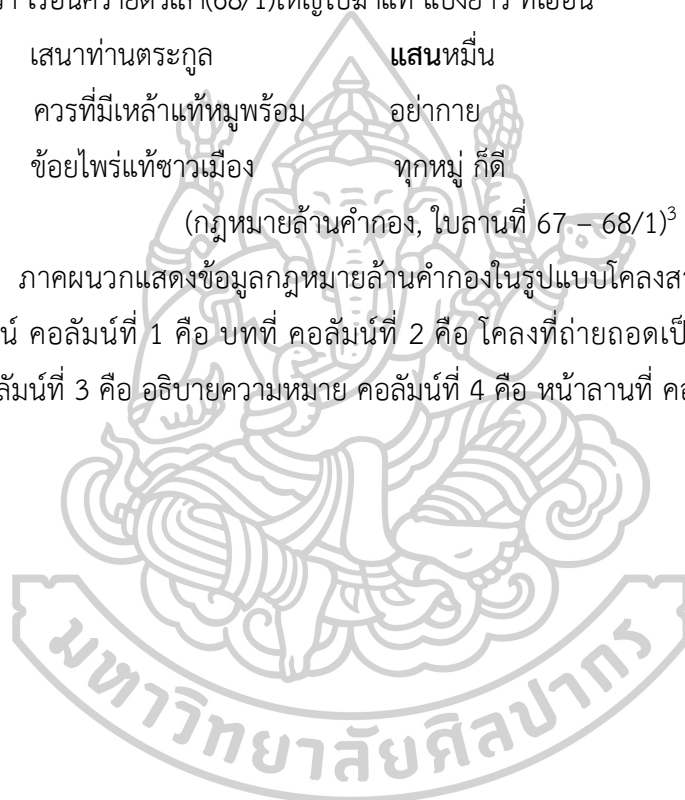
พิว่า เสนาท่านตระกูล แสนหมื่น

ควรที่มีเหล่าแท้หมูพร้อม อย่างกาย

ข้อยไพร่แท้ชาวเมือง ทุกหมู่ กิติ

(กฎหมายล้านคำกอง, ใบลานที่ 67 – 68/1)³

1.5.3 ภาคผนวกแสดงข้อมูลกฎหมายล้านคำกองในรูปแบบโคลงสารแยกทีละบท นำเสนอเป็น 5 คอลัมน์ คอลัมน์ที่ 1 คือ บทที่ คอลัมน์ที่ 2 คือ โคลงที่ถ่ายทอดเป็นอักษรไทย ภาษาไทยมาตรฐาน คอลัมน์ที่ 3 คือ อธิบายความหมาย คอลัมน์ที่ 4 คือ หน้าลานที่ คอลัมน์ที่ 5 คือ หมายเหตุ ดังตัวอย่าง

³ เนื่องจากผู้จารได้ระบุเลขหน้าใบลานไว้ที่ด้านหลัง ผู้วิจัยจึงใช้การระบุเลขหน้าด้านหน้า ของใบลานเป็น เลขที่ใบลาน/1 เช่น 49/1 หมายถึง ใบลานที่ 49 ด้านหน้า เลขที่ 49 หมายถึง ใบลานที่ 49 ด้านหลัง

บท ที่	โคลงที่ถ่ายทอดเป็นอักษรไทย ภาษาไทยมาตรฐาน	อธิบาย ความหมาย	หน้าลาน ที่	หมายเหตุ
1	(49/1) ฟังเยอ นักปราชญ์เจ้าฝูงหมู่ เสนา เป็นที่ยอทูนหัวทุกคน จริงแท้ บัดนี้ ข้าจักทูนชูลีนอบวันทา ทูนเศศ ก่อนแล้ว ไหว้พระเจ้าองค์แก้ว สว่างกระสัน แต่ทอน	ขอหมู่นักปราชญ์ และเหล่าเสนา (ทหาร ข้ารับใช้) จงฟัง เรื่องที่อยู่ เหนือหัวของทุก คนอย่างแท้จริง บัดนี้ อันดับแรก ข้าฯ ขออัญชูลี นบน์อมวันทา ไหว้พระพุทเจ้า ผู้ทรงเป็นแก้ว รัตนชาติ ให้หาย ความคิดคิ่ง (หรือความกังวล)	(49/1)	ตอนนี เป็นขนบ ของการ ประพันธ์ ของชาว พุทธและ ชาวไทย ลาวมาแต่ โบราณ คือ ต้อง ไหว้พระ รัตนตรัย ก่อน

1.6 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

- 1.6.1 ทำให้เข้าใจกลวิธีทางภาษาในกฎหมายล้านคำกอง
- 1.6.2 ทำให้เข้าใจภาพสะท้อนในกฎหมายล้านคำกอง

บทที่ 2

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ในบทนี้ผู้วิจัยได้แบ่งเนื้อหาออกเป็น 2 ส่วน ส่วนแรกจะกล่าวถึงเอกสารและงานวิจัยเกี่ยวกับกลวิธีการใช้ภาษาในกฎหมาย ส่วนที่ 2 จะกล่าวถึงเอกสารและงานวิจัยเกี่ยวกับภาพสะท้อนในกฎหมาย ซึ่งมีผู้วิจัยไว้แล้ว ซึ่งผู้วิจัยได้นำมาเรียบเรียงไว้ ดังนี้

2.1 เอกสารและงานวิจัยเกี่ยวกับกลวิธีการใช้ภาษาในกฎหมาย

การสรรคำในวรรณกรรม เป็นการคัดเลือกคำศัพท์ในการใช้ภาษาในงานวรรณกรรม ซึ่งวรรณกรรมแต่ละประเภทก็มีการใช้ภาษาที่แตกต่างกัน ภาษาในกฎหมายสะท้อนการใช้ภาษาที่เกี่ยวข้องกับการให้รายละเอียดเหตุการณ์ และการกำหนดโทษในกฎหมาย ด้วยการอธิบายความแบบอิงประสบการณ์เกี่ยวกับสังคมนั้น ๆ (อมรา ประสิทธิ์รัฐสินธุ์ และคณะ, 2558: 3) กฎหมายที่มีผู้เขียนบันทึกไว้มีความเป็นจริงทางสังคมสอดแทรกอยู่ดังมีผู้วิจัยเกี่ยวกับกลวิธีการใช้ภาษาในกฎหมาย ดังนี้

จรินทร์ สุวรรณโชติ (2537: 1 - 188) ศึกษาเปรียบเทียบภาษากฎหมายตราสามดวงกับกฎหมายรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาเปรียบเทียบภาษาในกฎหมายตราสามดวงกับกฎหมายรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย ผลการศึกษาพบว่าการใช้ภาษากฎหมายในปัจจุบันนี้บางส่วนใช้คำศัพท์ร่วมกัน ส่วนหนึ่งยังคงใช้ในกฎหมายตราสามดวง เช่น เกาะกุ่ม ครุโทษ ลหุโทษ อุกฤษฏ์โทษและอื่น ๆ กฎหมายตราสามดวงยังใช้คำศัพท์ความหมายเดิมอยู่มาก เช่น มรดก เจ้าหนี้ แก้วต่างแพ่ง และคำอื่น ๆ และมีบางคำที่กลายความหมายไปบ้าง เช่น โฉนด ฎีกา นอกจากนี้กฎหมายที่ใช้ในปัจจุบันก็มีการสร้างศัพท์ขึ้นมาใช้ใหม่ ตามสภาพสังคมธุรกิจและเศรษฐกิจที่เปลี่ยนแปลงไป เช่น ตัวเงิน เชื้อค ห้างหุ้นส่วน และคำอื่น ๆ

ชาคริต อนันทราวาน (2548: 3 -208) วิจัย เรื่องโทษและการลงโทษในกฎหมายตราสามดวง มีวัตถุประสงค์ในการศึกษาการใช้สำนวนภาษา ลักษณะการใช้คำ ข้อความ เหตุผลการใช้กฎหมายในการกำหนดบทลงโทษ ลักษณะอักขรวิธี การผสมคำ พร้อมทั้งอธิบายศัพท์สำคัญบางคำ ใช้วิธีการศึกษาจากเอกสาร รวบรวมข้อมูลจำแนกเปรียบเทียบวิเคราะห์แล้วอธิบายเชิงพรรณนาวิเคราะห์ ผลการศึกษาพบว่าการใช้ภาษาเชิงกวี เช่น การย้าคำ คำว่า โทษ เช่น การเลื่อนโทษ ร่วมโทษ หลั่นโทษ มีการใช้สำนวน เช่น เด็ก 7 เข้าเถ้า 70 มีการใช้คำเพื่อแยกหรือเชื่อมประโยคเช่น กิติอันหนึ่ง ถ้าแล เป็นต้น กฎหมายตราสามดวงปรากฏคำที่ใช้ในสมัยกรุงศรีอยุธยา เช่น ไม้ค้อน เอาไฟจุดน้ำร้อน น้ำฟ้าน้ำท่า ไชน้ำ แกงใด มีประโยคสั้นมากกว่าประโยคยาว มีคำศัพท์จำนวนมากที่เข้าใจยากและมีความหมายลึกซึ้งเชิงรูปธรรมและนามธรรม โดยมีการวิเคราะห์คำ 22 คำ ได้แก่คำว่ากฎหมาย การปรับไหม การละเล่นในวัง การตีม่านสาบาน ฉัตร กรรชิง หังยู กะแอ ศุภมาศ

ตะแลงแกง ต้นไม้เงิน ต้นไม้ทอง ตำแหน่งและบรรดาศักดิ์ ทวนตี นางกำนัลมาตราตวงข้าวไทย มาตราวัดพื้นที่ของไทย มาตราวัดระยะของไทย เมืองประเทศราชและหัวเมืองในปกครองระบบเงินตราไทยโบราณ ธิราชบาตร ศักดินา ศักลงหย้าช้าง เสือสนอบ หนเรือ ออกญา ออกพระ ออกขุน

พงษ์นรินทร์ ศรีประเสริฐ (2549: 3 - 133) ทำวิจัยเรื่อง “กระบวนการตรวจสอบความจริงในคดีอาญา ศึกษาจากกฎหมายตราสามดวง” มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษากระบวนการตรวจสอบความจริงในคดีอาญาจากกฎหมายตราสามดวง ผลการศึกษาพบว่ากระบวนการตรวจสอบความจริงในคดีอาญา ในกฎหมายตราสามดวงให้ความสำคัญในการค้นหาความแท้จริงของพยานหลักฐานซึ่งเป็นหน้าที่ของศาลโดยตรง การบัญญัติกฎหมายใช้การหาเหตุผลจากข้อเท็จจริงย่อไปหาหลักทั่วไปในรูปแบบที่เป็นบทสรุปเฉพาะกรณี ๆ ไป ในการศึกษาครั้งนี้ศึกษาเฉพาะกระบวนการตรวจสอบความจริงในกฎหมาย วิธีพิจารณาความ (วิธีบัญญัติ) ในพระธรรมศาสตร์ หลักภาษา พระธรรมนุญ พระอัยการลักษณะลักพา พระอัยการลักษณะรับฟ้อง พระอัยการลักษณะพยาน พระอัยการลักษณะอุทธรณ์ การพิสูจน์ดำเนิน ลุยเพลิง โดยกฎหมายทุกบทมีความสัมพันธ์ต่อเนื่องและเชื่อมโยงกันทั้งสิ้น การศึกษากระบวนการตรวจสอบความจริง มีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกันแต่ละองค์การทางกฎหมาย บทบาทของผู้พิพากษาตุลาการในกฎหมายตราสามดวงกับการค้นหาความจริง นอกจากนี้จะทำให้เข้าใจแนวความคิด เหตุผล รากฐานในกฎหมายตราสามดวงที่สะท้อนมาถึงกฎหมายปัจจุบัน และเข้าใจบริบทของสังคม ศาสนา จารีต ประเพณี ภูมิปัญญาของคนไทยได้ดีขึ้น

มนตรี เงินสวัสดิ์ (2549: 1 - 137) ศึกษา “แนวคิดในการลงโทษของกฎหมายตราสามดวง” มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาการลงโทษในบริบทของกฎหมายตราสามดวง ผลการศึกษาพบว่า การลงโทษของกฎหมายตราสามดวง สามารถแยกได้ออกเป็น 2 ประเภท คือ “โทษหลวง” ในปัจจุบันเทียบได้กับ “โทษที่เป็นความผิดต่อแผ่นดิน” และ “โทษราษฎร” ในปัจจุบันเทียบได้กับ “โทษที่เป็นความผิดต่อส่วนตัว” วิธีการลงโทษในกฎหมายตราสามดวงนี้มีอัตลักษณ์เฉพาะคือ ได้จำลองการลงโทษมาจากในรกร เช่น หม้อที่มีน้ำเดือดและมีคนที่กระทำความผิดอยู่ในหม้อนั้น เพื่อให้คนเกรงกลัวในการที่จะกระทำความผิด บริบทของกฎหมายตราสามดวงยังทำให้มองเห็นสังคมและวิถีชีวิตของผู้คนในสมัยก่อนโดยมีกฎหมายเป็นเครื่องมือสะท้อนออกมาได้อย่างชัดเจน

อัญชลี รัตนธรรม (2564: 1 - 277) ศึกษาลักษณะทางภาษากับการนำเสนออุดมการณ์ทางสังคมในกฎหมายโบราณอีสาน มีวัตถุประสงค์ในการศึกษา 3 ประการ คือ เพื่อศึกษารูปแบบและเนื้อหาในกฎหมายโบราณอีสาน, เพื่อศึกษาอุดมการณ์ทางสังคมที่ปรากฏในกฎหมายโบราณอีสาน, เพื่อศึกษาทวิวิธีการนำเสนออุดมการณ์ในกฎหมายโบราณอีสาน จากกฎหมายโบราณอีสานที่ปริวรรตแล้วจำนวน 21 ฉบับ โดยแบ่งออกเป็น 3 ส่วน ได้แก่ การนำเสนอตัวบทส่วนต้น การนำเสนอตัวบท

ส่วนเนื้อหา และการนำเสนอด้วยทส่วนท้าย การนำเสนอด้วยทส่วนต้นพบว่ามี 5 ลักษณะ ได้แก่ การขึ้นต้นด้วยการกล่าวถึงวันที่ตราของกฎหมาย, การขึ้นต้นด้วยการกล่าวถึงชื่อกฎหมาย, การขึ้นต้นด้วยการกล่าวถึงคำมงคล, การขึ้นต้นด้วยการกล่าวถึงมูลเหตุของเรื่อง และการขึ้นต้นด้วยการกล่าวถึงบทลงโทษ สำหรับการนำเสนอด้วยทส่วนเนื้อหาจัดแบ่งเนื้อหาของกฎหมายโบราณอีสานโดยแบ่งตามลักษณะของการใช้งานได้เป็น 4 ลักษณะ ได้แก่ เนื้อหากฎหมายเกี่ยวกับเจ้านายและชนชั้นสูง, เนื้อหากฎหมายเกี่ยวกับพระสงฆ์, เนื้อหากฎหมายเกี่ยวกับประชาชน และเนื้อหาเกี่ยวกับบทลงโทษ การนำเสนอด้วยทส่วนท้ายพบว่ามีลักษณะการปิดท้าย 6 ลักษณะ ได้แก่ ส่วนท้ายที่ระบุชื่อของผู้บันทึกกฎหมาย, ส่วนท้ายที่ระบุข้อมูลเกี่ยวกับจำนวนใบลานที่ใช้บันทึกกฎหมาย, ส่วนท้ายที่เน้นย้ำให้ทุกคนปฏิบัติตามกฎหมาย, ส่วนท้ายที่ระบุสถานที่ตรากฎหมาย, ส่วนท้ายที่ระบุวัน เดือน ปีที่ตรากฎหมาย และส่วนท้ายที่กล่าวถึงเนื้อหาของกฎหมาย ผลการศึกษาพบว่ากลวิธีทางภาษาในกฎหมายโบราณอีสาน มีกลวิธีทางศัพท์ กลวิธีการขยายความ กลวิธีทางวจนปฏิบัติศาสตร์และวาทกรรม และกลวิธีทางวาทศิลป์ โดยแบ่งกลวิธีทางศัพท์ออกเป็น 3 ลักษณะ ได้แก่ ลักษณะที่ 1 กลวิธีทางศัพท์ที่ปรากฏในส่วนต้น มี 7 วิธี ได้แก่ 1) การใช้ชื่อและการเรียกชื่อ 2) การอ้างถึง 3) การใช้ถ้อยคำมงคล 4) การใช้คำเกี่ยวกับความสุข 5) การใช้คำเกี่ยวกับความเป็นธรรม 6) การใช้คำเกี่ยวกับการรับสั่ง 7) การใช้คำเกี่ยวกับบทลงโทษ ลักษณะที่ 2 กลวิธีทางศัพท์ที่ปรากฏในส่วนเนื้อหา มี 10 วิธี ได้แก่ 1) การใช้ชื่อและการเรียกชื่อ 2) การอ้างถึง 3) การใช้คำเกี่ยวกับชื่อกฎหมายใหม่ 4) การใช้คำเกี่ยวกับการปกครองอย่างเป็นธรรม 5) การใช้คำเกี่ยวกับการกระทำ 6) การใช้คำเกี่ยวกับความเชื่อทางพุทธศาสนา 7) การใช้คำเกี่ยวกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ 8) การใช้คำเกี่ยวกับการให้ความเคารพผู้สูงกว่า 9) การใช้คำตามเวลาปฏิทิน 10) การใช้คำบาลี - สันสกฤต ลากเข้าความ ลักษณะที่ 3 กลวิธีทางศัพท์ที่ปรากฏในส่วนท้าย มี 7 ลักษณะ ได้แก่ 1) การอ้างถึง 2) การจบอย่างสมบูรณ์ 3) การบอกจำนวนใบลาน 4) การบ่งชี้ให้ปฏิบัติตามกฎหมาย 5) การใช้คำเกี่ยวกับการรักษาศีล 6) การใช้คำสรรเสริญกฎหมาย 7) การระบุวันที่ตรากฎหมาย กลวิธีการขยายความ มี 4 วิธี ได้แก่ 1) การขยายความด้วยการเล่าเรื่อง 2) การขยายความด้วยการใช้หลักธรรมพระพุทธศาสนา 3) การขยายความด้วยการบอกมูลเหตุ 4) การขยายความด้วยการอธิบายความให้ชัดเจน กลวิธีทางวจนปฏิบัติศาสตร์และวาทกรรม มี 4 วิธี ได้แก่ 1) การใช้มูลบท 2) การใช้อุปลักษณ์ 3) การเล่าเรื่อง 4) การใช้สหบท กลวิธีทางวาทศิลป์มี 3 วิธี ได้แก่ 1) การเล่นคำ 2) การใช้สำนวนสุภาพ 3) การใช้คำสัมผัสคล้องจอง

ในส่วนของวิधिปฏิบัติทางวาทกรรมในกฎหมายโบราณอีสานพบว่า มี 3 วาทกรรม ได้แก่ วาทกรรมความยุติธรรม วาทกรรมความดีและวาทกรรมการเมืองการปกครอง ส่วนวิधिปฏิบัติทางสังคมและวัฒนธรรมในกฎหมายโบราณอีสานพบว่ามี 3 ลักษณะ ได้แก่ ความเชื่อของคนอีสาน การเมืองการปกครองและวิถีชีวิตความเป็นอยู่ ในด้านอุดมการณ์ทางสังคมในกฎหมายโบราณอีสาน พบว่า มีการนำเสนออุดมการณ์ทางสังคม 7 อุดมการณ์ ได้แก่ 1) อุดมการณ์เกี่ยวกับผู้ปกครอง-ผู้ใต้ปกครอง 2) อุดมการณ์เกี่ยวกับ

ศาสนา 3) อุดมการณ์เกี่ยวกับการอนุรักษ์ธรรมชาติ 4) อุดมการณ์เกี่ยวกับบทบาทชายหญิง 5) อุดมการณ์เกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างเด็ก - ผู้ใหญ่ 6) อุดมการณ์เกี่ยวกับสิ่งเหนือธรรมชาติ 7) อุดมการณ์เกี่ยวกับชาตินิยม

2.2 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับภาพสะท้อนในกฎหมาย

กฎหมายเป็นสิ่งควบคุมทางสังคมและชาวบ้านบางท้องถิ่นยังได้ยึดเอาหลักประเพณีเป็นหลักในการอยู่ร่วมกันในสังคม ซึ่งหมายถึงจารีตประเพณีที่ประชาชนต้องร่วมกิจกรรม และแนวทางสำหรับผู้ปกครองบ้านเมืองและประชาชนทั่วไปพึงปฏิบัติเป็นรูปแบบและวิธีการการปกครองท้องถิ่นในสังคมสมัยโบราณ มีผู้ทำการศึกษาเกี่ยวกับภาพสะท้อนในกฎหมาย ดังนี้

อรธ นันทจักร (2529: 108 - 111) ศึกษากฎหมายอีสานกับการเปลี่ยนแปลงจารีตการจดบันทึก ตามประเพณีนิยมราชสำนักกรุงเทพฯ มีวัตถุประสงค์ในการศึกษากฎหมายหลักคำครองเมืองว่าด้วยฮีตสิบสองคองสิบสี่ที่เป็นเอกสารหลักเกี่ยวกับกฎหมายอีสานกับการเปลี่ยนแปลงจารีตการจดบันทึกตามประเพณีนิยมราชสำนักกรุงเทพฯ ผลการศึกษาพบว่า กฎหมายอีสานที่ปรากฏครั้งแรกอย่างเป็นทางการเป็นลายลักษณ์อักษร ในสมัยพระเจ้าโพธิสารราช (ค.ศ. 1537 - ค.ศ. 1547) คือ กฎหมายโคสाराษฎร์ ซึ่งมีวิวัฒนาการมาจนถึงสมัยพระเจ้าสุริยวงศาธรรมิกราช มีการเปลี่ยนแปลงจารีตที่ตราโดยศูนย์อำนาจใหม่ คือ ราชสำนัก กรุงเทพฯ กฎหมายโคสाराษฎร์ มีเนื้อความ และรูปแบบของการจดบันทึก ตามจารีตเดิมของล้านช้าง คือ มีการจดบันทึกโดยใช้ตัวอักษรธรรม และใช้อักษรไทน้อย เพียงแต่มีการปรับปรุงเนื้อหา และข้อความให้กระชับมากขึ้นเท่านั้น และด้วยความจำเป็นแห่งยุคสมัย การขยายตัวของจักรวรรดินิยมตะวันตกเข้ามาในภูมิภาคนี้จึงทำให้ราชสำนัก กรุงเทพฯ ต้องพยายามสร้างความชอบธรรมอย่างสากลขึ้น จึงต้องตรากฎหมายโคสाराษฎร์ หลักคำครองเมืองว่าด้วยฮีตสิบสองคองสิบสี่ขึ้น เพื่อบังคับใช้ในหัวเมืองลาว แม้กฎหมายดังกล่าวจะมีขีดจำกัดในการบังคับใช้อย่างมากก็ตาม

จาวรณ ธรรมวัตร (2538: 1 - 257) ศึกษา “วรรณกรรมท้องถิ่น : กรณีอีสาน - ล้านช้าง” มีวัตถุประสงค์ในการศึกษาวรรณกรรมกฎหมายลาวที่ปรากฏหลักฐานว่าแต่งขึ้นในสมัยล้านช้าง ผลการศึกษาพบว่ากฎหมายหลายฉบับกล่าวถึงสภาพสังคมลาวในกฎหมายโบราณลาวโดยให้ความสำคัญกับศีล 5 การนับถือเครือญาติ และฮีตคองตามธรรมเนียมท้องถิ่น และกำหนดแบบแผนการอยู่ร่วมกัน คือ ความสัมพันธ์ระหว่างคนทั่วไปมีลักษณะพึ่งพาอาศัยกัน ช่วยเหลือเผื่อแผ่กัน ความสัมพันธ์ระหว่างมูลนายกับคนในท้องถิ่น กฎหมายชี้แนะให้มูลนายถือว่าคนในท้องถิ่นเป็นเพื่อนในครัวเรือนทั้งยามสุขและทุกข์ ไม่กดขี่แรงงานเกินไปจนละเลยต่อมนุษยธรรม กฎหมายลาวให้อภิสิทธิ์แก่ขุนนางในบางเรื่อง เพื่อแสดงสถานภาพขุนนางว่ามีเกียรติมากกว่าเกษตรกร ส่วนความสัมพันธ์ในครอบครัวและ

เครื่องญาติจะให้ความเคารพ นับถือผู้อาวุโส อยู่ร่วมกันโดยยึดหลักศีลธรรมในการดำเนินชีวิต มีศีลธรรมเป็นแนวทางในการดำรงชีวิต

ปภัสสร เรียร์ปัญญา (2539: 1 - 133) ศึกษาเปรียบเทียบคัมภีร์พระมนุธรรมศาสตร์ ฉบับภาษาสันสกฤตกับฉบับภาษามอญ มีวัตถุประสงค์ในการศึกษาคัมภีร์พระธรรมศาสตร์มอญ ซึ่งเป็นกฎหมายโบราณที่กษัตริย์ใช้ในการตัดสินคดีความ ให้ความยุติธรรมแก่ข้าแผ่นดิน ต้นฉบับพระธรรมศาสตร์ของมอญมีตกทอดมาถึงปัจจุบัน 3 ฉบับ คือ พระธรรมศาสตร์มอญฉบับดั้งเดิม (ฉบับฤชิมมู) พระธรรมศาสตร์ฉบับพระธรรมวิลาส และพระธรรมศาสตร์มอญฉบับพระเจ้าฟ้ารั่ว สันนิษฐานว่าผู้แต่งพระธรรมศาสตร์ คือ พระสงฆ์ เนื่องจากสังคมของมอญนับถือศาสนาพุทธ พระสงฆ์ได้รับความเคารพนับถืออย่างสูง พระสงฆ์จะให้ความรู้จากพระวินัยปิฎกมาช่วยวินิจฉัยตัดสินข้อพิพาท เมื่อพระราชกฤษฎีกาต้องการจะกำหนดขนบธรรมเนียมใดเป็นกฎหมายขึ้นมา ก็จะอาราธนาพระภิกษุผู้เชี่ยวชาญในพระวินัยให้มาเป็นผู้ร่างกฎหมาย บางแห่งอาจจะมีพราหมณ์เข้ามามีส่วนในการร่างกฎหมายด้วย ผลการศึกษาพบว่าพระธรรมศาสตร์มอญฉบับดั้งเดิมมีเนื้อหาเกี่ยวข้องกับความเป็นมาของพระเจ้าแผ่นดิน ฤชิมมู และพระธรรมศาสตร์ กฎหมายที่พระเจ้าแผ่นดินใช้พิจารณาตัดสินคดีความ รวมทั้งกระบวนการ และวิธีการพิจารณาคดี การลงโทษ การบังคับให้รับโทษ ในกฎหมายพระธรรมศาสตร์ สะท้อนการปกครองของชาวมอญ อีกทั้งได้กล่าวถึงสิทธิต่าง ๆ ไว้คือ สิทธิในการเลือกผู้นำชุมชน สิทธิที่จะได้รับความยุติธรรมจากกฎหมาย สิทธิในการรับฟังคดีความ สิทธิในการได้รับการตัดสินที่ยุติธรรม สิทธิในการรับมรดก การแต่งงานด้วยความยินยอม สิทธิที่ภรรยาต้องได้รับการเลี้ยงดู สิทธิของผู้ซื้อและขาย สิทธิการเป็นพยาน สิทธิการได้รับโทษตามสมควร และสิทธิในการมีโอกาสรื้อปรังตนเองให้ดีขึ้น เป็นต้น

ศรีศักร วัลลิโภดม (2545: 11 - 12) ศึกษา“กฎหมายตราสามดวงกับความเชื่อของไทย” บทความขึ้นนี้เป็นการศึกษาความเชื่อในสังคมไทยผ่านกฎหมายตราสามดวง โดยแบ่งการศึกษาอย่างกว้าง ๆ ออกเป็น 2 ส่วนตามโครงสร้างกฎหมายตราสามดวง คือ ส่วนที่เป็นพระธรรมศาสตร์และส่วนที่เป็นพระราชศาสตร์ ส่วนที่เป็นพระธรรมศาสตร์นั้นเป็นส่วนที่เป็นหลักของกฎหมายตราสามดวง เพราะเป็นการอ้างมาจากคัมภีร์ทางพุทธศาสนา มีลักษณะที่หยุดนิ่ง ตายตัว อารังไว้ซึ่งอุดมคติของความยุติธรรมในสังคม กำหนดแบบแผนหน้าที่ของคนที่เป็นตุลาการในกระบวนการยุติธรรม อาจกล่าวได้ว่า พระธรรมศาสตร์นั้นเป็นอุดมคติของกฎหมายตราสามดวง จักรวาลวิทยาที่อยู่ในส่วนของพระราชศาสตร์นั้นก็เป็นจักรวาลวิทยาในอุดมคติแบบพุทธศาสนา เช่น พระไอยการลักษณะพยาน เป็นต้น ส่วนพระราชศาสตร์ เป็นเรื่องของอรรถคดีต่าง ๆ ที่ใช้ในการตัดสินคดีความมีความสัมพันธ์กับสถานที่ เวลา และเหตุการณ์ ด้วยเหตุนี้จึงมีลักษณะที่ไม่หยุดนิ่ง กล่าวคือเมื่อสถานที่ เวลา และเหตุการณ์เปลี่ยน ก็อาจมีการปรับแก้กฎหมายในส่วนที่เป็นพระราชศาสตร์เพื่อให้เหมาะสมกับช่วงนั้น ๆ เช่น พระไอยการลักษณะพิสูจน์ดำน้ำ ลุยไฟ ที่มีการปรับเปลี่ยนปรับปรุงอยู่ตลอดเวลา เห็นได้จาก

ลักษณะภาษาที่ใช้ อีกทั้งจักรวาลวิทยาในกฎหมายส่วนที่เป็นพระราชศาสตร์นั้นมีลักษณะแตกต่างจากพระธรรมศาสตร์อย่างชัดเจน คือมีการนำเอาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลาย ซึ่งเป็นที่รับรู้ยอมรับนับถือร่วมกันในสังคมเข้าไว้ด้วยกัน อันประกอบด้วยอุดมคติแบบพุทธ พราหมณ์ และผี กล่าวโดยสรุปกฎหมายตราสามดวงนอกจากเป็นกฎหมายที่บัญญัติใช้ในสังคมแล้วยังสะท้อนความเชื่อในแง่มุมต่าง ๆ เช่น ในความสัมพันธ์ของเวลา สถานที่ เหตุการณ์ โดยเฉพาะในเรื่องจักรวาลวิทยาของคนไทย

อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว (2547: 6 - 62) ศึกษา “กฎหมายโบราณของล้านนา” มีวัตถุประสงค์ในการศึกษากฎหมายโบราณของล้านนา ผลการศึกษาพบว่ากฎหมายล้านนามีลักษณะเฉพาะของตนเอง และคงจะมีวิวัฒนาการมาเป็นระยะเวลาอันยาวนานเริ่มจากจารีตประเพณีที่ปฏิบัติสืบ ๆ ต่อกันมาจากสมัยโบราณก่อนพระยามังรายสร้างเมืองเชียงใหม่ ในสมัยพระยามังรายปกครองเชียงใหม่ นั้น ชุมชนชาวล้านนาได้รับและนับถือพุทธศาสนาและนำเอาวินัยทางพุทธศาสนามาใช้เปรียบเทียบกับธรรมศาสตร์ฮินดู ในตอนต้นพุทธศตวรรษที่ 22 ล้านนาเสียเอกราชให้แก่พม่า สันนิษฐานว่าพม่าอนุญาตให้ชาวล้านนาใช้กฎหมายเดิมของตน และมีการแก้ไขเพิ่มเติมในบางส่วนที่จำเป็น จนถึงสมัยราชวงศ์เจ้าเจ็ดตน ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น กฎหมายล้านนาอาจจะยังคงใช้สืบต่อกันมาจนถึงรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อพระองค์ทรงปฏิรูปการปกครองในหัวเมืองล้านนา กฎหมายจากส่วนกลาง หรือกรุงเทพฯ จึงได้ถูกนำมาใช้ในหัวเมืองล้านนา รูปแบบของกฎหมายได้เปลี่ยนแปลงไป ดังปรากฏในราชกถาเมืองน่าน ร.ศ. 111 หรือกฎหมายโบราณ : ลักษณะพยาน กฎหมายทั้งสองฉบับยังคงเขียนด้วยตัวอักษรไทยวน แต่เนื้อความบางส่วนเขียนด้วยภาษาไทย กลางในราชกถาเมืองน่าน มีการเปลี่ยนแปลงแต่ก็ไม่เด่นชัดเหมือนกฎหมายลักษณะพยาน กฎหมายลักษณะพยานมีการยกเอากฎหมายจากกรุงเทพฯ มาใช้ทั้งหมด กฎหมายโบราณล้านนาจึงถูกยกเลิกการใช้ในล้านนาไปในที่สุด

โสภี อุ่นทะยา (2551: 1 - 256) ศึกษาเรื่อง “กฎหมายโบราณลาว : สังคมลาว ค.ศ. 1353 - 1695” มีวัตถุประสงค์ในการศึกษาโครงสร้างสังคมลาว ความสัมพันธ์ และการเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ของบุคคล และกลุ่มบุคคลในสังคมลาวระหว่าง ค.ศ. 1353 - 1695 ด้วยวิธีการทางประวัติศาสตร์โดยศึกษาจากกฎหมายโบราณลาว 9 ฉบับ ได้แก่ กฎหมายธรรมศาสตร์ขุนบรม คัมภีร์สร้อยสายคำ คัมภีร์มูลตันไต คัมภีร์สุวรรณมุกดา คัมภีร์พระธรรมศาสตร์หลวง คัมภีร์ราชาศาสตร์ คัมภีร์โพสะราช คัมภีร์สังฆพกรณ์ คัมภีร์อาณาจักรและธรรมจักรแห่งธรรมศาสตร์ การศึกษาของโสภี อุ่นทะยา ใช้แนวคิดทฤษฎีโครงสร้างหน้าที่ เป็นกรอบแนวคิด วิเคราะห์โครงสร้างสังคม และบทบาทความสัมพันธ์ระหว่างสถาบันศาสนา กษัตริย์และประชาชน ของเอกสารกฎหมายโบราณลาว ทั้ง 9 ฉบับ ผลการศึกษาพบว่า โครงสร้างสังคมในกฎหมายโบราณลาว ประกอบด้วยองค์ประกอบหลัก 3 ประการคือ สถาบันศาสนา พระมหากษัตริย์ และประชาชน มีความสัมพันธ์ต่อกันอย่างเป็นวงจร ศาสนาให้คำสั่งสอน ให้การยอมรับสนับสนุนพระมหากษัตริย์ ให้คำอธิบายสถานภาพของ

บุคคลอย่างมีพลัง สร้างความสัมพันธ์ทางสังคมให้เป็นปึกแผ่น พระมหากษัตริย์ทรงดำรงพระองค์ในฐานะเทวราชาและธรรมราชา เป็นผู้สืบเชื้อสายมาจากแกนเป็นผู้มีบุญบารมีสูงส่ง เป็นองค์อุปถัมภ์พุทธศาสนา ทรงศัพทพิธราชธรรม พระราชทานที่ดินให้ประชาชนทำกิน ประชาชนมีหน้าที่ถวายความจงรักภักดี ส่งส่วยผลผลิต ปฏิบัติตามพระราโชวาท ฮีตคองประเพณี และกฎหมายอันมีแนวคิดมาจากความเชื่อดั้งเดิม และหลักธรรมคำสอนทางพุทธศาสนา ความสัมพันธ์ระหว่างศาสนากับการเมืองเลื่อนไหลเปลี่ยนแปลงไปตามบริบทของความสัมพันธ์เชิงอำนาจในแต่ละยุคสมัย

ปภัสสร เขียรปัญญา (2551: 5 - 299) ทำวิจัยเรื่อง“จักรวาลวิทยาสยาม : การศึกษาที่มาของอำนาจทางการเมือง และกฎหมายในกฎหมายตราสามดวง” วิทยานิพนธ์ฉบับนี้เป็นการสืบสร้างภาพจักรวาลวิทยา ในกฎหมายตราสามดวง เพื่อเป็นกรอบวิเคราะห์คติของพระมหากษัตริย์ในรูปแบบต่างๆ และเพื่อหาความเกี่ยวข้องระหว่างกฎหมายกับกษัตริย์ในกฎหมายตราสามดวง อีกทั้งวิเคราะห์ที่มาของพระราชอำนาจทางการเมืองที่เกิดจากการที่กษัตริย์ทรงมีคุณธรรมในการปกครองอาณาประชาราษฎร์และในการทำนุบำรุงศาสนา กฎหมายจึงเป็นพระราชอำนาจหนึ่งของกษัตริย์ในการปกครองอาณาจักร ผลการศึกษาพบว่าจักรวาลวิทยาสยามในกฎหมายตราสามดวงมี ลักษณะผสมผสานกันระหว่างอุดมคติแบบ พุทธ พราหมณ์ ผี ซึ่งมีกฎแห่งกรรมของพุทธศาสนาเป็นหลักในการควบคุมคน อุดมคติดังกล่าวเป็นแหล่งอ้างอิงพระราชอำนาจทางการเมืองของกษัตริย์และยังเป็นที่มาของกฎหมายในกฎหมายตราสามดวงอีกด้วย

อาทิตย์ ศรีจันทร์ (2552 : 1 - 149) ทำวิจัยเรื่อง“การวิเคราะห์วรรณกรรมคำสัตย์สาบานของไทย” โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาคำสัตย์สาบานของไทยในวรรณกรรม จำนวน 6 เรื่อง ประกอบด้วย โองการแข่งน้ำ โองการดำน้ำ โองการลุยเพลิง พระไอยการลักษณะพยาน ศิลาจารึกหลักที่ 45 ศิลาจารึกหลักที่ 64 จากการศึกษาพบว่า การกระทำสัตย์สาบานเป็นกิจกรรมที่สร้างความเชื่อมั่นแก่มนุษย์ ในกิจกรรมดังกล่าวมีตัวบทเป็นสื่อกลางเรียกว่า วรรณกรรมคำสัตย์สาบาน ซึ่งมีส่วนประกอบรวม 3 ส่วน ดังนี้ 1.องค์ประกอบของการกระทำสัตย์สาบาน ได้แก่ ภาษาที่ใช้ คู่กรณี องค์พยาน เงื่อนไข และลำดับการประกอบพิธี 2. โครงสร้างหลักของวรรณกรรมคำสัตย์สาบาน ประกอบด้วย การเชิญ พยาน การสาปแช่ง และการให้พร 3. รูปแบบการประพันธ์ซึ่งวรรณกรรมคำสัตย์สาบานที่ศึกษาทั้ง 6 เรื่องมี 4 ประเภท ดังนี้ โองการแข่งน้ำเป็นโคลงและร่าย โองการดำน้ำและโองการลุยไฟเป็นกาพย์ ส่วนพระไอยการ ลักษณะพยาน ศิลาจารึกหลักที่ 45 และศิลาจารึกหลักที่ 64 เป็นร้อยแก้ว ฉันทลักษณ์และภาษามีลักษณะเฉพาะ มีการเลือกสรรคำและโวหารเพื่อให้เกิดความศักดิ์สิทธิ์อันเป็นหัวใจสำคัญของการประกอบพิธี วรรณกรรมคำสัตย์สาบานมีความสัมพันธ์กับสังคม สะท้อนให้เห็นแนวคิดของคนไทยเรื่อง ศาสนา เรื่องจักรวาล เรื่ององค์พยาน เรื่องการลงโทษ และให้พร อีกทั้งยังเป็นบันทึกสังคมในด้านการปกครอง กระบวนการยุติธรรม วัฒนธรรมทางภาษา

และความเชื่อที่หลากหลายในสังคมไทย วรรณกรรมคำสัต์ยสาบานในอดีตมีอิทธิพลต่อการสร้างสรรค์ วรรณกรรมคำสัต์ยสาบานในปัจจุบันทั้ง รูปแบบ เนื้อหาและแนวคิด

จිරนันท์ คงรักษ์ (2558: 5 -180) ทำวิจัยเรื่องค่านิยมที่ปรากฏในวรรณกรรมนิทานพื้นบ้าน ไทยพวน ตำบลหาดเสี้ยว อำเภอศรีสัชนาลัย จังหวัดสุโขทัย มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาค่านิยมมีทั้ง ทางด้านที่พึงประสงค์และไม่พึงประสงค์ที่ปรากฏในนิทานพื้นบ้านไทยพวน ตำบลหาดเสี้ยว อำเภอ ศรีสัชนาลัย จังหวัดสุโขทัย จำนวน 61 เรื่อง พิจารณาให้ค่าความสำคัญจากโครงเรื่องหลัก โครงเรื่อง รอง และองค์ประกอบย่อยตามลำดับ ผลการศึกษาพบค่านิยมที่พึงประสงค์ 19 ด้าน ได้แก่ ด้านการใช้สติปัญญา ด้านความเชื่อเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ด้านความมีน้ำใจเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ด้านความรอบคอบ ด้าน ความเชื่อและการทำความดี ด้านความอดสาหะเพียรพยายาม ด้านความมีคุณธรรมจริยธรรม ด้าน ความเมตตากรุณา ด้านความมีวินัย ด้านความรับผิดชอบ ด้านความกตัญญูกตเวทิต์ ด้านการประพฤติ ตนอยู่ในศีลและธรรม ด้านความซื่อสัตย์ ด้านการปฏิบัติตามจารีตประเพณี ด้านความมีคารวะธรรม ด้านการยอมรับความจริง ด้านความมีสติไม่ประมาท ด้านความมีสิทธิเสรีภาพ ด้านความประหยัด ความอดทน ค่านิยมที่พึงประสงค์ที่ปรากฏเป็นโครงเรื่องหลักมากที่สุด คือ ค่านิยมด้านการใช้ สติปัญญา ค่านิยมที่พึงประสงค์ที่ปรากฏเป็นโครงเรื่องรองมากที่สุด คือ ค่านิยมด้านความเมตตา กรุณา ค่านิยมที่พึงประสงค์ที่ปรากฏเป็นองค์ประกอบย่อยมากที่สุด คือ ค่านิยมด้านความมีคุณธรรม จริยธรรม ด้านค่านิยมที่ไม่พึงประสงค์ที่ปรากฏมีจำนวน 15 ด้าน ได้แก่ ค่านิยมด้านการประพฤติตน ผิดศีลธรรมปรากฏมากที่สุด ด้านค่านิยมที่ไม่พึงประสงค์ที่ปรากฏรองลงมา คือ ความขาดสติ ความ ขาดปัญญา ความขาดคุณธรรมจริยธรรม ความไม่ซื่อสัตย์ ความขาดความอดทน การยกย่องคนมี อำนาจวาสนา ความขาดความเพียรพยายาม การไม่พึ่งพาตนเอง การไม่ยอมรับความจริง และการ ขาดสิทธิเสรีภาพตามลำดับ ค่านิยมที่ไม่พึงประสงค์ที่ปรากฏเป็นโครงเรื่องหลัก โครงเรื่องรอง และ องค์ประกอบย่อยมากที่สุด คือ ค่านิยมด้านการประพฤติตนผิดศีลธรรม

อำนาจ พรหมกัลป์ (2560: 647 - 655) ศึกษากฎหมายโบราณอีสาน ในระหว่าง พ.ศ. 2397 - 2414 มีจุดมุ่งหมายเพื่อศึกษาถึงบริบทของการปกครองท้องถิ่นในพื้นที่อาณาจักรสาเกตุนครแต่เดิม ซึ่งบทความนี้ได้กำหนดวัตถุประสงค์เพื่อมุ่งศึกษา 1) รูปแบบการปกครองท้องถิ่น, 2) วิธีการปกครอง ท้องถิ่นอีสาน ทั้งนี้ผู้วิจัยอาศัยวิธีการศึกษาเชิงเอกสารเป็นหลัก ผลการศึกษาพบว่า การปกครอง สังคมอีสานในอดีตมักจะมีอ้างอิงหลักของพระพุทธศาสนาเป็นหลัก กฎหมายมักจะมีการบัญญัติให้ บุคคลในสังคมเคารพต่อพระพุทธศาสนาอย่างสูงสุด กฎหมายโบราณมีน้อยมาตราและจัดเรียงไว้ไม่ เป็นหมวดหมู่แต่เป็นภาพสะท้อนให้เห็นว่า สังคมในสมัยก่อนมีวิถีชีวิตที่เรียบง่าย สังคมไม่ สลับซับซ้อนมากนัก เนื้อหากฎหมายจึงบัญญัติเฉพาะเท่าที่จะเป็น อาทิเช่น ประเด็นการทะนุบำรุง พระพุทธศาสนา การเคารพชนชั้นผู้ปกครอง ประเด็นชู้สาว ประเด็นสัตว์เหยียบย่ำพืชผล การทะเลาะวิวาท การลักขโมย และเรื่องหนี้ ซึ่งทั้งหมดมักจะอิงตามหลักของศีลห้า สังคมอีสานในยุคโบราณ

นอกจากจะมีกฎหมายเป็นสิ่งควบคุมทางสังคมแล้ว ชาวอีสานยังได้ยึดเอาฮีตสิบสองคองสิบสี่เป็นหลักในการอยู่ร่วมกันในสังคม ซึ่งฮีตสิบสองหมายถึงจารีตประเพณีที่ประชาชนต้องร่วมกิจกรรมทำบุญในแต่ละเดือนตลอดทั้งปี และคองสิบสี่ คือ แนวทางสำหรับผู้ปกครองบ้านเมืองและประชาชนทั่วไปพึงปฏิบัติ 14 ประการ ทั้ง 2 ประการนี้เป็นรูปแบบและวิธีการการปกครองท้องถิ่นในสังคมสมัยนั้น

นิติลักษณะ แก้วจันดีและวัชรพล พุทธรักษา (2561: 79 - 99) ศึกษากฎหมายโบราณอีสาน : สถานภาพองค์ความรู้และข้อคิดเห็นบางประการ มีวัตถุประสงค์เพื่อทบทวนสถานภาพขององค์ความรู้เกี่ยวกับกฎหมายโบราณอีสานตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน ผลการศึกษาพบว่า การที่ได้นำกฎหมายโบราณอีสานมาอธิบายหรือวิเคราะห์ในประเด็นต่าง ๆ สามารถแบ่งแนวทางการศึกษาได้เป็น 6 ลักษณะ ได้แก่ การศึกษากฎหมายโบราณอีสานเชิงนิติศาสตร์, การศึกษากฎหมายโบราณอีสานเพื่อสะท้อนภาพสังคมอีสาน, การศึกษากฎหมายโบราณอีสานทั้งในเชิงนิติศาสตร์ เชิงวรรณกรรมและภาพสะท้อนภาพสังคมในกฎหมาย, การศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างกฎหมายโบราณอีสานกับกฎหมายตราสามดวง, การศึกษากฎหมายโบราณอีสานที่ปรากฏในเอกสารชาวต่างชาติ, การศึกษากฎหมายโบราณอีสานเชิงวิพากษ์ ทั้งนี้แนวทางการศึกษาแต่ละลักษณะมีทั้งข้อเด่นและข้อจำกัดที่แตกต่างกันไป เพื่อเป็นการต่อยอด เติมเต็มและขยายพรมแดนแห่งความรู้กฎหมายโบราณอีสาน

หัตถยา มาระวัง (2563: 1 - 139) ศึกษา “ประวัติศาสตร์กฎหมาย: กรณีศึกษากฎหมายเปรียบเทียบการกำกับดูแลน้ำระหว่างกฎหมายล้านนาโบราณกับพระราชบัญญัติทรัพยากรน้ำ พ.ศ. 2561” เพื่อเปรียบเทียบการกำกับดูแลน้ำในกฎหมายมังรายศาสตร์และกฎหมายอาณาจักรลัทธิคำ (เมืองน่าน) เปรียบเทียบกับพระราชบัญญัติทรัพยากรน้ำ พ.ศ.2561 ซึ่งถือกฎหมายปฏิรูปฉบับแรกตามรัฐธรรมนูญ พ.ศ.2560 พบว่ากฎหมายล้านนาโบราณมีประเด็นการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำอย่างเป็นระบบด้วยระบบเหมืองฝาย ใช้หลักธรรมชาติเป็นกลไกในการแบ่งปันน้ำอย่างยุติธรรมเท่าเทียม ทุกคนสามารถเข้าถึงได้ ตลอดจนมีการกำหนดให้เห็นความสำคัญและเคารพบูชาน้ำ มีบทลงโทษทางอาญาแก่ผู้ที่ฝ่าฝืน ในปัจจุบันน้ำก็ยังคงเป็นทรัพยากรธรรมชาติที่มีความสำคัญอย่างยิ่งในการดำรงชีวิตและการประกอบอาชีพ แต่ประเทศไทยยังประสบปัญหาเกี่ยวกับทรัพยากรน้ำในหลายด้าน มีการดำเนินการแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นโดยหลายหน่วยงาน ตามอำนาจหน้าที่ซึ่งกำหนดไว้ในกฎหมายหลายฉบับ ทำให้การดำเนินงานแก้ไขปัญหาคาดความเป็นเอกภาพต่างคนต่างทำ และมีช่องโหว่มากมาย ทำให้การจัดสรรน้ำขาดประสิทธิภาพ เกิดความเหลื่อมล้ำ ไม่เป็นธรรม ประชาชนจำนวนมากเข้าไม่ถึงแหล่งน้ำสาธารณะ เมื่อมีการตราพระราชบัญญัติทรัพยากรน้ำ พ.ศ.2561 ขึ้นเป็นกฎหมายฉบับแรกในประเทศไทย มีนายกรัฐมนตรีเป็นผู้บัญชาการ ทำหน้าที่บูรณาการแก้ไขปัญหาวิกฤติน้ำของประเทศให้มีประสิทธิภาพ ขณะเดียวกันกฎหมายก็กำหนดไว้ด้วยว่า เมื่อแก้ปัญหาวิกฤติน้ำแล้วเสร็จ ให้สำนักงานทรัพยากรน้ำแห่งชาติ รายงาน และจัดทำสรุปผลการดำเนินการเสนอ

ต่อรัฐสภา เป็นการสร้างองค์กรกลางทำงานภายใต้หลักธรรมาภิบาล เพื่อนำไปสู่การจัดสรรทรัพยากร
น้ำอย่างเป็นระบบ ทุกคนสามารถเข้าถึงได้อย่างยุติธรรมและเท่าเทียม

จากการประมวลความรู้จากเอกสารและงานการศึกษาที่เกี่ยวข้องกับการศึกษากลวิธีการใช้
ภาษาในกฎหมายและภาพสะท้อนในกฎหมายที่ได้นำเสนอมาเป็นลำดับนี้ สามารถนำประเด็น
การศึกษามาเป็นกรอบแนวคิดทางการศึกษากลวิธีทางภาษาในกฎหมายล้านคำกอง ในบทที่ 4 และ
ภาพสะท้อนในกฎหมายล้านคำกอง ในบทที่ 5

บทที่ 3

ลักษณะทั่วไปของกฎหมายล้านคำกอง

เอกสารตัวเขียน หรือ หนังสือตัวเขียน (Manuscripts) เป็นเอกสารที่สร้างขึ้นในสมัยโบราณ บันทึกเรื่องราวด้วยภาษาและอักษรในสมัยนั้น ลักษณะเด่นของเอกสารตัวเขียนคือ วัสดุรองรับการบันทึก เอกสารโบราณประเภทจารึกที่นิยมใช้วัสดุเนื้อแข็ง หรือคัมภีร์ใบลานที่จารตัวอักษรลงบนใบของต้นลานแล้วนำมาผ่านกรรมวิธีการเข้าผูก เอกสารโบราณที่ใช้ในการศึกษา คือ คัมภีร์ใบลานจำนวน 1 ผูก มีเนื้อหาเป็นวรรณกรรมประเภทกฎหมาย เรื่อง กฎหมายล้านคำกอง จารด้วยอักษรไทยน้อย

กฎหมายล้านคำกอง เป็นเอกสารส่วนที่ 2 ในเอกสารใบลาน ขุนบรม ฉบับที่ 60 เก็บรักษาไว้ที่กลุ่มหนังสือตัวเขียนและจารึก สำนักหอสมุดแห่งชาติ กรุงเทพฯ มีจำนวน 112 ใบลาน เนื้อความใน 1 ลาน มี 2 หน้า ผู้จารได้จารเลขหน้าใบลานด้วยเลขธรรมหรือเลขไทยที่ด้านหลังของใบลาน มีรูปแบบฉันทลักษณ์แบบโคลงสาร

3.1 ลักษณะอักษรวิธี

การแปลข้อความเป็นอีกภาษาหนึ่งด้วยการปริวรรตอักษร (Transliterations) คือการถ่ายทอดหรือเปลี่ยนรูปอักษรและอักษรวิธีจากแบบหนึ่งมาเป็นตัวอักษรและอักษรวิธีอีกแบบหนึ่งอย่างมีหลักเกณฑ์ ซึ่งเมื่อปริวรรตแล้วจะสามารถเขียนกลับเป็นอักษรและอักษรวิธีเดิมได้โดยส่วนใหญ่จะนิยมปริวรรตเป็นอักษรปัจจุบัน

ขั้นตอนในการแปลข้อมูลจากอักษรโบราณเป็นอักษรปัจจุบันหรือการปริวรรตอักษรก็เป็นขั้นตอนหนึ่งที่ทำให้สะดวกในการศึกษาเปรียบเทียบรูปคำที่ปรากฏในเอกสารโบราณกับรูปคำที่ปรากฏในภาษาไทยปัจจุบัน (กรรณิการ์ วัฒนเกษม, 2554: 6 - 15)

ขั้นตอนการปริวรรตกฎหมายล้านคำกอง มี 5 ข้อ ดังนี้

- 1) พิจารณารูปแบบและอักษรวิธีของอักษรไทยน้อยในกฎหมายล้านคำกอง
- 2) กำหนดเกณฑ์ในการปริวรรตอักษรในกฎหมายล้านคำกอง
- 3) ปริวรรตอักษรโดยใช้เกณฑ์เทียบตัวอักษรโบราณเป็นอักษรปัจจุบันตามตำแหน่งที่ปรากฏซึ่งส่วนใหญ่ประกอบด้วยรูปอักษร 4 ประเภท ได้แก่ พยัญชนะ สระ เครื่องหมาย และตัวเลข ที่ปรากฏในกฎหมายล้านคำกอง

4) ใส่จุด (.) แทนตำแหน่งของอักษรในแนวนอนที่หายไป หากไม่สามารถทราบได้ว่ามีอักษรหายไปจำนวนกี่ตำแหน่ง ควรใส่ขีดยาว (_____) แทนตำแหน่งข้อความที่หายไป ในกฎหมายล้านคำกอง

5) หากอักษรลบเลือน แต่พอพิจารณาได้ว่าเป็นตัวใด ให้ใส่อักษรที่สันนิษฐานไว้ใน ()

อักษรวิธีของอักษรไทยน้อยในกฎหมายล้านคำกองจะวางพยัญชนะต้นไว้บนบรรทัดและสระไว้รอบพยัญชนะต้นคือด้านหน้า ด้านหลัง ด้านบน ด้านล่าง เหมือนอักษรวิธีไทยปัจจุบัน พยัญชนะสะกดวางไว้บนบรรทัดเดียวกันกับพยัญชนะต้น ยกเว้นตัว ย สะกด

อักษรวิธีอักษรไทยน้อยในกฎหมายล้านคำกอง

พยัญชนะต้นเดี่ยวอักษรไทยน้อยในกฎหมายล้านคำกองมี 27 รูป คือ

พยัญชนะควบกล้ำในกฎหมายล้านคำกองมี 5 รูป ดังนี้

ย, ฌ, ฎ, ฐ, ฑ
 อย, หม, หน, หล, หย

พยัญชนะตัวเพ็อง คือ พยัญชนะที่นิยมเขียนครึ่งตัว พยัญชนะตัวเพ็องทุกตัวจะมีรูปแตกต่างจากพยัญชนะตัวเต็ม พยัญชนะตัวเพ็องใช้เป็นพยัญชนะสะกด ตัวที่ 2 ของพยัญชนะควบ หรือตัวตามอักษรนำ พยัญชนะตัวเพ็องของอักษรไทยน้อยมักเขียนไว้ใต้บรรทัด หรือไม่ก็เขียนบนบรรทัดแต่เขียน

ติดเป็นรูปเดียวกับอักษรตัวแรก พยัญชนะตัวเพื่องที่ปรากฏในคัมภีร์ไบลานกฎหมายล้านคำก่องนี้ 6 ตัว ดังนี้

ตัวอย่างการใช้พยัญชนะตัวเพื่อง

อักษรไทย	อักษรไทยน้อยตัวเต็ม	อักษรไทยน้อยตัวเพื่อง	เรียกว่า	ตัวอย่าง	คำอ่าน
น	ນ	ᨾ	ตีนนอ	ຸນ	สนม
ม	ມ	ᨾ	ตีนมอ	ໜຸ່ມ	หมิ่น
ย	ຍ	ᨾ	ตีนยอ	ກວາງ	ถวาย
ล	ລ	ᨾ	ตีนลอ	ໜຸ່ມ	หลิน
ส	ສ	ᨾ	ตีนสอ	ຜາສາງ	ผาสาท
อย	ຢ	ᨾ	ตีนอย	ຈື່	ฮ้อย

สระอักษรไทยน้อยในกฎหมายล้านคำก่องใช้เขียนรอบพยัญชนะตัวเต็มคือ ด้านหน้าเรียกว่าสระหน้า ด้านหลังเรียกว่าสระหลัง ด้านบนเรียกว่าสระบน ด้านล่างเรียกว่าสระล่าง 23 รูปดังนี้

อะ	อา	อิ	อี	อึ	อึ
อะ	อา	อี	อี	อี	อี
อุ	อู	เอะ	เอ	แอะ	แเอ
อุ	อู	เอะ	เอ	แอะ	แเอ
โอะ	โอ	เอะ	ออ	อิว	เฮ้ย

โอะ โอ โอะ ออ อัว อือ

เอือ เอือ อ้า ไอ เอา

เอือ เออ อ้า ไอ เอา

สระพิเศษมี 2 ตัว คือ

1. ใ ตัว ย เพียง ใช้แทนสระเอีย เมื่อมีตัวสะกด เช่น ใวอ
(เกี่ยว)

2. ุ ตัว หยอหยาดน้ำ ใช้แทนสระออ สะกดด้วย ย (ออย) เช่น
คู (คอย)

พยัญชนะสะกด

พยัญชนะสะกดในอักษรวิธอักษรไทยน้อยในกฎหมายล้านคำกองนั้นนิยม
สะกดด้วยพยัญชนะเต็มโดยเขียนไว้บรรทัดเดียวกันกับพยัญชนะต้นโดยมีตัวสะกด 8 ตัว คือ

1. ฐ (แม่กก) เช่น จฐ (จาก)

2. ฏ (แม่กด) เช่น ฐฏ (กาด)

3. ฎ (แม่กบ) เช่น ฐฎ (คาบ)

4. ฌ (แม่กม) เช่น ฐฌ (ถาม)

5. ฎ (แม่กน) เช่น ฐฎ (นาน)

6. ฏ (แม่กง) เช่น ฐฏ (คิง)

7. ฑ (แม่เกย) เช่น ฐฑ (ขาย)

8. ณ (แม่เกอว) เช่น ฐณ (ขาว)

เครื่องหมายในอักษรไทยน้อยในกฎหมายล้านคำกอง มีดังนี้

- ไม้ขีดใช้เป็นไม้หันอากาศ ในคำที่ประสมด้วยสระอะ ที่มีตัวสะกด เช่น
ฐัฒ (อัน)
ใช้ประกอบกับคำที่ประสมด้วยสระเอะ เอ ที่มีตัวสะกด เช่น
ฐัฒ (เสด)

ใช้ประกอบกับสระเอีย ที่ไม่มีตัวสะกด เช่น

เฐ็ (เส็ย)

2. ° นิคหิต ใช้แทนเสียงสระ ออ ที่ไม่มีตัวสะกด เช่น

บ๋ (บ๋)

3. ˘ ไม้กง หรือ ไม้ก้ม ใช้แทนเสียงสระ โอะ ลดรูป เช่น

ค็ม (ค็ม)

4. ๒ ไม้ยมก ใช้เขียนคำซ้ำหรือซ้ำความ เช่น

ตาว๒ (ต่างๆ)

ตัวเลขในกฎหมายล้านคำกอง

๑	๒	๔	๘	๑๖
1	2	4	8	16

3.2 ลักษณะคำประพันธ์

กฎหมายล้านคำกองเป็นเอกสารสำคัญที่แสดงอัตลักษณ์ของภาษาพวนและสะท้อนภาพสังคมและวัฒนธรรมของชาวพวน กฎหมายล้านคำกอง มีรูปแบบเป็น ผนญา อ่านว่า พะหย่า คำนี้มาจากคำว่า “ปัญญา” หรือ “ปรัชญา” หมายถึง ภูมิปัญญาของคนในดินแดนอาณาจักรล้านช้างซึ่งรวมอาณาจักรพวนด้วย (สมบัติ มั่งมีสุขศิริ, การสื่อสารส่วนบุคคล, 28 พฤษภาคม 2567) กฎหมายล้านคำกองมีลักษณะของคำประพันธ์แบบโคลงสาร

โคลงสารเป็นคำโคลงโบราณ (พระสมณกุลวงศ์, 2511: ค) มีบัญญัติคือข้อบังคับทำนองเดียวกับโคลงวิษุมาลี มีข้อกำหนดดังนี้

โคลงหนึ่งบทมี 2 บรรทัดหรือ 2 บาท 1 บรรทัด เรียกว่า บาท 1 บาทหนึ่งมี 2 วรรค มี 7 คำ แบ่งเป็นวรรคหน้า 3 คำ วรรคหลัง 4 คำ

บทโคลงสาร แบ่งเป็น 2 ลักษณะ คือ บทเอกและบทโท บทเอกกำหนดตามบัญญัติให้มีเสียงเอกนำในบาทแรกโดยเสียงเอกปรากฏในคำที่ 2 ของวรรคหน้า บทโทกำหนดตามบัญญัติให้มีเสียงโทนำในบาทแรก คือ มีเสียงโทในคำที่ 3 วรรคหน้า โคลงนี้นิยมแต่งเป็น 2 แบบคือแบบบทคู่และแบบบทเดี่ยว ถ้าแต่งแบบบทคู่ นิยมแต่งบทเอกก่อนแล้วต่อด้วยบทโท เป็นคู่ ๆ ไป คือ เป็นเอก + โท เอก + โท เรื่อยไปจนจบเรื่อง ถ้าแต่งแบบบทเดี่ยวนิยมแต่งแต่บทโทเป็นพื้น หากพิจารณาว่าถึงความไพเราะแล้วแบบบทคู่มีความไพเราะมากกว่า

สัมผัสโคลงสารนี้จะแต่งเป็นแบบมีสัมผัสหรือไม่มีก็ได้แต่ที่มีสัมผัสไพเราะกว่า ที่มีสัมผัสนั้น มีทั้งสัมผัสนอกและสัมผัสใน สัมผัสนอกกำหนดให้คำสุดท้ายของวรรคที่ 2 บาทแรก สัมผัสกับคำที่ 1,

2, 3 ของวรรคแรก บาทที่ 2 ให้คำสุดท้ายของวรรคแรกบาทที่ 2 สัมผัสกับคำที่ 2 ของวรรคที่ 2 บาทเดียวกัน สัมผัสในกำหนดให้มีสัมผัสในวรรคท้ายของบาทที่ 1 และที่ 2 คือให้คำที่ 2 สัมผัสกับคำที่ 4 ในวรรคเดียวกัน (พระสมณกุลวงศ์, 2511: ค - ง)สัมผัสในแบบสัมผัสอักษรนี้บางครั้งเรียกว่าสัมผัสเทพภาวะ คือ ให้อักษรตัวเดียวเป็นทั้งคำส่งและคำรับสัมผัสทั้งสองอย่าง แผนผังโคลงสาร ดังนี้

แผนผังโคลงสาร

.
บ	ท	เอ	ก
.	0	0	0
.	0	0	0
.	0	0	0
.	0	0	0
.	0	0	0
.	0	0	0

ตัวอย่างกฎหมายล้านคำกอง

(49/1) บทเอก ฟังเยอ นักปราชญ์เจ้า ผุ่งหมู่เสนา
 เป็นที่ยอทุนหัว ทุกคนจริงแท้
 บทโท บัดนี้ ข้าจักทุนชูลีนอบ วันทาทุนเกศ ก่อนแล้ว
 ไหว้พระเจ้า องค์แก้วสว่างกระสัน แต่ทอน

โคลงบทเอก วรรคแรก ฟังเยอ นักปราชญ์เจ้า มีคำว่า ปราชญ์ มีวรรณยุกต์เอก คำว่า เจ้า อยู่ในตำแหน่งคำบังคับเสียงโทในวรรคแรก วรรคที่ 2 ผุ่งหมู่เสนา คำว่า หมู่ อยู่ในตำแหน่งคำบังคับเสียงเอกในวรรคที่ 2 บทเอก ในวรรคที่ 4 ทุกคนจริงแท้ คำว่า แท้ อยู่ในตำแหน่งคำบังคับเสียงโทในวรรคที่ 4

โคลงบทโท ในวรรคที่ 3 ไหว้พระเจ้า คำว่า เจ้า อยู่ในตำแหน่งคำบังคับเสียงโทในวรรคที่ 3 ในวรรคที่ 4 องค์แก้วสว่างกระสัน คำว่า แก้ว และคำว่า สว่าง อยู่ในตำแหน่งคำบังคับเสียงโทในวรรคที่ 4

กฎหมายล้านคำกองประพันธ์ขึ้นก่อนที่จะมีการกำหนดแบบแผนของฉันทลักษณ์ ดังนั้นเนื้อหาบางส่วนจึงมีคำเอก คำโท และสัมผัสในที่ตรงตามฉันทลักษณ์ และไม่พบสัมผัสนอกตามฉันทลักษณ์กำหนด

3.3 เนื้อหาในกฎหมาย

เนื้อหาในกฎหมายล้านคำกอง ประกอบด้วยองค์ประกอบ 3 ส่วน คือ

3.3.1 ประณามบท เป็นชนบทหนึ่งในการแต่งวรรณกรรมที่กวีจะละเลยไปไม่ได้ ด้วยแสดงออกถึงการยกย่องกษัตริย์ และความกตัญญูต่อผู้มีพระคุณ มีความเชื่อว่าสามารถดลบันดาลความสำเร็จหรือล้มเหลวได้” (ชาญชัย คงเพ็ญธรรม, 2554: 37 - 52) ประณามบท เป็นบทไหว้ครุมีการเลือกใช้ภาษาที่สละสลวยเพื่อขอให้อำนาจสิ่งศักดิ์สิทธิ์ช่วยให้การจารวรรณกรรมสำเร็จลุล่วงด้วยดี ประณามบทในกฎหมายล้านคำกองนอกจากการขึ้นต้นมีการแสดงการสรรเสริญที่สูงค่าหรือสูงศักดิ์กว่าตัวกวีและผู้อ่านอันเป็นไปตามหลักแห่งบทประณามบท เจ้าล้านคำกองทรงมีพระประสงค์ที่จะให้บันทึกไว้เพื่อไม่ให้เกิดการสูญหายหรือเพื่อที่จะเป็นข้อราชการงานปกครองของกษัตริย์ที่มีต่อข้าราชการ และชาวพวน แสดงถึงความใส่ใจในข้อราชการงานการปกครองของกษัตริย์ ปรากฏเนื้อหาประณามบทในกฎหมายล้านคำกอง มีจำนวน 5 คู่ บทเอก - บทโท ดังนี้

1) กวีได้ใส่ชนบทของการประพันธ์ของชาวพุทธและชาวไทยลาวมาแต่โบราณ คือ ต้องไหว้พระรัตนตรัยก่อน เนื้อความในกฎหมายล้านคำกอง ดังนี้ “ขอหมั่นกราบและเหล่าเสนา(ทหาร ข้าราชการ)จงฟัง เรื่องที่อยู่เหนือหัวของทุกคนอย่างแท้จริง บัดนี้ อันดับแรก ข้าฯ ขออัญชลินบ้น้อมวันทาไหว้พระพุทธเจ้าผู้ทรงเป็นแก้วรัตนชาติ ให้หายความคิดคำนึง (หรือความกังวล)”

2) กวีได้ขอให้ธรรมที่สั่งสอนนั้นมั่นคง เทวดา ท้าวอินทร์ พรหม ช่วยขยายให้กว้างออกไป เนื้อความในกฎหมายล้านคำกอง ดังนี้ “ พระธรรมเป็นดังจักรอันพิเศษงดงามเป็นศรีรุ่งเรืองขอพระพุทธเจ้า (หรือเจ้าเมือง) โปรดสั่งสอนพระธรรมให้ตั้งคงมั่น ขอเทวดา พระอินทร์ เหล่าพรหมในสถานที่ต่าง ๆ โปรดได้ช่วยอุ้มชู(ส่งเสริม)ให้ข้าฯ (ผู้ประพันธ์)ได้มีปัญญา(ผลญา)กว้างขวางแผ่กระจายไป”

3) กวีกล่าวถึงพระธรรมอันถูกต้องชอบธรรมในพระรัตนตรัย เนื้อความในกฎหมายล้านคำกอง ดังนี้ “ขอให้(ข้าฯ) ได้สืบต่อสร้าง(ผลงาน)ให้ยั่งยืนนานยาวไกล ให้คนยกย่องไปในเมืองมนุษย์ เลื่องลือไปทั่ว บัดนี้ ข้าฯ จักนำส่วนที่สุดยอดจากพระธรรมเทศนาออกมาให้มากยิ่งขึ้นให้ถูกต้องชอบธรรมตามพระรัตนตรัยเสียก่อน”

4) กวีกล่าวถึงพระนามของเจ้าล้านคำกอง ผู้เป็นกษัตริย์ที่มีทศพิธราชธรรมได้ทรงตรัสถึงคลองธรรมที่ใช้ในอาณาจักรชาวพวนไว้ในที่นาสาว เนื้อความในกฎหมายล้านคำกอง ดังนี้ “เมื่อนั้น

มีกษัตริย์(เจ้าเมือง)องค์หนึ่ง นามว่า คำกอง พระองค์ทรงทศพิธราชธรรมอย่างแท้จริง จึงได้ตรัสถึง
ครรรลองคลองธรรมสำหรับอาณาจักร(ของพระองค์)ไว้ ณ ที่เมืองชื่อ นาสาว (ชื่อเมือง)”

5) กวีกล่าวว่เจ้าล้านคำกองมีโอวาทตรัสสอนประชาชน ข้าราชการทั้งอาณาจักรให้มาฟัง
แจ้งในกฎหมายของอาณาจักร และได้บอกว่าปี “เต้ายี่” คือปีที่เจ้าล้านคำกองทรงประกาศให้มาฟัง
แนวทางปฏิบัติคลองเมืองที่ทรงตั้งไว้ เนื้อความในกฎหมายล้านคำกอง ดังนี้ “พระองค์ทรงดำริและ
บอกให้เหล่าเสนาอำมาตย์ มนตรี โพร่ฟ้ารวมถึงผู้คน(ไท)ทั้งหมด ให้มาฟังแนวทางปฏิบัติ(กฎหมาย)
หรือคลองเมืองที่ทรงตั้งไว้ (บัญญัติไว้) ที่ทรงให้ประกาศไว้ในปีเต้ายี่ หรือ เต้ายี่”

3.3.2 ส่วนเนื้อความ กฎหมายล้านคำกองมีเนื้อหาเป็นกฎหมายทั้งสิ้น 467 คู่ บทเอก -
บทโท ผู้วิจัยแยกเนื้อความในกฎหมายล้านคำกองโดยพิจารณาจากคำขึ้นต้นและคำลงท้าย ส่วนของ
คำขึ้นต้นและคำลงท้ายจะเป็นส่วนสำคัญที่จะทำให้แบ่งเนื้อความของกฎหมายล้านคำกองแยกเป็น
เรื่อง ๆ ไม่ปะปนกัน ผลการศึกษาพบว่าบางทีเนื้อความอาจจะจบที่ บาทแรกบทเอก บาทที่ 2 บทเอก
บาทแรกบทโท หรือ บาทที่ 2 บทโทก็ได้ โดยหลังคำขึ้นต้นจะมีการกล่าวถึงหมวด เช่น “อันหนึ่ง
ข้อย” หมวดนี้ก็จะกล่าวเกี่ยวกับ ข้อย หรือ ข้ำทาส ซึ่งจะมีเนื้อความตรงกับหมวดข้ำ - ข้อย จะแบ่ง
เนื้อหากฎหมายได้ 32 หมวด⁴ ประกอบด้วย หมวดคนเดินทาง , หมวดคู่ความทั้งสองฝ่าย, หมวดสามี
- ภรรยา, หมวดข้ำ - ข้อย, หมวดการกู้ยืมข้าวกันกิน, หมวดการปลูกข้าว, หมวดข้าราชการประพฤติ
มิชอบ, หมวดการดูแลสัตว์เลี้ยง, หมวดทรัพย์สิน, หมวดผู้ชาย - ผู้หญิง, หมวดการฆ่าควาย, หมวด
พ่อค้าวาณิช, หมวดช่างเหล็ก ช่างเงิน ช่างทอง, หมวดมรดกของพ่อแม่, หมวดคลองธรรมโลก, หมวด
คนทำงาน, หมวดการขโมยหนังสือและสิ่งอื่นหนังสือ, หมวดผู้ตามเสด็จพระราชฯ, หมวดผู้รักษา
ชั้นหมาก, หมวดผู้จัดแต่งสำหรับสำหรับเสวย, หมวดขุนด่าน, หมวดกวนและจำบ้าน, หมวดขุนรักษา
ประตูทวารทั้ง 4, หมวดผู้รับใช้ใกล้ชิด, หมวดสตรีในวัง, หมวดสนม กำนัน และทาสี, หมวดการเข้า
เฝ้ากษัตริย์, หมวดมนตรี, หมวดเสนา, หมวดผู้ปกครองบ้านเมือง, หมวดแต่งตั้งคนรับใช้กษัตริย์ให้
เดินทางไปติดต่อราชการ, หมวดข้าราชการบริพารในวัง, หมวดทูตานุทูต, และหมวดเชื้อพระวงศ์

3.3.3 ปัจฉิมบท เป็นบทจบมีการใช้ภาษาที่สละสลวยกราบไหว้สิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ทำงาน
สำเร็จลุล่วงด้วยดี กล่าวถึงให้มีการแต่งเติมอักษรโดยนักปราชญ์เมื่อเกิดการผิดพลาดในการจาร
วรรณกรรม ปรากฏเนื้อหาประณามบทในกฎหมายล้านคำกอง จำนวน 5 คู่ บทเอก - บทโท ดังนี้

1) กวีกล่าวแจ้งเวลาที่จารตัวบทกฎหมายล้านคำกองแล้วเสร็จเวลา 10.30 น. วันอาทิตย์ ขึ้น
1 ค่ำ เดือน 11 ปี 2489 ประกา เนื้อความในกฎหมายล้านคำกอง ดังนี้ “รจนาล้ำยยามแลใกล้เที่ยง
เดือนสิบเอ็ดขึ้นค้ำหนึ่ง วันทิตย์มื่อเมิงได้สังกาศ ๒๔๘๙ พรราชาประกานพศกไทยะภาษาว่าปีเราแล
เจ้าเรย”

⁴ ดูรายละเอียด ในบทที่ 5

2) กวีนิพนธ์ว่า ซาพรหม บรรจงจารถ่ายทอดวรรณกรรมนั้นด้วยความตั้งใจที่จะถ่ายทอดผ่านตัวอักษรให้ผู้อื่นได้รับรู้เนื้อความในกฎหมายล้านคำกอง ขอให้อาจารย์ และบัณฑิตอย่าได้กล่าวติเตียน เนื้อความในกฎหมายล้านคำกอง ดังนี้ “นามกรช้อยซาพรหมเป็นชื่อจึงได้เขียนขีดแต้มसानแก้วขอเดสนอ ขอแก่อาจารย์เจ้าบัณฑิตอย่าได้กล่าวเตียนเนอ”

3) เมื่อกวีวิจารณ์สำเร็จก็ประสงค์ให้นักปราชญ์ฟังศึกษาและปรับอักษรในส่วนที่ได้มีการบันทึกผิดพลาด เนื้อความในกฎหมายล้านคำกอง ดังนี้ “แม้ว่าเขียนขีดแต้มตัวบ่ถักอักษรก็ดี ขอให้อาจารย์หาเติมผญาตัวช้อย ผุงหมู่สาวสำน่อยผุงหมู่สีกาก็ดี อย่าได้เตียนขวัญเรียนว่าเขียนไม่งามแท้ก็เพื่อจิตใจช้อยคะนึ่งไปหลายแห่งเลยเล่าหลงเพศแท้บ่ทันได้ใส่ก้าง กับทั้งกะกุพร้อมเกโกไม้ใส่ก็ดีขอแก่นักปราชญ์เจ้าผญากว้าง เติมเอาแดเนอ”

4) กวีกล่าวถึงขุนบรมสอนโลก เป็นการกล่าวถึงคลองธรรมดั้งเดิมอันเป็นต้นแบบของกฎหมายล้านคำกองที่มีการชำระมาจากคลองธรรมของขุนบรม เนื้อความในกฎหมายล้านคำกอง ดังนี้ “อันนี้จาในท้องขุนบรมสอนโลก ยอยกไว้ถวายเป็นที่ควรก่อนแล้ว”

5) กวีกล่าวถึงคนที่ยืมหนังสือไปให้นำมาคืนเจ้าของหนังสือภายใน 3 วัน เนื้อความในกฎหมายล้านคำกอง ดังนี้ “ใครผู้ยืมหนังสือช้อยสามคืนให้มาส่งจริงเนอ กลายกว่านั้นชินาคืนปีบนมได้สาวเลย ล-ล-ห”

ลักษณะทั่วไปของกฎหมายล้านคำกอง จารด้วยตัวอักษรไทยน้อย มีลักษณะเด่นในเรื่องของการใช้ภาษา ซึ่งจะได้อธิบายและยกตัวอย่างในบทที่ 4

บทที่ 4 ภาษาในกฎหมายล้านคำกอง

“ภาษา” เป็นระบบสัญลักษณ์ที่มนุษย์ใช้สร้างขึ้นมาเพื่อสื่อความหมาย ความสัมพันธ์ระหว่างสัญลักษณ์และความหมายนี้เป็นเรื่องที่มนุษย์ในแต่ละสังคมกำหนดขึ้น (อุดม วโรตม์สิขิตต์, 2537: 3) มีวิธีใช้ภาษาเพื่อแสดงปฏิสัมพันธ์ทางสังคม ในแต่ละสถานการณ์ในรูปแบบที่แตกต่างกันออกไปหน้าที่สำคัญของภาษามีอยู่ด้วยกัน 4 ประการ คือ 1) หน้าที่ให้รายละเอียดคือเพื่อให้รายละเอียดข้อมูล 2) หน้าที่แสดงความรู้สึกคือการแสดงอารมณ์ ความรู้สึก และทัศนคติของผู้ส่งสารไปยังผู้รับสาร 3) หน้าที่ชี้แนะคือใช้ภาษาเพื่อชี้แนวทางให้ผู้อื่นปฏิบัติตาม 4) หน้าที่แสดงปฏิสัมพันธ์ทางสังคม คือ มนุษย์ในแต่ละสังคมและวัฒนธรรม (ชลธิชา บำรุงรักษ์ และนันทนา รณเกียรติ, 2559: 2 - 5)

จากที่กล่าวมาข้างต้น จะเห็นได้ว่า ภาษามีส่วนสัมพันธ์ในการประกอบสร้างสังคมของมนุษย์ และดำรงให้คงอยู่ในขนบธรรมเนียม จารีต รวมทั้งกฎหมายบ้านเมืองด้วย ในบทนี้ ผู้วิจัยจะได้ศึกษา กลวิธีการใช้ภาษาในกฎหมายล้านคำกอง คือ กลวิธีทางศัพท์ กลวิธีทางวรรณศิลป์ และกลวิธีการขยายความ

4.1 กลวิธีทางศัพท์

ในส่วนของกลวิธีทางศัพท์นี้ ผู้วิจัยจะศึกษาในหัวข้อต่าง ๆ ดังนี้ คือ การใช้คำศัพท์เฉพาะทางกฎหมาย การใช้คำยืมภาษาบาลี - สันสกฤต การใช้คำยืมภาษาเขมร คำศัพท์ด้านการปกครอง

การใช้คำศัพท์เฉพาะทางกฎหมาย

กฎหมายล้านคำกอง เป็นงานเขียนที่เป็นกฎหมาย จึงจำเป็นต้องใช้คำศัพท์ต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง คือ การใช้คำเรียกบุคคล คำศัพท์ที่เกี่ยวกับการกระทำความผิด คำศัพท์ที่เกี่ยวข้องกับบทลงโทษ ดังนี้

4.1.1 คำเรียกบุคคล

คำศัพท์ที่เกี่ยวข้องกับบุคคลที่กฎหมายกล่าวถึง ประกอบไปด้วย คำเรียกกษัตริย์ คำเรียกเจ้าหน้าที่ คำเรียกคนทั่วไป

4.1.1.1 คำเรียกกษัตริย์

กฎหมายล้านคำกองมีลักษณะการสร้างคำที่จะกล่าวถึง กษัตริย์ หมายถึง พระเจ้าแผ่นดิน (ราชบัณฑิตยสถาน, 2554 : 86) ผู้วิจัยพบการใช้คำเรียกกษัตริย์ในกฎหมาย ใช้ในการกล่าวถึง “เจ้าล้านคำกอง

1) การสร้างคำแบบเป็นคำประสม มีคำว่า เจ้า + ส่วนขยาย “เจ้า” เป็นคำหลัก และส่วนขยาย ตัวอย่างเช่น เจ้าจอมหัวภูวนาถ, เจ้าภูวนาถจอมหัว

ก) เจ้าจอมหัวภูวนาถ หมายถึง พระเจ้าแผ่นดิน คำว่า เจ้า หมายถึง ผู้เป็นใหญ่ (ราชบัณฑิตยสถาน, 2554: 334) หัว หมายถึง ส่วนบนสุดของร่างกายของคนหรือสัตว์ (ราชบัณฑิตยสถาน, 2554: 1324) ภูวนาถ หมายถึง พระเจ้าแผ่นดิน (ราชบัณฑิตยสถาน, 2554: 871) เป็นใช้คำกล่าวถึงผู้เป็นใหญ่สูงสุดเป็นกษัตริย์ในอาณาจักร คือ เจ้าล้านคำกอง ปรากฏในกฎหมายล้านคำกอง เช่น

อันหนึ่ง	ผู้ก็ยงอยากได้	คิดเอา เป็นเมีย
	ควรให้มีเผิงพัน	เงินร้อย
	ควรจะเจ้าจอมหัว	ภูวนาถ
	พระอนุญาตแล้วไล่ให้	ก็จึงเอา ชอบแล้ว
	(กฎหมายล้านคำกอง, ใบลานที่ 60 - 61/1)	

ข) เจ้าภูวนาถจอมหัว หมายถึง พระเจ้าแผ่นดิน เป็นการใช้คำที่กล่าวถึงผู้เป็นใหญ่สูงสุด คือ เจ้าล้านคำกอง และมีการเล่นคำโดยใช้การสลับตำแหน่งของคำ ระหว่างคำว่า ภูวนาถ และคำว่า จอมหัว ปรากฏในกฎหมายล้านคำกอง เช่น

อันหนึ่ง	ข้อยพระบาทเจ้าภูวนาถ	จอมหัว กิติ
ยามเมื่อ	โพลภัยถึงถักตน	เคื่องแท้
	ก็หากยังได้แลกกุของเพื่อน	ฝูงใด กิติ
	เจ้าของควรราบทุน	เถิงไหว
	พระหากอนุญาตให้	กัณา ผายผัด
	เจ้าของจึงให้แท้สนั้น	จึงควร ชอบคอง

(กฎหมายล้านคำกอง, ใบลานที่ 73/1)

2) การสร้างคำแบบเป็นคำประสม มีคำว่า “พระ” เป็นคำหลัก และส่วนขยาย ตัวอย่างเช่น พระบาท, พระบาทเจ้า, พระบาทจอมหัว เป็นการใช้คำที่แสดงรับใช้เจ้าล้านคำกองอย่างใกล้ชิด ปรากฏในกฎหมายล้านคำกอง ดังนี้

ก) บาทเจ้า หมายถึง กษัตริย์ผู้เป็นใหญ่ ปรากฏในกฎหมายล้านคำกอง เช่น

อันหนึ่ง	เสนาท้าวปรนนิบัติ	ภูวนาถ กิติ
	เมื่อจักถวายบาทเจ้า	ของนั้น เยื่องใด

ของในเรือนตัวแท้อยอถวาย จึงชอบ คลองคาย

(กฎหมายล้านค้ำกอง, ใบลานที่ 97/1 – 97)

ข) พระบาท หมายถึง พระเจ้าแผ่นดิน ปรากฏในกฎหมายล้านค้ำกอง

เช่น

ผิวว่า	ยังมาจนเมืองแท้	มาถึง	เสนาศ
	อย่าได้เอาคราบร้าย	มานั้น	บ่ดี
อันหนึ่ง	ความหากพิจารณาแล้วมี	สักซี	แต่ก่อน
	เช่น พระบาท ตนล่วงแล้ว	เถิงเจ้า	ขึ้นเสวย
	ก็บ่ควรกล่าวต้านความใหม่	มูลมา	เจ้าเฮย
	อย่าให้ก็ทำเป็นความ	แก่เขา	ฝูงเชื้อ

(กฎหมายล้านค้ำกอง, ใบลานที่ 98/1)

ค) พระบาทเจ้า หมายถึง พระเจ้าแผ่นดิน ปรากฏในกฎหมายล้านค้ำกอง

เช่น

อันหนึ่ง	ลูกหลานท้าวเสนา	แสนหมื่น	ก็ดี
	ยังรู้หลักชอบแท้	ควรขึ้น	กราบถวาย
	พระบาทเจ้า ทรงแผน	ตรงตัด	
	พระหากgunaทรง	สี่บพง	ศาเชื้อ
	พระจักgunaแท้	คำสุข	มีมาก

(กฎหมายล้านค้ำกอง, ใบลานที่97/1)

ง) พระบาทจอมหัว หมายถึง พระเจ้าแผ่นดิน ปรากฏในกฎหมายล้านค้ำ

กอง เช่น

อันหนึ่ง	ให้หมั้นเฝ้า	พระบาท	จอมหัว
	อย่าให้ภูมิพระ	ต่างทัน	เที่ยวใช้

(กฎหมายล้านค้ำกอง, ใบลานที่58/1)

จ) พระ คือ คำเรียกแทนพระเจ้าแผ่นดิน พระนามว่าเจ้าล้านค้ำกอง

ปรากฏในกฎหมายล้านค้ำกอง เช่น

บัดนี้	พระ ก็สอนขุนให้รักษา	ชั้นหมาก
--------	-----------------------------	----------

ครั้นว่า	ยอเย่นตั้งดีแล้ว	ล่าดู
หลอนว่า	มีคนร้ายปาปัง	ใจบาป บรู๋
	ราตรีคืน	ให้มี เทียนได้

(กฎหมายล้านคำกอง, ไบลานที่ 50/1)

3) การสร้างคำแบบเป็นคำประสม มีคำว่า ราชา + ภูวนาถ พบในคำว่า ราชาภูวนาถ หมายถึง กษัตริย์พระเจ้าแผ่นดิน ปรากฏในกฎหมายล้านคำกอง เช่น

อันหนึ่ง	ให้หมั้นเฝ้า	ราชา ภูวนาถ
	อย่าได้ให้	ทนต์แท้ บดี
	อันนี้เป็นคลองแท้	ไทฝูง ขุนด่าน
	ให้จื่อไว้คลองนี้	ซูวัน แท้ตาย

(กฎหมายล้านคำกอง, ไบลานที่ 51/1)

4.1.1.2 คำเรียกเจ้าหน้าที่

กฎหมายล้านคำกองมีการสร้างคำที่กล่าวถึง เจ้าหน้าที่ หมายถึง ผู้ซึ่งมีอำนาจหน้าที่ปฏิบัติงานให้แก่ จังหวัดหรือหน่วยงานของรัฐ (ราชบัณฑิตยสถาน, 2554: 337) เจ้าหน้าที่จะเป็นผู้ปฏิบัติหน้าที่ ผู้เสียหาย ผู้กระทำความผิด ก็ได้ขึ้นอยู่กับบริบทในเนื้อหา คำเรียกเจ้าหน้าที่มีหลายตำแหน่ง เจ้าหน้าที่ ที่พบมากที่สุด คือ “ขุน”

ขุน หมายถึง เจ้าหน้าที่ปฏิบัติงานควบคุมการทำงานของไพร่ ปรากฏในกฎหมายล้านคำกอง เช่น

อันหนึ่ง	บได้บอกเวียกแก่ไพร่แท้	ฮามเวียก การเมือง
	ควรให้ขุนแทนแจ้งสองท่อ	เวียกมัน สันนั้น

(กฎหมายล้านคำกอง, ไบลานที่ 72/1)

ขุนไม่ได้บอกงานแก่ไพร่ทำให้เสียงานของเมือง ควรให้ขุนชดใช้ทำงานทดแทนเป็น 2 เท่าของค่างาน

คำว่า ขุน มีส่วนขยายเพื่อบอกตำแหน่งหน้าที่ในการปฏิบัติงานที่ระบุตำแหน่งงานอย่างชัดเจน

ก) ขุนกวาน หมายถึง เจ้าหน้าที่ที่มีหน้าที่ตรวจคนเดินทางเข้าออกในหมู่บ้าน ดูแลหมู่บ้านร่วมกับขุนบ้าน และพิจารณาตัดสินคดีความในหมู่บ้าน

ข) ขุนบ้าน หมายถึง เจ้าหน้าที่ที่มีหน้าที่ดูแลหมู่บ้านร่วมกับขุนกวาน มีขั้นต่ำคือ 500 บาท เท่ากัน ในกฎหมายล้านคำกองไม่ได้กล่าวถึงหน้าที่ของขุนบ้านอย่างชัดเจน มีเพียงการกล่าวถึงขั้นต่ำของขุนบ้านเท่านั้น ปรากฏในกฎหมายล้านคำกอง เช่น

ฝูงหมู่เสนาท้าวขุน	พระยา ขุนใหญ่
ชั้นหกอ้อยมีแท้	ค่าคอ ชั้นไหมนั้น
ยุคลงผ่ากองเป็น(62/1)สามฮ้อย	จริงแท้ ชู่คน
บางขุนกวานขุนบ้าน	ต่ำลง เป็นชั้น
ชั้นห้าฮ้อยมีแท้	ค่าคอ
ตั้งแต่นั้นตามที่ตระกูล	เจ้าเฮย

เหล่าเสนาท้าวพระยาขุนผู้ใหญ่ มีชั้นค่าคอ 600 บาท ชั้นไหมลดลง
ครั้งหนึ่งเป็น 300 บาท ทุกคน ขุนกวานขุนบ้านต่ำลงตามชั้น มีชั้นค่าคอ 500 บาท ตามแต่ตระกูล

ค) ขุนตั้งแต่งคร้ว หมายถึง เจ้าหน้าที่ที่มีหน้าที่ดูแลงานภายในคร้ว

ปรากฏในกฎหมายล้านคำกอง เช่น

บัดนี้ พระก็	สอนพวกชั้นฝูงแต่ง	พาเหยย	
ควรรที่	เล็งแลดูให้ดี	ตรงแจ้ง	
(50) หลอนว่า	มดแมงน้อยทั้งหนอน	ตกลึก	สั้นนั้น
ทั้งเล่า	มดง่ามน้อยแมงไม้	ทุกอัน	
หลอนว่า	มีหยักเหยื่อผมเล่า	พลอยตก	บรู
ควรรที่	จงใจสะลาดดู	ตรงเพี้ยน	
เถิงเมื่อ	ยอมมาตั้งเหนือเตียง	อันชอบ	ดินั้น
ก็หาก	เป็นฮีตถ้อยขุนตั้ง	แต่งคร้ว	

(กฎหมายล้านคำกอง, ใบลานที่ 50/1 - 50)

พระราชาก็สอนพวกกลุ่มแต่งเครื่องเสวยควรรที่พิจารณาดูให้ดีถี่ถ้วน
บางทีว่ามีมดแมลงน้อยหนอนตกลงไปในอาหารทั้งเหล่ามดง่ามน้อยแมลงทุกชนิด บางทีว่าจะมี
หยากไย่ เส้นผมตกลงไปในอาหารก็มีอาจรู้ ควรรที่ตั้งใจดูให้ถี่ถ้วน เมื่อถึงเวลายกมาถวายที่เหนือ
เตียงก็เป็นอันหมดหน้าที่ ต่อจากนั้นก็ให้เป็นหน้าที่ของพวกขุนที่จัดการเรื่องคร้ว

ข) ขุนคุ้มปักตู่ทวารทั้งสี่ หมายถึง เจ้าหน้าที่ที่มีหน้าที่ดูแลประตู
วังทั้ง 4 ทิศ ปรากฏในกฎหมายล้านคำกอง เช่น

บัดนี้	พระก็สอนขุนคุ้มปักตู่ทวาร	ทั้งสี่	ก่อนแล้ว
	ยังเล่าเห็นบัวนาง	ออกไป	เดียวดั้น
	ควรรไฟความถองถามดู	ตรงถี่	ดีตาย
	ดูหลากแท้อย่าให้	ออกไป	

(กฎหมายล้านคำกอง, ใบลานที่ 51 - 52/1)

พระราชาก็ได้สั่งสอนขุนคุ้มประตู่วังทั้งสี่ก่อนแล้ว ถ้าเห็นนางรับใช้ ออกไปคนเดียว ควรสอบถามถ้อยความให้ถี่ถ้วนหากพิจารณาคว่ามีพิรุณอย่าให้ออกไป

ง) ขุนแคว้น ในกฎหมายล้านคำกองไม่ได้ให้รายละเอียดของ ตำแหน่งขุนแคว้นไว้ แต่สามารถพิจารณาความหมายของตำแหน่งหน้าที่จากคำขยายโดยเทียบกับ ตำแหน่งอื่น ๆ ที่มีอยู่ในกฎหมายล้านคำกอง เช่น ขุนกวาน คือเจ้าหน้าที่ที่มีหน้าที่ดูแลหมู่บ้านร่วมกับ กับจำบ้าน ดังนั้น ขุนแคว้น คือ เจ้าหน้าที่ที่มีหน้าที่ดูแลแคว้น ปรากฏในกฎหมายล้านคำกอง เช่น

เฮือนขุนแคว้นขุนบ้านแท้ สมมา ห้าบาท

เลือดบาดค้อนเงินเปี้ยหากควร แท้แล้ว

ท่อแต่ตีแท้แท้บ่พอ เลือดออก

(กฎหมายล้านคำกอง, ใบลานที่ 67)

คนที่ไปทะเลาะกันในเรือนขุนแคว้นขุนบ้าน ให้ปรับเงินสมมา 5 บาท รอยเลือดจากบาดเจ็บรอยละ 1 เปี้ย ควรแล้ว ถ้าตีเลือดไม่ออก

จ) ขุนด่าน หมายถึง มีหน้าที่ดูแลด่านตรวจคนเข้าและออก อาณาจักร ปรากฏในกฎหมายล้านคำกอง เช่น

บัดนี้ พระก็สอน(51/1)สั่งให้ไทใน ขุนด่าน

ให้มีจิตดีแท่น้ำคลอง อันชื่อ อย่าลวง

เข้าในแท้เป็ลี่ยเดียวมี คู่พร้อม

พอสองสามสี่ อย่าได้

ใกล้สนมเจ้า ไปดี

(กฎหมายล้านคำกอง, ใบลานที่ 50 - 51/1)

พระราชาก็สอนสั่งให้ไทผู้เป็นขุนด่าน ให้มีใจอันดีกระทำตามคลองอัน ชื่อตรง อย่าลวงล้ำเข้าเขตพระราชฐานชั้นในโดยลำพังให้ไปเป็นกับเพื่อนพอ 2 - 4 คน อย่าได้เข้า ใกล้นางสนม

ฉ) ขุนหอ ในกฎหมายล้านคำกองไม่ได้ให้รายละเอียดของตำแหน่ง ขุนหอไว้ แต่สามารถพิจารณาความหมายของตำแหน่งหน้าที่จากคำขยายโดยเทียบกับตำแหน่งอื่น ๆ ที่มีอยู่ในกฎหมายล้านคำกอง ขุนหอ คือ เจ้าหน้าที่ที่มีหน้าที่ดูแลเรือนหรืออาคารซึ่งใช้เฉพาะกิจอย่าง ใดอย่างหนึ่ง และพบข้อมูลการพิจารณาโทษเช่นเดียวกันกับขุนด่าน ปรากฏในกฎหมายล้านคำกอง เช่น

อันหนึ่ง

ขุนด่านแลขุนหอ

ข้อยไพร่ กิติ

ข้อยพระบาทเจ้าแผ่นดิน

บุญกว้าง ชูคน

เขาหากทำผิดแท้ควรตี

แลผูก สันนั้น

ควรกราบไหว้ทูลเจ้า พระยอดเมือง
พระหากปลงอาชญาแล้ว ก็จึง โดยตาม
(กฎหมายล้านคำกอง, ไบลานที่ 90/1)

ขุนด่าน ขุนหอ ทาสไพร่ และทาสหลวงทุกคนหากกระทำความผิดควร
ผูกและตีและควรนำเรื่องขึ้นกราบทูลพระราชา พระราชาอาชญาได้รับสั่งก็จึงให้กระทำตามคำสั่ง

ข) ขุนหมื่น ในกฎหมายล้านคำกองไม่ได้ให้รายละเอียดของตำแหน่ง
ขุนหมื่นไว้ แต่สามารถพิจารณาความหมายของตำแหน่งหน้าที่จากคำขยายโดยเทียบกับตำแหน่งอื่น
ๆ ที่มีอยู่ในกฎหมายล้านคำกอง ขุนหมื่น คือ เจ้าหน้าที่ที่ได้รับการแต่งตั้งจากเจ้าล้านคำกอง และพบ
ข้อมูลจากการพิจารณาตีความในส่วนที่เกี่ยวกับการกระทำความผิดของทาสในการปกครองของ
หลวง แสน เสนา และขุนหมื่น ปรากฏในกฎหมายล้านคำกอง เช่น

อันหนึ่ง	หลวงแสนเจ้าเสนา	ขุนหมื่น กิติ
	ช่วยฝูงนั้นผิดแท้	สิ่งใด นั้นเด
	ควรให้เจ้าเมืองนั้นพิจารณา	ตรงถึ
	โทษหากมีมากน้อย	ท้อใดแท้ สิ่งใด
	โทษหากมีหลายแท้ควรให้ไต่เถิง	มหา เสนา

(กฎหมายล้านคำกอง, ไบลานที่ 90/1)

ทาสของหลวงแสน เจ้าเสนา และขุนหมื่น ทาสเหล่านั้นกระทำความผิดสิ่งใด
ควรให้เจ้าเมืองพิจารณาให้ถึถ้วนว่ามีโทษมากน้อยประการใด หากโทษมีมากควรนำเรื่องขึ้นพบมหา
เสนา

ฅ) ขุนใหญ่ หมายถึง เจ้าหน้าที่อาวุโสพิจารณาคดี ปรากฏในกฎหมาย
ล้านคำกอง เช่น

อันหนึ่ง	ผู้ไปฮ้อยฮิตคลองเมือง	ควรถูก
	ชั้นสมมาชอบถวาย	เถิงเจ้า
	ขุนหากยังชอบแท้	ตามคลอง อันแมน
	ไพร่หากมากกล่าวฟ้องคำสวน	ขุนใหญ่
	ไพร่เล่าแพ็ดตใส่	ชั้นใหม่
	ผู้พาความสวนถักชั้น	แปงแท้
ฉิว่า	ไพร่ปู้ควรถักสมมา	ชอบแล้ว

(กฎหมายล้านคำกอง, ไบลานที่ 59)

ผู้ไม่รู้จารีตคลองเมืองควรปรับชั้นสมมา แต่ถ้าขุนยังเป็นฝ่ายถูกตาม
คลองไพร่หากมากล่าวฟ้องขุนใหญ่ ไพร่เป็นฝ่ายแพ้ปรับชั้นใหม่ไพร่ ผู้พามาแจ้งความโต้แย้งกับขุน
ถูกชั้นแปลง หากไพร่ถูกนำตัวมาแจ้งความโต้แย้งโดยไม่รู้ปรับชั้นสมมา

นอกจากนี้พบคำเรียกเจ้าหน้าที่คำอื่น ๆ ดังนี้

ก) กวาน หมายถึง เจ้าหน้าที่มีหน้าที่ปกครองหมู่บ้าน เทียบเท่าผู้ใหญ่
บ้าน ปรากฏในกฎหมายล้านคำกอง เช่น

บัดนี้	จักกล่าวห้องหนแห่งกระ	ทำนา ก่อนแล้ว
แม่นยำ	มีเหมืองฝายลตฮอดกัน	หลายเจ้า
	ตัวที่ผู้เป็นกวาน	เดือนป่าว
	(กฎหมายล้านคำกอง, ใบลานที่ 68/1)	

นาที่มีเหมืองฝายมีน้ำไหลไปถึงนากันหลายเจ้า ให้กวานป่าวประกาศ
ให้ชาวพวนมาช่วยกันทำเหมืองฝาย

อันหนึ่ง	ผู้ใดมาหาเรียกเจ้าฮอดที่	หนทาง ก็ดี
	ข่าวว่าลูกเมียภายหลัง	ป่วยเป็น ภาย(72/1)บ้าน
	ควรเล่ากวานบ้านแจ้งให้ทั้งหลาย	ไปเปลี่ยน เวียนั้น
	อย่าได้ลามการเสียป่ค้ำ	คลองแท้
	ลูกเมียบป่วยใช้ค้ำเรียก	หนีคืน ดั่งนั้น
	(กฎหมายล้านคำกอง, ใบลานที่ 71 - 72/1)	

ผู้ใดมาทำงานให้พระราชา ต่อมา มีข่าวมาถึงว่าลูกเมียที่อยู่บ้านป่วย
ควรบอกกวานให้หาคนมาเปลี่ยนเพื่อทำงานแทน อย่าให้เสียการเสียงาน แต่หากลูกเมียไม่ป่วยจริง
แต่เกียจคร้านในงานเลยหนีกลับไปบ้าน

ข) จำบ้าน หมายถึง ผู้ดูแลหมู่บ้าน เทียบได้กับตำแหน่งกำนันใน
ปัจจุบัน ปรากฏในกฎหมายล้านคำกอง

ตัดสินให้แล้วเสร็จ	ความผิดถึงค่าฮ้อย
ความใดพิจารณาแล้วอย่าลวน	ฟ้าวผูก ดินนั้น
โทษแลน้อยอย่าฆ่าบ่	ชอบคลอง
ผิดถึงเงินพอเบี้ยเมื่อเทิง	ห้าบาท ก็ดี
ให้กวานแลจำบ้าน(58)ตัดแล้ว	แต่เบา มีคำร้อย
(กฎหมายล้านคำกอง, ใบลานที่ 58/1 - 58)	

คดีความไต่ยังพิจารณาไม่สิ้นสุดอย่าเพิ่งตัดสินจงจำทำโทษ โทษเพียงน้อย
 อย่างนำไปฆ่าไม่ถูกต้องตามคลอง ความผิดตั้งแต่เงิน 1 เปี้ย ถึง 5 บาทก็ตี ให้อภัยและจำบ้านตัดสินให้แล้ว
 เสร็จ

อันหนึ่ง	คนใดได้ฮับจ้างหาบแขก	คนชาย กี่ตี
	เลยไปถึงครวนอนป่วยเป็น	อันฮ้าย
	เป็นหนักแท้ปูนไป	บ่ฮอด
	ควรจำบ้านคะนึ่งแท้	ช้อยมัน

(กฎหมายล้านคำกอง, ใบลานที่ 93)

คนรับจ้างหาบให้แขกคนค้าขายไปถึงกลางทางเกิดป่วยหนัก ไม่
 สามารถหาบไปถึงที่หมายได้ ควรให้จำบ้านคิดหาวิธีช่วย

ค) นางเสนา นางแสง หมายถึง ตำแหน่งผู้หญิงที่เป็นข้ารับใช้ในพระ
 ราชวังหลวง ไม่พบการกล่าวถึงหน้าที่ในการปฏิบัติงานของตำแหน่งนางเสนา นางแสง อย่างเด่นชัด
 แต่กล่าวถึงการนั่งในตอนเช้าที่เจ้าล้านคำกองว่าราชการกับเหล่าเจ้าหน้าที่

อันหนึ่ง	นางเสนาแท่นางแสง	ขุนหมื่น กี่ตี
	นั่งเรียงพระแก่น(56/1)แก้ว	สนมเน้า บ่ควร
ผู้ใด	บ่โดยแท้ตามคลอง	เป็นโทษ
	ให้จ้อแจ่งคลองนี้	ชู้ฮั้น

(กฎหมายล้านคำกอง, ใบลานที่ 55 - 56/1)

นางเสนา นางแสง ขุนหมื่นนั่งข้างพระเทวี นางสนมไม่ควรนั่งข้างพระ
 เทวี ใครที่ไม่กระทำตามคลองนี้จะได้รับโทษให้จดจำคลองนี้ทุกอัน

ข) นายพันหลวง ในกฎหมายล้านคำกองไม่ได้ให้รายละเอียดของ
 ตำแหน่งนายพันหลวงไว้ แต่สามารถพิจารณาความหมายของตำแหน่งหน้าที่จากวัดจะนาอนุกรมพาสา
 ลาว 1992 โดยมูลนิธิโตโยตาญี่ปุ่น นายพันหลวง หมายถึง ยศนายทหาร สูงกว่านายร้อย (มูลนิธิโตโย
 ตาญี่ปุ่น, 1992: 576) ปรากฏในกฎหมายล้านคำกอง เช่น

ผิวว่า	บ่าวหากได้ให้เมื่อ	มอบกวาน
	ตัวนำเมื่อมอบกวาน	ตัวนำ
	เมื่อถึงนายพันหลวงหมู่	พระยา
	เห็นแจ่งค่าหัวข้าศึกนั้น	ราชทาน ปลงทอด
	เงินสามฮ้อยปลงให้แก่มัน	ชอบแล้ว

(กฎหมายล้านคำกอง, ใบลานที่ 84/1)

คนที่ผจญศึกเอาชนะได้ตัวหัวหน้าข้าศึกมา หากเป็นบ่าวให้นำตัวส่ง

มอบให้กวนนำส่งให้ถึงนายพันหลวงให้พระยาเห็นแจ้งในฝีมือการรบ พระราชาพระราชทานค่าหัว
ข้าศึกเป็นเงิน 300 บาท

ง) หมิ่น ในกฎหมายล้านคำกองไม่ได้ให้รายละเอียดของตำแหน่ง
หมิ่นไว้ แต่สามารถพิจารณาความหมายของตำแหน่งหน้าที่จากวัดเจนนานุกมพาสาลาว พ.ศ. 2505
โรงพิมพ์กระทรวงศึกษาธิการ หมิ่น หมายถึง ตำแหน่งบรรดาศักดิ์ของข้าราชการโบราณต่ำกว่าแสน
ลงมา (กระทรวงศึกษาธิการ, 2505: 1022) ปรากฏในกฎหมายล้านคำกอง เช่น

แม่น้ำ	เรือนควายตัวเลา(68/1)ใหญ่ไปฆ่าแท้ แปะย้าว ที่เฮือน
ผิวา	เสนาท่านตระกูล
	ควรที่มีเหล่าแท้หมูพร้อม
	ข้อยไพรแท้ชาวเมือง
	(กฎหมายล้านคำกอง, ใบลานที่ 67 - 68/1)

เรือนควายคนมียศให้มีค่าแปลงเรือน เป็นควาย 1 ตัวเหล่า 1 ไท เป็น
เครื่องแปลงเรือน ถ้าเป็นเรือนเสนา นายแสน นายหมื่นควรมีเหล่ากับหมูแปลงเรือนทาสไพร่ชาวเมือง
ทุกเหล่า

จ) ราชทูตนายเมือง หมายถึง ผู้นำราชสาสน์ไปประเทศอื่น ปรากฏใน
กฎหมายล้านคำกอง เช่น

บัดนี้	จ๊กกล่าวห้องราชทูตนายเมือง	ก่อนแล้ว
	นำพระราชสาสน์ถึงต่างเมือง	ไปแท้
	เมื่อจ๊กเจรจาด้านคำเมือง	กลอยกล่าว
	ให้จ้อช้อกลอนเจ้า	ส่งไป
	(กฎหมายล้านคำกอง, ใบลานที่ 94)	

ราชทูตนายเมืองมีหน้าที่นำส่งพระราชสาสน์ไปถึงเมืองต่าง ๆ เมื่อจะ
กราบทูลเจรจาด้านเมือง ให้จดจำข้อรับสั่งของพระราชชาติ

ฉ) เสนา⁵ หมายถึง ข้าราชการชั้นสูง (กระทรวงศึกษาธิการ, 2505:
331) ปรากฏในกฎหมายล้านคำกอง เช่น

อันหนึ่ง	เสนาผู้กินเมืองตกแต่ง	แปงนั้น
	ควรที่ถามฮีตแท้คลองตั้ง	แต่หลัง
	อย่าได้กลายคลองแท้	พาโล มักมาก
	โทษเล่นต้องเถิกแท้	ถักตน

⁵ เสนา ความหมายใน วัดเจนนานุกมพาสาลาว พ.ศ. 2505 โรงพิมพ์กระทรวงศึกษาธิการ มีความหมายที่ 1 หมายถึง ทหาร หมู่
ทหาร กองทัพ ความหมายที่ 2 หมายถึง ตำแหน่งผู้จัดแผนการรบ ความหมายที่ 3 หมายถึง แม่ทัพ ข้าราชการชั้นสูง

อันหนึ่ง ให้แต่งตั้งตามแห่ง โบราณ
อย่าให้เห็นแก่เงินค่าเขา โลกพราง เอาแท้
(กฎหมายล้านคำกอง, ไบลานที่ 56)

เสนาผู้เป็นข้าหลวงต่างพระเนตรให้ ควรศึกษาจารีตและคลองแต่
โบราณอย่าได้กระทำเกินคลองและมีใจพาลมักมากโทษจะถึงตัว ให้ปฏิบัติตามธรรมเนียมโบราณ
อย่าปิดบังเอาทรัพย์สินผู้อื่นด้วยความโลภ

อันหนึ่ง **เสนาผู้พิจารณาตัดแต่ง** ความนั้น
ให้ตั้งอยู่สุคติแท้ โดยด้าม ดั่งคลอง
คิดว่าให้หลักเรือนห้าประการ คลองบ้าน นั้นนอ
(กฎหมายล้านคำกอง, ไบลานที่ 58)

เสนาผู้พิจารณาคดีความให้ตั้งอยู่ในความสุคติตามคลองธรรม ให้หลบ
หลักเว้นจากอคติ 5 ประการตามคลองบ้าน

บัดนี้ จักกล่าวด้านฝูงขุนใจบาบโลกถ่าย พันไหม ข้าไพร่
ไทขุนใดเฮ็ดพอกพันไหมไพร่ ไทเมือง เหลือใจ
เขาเล่าเลยมาฟ้องเสนาพร้อม พิจาร ตรงถึ
(กฎหมายล้านคำกอง, ไบลานที่ 59/1)

ขุนใจบาบมีความโลภปรับไหมข้าไพร่ไท ขุนผู้ใดปรับไหมไพร่ไทและ
พลเมือง เขาอับจนที่ฟังฟังจึงมากกล่าวฟ้อง ถึงเสนาให้พิจารณาคดีความให้ถี่ถ้วน

ช) แสน ในกฎหมายล้านคำกองไม่ได้ให้รายละเอียดของตำแหน่งแสน
ไว้ พบเพียงข้อมูลจากคำเรือน เป็นเงิน 1 บาท เท่ากับตำแหน่งของ เสนา ปราบกฎในกฎหมายล้านคำ
กอง เช่น

ฉิวา แม่นเฮือนแสนเมืองแท้เสนา เซื่อใหญ่ กิติ
คลองกล่าวไว้มีแท้ เทียงจริง
ให้มีของพร้อมทั้งเงิน พอบาท
(กฎหมายล้านคำกอง, ไบลานที่ 65/1)

ถ้าเป็นเรือนแสนหรือเรือนเสนาผู้ใหญ่ตามคลองกล่าวไว้ให้มีเงินสมมา
1 บาท

ช) พระยา ในกฎหมายล้านคำกองไม่ได้ให้รายละเอียดของตำแหน่ง
พระยาไว้ พบเพียงข้อมูลในการนำบำเหน็จรางวัลจากการศึกมามอบให้ทหาร แต่สามารถพิจารณา
ความหมายของตำแหน่งหน้าที่จากวัดจนะนาฏมพาสาลาว 1992 โดยมูลนิธิโตโยตาญี่ปุ่น พระยา

หมายถึง ผู้เป็นใหญ่ ผู้เป็นหัวหน้า (มูลนิธิโตโยตาคูชิบุ่น, 1992: 550) ปรากฏในกฎหมายล้านคำกอง เช่น

ฉิว่า	บ่าวหากได้ให้เมื่อ	มอบกวาน
	ตัวนำเมื่อมอบกวาน	ตัวนำ
	เมื่อถึงนายพันหลวงหมู่	พระยา
	เห็นแจ้จ่าหัวข้าศึกนั้น	ราชทาน ปลงทอด
	เงินสามฮ้อยปลงให้แก่มัน	ชอบแล้ว

(กฎหมายล้านคำกอง, ใบลานที่ 84/1)

คนที่ผจญศึกจนได้ตัวหัวหน้าข้าศึกมา หากเป็นบ่าวให้นำตัวส่งมอบให้ กวานนำส่งให้ถึงนายพันหลวงให้พระยาเห็นแจ้จ่าในฝีมือการรบ พระราชาพระราชทานค่าหัวข้าศึก เป็นเงิน 300 บาท

ฉ) มุนตรี เทียบเท่ากับคำว่า มนตรี ในภาษาไทย และน่าจะหมายถึง เจ้าหน้าที่ที่ปรีการาชการ ปรากฏในกฎหมายล้านคำกอง เช่น

บัดนี้	จ๊กกล่าวถึงมุนตรีเฝ้า	ราชา พระบาท
	อย่างกล่าวต้านหลาย	ถ้อยสิ้น
	คำคลองกล่าวไว้อย่าสิ้น	พิมพ์เมือง
	จ๊กไปทางใดก็อย่ากาย	คลองแท้

(กฎหมายล้านคำกอง, ใบลานที่ 56/1)

มนตรียามเข้าเฝ้าพระราชอาษาทูลสิ่งที่ไม่เป็นสาระ ที่คลองกล่าวไว้ อย่าเกินพิมพ์เมือง จะไปทางใดก็อย่ากระทำให้เกินกว่าที่คลองธรรม

4.1.1.3 คำเรียกคนทั่วไป

คำในกลุ่มนี้เป็นรวมคนในชนชั้นไพร่ ไท⁶ ชนชั้นฮ้อย⁷ ข้า ไพร่ หมายถึง ชาวเมือง พลเมืองสามัญ (สมเด็จพระมหาวิรวงศ์, 2515: 298) ไท แปลว่า ชาว ผู้ที่เป็นพลเมือง มี อิศระไม่ได้ตกเป็น ข้า หรือ ทาสของผู้ใด (สมเด็จพระมหาวิรวงศ์, 2515: 209) ในกฎหมายล้านคำกอง กลุ่มไทสามารถประกอบอาชีพเกษตรกร เลี้ยงสัตว์ ค้าขาย ในอาณาจักรพวนได้อย่างอิสระ ไม่เหมือน ไพร่ที่ต้องไปทำงานตามการควบคุมของเจ้าหน้าที่ ข้า หมายถึง บ่าว (สมเด็จพระมหาวิรวงศ์, 2515: 58)

คำเรียกคนทั่วไปที่พบในกฎหมายล้านคำกอง อาจมีบทบาทต่าง ๆ กัน เช่น

⁶ ดูรายละเอียดชนชั้นไพร่ ไท ในบทที่ 5

⁷ ดูรายละเอียดชนชั้นฮ้อย ข้า ในบทที่ 5

เป็นผู้กระทำความผิด ผู้ถูกระทำ พยานในเหตุการณ์ต่าง ๆ ผู้ร่วมทำสัญญา หรือเป็นผู้พิจารณาความเสียหายในทรัพย์สิน ขึ้นอยู่กับบริบท

กฎหมายล้าแก่การก่อสร้างคำเรียกคนทั่วไปโดยการใช้คำหลักประกอบคำขยาย ใช้คำหลักว่า เจ้า คน ผู้ ดังนี้

1. คำหลัก “เจ้า” พบมากที่สุด โดยมีคำนามขยาย เช่น เจ้ากล้า เจ้านา ดังมีรายละเอียดต่อไปนี้

ก) เจ้ากล้า หมายถึง ผู้มีกรรมสิทธิ์ในต้นกล้า (ต้นกล้าในบริบทนี้ คือ ต้นกล้าของข้าว) เจ้ากล้าเป็นผู้ถูกระทำ เช่น

อันหนึ่งไผ่	หากยังเลี้ยงแบ่หมูหมา	เปิดไก่อ่ กี่ตี
	ยังเล่าไปฮอดกล้ากินข้าว	ไเฮ่นา
	ควรรที่เจ้ากล้า(77/1)ไล่ส่ง	เถิงเฮือน
	เถิงสองที่สามที่บอกเติน	ตรงแจ้ง
	หากบ่เอาซังไว้ไปกิน	ข้าวทาน
	ท่านหากฆ่าตายแท้	อย่าแหง

(กฎหมายล้าแก่การ, ใบลานที่ 76 – 77/1)

ใครหากเลี้ยงแพะ หมู หม่า เป็ดและไก่หากเข้าไปกินข้าวกล้าในไร่นา ให้เจ้าของกล้า ไล่ส่งจนถึงเรือนถึง 2 – 3 ครั้งให้เตือนตรงแจ้ง ถ้าเจ้าของสัตว์เลี้ยงยังไม่ซังเอาไว้แล้วไปกินข้าวทานอีกให้ฆ่าสัตว์เสีย ไม่เป็นโทษ

ข) เจ้าของ หมายถึง ผู้มีกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สิน เจ้าของ เป็นผู้ถูกระทำในตัวอย่าง

ไผ่ยืมหนังสือท่านแท้	ให้คืนเทียว	อย่านาน
มันหากยังอำเอา	โทษมี	ภายหน้า
นานคืนแท้เจ้าของมา	ถามฮอด	
พลอยเล่ามีคำอำว่าคืน	จริงแท้	
เจ้าของได้ไต่ถ้อยเมื่อฮอด	เฮือนมัน	

(กฎหมายล้าแก่การ, ใบลานที่ 70/1)

ใครยืมหนังสือท่านแท้ ยืมแล้วให้รับคืนอย่าปล่อยให้ยืมไว้นานหากยังปิดบังเอาหนังสือไว้ภายนอกหน้าจะมีโทษ หากยืมไว้นานจนเจ้าของมาถามและปิดบังว่าคืนแล้วจริงแท้เจ้าของหนังสือมาติดตามจนถึงเรือน

อันหนึ่ง	ไผ่จักไปแลกกู๋เงินคำ	ของเพื่อน
	ควรรู้แจ้งเจ้าของให้ก็	จึงควรร

ฉิว่า กู้สามฮ้อยเป็นสินใช้ช่วงเถิงสี่ฮ้อย เป็นฮ้อย ค่าเงิน
ยามเมื่อจากกันนั้นมี้สักซี แจ้งแจบ
(กฎหมายล้านค่างอง, ใบลานที่ 73/1)

ใครจะไปกู้เงินทองของท่าน โดยใช้ตัวเองเป็นตัวค้ำประกันเงินกู้
เจ้าของเงินยอมรับจึงทำสัญญาได้ หากว่ากู้ถึง 300 บาท ทำงานแทนให้เจ้าของทรัพย์ ถ้าถึง 400
บาท เป็นทาสเงินให้มี้สักซีพยานรู้เห็น

ค) เจ้าข้าว หมายถึง ผู้มีกรรมสิทธิ์ในข้าว เจ้าข้าว เป็นผู้ถูกระกระทำ ใน
ตัวอย่าง

ครั้นว่ามันฆ่าเจ้าข้าวตายแล้ว ควรฆ่า พรำนำ
หากบได้ฆ่าแท้มันไปเพ็ง สักกะ กิติ
ให้ใช้ห้าคนแท้ ชอบคลอง
ให้พัดฆ่าตัดใส่ ชั้นใหม่

(กฎหมายล้านค่างอง, ใบลานที่ 62 - 63/1)

ผู้ลักข้าวมีใจบ่าปได้ฆ่าเจ้าของข้าวตายควรฆ่าให้ตายตกตามกันไป ถ้า
ผู้ลักข้าวไม่ได้ฆ่ามันไปบวช ให้ชดใช้เป็นคน 5 คน แล้วปรับชั้นใหม่
ค่าคน 1 คน เท่ากับ 300 บาท ชดใช้เท่าค่าคน 5 คน เท่ากับ 1,500
บาท

ครั้นหาก ยังหลายแท้ควรกระทำ แทกเผือก ดูนั่น
ไปเวดล้อมดูแท้ บ่อนกิน
เถิงเมื่อยามเอาแท้ ที่ดู ให้แม่น
เสียมากน้อยท่อใดแท้ให้แทน ชอบแล้ว
ข้าวที่ควายกินนั้นยังเหลือ มากน้อย ท่อใดนั้น
ควรไว้แก่เจ้าข้าวสันนั้น จึงควร

(กฎหมายล้านค่างอง, ใบลานที่ 75)

ข้าวถ้ายังเหลือมากควรให้ล้อมดูนั้น พื้นที่ที่เสียหายวัดดูแล้ว จึง
คำนวณความเสียหายเสียมากน้อยเท่าใดจึงให้ชดใช้เท่านั้นจึงถูกต้องแล้ว ข้าวที่ควายกินเหลือมาก
น้อยเท่าใดนั้น ควรให้ไว้แก่เจ้าของข้าว

ฉ) เจ้าคน หมายถึง ผู้มีกรรมสิทธิ์ในฮ้อยหรือทาส เจ้าคน เป็นผู้ถูกระกระทำ
ในตัวอย่าง

ฉิว่า เจ้าเรือนบ่ข่าวให้อันคน เพื่อนมา ดั่งนั้น
เจ้าคนเห็นให้อา ควรแล้ว

เจ้าเรือนยังกล่าวด้านจาบ ฐั้นความ ดั่งนั้น
 ควรให้ตัดชันใหม่ใส่มัน พอฮ้อย
 (กฎหมายล้านค้ำกอง, ใบลานที่ 66/1)

หากเจ้าของบ้านไม่รับบอกว่ามีทาสของผู้อื่นมาหาที่บ้าน เจ้าของทาส
 ตามมาพบให้เอาทาสคืนเจ้าของทาส และเจ้าของบ้านไม่ขัดชัน ยินดีคืนทาสให้ปรับเจ้าของบ้านชัน
 ใหม่เป็นเงิน 1 ฮ้อย

ง) เจ้านา หมายถึง ผู้มีกรรมสิทธิ์ในทีนา เจ้านา เป็นผู้ถูกระกระทำ ใน
 ตัวอย่าง

อันหนึ่ง	ผู้ใดไปลักข้าวในนาของ	ท่านแท้ ดั่งนั้น
	เจ้านาเห็นฆ่าตาย	วางแล้ว
ฉิวา	บได้ฆ่าตัดใส่สินไหมของฝูงนั้น	จำไซ้ ซอบคลอง
	หากยังได้ของเก่า	คืนมา
	ใส่โทษซ้ำพ้อห้า	บาทเงิน
	(กฎหมายล้านค้ำกอง, ใบลานที่ 62)	

ผู้ไปลักข้าวในนาของท่าน เจ้านาพบผู้ลักข้าวแล้วจึงฆ่าผู้ลักข้าวตาย
 ไม่ถือว่าเป็นความผิดของเจ้านา ถ้าหากว่าไม่ได้ฆ่าคนลักข้าวให้ปรับสินไหมข้าวที่ลักไปให้คนลักข้าว
 ซดไซ้ ถ้าหากได้ข้าวเก่าคืนมา ให้ปรับเงินอีก 5 บาท

เจ้านาไม่มีความผิด เนื่องจากป้องกันอันตรายที่จะมีต่อทรัพย์สินและ
 ชีวิตของเจ้านาเอง

อันหนึ่ง	เจ้านาไปไล่ช้างข้างบ	หนินา ดั่งนั้น
	ให้รับนำเมื่อถึงบอภนาย	ความช้าง
	นายช้างหากเจ็บไซ้แท้พยาธิเกิด	ในตัว ดั่งนั้น
	ควรให้นายช้างหาพิน้อง	ชาวบ้าน ซ้อยเอา
	(กฎหมายล้านค้ำกอง, ใบลานที่ 74/1)	

เจ้านาไปไล่ช้าง ช้างไม่หนินดั่งนั้น ให้รับมาบอภนายช้าง ถ้าหากเป็น
 ช่วงที่นายช้างเจ็บไซ้ได้ป่วยดั่งนั้น ควรให้นายช้างหาญาติพิน้องชาวบ้านไปช่วยกันควบคุมช้าง

อันหนึ่ง	ควายกินข้าวในนา	เสียวอ่อน
	ควรให้ถมร้อยปูนปลุกแปลง	ตีไว้
	เถิงเมื่อข้าวแก่แล้วควายกินหมด	(75)มากท้อ ไตนั้น
	ควรที่ตัดให้ไซ้ตงเสี้ยง	อย่าหลอ

เจ้านาหากด้านตัดเอา มิชอบ

(กฎหมายล้นคำกอง, ใบลานที่ 75/1- 75)

ควายกินข้าวกล้าในนา ควรให้ปลูกทดแทนถมรอยที่ทำเสียหาย ถ้าเป็นข้าวแก่ ควายกินข้าวหมดเท่าใดนั้นควรให้ชดใช้ข้าวทั้งหมด เจ้านาจะคำนวณค่าเสียหายเองไม่ได้

เจ้านา เป็นผู้กระทำผิด ในตัวอย่าง

อันหนึ่ง	วัวควายได้กินข้าวในนาที่หนึ่ง	ก็ดี
	บ่บอกเจ้าควายแท้	บ่ควร
ฉิวว่า	เจ้านาฆ่าควายตาย	เป็นโทษ จริงแล้ว
	ควรที่จำให้ใช้แทนแท้	จึงควร

(กฎหมายล้นคำกอง, ใบลานที่ 77)

วัวควายได้กินข้าวในนาที่ใดที่หนึ่งก็ดี เจ้าของนาไม่บอกเจ้าของควายไม่ควรถูกฆ่า หากว่าเจ้าของนาฆ่าควายตายจะเป็นโทษจริงแล้วควรให้เจ้าของนาชดใช้ทดแทนวัวควายที่เจ้าของนาฆ่าตาย

จ) เจ้าบ้าน หมายถึง ผู้มีกรรมสิทธิ์ในบ้าน⁸ เจ้าบ้าน เป็นผู้ถูกกระทำ ในตัวอย่าง

อันหนึ่ง	อยู่ต่างบ้านไปสู้ข้าเพื่อน	ดังนั้น
	ถึงเขตบ้านแค่มฮั่ว	นอกเขื่อน
	เจ้าบ้านฮ้ายพลอยฆ่า	มันตาย
	ก็บ่เป็นโทษเสียเลย	กลางแล้ว

(กฎหมายล้นคำกอง, ใบลานที่ 85/1)

อยู่ต่างบ้านจะไปตีไปฆ่าท่านถึงเขตบ้านติดนกรั่วเรือนของท่านโดนเจ้าของบ้านฆ่าตาย

เจ้าของบ้านฆ่าคนตายเป็นการกระทำผิด แต่ในกรณีนี้ใน

กฎหมายไม่ถือเป็นโทษ

เจ้าบ้าน เป็นผู้กระทำผิด ในตัวอย่าง

อันหนึ่ง	นายปักตุได้ตรองตรา	คูถี่
----------	--------------------	-------

⁸ อรศิริ ปาณินท์ ได้อธิบายความหมายของคำว่า "บ้าน" ของชาวบ้านพื้นถิ่นชาวพวน เป็นบ้านที่มีได้ถุนบ้านไว้เป็นที่เลี้ยงสัตว์หรือทำกิจกรรมของคนในบ้าน ภายในตัวบ้านจะเป็นพื้นที่โล่งกว้างแต่ไม่ได้ทำการกั้นสัดส่วนของห้องแยกเป็นห้องต่าง ๆ ใช้พื้นที่ใช้สอยตามการดำรงชีวิตของเจ้าของบ้าน ดูรายละเอียดเพิ่มเติม อรศิริ ปาณินท์. (2553-2554). การเปลี่ยนถ่ายสัมภาระทางวัฒนธรรมของชาวพวน : จากเชียงขวางสู่ลุ่มน้ำภาคกลางของไทย. วารสารหน้าจั่ว. ฉบับที่ 7 (ก.ย./ส.ค. 2553/2554) หน้า 149.

บ่สมให้เคียนแท้แซกนั้น	หากไป
ฮอดแห่งบ้านทันที	ทางใด ก็ดี
ก็บ่พิจารณาเลยเคียนกลาย	ไปแท้
เจ้าบ้านนั้นเป็นโทษ	โทษ
ผิดคลองเมืองแต่หลัง	มาตั้ง

(กฎหมายล้านคำกอง, ไบลานที่ 94)

นายประตูไต่ร่องถั่วแล้วไม่สมควรให้เคลื่อนสัมภาระไป แต่แขก
ยังคงไปต่อจนไปถึงบ้านใดก็ดี ก็ไม่มีการตรวจตราปล่อยให้ผ่านไป เจ้าบ้านนั้นเป็นโทษผิดตามคลอง
เมืองแต่เดิมมา

เจ้าบ้านมีความผิดเนื่องจากแขกไม่ยอมให้ตรวจตราสัมภาระก่อน
เคลื่อนสัมภาระเข้ามาในอาณาจักรพวน สัมภาระที่ไม่ผ่านการตรวจไปอยู่ที่บ้านใคร ก็ถือว่าเจ้าของ
บ้านมีความผิด

ฉ) เจ้าเรือน หมายถึง ผู้มีกรรมสิทธิ์ในเรือน⁹ ปรากฏในกฎหมายล้านคำ
กอง เช่น

เจ้าเรือน เป็นผู้ถูกระทำ ในตัวอย่าง

ฉิวา	มันกุมฆ่าเจ้าเฮือน	มรณาศ เสีย้น
	ควรที่ให้มันไซ้ห้า	คนแท้ ชอบคลอง
	สมมานันท์ค่า	หัวคน
	จึงชอบแท้คลองตั้ง	แตงมา

(กฎหมายล้านคำกอง, ไบลานที่ 85)

หากมันพยายามฆ่าเจ้าของเรือน ในกรณีที่เจ้าเรือนเสียชีวิต ควรให้มัน
ชดใช้ทดแทนค่าคน 5 คน ปรับขึ้นสมมาเท่าค่าหัวคนจึงถูกต้องตามคลอง

ญาติของเจ้าของเรือนจะดำเนินคดีความแทนผู้เสียชีวิต ผู้ฆ่าก็ต้อง
ชดใช้ความผิดกับญาติของผู้เสียชีวิต (ค่าคน 1 คน เท่ากับ 300 บาท ชดใช้เท่าค่าคน 5 คน เท่ากับ
1,500 บาท) ให้แก่ญาติเจ้าเรือน

อันหนึ่ง	ใผผู้สันทาบให้คนใด	เป็นโทษ สันนั้น
	ให้ว่าแท้ความนั้น	บ่มี

⁹ อรศิริ ปาณินท์ “ได้อธิบายความหมายของคำว่า”เรือน”นั้นส่วนใหญ่ใช้เรียกที่พักอาศัย เรือนจะมีขนาดกว้างขวางใหญ่โตมีการกั้น
สัดส่วนของห้องต่าง ๆ ภายในเรือน เรือนของชาวพวนจะเป็นเรือนแบบมีใต้ถุนเรือนแบบยกพื้นสูงชัน ให้ชาวพวนมาร่วมกันทำ
กิจการงานที่ได้ถุนเรือนได้ ดูรายละเอียดเพิ่มเติม อรศิริ ปาณินท์. (2553-2554). การเปลี่ยนถ่ายสัมภาระทางวัฒนธรรมของชาว
พวน : จากเชียงขวางสู่ลุ่มน้ำภาคกลางของไทย. วารสารหน้าจั่ว. ฉบับที่ 7 (ก.ย./ส.ค. 2553/2554) หน้า 145.

มันหากเป็นโทษแท้เพราะเพื่อ	เสียนความ
ควรที่ตัดชั้นใหม่ใส่มัน	พอฮ้อย
คนใดมันกินเหล้าสุรา	เมามาก
พอยเล่าตีเจ้าเฮือนด้วยค้อน	สนั่น โทษมี

(กฎหมายล้านคำกอง, ใบลานที่ 101/1)

อันหนึ่งใครอยากให้ท่านต้องโทษฉนั้นทั้งที่ไม่มีความผิด ให้มันเป็นโทษเพราะใส่ความท่าน ให้ปรับชั้นใหม่ 100 บาท ใครกินเหล้าจนเมามากบนเรือนท่านและพลอยตีเจ้าของเรือนด้วยค้อนฉนั้นมิโทษ

เจ้าเรือน เป็นผู้กระทำผิด ในตัวอย่าง

ฉิวา	เจ้าเฮือนบ่ขาวให้อันคน	เพื่อนมา ดั่งนั้น
	เจ้าคนเห็นให้อา	ควรแล้ว
	เจ้าเฮือนยังกล่าวต๋านจาบ	ชั้นความ ดั่งนั้น
	ควรให้ตัดชั้นใหม่ใส่มัน	พอฮ้อย

(กฎหมายล้านคำกอง, ใบลานที่ 66/1)

หากเจ้าของเรือน ไม่รีบบอกว่ามีทาสของผู้อื่นมาหาที่บ้าน เจ้าของทาสตามมาพบให้อาทาสคืนเจ้าของทาสและเจ้าของเรือนไม่ขัดขึ้น ยินดีคืนทาสให้ดั่งนั้น ปรับชั้นใหม่เป็นเงิน 1 ฮ้อย

ฉิวา	ของเจ้าเฮือนบ่เสียแท้	พลอยเสีย ของท่าน
	ควรถิกเจ้าเฮือนใช้	ท่ของ
ฉิวา	ทั้งเฮือนแท้พลอยล้ม	จมเสีย ดั่งนั้น
	ของหากเสียทั้งสองอย่า	ว่าสิด ลางแล้ว

(กฎหมายล้านคำกอง, ใบลานที่ 99)

หากว่าสิ่งของของเจ้าของเรือนไม่หาย หายเฉพาะของผู้ฝากควรให้เจ้าของเรือนชดใช้สิ่งของ หากเกิดความเสียหายทั้งเรือนดั่งนั้น และสิ่งของเสียหายทั้งสองฝ่ายก็ให้เลิกแล้วต่อกัน อย่าฟ้องร้องเรียกค่าเสียหายกัน

เจ้าเฮือนตีตอบแขกแท้	สนั่น เลือดไหล
ควรที่ใส่โทษแท้เจ้าเฮือน	ห้าบาท
คลองหากตั้งแต่งไว้สนั่น	ชอบคดี
เหตุว่าเจ้าบ้านหากอยู่บ้านแท้	ในที่ เฮือนตน

(กฎหมายล้านคำกอง, ใบลานที่ 101)

เจ้าเรือนตีแขกกลับจนเลือดออก ให้ปรับโทษเจ้าของเรือน 5 บาท ตามคลองตั่งไว้เหตุว่าเจ้าของเรือนอยู่ในเรือนตน

ช) เจ้าทาบ หมายถึง ผู้มีกรรมสิทธิ์ในสิ่งของในทาบนั้น เจ้าทาบ เป็นผู้ถูกระทำ ในตัวอย่าง

อันหนึ่ง	คนใดได้ฮับจ้างทาบแขก	คนชาย กิติ
	เลยไปเลิงครวนอนป่วยเป็น	อันฮ้าย
	เป็นหนักแท้ปูนไป	บ่ฮอด
	ควรจำบ้านคะนึ่งแท้	ช้อยมัน
	ให้เจ้าทาบไปก่อนแล้ว	คินหนึ่ง
	(กฎหมายล้านคำกอง, ใบลานที่ 93)	

ใครรับจ้างทาบให้แขกคนค้าขายไปถึงกลางทางเกิดป่วยหนัก ไม่สามารถทาบไปถึงที่หมายได้ ควรให้จำบ้านคิดหาวิธีช่วยให้เจ้าของสิ่งของในทาบ เดินทางล่องหน้าไปก่อน

ยังมีวัวพ่อค้าชาวเกวียน	ทางต่าง กิติ
กับทั้งฝูงหมูบ้านเขาป่อง	ปล่อยควาย
เจ้าทาบให้ฮับกู้ของตาก	แคมทาง
ฮักษาของดีไต่ไว้	ควายเว้น

(กฎหมายล้านคำกอง, ใบลานที่ 95)

เทียมเกวียนไว้ใกล้ที่ค่างแรมกิติ เมื่อเห็นชาวบ้านปล่อยฝูงสัตว์เลี้ยง มาให้เจ้าทาบรีบเก็บของและรักษาสิ่งของของตนให้ดี ถ้าเห็นวัวควายของชาวบ้าน

ช) เจ้าเหมือง หมายถึง ผู้มีกรรมสิทธิ์ในเหมือง เจ้าเหมือง เป็นผู้ถูกระทำ ในตัวอย่าง

อันหนึ่ง	โจรหากฆ่าเจ้าเหมืองตาย	มระณาศ เสียมัน
	ให้ฆ่าซ้ำมันนั้น	ดั่งเดียว
	(กฎหมายล้านคำกอง, ใบลานที่ 69/1)	

โจรฆ่าเจ้าเหมืองตายนั้น ให้ฆ่าโจรให้ตายตามกันไป

ฅ) เจ้าควาย หมายถึง ผู้มีกรรมสิทธิ์ในตัวควาย เจ้าควาย เป็นผู้ถูกระทำผิด ในตัวอย่าง

อันหนึ่ง	ควายกินข้าวในนา	เขี้ยวอ่อน
	ควรให้ถมร้อยปูนปลุกแปลง	ดีไว้
	เถิงเมื่อข้าวแก่แล้วควายกินหมด	(75)มากท้อ ไตนั้น

ควรที่ตัดให้ใช้ตั้งเสี้ยง	อย่าหลอ
เจ้านาหากด้านตัดเอา	มิชอบ
เจ้าควาย หากด้านตัดให้	บ่ควร
ยังอยากเจรจาแท้	ควรเถิง เฒ่าแก่
ให้ไปเบิ่งข้าวนั้น	ล่ำดู
ครั้นหาก ยังหลายแท้ควรกระทำ	แทกเผือก ดูนั้น

(กฎหมายล้านคำกอง, ใบลานที่ 75/1 - 75)

ควายกินข้าวกล้าในนาควรให้ปลูกทดแทนถมรอยที่ทำเสียหาย ถ้าเป็นข้าวแก่ควายกินข้าวหมดเท่าได้นั้นควรให้ชดใช้ข้าวทั้งหมด เจ้านาจะคำนวณค่าเสียหายเองมิชอบ เจ้าควาย จะคำนวณชดใช้ค่าเสียหายเองไม่ควร หากจะเจรจากันควรเชิญผู้เฒ่าผู้แก่ให้ไปพิจารณา ตรวจดูข้าวถ้ายังเหลือมากควรให้ล้อมดูนั้น

อันหนึ่ง	วัวควายหากชนกัน	กลางป่า
	ตัวหนึ่งเมี้ยนมรุม้วย	มอดตาย
	ควรผ่าแท้ยังค่าทั้งสองปูนเสมอกัน	ชู่กาย นำให้
	ของหยิ่งแตกม้างน้อยมาก	ปานใด ก็ดี
	ให้เจ้าควายตัว(81/1)เป็นแทนท่อ	ของนั้น
	(กฎหมายล้านคำกอง, ใบลานที่ 80 - 81/1)	

วัวควายชนกันกลางป่าตัวหนึ่งตาย ควรให้นำควายตัวที่ตายแบ่งครึ่งให้กับทั้ง 2 ฝ่ายเท่า ๆ กัน และให้เจ้าของควายตัวที่ยังไม่ตายชดใช้ 1 ส่วนของตัวที่ตาย สิ่งของใดแตกพังเสียหาย ให้เจ้าของควาย ตัวที่ไม่ตายเป็นผู้ชดใช้ทดแทนของนั้น

ฎ) เจ้าฝ่าย หมายถึง ผู้มีกรรมสิทธิ์ในฝ่าย เจ้าฝ่าย เป็นผู้กระทำผิด ใน

ตัวอย่าง

ฉิว่า	มันหากช้อยแท้เจ้าฝ่ายบ่	กุนา ดั่งนั้น
	ให้เมื่อเถิงเสนาตัดใส่มัน	พอฮ้อย
	ผู้หนึ่งมันเลียบน้ำในที่	เหมืองฝ่าย
	(กฎหมายล้านคำกอง, ใบลานที่ 68)	

ถ้ามันช่วยตกแต่งฝ่ายแต่เจ้าฝ่าย ไม่เมตตาให้ใช้น้ำในฝายดั่งนั้น ให้มันขึ้นพบบร้อเรียนกับเสนาปรับไหมเงิน 100 บาท

ฎ) เจ้าม้า หมายถึง ผู้มีกรรมสิทธิ์ในตัวม้า เจ้าม้า เป็นผู้กระทำผิด ใน

ตัวอย่าง

ยามเมื่อเป็นฮวงแท้พิจารณา ดูถี่

เสียมากน้อยเท่าใดแต่ให้แทน ชอบแล้ว
 เจ้านายกล่าวด้านจาวว่า ตัดเอา ดั่งนั้น
เจ้าม้าย่า ได้มีความหมาย กล่าวจา ตัดให้

(กฎหมายล้านคำกอง, ใบลานที่ 74)

หากข้าวเป็นรวงให้คำนวณดู เสียมากน้อยเท่าใดให้ชดใช้แทนเท่านั้น
 ชอบแล้ว เจ้านายคิดเอาค่าทดแทนเอาเอง ดั่งนั้นเจ้าม้าย่า ก็อย่าคำนวณค่าเสียหายเอง

อันหนึ่ง ม้าทั้งหมู่วัวควาย ก็ดี
 เขาหากโฮเฮปนไล่กัน มานั้น
 เลยเล่าไปขุนผ่าของเขา เทียวฮาด
 เสียของให้**เจ้าม้าย่า**เจ้าควายใช้ ชูอัน

(กฎหมายล้านคำกอง, ใบลานที่ 82/1)

ม้า หมู่วัวและควายปะปนกันมานั้นแล้วไปชนสิ่งของของชาวบ้าน มี
 สิ่งของเสียหายให้เจ้าของสัตว์ ชดใช้ทดแทนทุกอัน

2. คำหลัก “คน” ดั่งมีรายละเอียดต่อไปนี้

ก) คนทุกข์ หมายถึง คนยากไร้ คนทุกข์ เป็นผู้กระทำผิด เช่น

แม้ว่า **คนทุกข์**ไร้บมีสิ่ง เสียโทษ
 มันนั้นควรถือปาราชิกแท้ ตัวเค้า ชอบคลอง
 ผู้พามาส่วนมีโทษคลอง ชนใหม่
 ตามอาณาจกรกล่าวมา สิ้นนี้

(กฎหมายล้านคำกอง, ใบลานที่ 71/1)

หากเป็นคนทุกข์ยากไร้ทรัพย์ไม่มีอะไรให้ปรับใหม่ มันนั้นควรถูกโทษ
 ปาราชิก¹⁰ตัวต้นถูกต้องตามคลอง ผู้พามาไตร่สวนความมีโทษ ตามอาณาจกรกล่าวมานั้น

คนทุกข์ยากมาแจ้งให้พิจารณาความผิดใหม่ แต่เมื่อพิจารณาความใหม่
 ก็ยังมีโทษเหมือนการพิจารณาความครั้งแรก คนทุกข์ไม่มีทรัพย์ให้ปรับตามความผิด ผู้พามาแจ้ง ให้
 พิจารณาคดีใหม่โดนปรับชันใหม่ ส่วนคนทุกข์ ที่ไม่มีทรัพย์ให้ปรับตามโทษให้พิจารณาความผิดให้
 หนัก

คนทุกข์ เป็นผู้ร่วมทำสัญญากู้ยืมเงิน ในตัวอย่าง

อันหนึ่ง ผู้งไพร่บ้อยทั้งหมู่ **คนทุกข์** ก็ดี
 เขาจักกู้ยืมเอาของหมื่น แสนนั้น
 อันหนึ่ง ไพร่หากกู้ยืมกัน ก่อนแลก ก็ดี

¹⁰ ปาราชิก คือ ละเมิดกฎข้อที่หนักที่สุดของอาณาจกร

สักขีมีพรำพรำ(89)อม เอาให้ จิ้งคร

(กฎหมายล้านค้ำกอง, ใบลานที่ 89/1 - 89)

เหล่าไพร่คนทุกขัยากก็ดี จะกั๊ยมเอาของนายหมื่นนายแสนนั้น
อันหนึ่งไพร่จะกั๊ยมของกันให้มีสักขีพยานรู้เห็นพร้อมกันจิ้งครให้กั๊ยมเงิน

ข) คนมาช้อย หมายถึง คนที่มาช่วย ผู่ช้อย หมายถึง คนมาช่วยมากกว่า
1 คน คนมาช้อย เป็นพยาน ในตัวอย่าง

อันหนึ่ง	ผู่หากรู้แล้วมันบ่	เอาเป็น
	ยังเล่ามีคนมาช้อยปอง	เอาได้
	หมื่นนั้นนั้นป็นเป็น	สามส่วน
	สองส่วนนั้นไว้กับ	ผู่มัน
	ส่วนหนึ่งให้ผู่ช้อย	กุมเอา
	ตามคลองเมืองกล่าวมา	สั้นนี้

(กฎหมายล้านค้ำกอง, ใบลานที่ 60/1)

ผู่รู้ว่าเมียมีชูแล้วผู่ไม่มาจับเมีย แล้วมีคนมาช่วยจับเมียเอาได้ หนี
ของผู่เมียให้แบ่งเป็น 3 ส่วน 2 ส่วนนั้นไว้กับผู่ 1 ส่วนให้พวกช่วยจับกุมเมีย คลองเมืองกล่าวมา
ดังนี้

ค) คนชู้ หมายถึง ผู่ทราบ คนชู้ เป็นพยาน ในตัวอย่าง

ผู่ว่า	สิบวันล้าหลายกว่า	เดือนปลาย ก็ดี
	ก็ไปเห็นคนใดกล่าวถาม	หาแท้
	ควรที่สัญญาไว้เกยราช	เฮ็งโง
	ควายนั้นควรถวายเจ้าพระ	ยอดเมือง
อันหนึ่ง	ควายเสียแล้วมีคนรู้เมื่อ	เห็นนั้น
	ควรตอบคุณเพื่อน(79/1)แท้	เงินเบี้ย จิ้งสม

(กฎหมายล้านค้ำกอง, ใบลานที่ 78 - 79/1)

ควายผูกไว้หากว่าผูกไว้เกิน 10 วันขึ้นไปหรือเกิน 1 เดือนก็ดี ก็ไม่เห็น
คนมาตามหาแท้ ควรที่ทำสัญญาไว้ที่ชานโองหลวงเจ้าเมือง ควายตัวนั้นให้ถวายเจ้าเมือง ควายหาย
แล้วมีคนพบเห็นนั้น ควรตอบแทนพระคุณท่านเป็นเงิน 1 เบี้ย จิ้งสมควร

ง) คนเห็น หมายถึง ผู่ที่ได้พบเห็นเหตุการณ์ คนเห็น เป็นพยาน ใน
ตัวอย่าง

อันหนึ่ง	วัวควายไปเข้าบ้านกายเพื่อน	พลอยหลัง
	มีคนเห็นแล้วเอา	มาได้

ฉิวา	ไปนานแท้เจ้าของควายน่า	บ่ฮอด
	พลอยผูกไว้(78)หลายมือ	พรั๋นนาน
	ควรกล่าวให้เตือนราช	จำหลัก
	ควรมีความป่าวไป	เตือนแท้
	(กฎหมายล้านคำกอง, ไบลานที่ 78/1 - 78)	

ควายไปเข้าเขตบ้านของท่าน คนเห็นแล้วเอามาเก็บรักษาไว้ หากว่า นานแล้วเจ้าของควายยังไม่ตามมาเอาควายจึงผูกไว้เป็นเวลาหลายวัน ควรให้กล่าวเตือนราชจำหลัก แล้วให้มีการป่าวประกาศเตือน

3. คำหลัก “ผู้” มีคำขยายเป็นคำกริยา เช่น ผู้ลัก หมายถึง ผู้เอาสิ่งของที่เขาไม่ให้ไปด้วยการซ่อนเร้น ผู้ลัก เป็นผู้กระทำผิด ในตัวอย่าง

ไฟผู้ลักเอาข้าวในเฮีย	ของเพื่อน
เจ้าเห็นฆ่าตายแล้ว	อย่าเสีย
หากบ่ฆ่าจำแทน	ห้าท้อ จริงแล้ว
ยังเล่าได้ของเก่า	คืนมา
ให้ใส่ขันใหม่ซ้ำ	เงินฮ้อย ซอบคลอง

(กฎหมายล้านคำกอง, ไบลานที่ 62)

ผู้ลักข้าวในเล่าของท่านเจ้าของข้าวมาพบแล้วฆ่าผู้ลักข้าวในเล่าตายไม่เป็นคดีความ ถ้าไม่ได้ฆ่าให้ชดใช้เจ้าของข้าวด้วยข้าว 5 เท้าแล้วถ้าได้ข้าวของเก่าคืนมา ให้ปรับขันใหม่เงินฮ้อย

อันหนึ่ง	ของเสียอันหนึ่งของเสีย	แท้บ่ ฮู้จัก
	คนผู้ลักลอบ	เอานั้น
	ให้หาเลิง(100/1)สามวันซอกดู	จริงแท้
	หากบ่ได้แท้เมื่อเลิง	เกยราช

(กฎหมายล้านคำกอง, ไบลานที่ 99 - 100/1)

อันหนึ่งของหายไม่รู้จัก ผู้ลักเอานั้นให้ตามหาถึง 3 วัน หากตามของไม่ได้ให้ขึ้นนำแจ้งถวายเรื่องต่อเจ้าล้านคำกอง

นอกจากนี้ยังมีคำเรียกคนทั่วไปอื่น ๆ ดังนี้

ก) แยก หมายถึง ผู้มาหา แยก เป็นผู้ถูกกระทำ ในตัวอย่าง		
อันหนึ่ง	แยกหากตีเจ้า	เฮือนแท้
	พอยเจ็บเลือด	บ่ออก
	เจ้าเฮือนตีตอบแยกแท้	สันนั้น เลือดไหล

หากไม่ยอมคืนควายให้จับกุมเอาไว้เหมือนเก่า ควรให้มีค่าไถ่นั้น ให้แก่มันตามจับโจร มีสักขีพยานมาตามโจรแล้วพบเห็นตัวโจร คลองเมืองให้เอาค่าตัวสัตว์มาแบ่งครึ่ง นำส่งให้คนตามตัวโจร

อันหนึ่ง	โจรมีเกิดกลางเมือง	เมื่อค่า
	ครั้นว่าตื่นท้วงแท้ควรต้อน	ชูทาง
	มีแปลกแท้ทวนไล่	เอาโจร
	อย่าวางมันไล่ตาม	เอาได้

(กฎหมายล้านคำกอง, ใบลานที่ 86/1)

อันหนึ่งมีโจรเกิดขึ้นกลางเมืองเวลากลางคืน หากรู้แล้วให้ช่วยกันต้อนโจรตามจับให้ได้อย่าปล่อยโจรไว้

ค) ผุ่งเต่า, เต่าแก่, เต่าแก่ หมายถึง คนที่เป็นผู้มีวิญญูคติที่เป็นที่เคารพนับถือในพื้นที่นั้น เป็นผู้พิจารณาความเสียหายในทรัพย์สิน ในตัวอย่าง

อันหนึ่ง	ม้าหากไปกินข้าวในนา	ไต่ทาน ก็ดี
	ควรไปเฝ้านายควาญควรถแทน	หมายถ้อย
	ยามเมื่อเป็นฮวงแท้พิจารณา	ดูถี่
	เสียมากน้อยเท่าใดแท้ให้แทน	ชอบแล้ว
	เจ้านาอย่ากล่าวด้านจาวว่า	ตัดเอา ดั่งนั้น
	เจ้าม้าอย่าได้มีความหมาย	กล่าวจา ตัดให้
	ควรให้หาผุ่งเต่าพิจารณา	ตัดแต่ง
	หมดมากน้อยเท่าใดแท้	ให้แทน

(กฎหมายล้านคำกอง, ใบลานที่ 74)

อันหนึ่งม้าไปกินข้าวในไร่นาก็ดี ควรให้รีบไปบอกนายม้า นายควาญ หากข้าวเป็นรวงให้คำนวณดู เสียมากน้อยเท่าใดให้ชดใช้แทนเท่านั้นชอบแล้ว เจ้านาอย่าคิดเอาค่าทดแทนเอาเองดั่งนั้นเจ้าม้าก็อย่าคำนวณค่าเสียหายเอง ควรให้หาผู้เต่าผู้แก่มาพิจารณาคำนวณความเสียหายหมดมากน้อยเท่าใดจึงให้ชดใช้ทดแทน

อันหนึ่ง	ควายกินข้าวในนา	เขี้ยวอ่อน
	ควรให้ถมร้อยปูนปลุกแปลง	ดีไว้
	เถิงเมื่อข้าวแก่แล้วควายกินหมด	(75)มากต่อ ไถนั้น
	ควรที่ตัดให้ใช้ตงเสี้ยง	อย่าหลอ
	เจ้านาหากด้านตัดเอา	มิชอบ
	เจ้าควายหากด้านตัดให้	บ่ควร

	ยังอยากเจรจาแท้	ควรถึง เฒ่าแก่
	ให้ไปเบิ่งข้าวนั้น	ล่าดู
ครั้นหาก	ยังหลายแท้ควรกระทำ	แทกเสียด ดูนั้น

(กฎหมายล้านคำกอง, ไบลานที่ 75/1 - 75)

ควายกินข้าวกล้าในนาควรให้ปลูกทดแทนถมรอยที่ทำเสียหาย ถ้าเป็นข้าวแก่ควายกินข้าวหมดเท่าใดนั้นควรให้ชดใช้ข้าวทั้งหมด เจ้านาจะคำนวณค่าเสียหายเองมิชอบ เจ้าควายจะคำนวณชดใช้ค่าเสียหายเองไม่ควร หากจะเจรจากันควรเชิญผู้เฒ่าผู้แก่ให้ไปพิจารณา ตรวจดูข้าวถ้ายังเหลือมากควรให้ล้อมดูนั้น

ฉิวา	เถิงพันแท้ขันใหม่ขึ้นตี้มเป็นห้าฮ้อย สั้นนั้น จึงควร	
อันหนึ่ง	โทษท่านบ่เสียแท้	ของบ่ ควรแทน
	หากยังโดยตามในหนีเสีย	บ่ควร กระทำฮ้าย
	ให้นายช่างทั้งหลาย	เถ่าแก่
	ไปพรำพร้อมสองเบื่องล่าดู	แทกเพรียก ล้อมทัน
	ที่มันกินหมดมากน้อยท่อ	ใดแท้ เบิ่งดู

(กฎหมายล้านคำกอง, ไบลานที่ 73)

ถ้าเป็นเงินถึง 1000 บาท ให้เพิ่มขึ้นใหม่ถึง 500 บาท ฉนั้นจึงควรอันหนึ่งโทษของคนที่ยังไม่ทำของเสียหาย ยังไม่ควรให้ชดใช้ทดแทนถ้ายังติดตามเอาของได้ก็ยังไม่ควรทำร้าย ให้นายช่างไปกับผู้เฒ่าผู้แก่ให้ไปดูด้วยกันทั้งสองฝ่าย คำนวณพื้นที่ความเสียหายว่ามากน้อยเท่าใดเสียหายเท่าใดให้วัดชั่งดู

ข) สักซี หมายถึง พยานผู้รู้เห็นเหตุการณ์ด้วยตาตนเอง (ราชบัณฑิตยสถาน, 2554: 1197) ปราบกฏในกฎหมายล้านคำกอง เช่น

ฝูงไตรักษาเครื่องเจ้า	พลอยเล่า เลยเสีย
คนใดเห็นเล่าเอา	มาไว้
มีสักซีแท้จำไป	ให้ไกล
ค่าเครื่องมีมากน้อย	ท่อใด (63)แท้ให้
คืนฝูงรักษานั้นมีเงิน	ห้าบาท

(กฎหมายล้านคำกอง, ไบลานที่ 63/1 - 63)

เหล่าไตรักษาเครื่องพระราชอิสริยยศของพระราชาแล้วทำหาย ผู้ใดเห็นแล้วเก็บเอาไว้ มีพยานรู้เห็นให้มีค่าไถ่ตามค่าเครื่องพระราชอิสริยยศมากหรือน้อยเท่าใดก็ให้จ่ายค่าไถ่ตามนั้นส่วนเครื่องพระราชอิสริยยศให้คืนเหล่ารักษาเครื่องพระราชอิสริยยศให้ปรับใหม่ 5 บาท

ฉิวา	กูสามฮ้อยเป็นสินใช้ช่วงเถิงสี่ฮ้อย เป็นช้อย ค่าเงิน
------	---

ยามเมื่อจากกันนั้นมีสักซี แจ้งแจบ

เถิงเมื่อใช้แท้แล้ว อย่างวน

(กฎหมายล้านคำกอง, ใบลานที่ 73/1)

หากว่ากู่ถึง 300 บาท ทำงานแทนให้เจ้าของทรัพย์ ถ้าถึง 400 บาท เป็นทาสเงินให้มีสักซีพยานรู้เห็น เมื่อชดใช้เงินแล้วให้แล้วต่อกัน

ผู้ยืมให้เถิงดู ของเพื่อน

แมนแท้แล้วสักซีพร้อมจึงคืน ชอบแล้ว

มันหากบ่จื่อแจ้งตัดใส่ ชั้นใหม่

ตามโบราณแต่หลัง เอาตั้ง

(กฎหมายล้านคำกอง, ใบลานที่ 79)

ส่วนผู้ยืมให้พิจารณาของท่าน หากใช้และมีสักซีพยานรู้เห็นพร้อมจึงคืนชอบแล้ว หากของที่คืนไม่มีการแจ้งชัดเจนปรับชั้นใหม่ตามราคาสั่งของที่ยืมนั้นตามโบราณแต่เดิมมา

4.1.2 คำศัพท์ที่เกี่ยวกับการกระทำผิด

คำศัพท์ที่ใช้เรียกการทำความผิดมีดังนี้

ก) ลัก หมายถึง เอาสิ่งของที่เขาไม่ให้ไปด้วยอาการซ่อนเร้น ขโมย ปรากฏในกฎหมายล้านคำกอง เช่น

ผู้ใดไปลักแก้วทั้งแหวน ผ้าแผ่น ผืนนั้น

ควรที่ให้ใช้ห้าเท่าแท้ สั้นนั้น จึงควร

(กฎหมายล้านคำกอง, ใบลานที่ 63/1)

ผู้ใดไปลักแก้วแหวนและผ้าผืน ควรให้ชดใช้ 5 เท่าของสิ่งของที่ได้ลักไปจึงควร ถ้าได้ของเก่าคืน

อันหนึ่ง ยังมีข้าฮ้ายลักเอา ของท่าน หนีนั้น

ให้ป่าวซ้องนำสินไต่ ฮอยฮอด เขตบ้าน

เฒ่าแก่ผู้ใด ก็ดี

นำเขานำไต่ฮอย ไปหน้า

(กฎหมายล้านคำกอง, ใบลานที่ 63 – 64/1)

ข้าลักขโมยเอาของท่านแล้วหนีไปนั้น ให้ตีซ้องร้องป่าวสะกตรอยตามทรัพย์สินถึงเขตบ้านใดก็ดี ให้ผู้เฒ่าผู้แก่ของบ้านจัดเตรียมข้าวน้ำให้คนสะกตรอยตามต่อถึงบ้านหน้าก็ให้แกะรอยตามกันไปเรื่อย ๆ

อันหนึ่ง ให้ไทแก้วผู้หมู่ นองา ก็ดี

ทั้งช่างคำปวกดี และพร้อม
 อย่าได้มีใจเลี้ยวโลกาโลกโลก เอาตาย
 (กฎหมายล้านคำกอง, ไบลานที่ 95/1)

คนที่มึนอแรดและงาข้างก็ตีทั้งช่างทองที่มีมือดีและพร้อม อย่าได้มีใจ
 โลกเปียดบังเอาทรัพย์หลวง

คำว่า ลัก พบใช้เรียกการกระทำความผิดมากที่สุดในกฎหมายล้านคำ
 กอง โดยมีการสร้างคำ ใช้คำว่า ลัก + คำขยาย

ก) ลักข้าวในนา หมายถึง ขโมยข้าวในนา ปรากฏในกฎหมายล้านคำกอง
 เช่น

อันหนึ่ง ผู้ใดไปลักข้าวในนาของ ท่านแท้ ดั่งนั้น
 เจ้านาเห็นฆ่าตาย ลางแล้ว
 ฉิวว่า บัดได้ฆ่าตัดใส่สินไหมของฝูงนั้น จำใช้ ชอบคลอง
 (กฎหมายล้านคำกอง, ไบลานที่ 62)

ผู้ไปลักข้าวในนาของท่านแท้ดั่งนั้น เจ้านาพบแล้วฆ่าผู้ลักข้าวตายไม่เป็น
 คดีความ หากว่าไม่ได้ฆ่าคนลักข้าวให้ปรับสินไหม

ข) ลักหล่อ หมายถึง ลอบกระทำการหล่อ ปรากฏในกฎหมายล้านคำ
 กอง เช่น

เพื่อนหากให้หล่อแท้ สั้นนั้น จึงกระทำ
 ไผ่ฟังคำสอนแท้(89/1)พลอยไป ลักหล่อ ตีนั้น
 เงินมันให้ยาดรื้อ เอาแท้ สิ่งเดียว
 มีโทษแท้ตัดใส่ ชั้นไหม
 (กฎหมายล้านคำกอง, ไบลานที่ 88 – 89/1)

ท่านอนุญาตให้หล่อจึงจะสามารถหล่อได้ ใครไม่ฟังคำสอนแล้วไปลัก
 ลอบหล่อตีนั้น เงินให้ยึดเอาทั้งหมด มีโทษปรับชั้นไหม

ค) ลักเอา หมายถึง ขโมยเอาสิ่งของนั้นมาเป็นของตนเอง ปรากฏใน
 กฎหมายล้านคำกอง เช่น

ผู้หนึ่งบไปนำทั้งหลาย ลักเอา ยังน้ำ
 เพื่อนก็เตือนสองที สามที
 แท้บฟังความคนลัก เอานั้น
 ชั้นไหมมีห้าบาทเงิน ควรแท้

(กฎหมายล้านคำกอง, ใบลานที่ 68)

คนหนึ่งไม่ไปกับเขาแต่ลักลอบเอาน้ำเขาก็ตักเตือน 2 - 3 ที ก็ไม่หยุดลัก
น้ำในฝาย หากลักเอาน้ำในเหมืองฝายเอานั้น ให้ปรับขึ้นใหม่ 5 บาท ควรแท้

ข) ลักเอาของกัน หมายถึง ขโมยสิ่งของที่เขาไม่ให้ไปด้วยอาการซ่อนเร้น
ปรากฏในกฎหมายล้านคำกอง เช่น

ฝูงโต	เอาตลาดแท้อย่าด่า	เถียงกัน
	อย่าลักเอาของกันโทษมี	ภายนอก

(กฎหมายล้านคำกอง, ใบลานที่ 89/1)

เหล่าใดค้าขายในตลาดห้ามทะเลาะกัน อย่าลักขโมยของกันจะเป็นโทษ
ภายนอก

ง) ลักเอาข้าวในเฮีย หมายถึง ขโมยข้าวในยุ้งข้าว ปรากฏในกฎหมาย
ล้านคำกอง เช่น

ไฟผู้ลักเอาข้าวในเฮีย	ของเพื่อน
เจ้าเห็นฆ่าตายแล้ว	อย่าเสีย
หากบ่ฆ่าจำแทน	ห้าท้อ จริงแล้ว
ยังเล่าได้ของเก่า	คืนมา

(กฎหมายล้านคำกอง, ใบลานที่ 62)

ผู้ลักข้าวในเล้าของท่านเจ้าของข้าวมาพบแล้วฆ่าผู้ลักข้าวในเล้าตายไม่เป็น
คดีความถ้าไม่ได้ฆ่า ให้ชดใช้ข้าว 5 เท่าจริงแล้วถ้าได้ข้าวของเก่าคืนมา
เอาของท่าน หมายถึง ลักสิ่งของของผู้อื่น ปรากฏในกฎหมายล้านคำ
กอง เช่น

ใจหากยังประสงค์แท้หาทาน	มาก่าย เอาเนื้อ
ครั้นว่าเขียนขีดแล้ว	นำไป เทียวคืน
คนใดมีหนังสือแล้ว	ลักเอา ของท่าน
ควรที่ตัดขึ้นใหม่ใส่มัน	พอฮ้อย

(กฎหมายล้านคำกอง, ใบลานที่ 70)

หากใจยังประสงค์อยากได้หนังสือจริง ๆ ให้หาใบลานมาคัดลอกเอาไว้เมื่อ
ครั้นว่าคัดลอกเสร็จแล้วให้รีบส่งคืนเจ้าของหนังสือ คนที่มีหนังสือแล้วยังลักเอาของท่านให้ปรับขึ้น
ใหม่ 100 บาท

ด่า, ด่าเถียงกัน หมายถึง ใช้ถ้อยคำด่าคนอื่นให้เสียหาย ถือเป็นกา
รกระทำผิดเนื่องจากการระบุโทษในการด่าเถียงกัน ปรากฏในกฎหมายล้านคำกอง เช่น

เขาหากได้เรียกแล้วพ่อเรียกค่า ทั้งดี ดั่งนั้น
 ควรให้ตัดชั้นใหม่ใส่เงินหก เบี้ยชู้ คนชู้
 หากฮ้ายค่าตอบเถียงกัน ดั่งนั้น
 ก็บ่เป็นโทโสหากเสีย กันแล้ว
 (กฎหมายล้านคำกอง, ใบลานที่ 71)

หากลูกทำงานจนแล้วเสร็จฟ้องงานลูกแล้วค่าตี ถือเป็นความผิด
 ของพ่อ ต้องปรับชั้นใหม่ฟ้องงานลูกเป็นเงิน 6 เบี้ย ทั้งพ่อและลูกต่างคนต่างร้ายค่าเถียงโต้ตอบกัน
 ก็ให้เลิกแล้วต่อกันไม่เป็นโทษแต่ประการใด

อันหนึ่ง ผู้ใดโกธาฮ้ายเลยมา คว่าค่า เพื่อนั้น
 ควรที่ตัดชั้นแปงใส่ชั้น หกเบี้ย แม่หญิงแท้
 ชั้นแปงหกบาทควรแล้วจึงชอบ แท้คลอง ตั้งแตงมา
 (กฎหมายล้านคำกอง, ใบลานที่ 71)

ผู้ใดมีความโกรธมากค่าผู้อื่น ควรปรับชั้นแปง 6 เบี้ย ถ้าเป็นผู้หญิง
 ชั้นแปง 6 บาท จึงถูกต้องตามคลอง

ผู้ใด เอาตลาดแต่อย่าค่า เเถียงกัน
 อย่าลักเอาของกันโทษมี ภายหน้า
 (กฎหมายล้านคำกอง, ใบลานที่ 89/1)

คนที่ค้าขายในตลาดห้ามค่าเถียงกัน อย่าลักขโมยของกันจะเป็นโทษ
 ภายหน้า

คำว่า “ตี” หมายถึง เอามือหรือไม้เป็นต้น ฟาดหรือเขนลงไป ผู้วิจัย
 พบว่าคติความที่เกิดจากการตีกัน ฝ่ายโจทก์และจำเลยสามารถยอมความกันได้ด้วยการจ่ายค่าปรับ
 ปรากฏในกฎหมายล้านคำกอง เช่น

อันหนึ่ง คนใดโก(66)ธาฮ้ายเคียดฆ่า ดีเมีย ดั่งนั้น
 โทษสมพอตี ฆ่าฟัน กระทำฮ้าย
 เมียเล่าปล่องขึ้นถึงโฮง พระราช สันนั้น
 ควรที่ไถ่แท้พอกองค่าหัว คนนั้นแล้ว
 กับทั้งแข็งเฮือนพร้อมบ่ บวร ทุกสิ่ง
 คลองกล่าวไว้โดยความ ตั้งหลัง
 (กฎหมายล้านคำกอง, ใบลานที่ 66/1 - 66)

ใครโกรธเคียดแค้นฆ่าตีเมียโทษพอที่จะตีพอที่จะฆ่าและทำร้าย เมีย
 หนีเข้าถึงท้องพระโรงควรมีค่าไถ่เท่าครึ่งค่าหัวพร้อมทั้งเครื่องแข็งตามคลองกล่าวไว้

อันหนึ่ง ผัว(67/1)หากกินเหล้าแล้วมาตีเมีย เลยพ่าย ไปนั้น
 เมื่อเพิ่งท้องเฮือนเหย้า แห่งไฟ
 คลองกล่าวไว้มีแต่ แข็งเฮือน
 อย่าลวนกายให้นำ ไปให้
 (กฎหมายล้านคำกอง, ไบลานที่ 66 - 67/1)

ผัวกินเหล้าแล้วตีเมีย เมียเลยหนีไปนั้นขึ้นเหย้าเรือนของผู้อื่น คลอง
 กล่าวไว้ให้มีเฉพาะแข้งเรือนอย่าละเลยให้นำไปมอบกับเจ้าเรือน

อันหนึ่ง ไพรหากล่าหนีแท้ยังเล่า โกลา
 บายค้อนไม้ตีแท้ ช่มเหง
 ควรให้ขุนผู้นั้น(72)ปูนแปง ขวัญไพร่
 ตามฮีตตั้งแปงไว้ แต่หลัง
 (กฎหมายล้านคำกอง, ไบลานที่ 72/1 - 72)

ไพร่เสรีงานแล้วจะกลับ ขุนได้ช่มเหงตีด้วยไม้ด้วยความโกรธ ควรให้ขุน
 ผู้นั้นแปลงขวัญไพร่ตามจารีตมีมาแต่เดิม

คำว่า “ฆ่า” หมายถึง ทำให้ตาย ปรากฏในกฎหมายล้านคำกอง เช่น

อันหนึ่ง ชู้หากไปสู้ฆ่าผัวตาย มรณาศ สันนั้น
 ให้ฆ่าชู้เมียนั้น พร้าสอง
 ของชู้นั้นควรมอบ ลุง(61)ตา
 เป็นขันใหม่กราบถวาย เถิงเจ้า
 (กฎหมายล้านคำกอง, ไบลานที่ 61/1 - 61)

ชู้ฆ่าผัวตายดังนั้นให้ฆ่าทั้งชู้และเมียทั้งสองคน ของชู้นั้นควรมอบให้แก่
 ลุงหรือตา เป็นขันใหม่ถวายพระราช

ครั้นว่ามันฆ่าเจ้าข้าวตายแล้ว ควรฆ่า พร้าห้า
 หากบ่ได้ฆ่าแท้มันไปเพ็ง สังกะ กี่ดี
 ให้ใช้ห้าคนแท้ ชอบคลอง
 (กฎหมายล้านคำกอง, ไบลานที่ 62)

ผู้ลักข้าวได้ฆ่าเจ้าของข้าวตายควรฆ่าให้ตายตกตามกันไป ถ้าผู้ลักข้าวไม่ได้ฆ่า
 มันไปเพ็งพระสงฆ์ก็ดี ให้ชดใช้เป็นคน 5 คนชอบคลอง

ฝ่ายญาติของผู้ตายจะแจ้งความเอาผิดกับจำเลย และจำเลยต้องรับโทษประหาร
 ชีวิต แต่ถ้าจำเลยไปบวชในพระพุทธศาสนาให้จ่ายค่าปรับเท่ากับค่าคน 5 คน

ค่าคน 1 คน เท่ากับ 300 บาท ค่าคน 5 คน เท่ากับ 1500 บาท ให้กับญาติ
ของโจทก์

อันหนึ่ง โจรหากฆ่าเจ้าเหมืองตาย ฆราวาส เสียหนี้
ให้ฆ่าฆ่ามันนั้น ดังเดียว
(กฎหมายล้นคำกอง, ใบลานที่ 69/1)

โจรฆ่าเจ้าเหมืองตายนั้น ให้ฆ่าโจรให้ตายตามกันไป
คำว่า “ใส่พิช” หมายถึง เอาสิ่งมีพิชให้กิน ปรากฏในกฎหมายล้นคำ

กอง เช่น

อันหนึ่ง	เมียม่าชุ่มมีใจ	สาโหด
	คิดโลภเลี้ยวกระทำร้าย	จากผิว
	ปูนปองฆ่าผิวตน	ฆราวาส
	ประสงคใส่พิชยาฮ้าย	แก่ผิว
อันหนึ่ง	ใจคิดเลี้ยวลักลอบ	ของเขา
	ใจยอมแห่งชาย	เป็นชู้
	ควรให้พิจารณาไตร่ตรองตรา	ตัดถี่ ดูท่อน
แม่นยำ	เสียค่าแล้วผิวฆ่าก็	หากควร แท้ตาย

(กฎหมายล้นคำกอง, ใบลานที่ 60)

เมียม่าชุ่มมีใจโหดเหี้ยมคิดคดทรยศกระทำร้ายผิวให้ตายด้วยการวางยาผิว
เมียม่าใจคิดคดทรยศอยากได้สมบัติผิวมีใจเอนเอียงไปทางผู้ชายที่เป็นชู้ ผิวควรให้พิจารณาไตร่ตรองให้
ถี่ถ้วน เสียค่าไหมแล้วผิวจะฆ่าเมียม่าสมควรแก่โทษของเมียม่าที่ประสงคใส่ยาพิชฆ่าผิว

4.1.3 คำศัพท์ที่เกี่ยวข้องกับบทลงโทษ

การลงโทษมีทั้งการกระทำ การปรับเป็นเงิน การปรับเป็นสิ่งของ ใน
กฎหมายล้นคำกองปรากฏคำศัพท์ที่เกี่ยวข้องกับบทลงโทษ ดังนี้

การสร้างคำเกี่ยวกับบทลงโทษโดยใช้คำกริยา เช่น คำว่า ตี ถอดนา ฆ่า

ก) ตี หมายถึง เอามือหรือไม้เป็นต้นฟาดหรือเช่น ปรากฏในกฎหมายล้นคำ

กอง เช่น

อันหนึ่ง	ผู้ขี่ม้าไปที่ทางหลวง	ก็ตี
	เห็นนางสนมมา	หลีกไกล เอาเว้น
บดั่งนั้น	ตีเสียสามสิบสามบาทหมดโทษแล้ว วางไว้ อย่าเสีย	

(กฎหมายล้นคำกอง, ใบลานที่ 54)

คนที่ขี่ม้าไปในที่ทางหลวงก็ตี เห็นนางสนมเดินมาให้หลบหลีกไปให้ไกล

เสีย ไม่ตั้งนั้นตี 33 ที่ จึงหมดโทษแล้วแล้วจึงปล่อยตัว

อันหนึ่ง ผู้ไปอีตบ้านตกแต่ง คลองเมือง (55/1)ก็ตี
 ชี้นำกายราชาพระยอดเป็นเจ้าให้ เอาแสร้ สามง่า
 ตีเสียสามบาทตามโทษแท้ วางไว้ หย่าเสีย
 (กฎหมายล้านคำกอง, ไบลานที่ 54 – 55/1)

ผู้มีหน้าที่ไปดูแลจาริตบ้านปรับปรุงคลองเมืองก็ตี ได้ชี้นำผ่านหน้า
 พระราชา พระราชาให้เอาแสร้สามหาง ตี 3 ที่ จึงหมดโทษแล้วจึงปล่อยตัว

ฉิวว่า ชี้นำผ่านหน้าขุนนางแท้เสนา ผู้ใหญ่ ก็ตี
 ให้ตีเสียห้าบาทแสร้ สมแท้ โทษมัน
 สมมามีเงินห้าบาทคลองกล่าวไว้ มีแท้ เทียงจริง
 (กฎหมายล้านคำกอง, ไบลานที่ 55/1)

คนชี้นำผ่านหน้าขุนนางเสนาผู้ใหญ่ก็ตี ให้ตีด้วยแสร้ 5 ที่จึงสมแก่โทษมัน
 ปรับสมมาเงิน 5 บาท คลองกล่าวไว้มีแท้เทียงจริง

ข) ถอดนา หมายถึง ถอดยศ ใช้กับกลุ่มเจ้าหน้าที่ปรากฏในกฎหมายล้านคำ
 กอง เช่น

แม่่นว่า บ้านไพร่น้อยฝูงหมู่ เสนา ก็ตี
 ฝูงชาวเมืองนอกใน ทั้งค่าย
 คนไดยังโพะไว้ฝูงหมู่ เป็นโจร
 กระทำปาปึงเบียดตน กษัตริย์ให้
 มั่นป่ดูย่าย่านคลองเมือง อ้นกล่าว มานี้
 โทษถักต้องใหม่ซ้ำ ถอดนา
 (กฎหมายล้านคำกอง, ไบลานที่ 87/1)

ไพร่บ้านเสนาที่ตี ชาวเมืองทั้งในค่ายและนอกค่าย ใครปิดบังแอบเอา
 โจรไว้กระทำบาปกับกษัตริย์ให้ มันไม่เคารพยำเกรงคลองเมืองดังกล่าวมานี้ เป็นโทษปรับชั้นใหม่
 และถอดศักดิ์ดินา

ช้อยพระบาทเจ้าแผ่นดิน บัญกว้าง ชูคน
 เขาหากทำผิดแท้ควรตี แลผูก สันนั้น
 ควรกราบไหว้ทูลเจ้า พระยอดเมือง
 พระหากปลงอาชญ์แล้ว ก็จึง โดยตาม
 ฉิบ มีคำทูลโทษกอง เถิงแท้
 ฉิวว่า เสนาท้าวขุนกวาน ภายนอก ก็ตี

ควรถึกชั้นค่าคอ **ถอดนา** ไหมซ้ำ
(กฎหมายล้านค่ากอง, ใบลานที่ 90/1)

ทาสหลวงทุกคนหากกระทำความผิดควรผูกและตี ฉะนั้น ควรนำเรื่อง
ขึ้นกราบทูลพระราชธา มีพระราชอาชญารับสั่งก็จึงให้กระทำตามคำรับสั่ง หากไม่นำขึ้นกราบทูล
พระราชธาเป็นโทษ หากว่าเป็นเสนาท้าวขุนกวางนภายนอกก็ดี ควรปรับชั้นค่าคอปรับชั้นใหม่และถอด
ศักดินา

อันหนึ่ง พระบาทเจ้าประสงคเียง การใด ก็ดี
ให้โดยพลันเปลือง (97/1)อย่างนาน จริงแท้

ฉิว่า บ่เดือนอาชญาแท้เจ้าโกรธ โกรธา
เถิงสองที่สามที่**ถอดนา** ไหมซ้ำ
(กฎหมายล้านค่ากอง, ใบลานที่ 96 – 97/1)

พระราชธาประสงคการสิ่งใดก็ให้รับไปทำอย่าช้า หากว่าไม่กระตือรือร้นทำ
ให้ทันพระทัยจนทำให้พระราชธาโกรธ ถึง 2-3 ที ให้ถอดศักดินาปรับชั้นใหม่

ค) ฆ่า หมายถึง ทำให้ตาย ปรากฏในกฎหมายล้านค่ากอง เช่น

ผู้หนึ่งบ่ไปนำทั้งหลาย ลักเอา ยังน้ำ
เพื่อนก็เดือนสองที สามที
แท้บ่ฟังความคนลัก เอานั้น
ชั้นใหม่มีห้าบาทเงิน ควรแท้
มันหากคนลักแท้บ่มี เสียใจกลัว สัน(69/1)นั้น
ตามคลองเมืองฆ่าตาย ลางแล้ว
(กฎหมายล้านค่ากอง, ใบลานที่ 68 – 69/1)

คนหนึ่งไม่ไปกับเขาแต่ลักลอบเอาน้ำเขาก็ตักเดือน 2 - 3 ที ก็ไม่หยุดลัก
น้ำในฝาย หากลักเอาน้ำในเหมืองฝายให้ปรับชั้นใหม่ 5 บาท ควรแท้หากมันยังฝืนลักเอาน้ำอยู่ ไม่มี
ความเกรงใจหรือเกรงกลัวตามคลองเมืองให้ได้รับโทษฆ่าให้ตายเสียแล้ว

อันหนึ่ง โจรหากฆ่าเจ้าเหมืองตาย มระณาศ เสีย นั้น
ให้ฆ่าซ้ำมันนั้น ดังเดียว
(กฎหมายล้านค่ากอง, ใบลานที่ 69/1)

โจรฆ่าเจ้าเหมืองตายนั้น ให้ฆ่าโจรให้ตายตามกันไป

อันหนึ่ง ใผผู้ผิดแต่ก่อนนั้นแท้ชั้นค่าคอ ได้ใส่ มันนั้น
มันเล่าบ่หลายย่านยังซ้ำ ถ้วนสอง
ควรให้ฆ่าเสียแท้ตามโทษ อันผิด

คนใดถือ
อย่าได้เห็นแก่เงินค่าเขาว่าคน มีเจ้า
ขึ้นใหม่และขึ้นแปงนั้นชั้นสมมา ที่หนึ่ง ก็ดี
ยังเล่าผิด बात นั้นถึงซ้ำ ถ้วนสอง เป็นโทษแท้
(กฎหมายล้านคำกอง, ไบลานที่ 98)

ใครทำผิดแต่ก่อนจนถูกปรับขึ้นค่าคอมันนั้น มันไม่หลายจำกระทำอีก เป็นครั้งที่ 2 ควรให้ฆ่าเสียแท้ตามโทษที่ผิด อย่าเห็นแก่เงินหรือเห็นแก่คนมียศหรือคนมีเจ้านาย หากคนเคยต้องโทษปรับขึ้นใหม่ขึ้นแปงและชั้นสมมาครั้งหนึ่งแล้วก็ดี ยังกระทำผิดซ้ำครั้งที่ 2 ควรปรับ

2) การลงโทษที่ใช้มากที่สุด คือ การปรับตามชั้นต่าง ๆ มีการสร้างคำ โดยใช้คำว่า ชั้น + คำขยาย เช่น คำว่า ชั้นใหม่ ชั้นสมมา ชั้นลัก ชั้นแปง ชั้นบั๊ก ชั้นค่าคอ

ก) ชั้น หมายถึง การปรับด้วยเครื่องสักการะ ปรากฏในกฎหมายล้านคำกอง เช่น

แม้ว่า	ฝ่ายไพร่น้อยแท้เขาให้จุด	เผาเสีย ก็ดี
	ให้ยอชั้นสองที่ถึงชั้น	แปงนั้น
อันหนึ่ง	ครั้นว่าได้ชุนน้ำเหมืองฝาย	ของท่าน (69)ก็ดี
	ทั้งเล่าม้างลินน้ำใส่เนา	ท่านนั้น

(กฎหมายล้านคำกอง, ไบลานที่ 69/1)

หากว่าฝ่ายไพร่เขาได้เผาทำลายก็ดี ให้ยกชั้นสองที่ ถึงชั้นแปงนั้น อันหนึ่งได้ชุนเอาน้ำเหมืองฝายของท่านก็ดี ทั้งทำลายเหมืองฝายให้น้ำเข้านาท่านนั้น

ข) ชั้นค่าคอ หมายถึง การปรับชดใช้ด้วยทรัพย์สินแทนการตัดคอประหารชีวิต ปรับตามมูลค่าของศักดิ์นาของเจ้าหน้าที่ เป็นค่าปรับที่จะใช้ปรับได้ในส่วนของเจ้าหน้าที่เท่านั้น ชั้นค่าคอ ในวัดจะนานุกมพาสาลาว 1992 โดยมูลนิธิโตโยตาญี่ปุ่น ชั้นค่าคอ หมายถึง การประหารชีวิต (มูลนิธิโตโยตาญี่ปุ่น, 1992: 125) ซึ่งความหมายในพจนานุกรมไม่ตรงกับบริบทในกฎหมายล้านคำกอง ปรากฏในกฎหมายล้านคำกอง เช่น

ฝูงใดไปลักแก้วทั้งแหวน	ผ้าแผ่น ผืนนั้น
ควรที่ให้ใช้ห้าเท่าแท้	สั้นนั้น จึงควร
ยังเล่าได้ของเก่า	คินมา
ให้ใส่ชั้นสมมา	ท่อของ ฝูงนั้น
แม้ว่าแม้ชุนแท้	ชั้นค่า คอดัด
ใส่ให้พัดซ้ำเสียแท้	กองนา

(กฎหมายล้านคำกอง, ไบลานที่ 63/1)

ผู้ใดไปลักแก้วแหวนและผ้าผืน ควรให้ชดใช้ 5 เท่าของสิ่งของที่ได้ลักไปจึงควร ถ้าได้ของเก่าคืนให้ปรับขึ้นสมมาราคาเท่าของ หากว่าเป็นขุนให้ปรับขึ้นค่าคอและปรับเท่าครึ่งหนึ่งของศักดินา

ในกรณีการศึกสงครามนายทหารที่เข้าสู่รบกับข้าศึกแล้วสามารถฆ่านายทหารของข้าศึกได้จะได้รับบำเหน็จรางวัลตามศักดินาค่าคอของข้าศึกที่เสียชีวิต ปรากฏในกฎหมายล้านคำกอง เช่น

ฉิวว่า	ศึกหลวงแพ้วลันเปลือง	ใช่ควร
	อย่าได้เคียนไม้หน้าปืน	ไฟแท้
	ฆ่าเสียผู้ใช้นั้นหากก็	ทำแบ่ง
	ควรที่เอามันเสียฆ่าตาย	ตนเมียน
ฉิวว่า	ยังยอมไว้ขันค่าคอ	ตัดใส่
	อย่าได้ประมาทแท้กายหน้า	สิ้นลวน

(กฎหมายล้านคำกอง, ใบลานที่ 83)

หากว่าศึกใหญ่ให้รับแจ้งให้รับจัดเตรียมผู้คน อย่าโยกย้ายหน้าไม้ปืนไฟ คนที่ใช้ให้กระทำการฝ่าฝืนกฎอัยการศึกอย่างนั้น ให้เอามันไปฆ่าให้ตาย หากยังยอมอ่อนน้อมให้ปรับขึ้นค่าคอไม่ให้ประมาทลวงละเมียดคล่องไปกายหน้าหากกำลังรบศึกใหญ่ประชิดอาณาจักร

	ข้อยพระบาทเจ้าแผ่นดิน	บุญกว้าง ชูคน
	เขาหากทำผิดแท้ควรตี	แลผูก สันนั้น
	ควรกราบไหว้ทูลเจ้า	พระยอดเมือง
	พระหากปลงอาชญาแล้ว	ก็จึง โดยตาม
	ฉิปมีคำทูลโทษกอง	เถิงแท้
ฉิวว่า	เสนาท้าวขุนกวาน	ภายนอก ก็ดี
	ควรถือขันค่าคอ	ถอดนา ไหมซ้ำ

(กฎหมายล้านคำกอง, ใบลานที่ 90/1)

ทาสหลวงทุกคนหากกระทำความผิดควรผูกและตี ควรนำเรื่องขึ้นกราบทูลพระราชา มีพระราชาอาชญารับสั่งก็จึงให้กระทำตามคำรับสั่ง หากไม่นำขึ้นกราบทูลพระราชาเป็นโทษ หากว่าเป็นเสนาท้าวขุนกวานภายนอกควรปรับขึ้นค่าคอ ถอดศักดินา และไหมซ้ำ คือ ปรับขึ้นไหม

ค) ชั้นบัก หมายถึงการปรับให้ชดใช้เป็นทรัพย์สินหรือสิ่งของอย่างหนัก เนื้อความที่กล่าวว่า “ชั้นบักตามชั้นหนักอันเบา” หมายถึง การปรับโทษเพิ่มตามคดีอันหนักหรือคดีเบา คือเป็นการเพิ่มโทษจากโทษเดิมให้หนักขึ้น ผู้วิจัยไม่พบความหมายของ ชั้นบัก ในวัดจะนาบุญม

พาสาลาว¹¹ ผู้วิจัยจึงแปลความหมายตามบริบทของกฎหมายล้านคำกอง ปรากฏในกฎหมายล้านคำกอง เช่น

อันหนึ่ง	คนใดบักโทษฮ้ายใส่ท่าน	ความใด ก็ดี
	ภายหลังเพื่อนต่อความ	เลยแพ้
	ควรที่ตัดโทษแท้ใส่กอง	ชั้นบัก
	ตามชั้นหนักอันเบา	กองชั้น บักนั้น

(กฎหมายล้านคำกอง, ใบลานที่ 71/1)

คนใดกล่าวโทษใส่ร้ายท่านเรื่องใดก็ดี ภายหลังท่านต่อสู้อุบัติผู้สวนความเลยแพ้ ควรตัดโทษใส่ครึ่งชั้นใส่ความท่านตามคติหนักคดีเบา นั้น

ข) ชั้นแปง, ชั้นแปลง หมายถึง การปรับที่สามารถปรับแบบเป็นเงินก็ได้ ปรับเป็นการทำงานก็ได้ ชั้นแปง, ชั้นแปลง มีความหมายในวัดจะนาอนุกรมพาสาลาว 1992 โดยมูลนิธิโตโยตาญี่ปุ่น หมายถึง อัตราใส่โทษอย่างกลาง (มูลนิธิโตโยตาญี่ปุ่น, 1992: 126) ซึ่งไม่ตรงกับบริบทในกฎหมายล้านคำกอง ปรากฏในกฎหมายล้านคำกอง เช่น

ผิว่า	ไพร่หากมากกล่าวฟ้องคำสวน	ขุนใหญ่
	ไพร่เล่าแพ้ตัดใส่	ชั้นไหม
	ผู้พาความสวนถักชั้น	แปงแท้
	ไพร่บู้ควรถักสมมา	ชอบแล้ว

(กฎหมายล้านคำกอง, ใบลานที่ 59)

ไพร่หากมากกล่าวฟ้องขุนใหญ่ ไพร่เป็นฝ่ายแพ้ปรับชั้นไหมไพร่ ผู้พามาแจ้งความโต้แย้งกับขุนถักชั้นแปลง หากไพร่ถูกนำตัวมาแจ้งความโต้แย้งโดยไม่รู้ปรับชั้นสมมาชอบแล้ว

อันหนึ่ง	ไฟผู้ผิดแต่ก่อนนั้นแท้ชั้นค่าคอ	ได้ใส่ มั่นนั้น
	มันเล่าบหลายย่านยังซ้ำ	ถ้วนสอง
	ควรให้ฆ่าเสียแท้ตามโทษ	อันผิด
	อย่าได้เห็นแก่เงินค่าเขาว่าคน	มีเจ้า
คนใดถัก	ชั้นไหมและชั้นแปงนั้นชั้นสมมา	ที่หนึ่ง ก็ดี
	ยังเล่าผิดบาดนั้นเถิงซ้ำ	ถ้วนสอง เป็นโทษแท้

(กฎหมายล้านคำกอง, ใบลานที่ 98)

ใครทำผิดแต่ก่อนจนถูกปรับชั้นค่าคอมันนั้น มันไม่หลาบจำกระทำอีกเป็นครั้งที่ 2 ควรให้ฆ่าเสียแท้ตามโทษที่ผิด อย่าเห็นแก่เงินหรือเห็นแก่คนมียศหรือคนมีเจ้านาย

¹¹ วัดจะนาอนุกรมพาสาลาว 1992 โดยมูลนิธิโตโยตาญี่ปุ่น และวัดจะนาอนุกรมพาสาลาว พ.ศ. 2505 โรงพิมพ์กระทรวงศึกษาธิการ

หากคนเคยต้องโทษปรับชั้นใหม่ ชั้นแปลงและชั้นสมมามาครั้งหนึ่งแล้วก็ดี ยังกระทำผิดซ้ำครั้งที่ 2 ควรปรับ

คนที่เคยกระทำความผิดโดยได้รับโทษปรับชั้นใหม่ ชั้นแปลง หรือชั้นสมมา ถ้ายังคงกระทำผิดซ้ำเป็นครั้งที่ 2 ก็ควรให้มีโทษปรับตามความผิด ถ้าปรับชั้นใหม่ หมายถึง การปรับเพื่อชดใช้หรือทดแทนความเสียหายที่เกิดขึ้นทั้งแก่ชื่อเสียง ร่างกาย และทรัพย์สิน ชั้นแปลง หมายถึง การปรับที่สามารถปรับแบบเป็นเงินก็ได้ ปรับเป็นการทำงานก็ได้ และชั้นสมมา หมายถึง ปรับเป็นสิ่งของหรือเงินสมนาคุณ

ง) ชั้นลัก หมายถึง การปรับให้ชดใช้เป็นทรัพย์สินหรือสิ่งของที่ได้ลักขโมยไป ผู้วิจัยไม่พบความหมายของ ชั้นลัก ในวัดจะนานุกมพาสาลาว ปรากฏในกฎหมายล้านคำกอง เช่น

อันหนึ่ง	สัตว์สี่ตีนสองตีนนั้นตัวเป็น	ปนแปลง กั้นนั้น
	สักขีมีเที่ยงแท้คืนให้	ชอบคลอง
	บ่คืนให้แท้ตัดใส่	ชั้นลัก
	ตามคลองเมืองตั้งภายใน	หลังนั้น
	(กฎหมายล้านคำกอง, ใบลานที่ 79/1)	

สัตว์ 4 ตีน 2 ตีนเข้าไปปะปนกัน ถ้ามีสักขีขยานยืนยันว่าเป็นสัตว์ของตนได้แล้วส่งคืนให้จึงถูกต้องตามคลอง หากไม่คืนให้ปรับชั้นลักตามคลองเมืองแต่เดิมมานั้น

จ) ชั้นสมมา หมายถึง ปรับเป็นสิ่งของหรือเงินสมนาคุณ ในวัดจะนานุกมพาสาลาว 1992 โดยมูลนิธิโตโยตาญี่ปุ่น หมายถึง อัตราใส่โทษอย่างเบา (มูลนิธิโตโยตาญี่ปุ่น, 1992: 125) ซึ่งความหมายในพจนานุกรมไม่ตรงกับบริบทในกฎหมายล้านคำกอง ปรากฏในกฎหมายล้านคำกอง เช่น

อันหนึ่ง	ผู้ไปฮ้างฮืดคลองเมือง	ควรถูก
	ชั้นสมมา ชอบถวาย	เถิงเจ้า
	ขุนหากยังชอบแท้	ตามคลอง อันแม่น
	ไพร่หากมากล่าวฟ้องคำสวน	ขุนใหญ่
	ไพร่เล่าแท้ตัดใส่	ชั้นใหม่
	ผู้พาความสวนถักชั้น	แปงแท้
ฉิวว่า	ไพร่บรู้ควรถักสมมา	ชอบแล้ว
	(กฎหมายล้านคำกอง, ใบลานที่ 59)	

ผู้ไม่รู้จารีตคลองเมืองควรปรับชั้นสมมา แต่ถ้าขุนยังเป็นฝ่ายถูกตามคลอง ไพร่หากมากล่าวฟ้องขุนใหญ่ ไพร่เป็นฝ่ายแท้ปรับชั้นใหม่ไพร่ ผู้พามาแจ้งความโต้แย้งกับขุนถูกชั้นแปลง หากไพร่ถูกนำตัวมาแจ้งความโต้แย้งโดยไม่รู้ปรับชั้นสมมา

ฉิวว่า ผู้บ่เสียค่าขาดแท้(60)คีนแก่ ลุงตา ชอบแล้ว
ให้มิขึ้นสมมาแก่ผู้ เงินฮ้อย
(กฎหมายล้านคำกอง, ไบลานที่ 60/1 - 60)

ถ้าหากว่าผู้บ่ยอมเสียค่าขาดคีนไว้ให้แก่ลุงหรือตาจึงถูกต้องชอบแล้ว ให้
ปรับขึ้นสมมาแก่ผู้เงินฮ้อยแทนค่าขาดที่ผู้บ่ยอมจ่าย

ผู้ใดไปลักแก้วทั้งแหวน ผ้าแผ่น ผืนนั้น
ควรที่ให้ใช้ห้าเท่าแท้ สั้นนั้น จึงควร
ยังเล่าได้ของเก่า คีนมา
ให้ใส่ขึ้นสมมา ท่อของ ผู้งั้น
แม้ว่าแม่นขุนแท้ ชั้นค่า คอตัด
ใส่ให้พัดซ้ำเสียแท้ กองนา

(กฎหมายล้านคำกอง, ไบลานที่ 63/1)

ผู้ใดไปลักแก้วแหวนและผ้าผืน ควรให้ชดใช้ 5 เท่าของสิ่งของที่ได้ลักไปจึง
ควร ถ้าได้ของเก่าคีนให้ปรับขึ้นสมมาราคาเท่าของ หากว่าเป็นขุนให้ปรับขึ้นค่าคอและปรับเท่า
ครึ่งหนึ่งของศักดินา

ฉ) ชั้นใหม่ หมายถึง การปรับเพื่อชดใช้หรือทดแทนความเสียหายที่เกิดขึ้นทั้ง
แก่ชื่อเสียง ร่างกาย และทรัพย์สิน ในวัดจะนานุกมพาสาลาว พ.ศ. 2505 โรงพิมพ์
กระทรวงศึกษาธิการ หมายถึง ปรับเอา (กระทรวงศึกษาธิการ, 2505: 1016) ซึ่งความหมายใน
พจนานุกรมไม่ตรงกับบริบทในกฎหมายล้านคำกอง ปรากฏในกฎหมายล้านคำกอง เช่น

ไพร่หากมากล่าวฟ้องคำสวน ขุนใหญ่
ไพร่เล่าแพ้ตัดใส่ ชั้นใหม่
ผู้พาความสวนถักชั้น แพงแท้

ฉิวว่า ไพร่บรู้ควรถักสมมา ชอบแล้ว

(กฎหมายล้านคำกอง, ไบลานที่ 59)

ไพร่หากมากล่าวฟ้องขุนใหญ่ ไพร่เป็นฝ่ายแพ้ปรับชั้นใหม่ไพร่ ผู้พามา
แจ้งความโต้แย้งกับขุนถูกชั้นแปลงแท้ หากไพร่ถูกนำตัวมาแจ้งความโต้แย้งโดยไม่รู้ปรับขึ้นสมมาชอบ
แล้ว

อันหนึ่ง ใผผู้ลักอาชญาแท้ ไปลวง คาเม
จำชาวเมืองเคียนปลง ต่างเจ้า
เงินสองฮ้อยชั้นใหม่ ตัดใส่ ท่อให้

(กฎหมายล้านคำกอง, ไบลานที่ 102/1)

ใครลักตราประทับของพระราชอาออกไปนอกเขต แล้วส่งชาวเมืองสงขลา ให้เหมือนกับสงขลาให้พระราช ให้ปรับขึ้นใหม่ 2 ฮ้อย

ใฝ่นอนตอมตั้งฝูง	หญิงนี้ เป็นโทษ
ควรถัดขันใหม่ใส่ชาย	จริงแท้
ตามคลองตั้งขันใหม่เบียด	ห้าหมื่น
ยังเล่าป่าห้าพันเบียด	จริงแท้ จึงควร

(กฎหมายล้านคำกอง, ไบลานที่ 110/1)

กรณีที่ได้ครองเรือนกับผู้หญิง 8 จำพวก ผู้ชายคนใดได้หลับนอนด้วยจะเป็นโทษ ควรให้ปรับขึ้นใหม่แก่ผู้ชายจริงแท้ ตามคลองขันใหม่เป็น 50000 เบียด หากจะหย่าร้างปรับใหม่ 5000 เบียด

3) การสร้างค่าแสดงการลงโทษโดยการปรับเป็นสิ่งของ

ก) หมากหัวเกลือก้อน หมายถึง เม็ดเกลือก้อน เกลือเป็นสิ่งที่มีความในการประกอบอาหารของชาวพวน และหายาก เป็นของมีราคาชาวพวนจึงใช้เกลือจ่ายทดแทนการปรับเงินปรากฏในกฎหมายล้านคำกอง เช่น

ว่า	เจ้าควายหากมาเห็นแท้	ขอคืน สันเก่า
	ให้มีหมากหัวเกลือก้อนนำให้	จึงคืน
ฉิวว่า	ควายเก่านั้นพลัดเล่า	คืนมา
	เถียงสองที่สามที่ค่าแรง	ควรได้

(กฎหมายล้านคำกอง, ไบลานที่ 78)

เจ้าของควายตามมาเห็นแล้วมาขอคืนดังเก่า ให้มีหมากหัวเกลือก้อน นำส่งให้คนที่นำควายมาผูกไว้แล้วจึงคืน หากว่าควายตัวเดิมพลัดหลงแล้วได้คืน กลับมาอีกถึง 2 - 3 ครั้งควรมีค่าแรงให้แก่คนผู้ผูกไว้

ข) เฝ็ง หมายถึง ชีฝั้ง ชีฝั้งเป็นสิ่งของหายากในอาณาจักรพวน ชีฝั้งใช้เป็นสมุนไพรในครัวเรือน ชีฝั้งมีอัตราตามแบบโบราณ ชีฝั้งพัน เท่ากับ 1.2 กิโลกรัม ชีฝั้งหมื่น เท่ากับ 12 กิโลกรัม ปรากฏในกฎหมายล้านคำกอง เช่น

อันหนึ่ง	ผู้ไปฮิตบ้านตกแต่ง	คลองเมือง (55/1) ก็ดี
	ชีม้ายาพระราชพระยอดเป็นเจ้าให้	เอาเส้ สามง่า
	ตีเสียสามบาทตามโทษแท้	วางไว้ หย่าเสีย
แม้ว่า	เป็นตระกูลแท้สมมาเงิน	ห้าบาท
	เฝ็งพรวดพร้อมถึงถ้วน	ทุกพัน

(กฎหมายล้านคำกอง, ไบลานที่ 55/1)

ผู้มีหน้าที่ไปดูแลจารีตบ้านปรับปรุงคลองเมืองกิติ ได้ขี่ม้าผ่านหน้า พระราชา พระราชาให้เอาแส้สามหาง ตี 3 ที จึงหมดโทษแล้วจึงปล่อยตัว หากว่าเป็นผู้มีเชื้อ ตระกูลให้ปรับสมมาเงิน 5 บาท พร้อมซี่ผึ้ง 1 พัน

ค) เครื่องแข็ง หมายถึง อุปกรณ์ที่ใช้ในบ้าน หรืออุปกรณ์การเกษตรที่ทำ จากเหล็ก ปรากฏในกฎหมายล้านคำกอง เช่น

ผิวว่า	แมนเรือนแสนเมืองแท้เสนา	เชื้อใหญ่ กิติ
	คลองกล่าวไว้มีแท้	เที่ยงจริง
	ให้มีของพร้อมทั้งเงิน	พอบาท
	สิบหน่วยเบี่ยนนำให้	ชอบคลอง
	หากแมน เสนาท่านหัวศึก	ทั้งสี่ กิติ
	ตกแต่งให้มีพร้อม	เครื่องแข็ง
	มีเหล็กพร้อมทั้งเงิน	หกซีก

(กฎหมายล้านคำกอง, ใบลานที่ 65/1)

ถ้าเป็นเรือนแสนหรือเรือนเสนาผู้ใหญ่ตามคลองกล่าวไว้ให้มีเงินสมมา 1 บาทกับ 10 เบี้ย หากเป็นเรือนเสนาหัวศึกทั้ง 4 ให้ตกแต่งเครื่องสมมาพร้อมเครื่องแข็ง เป็นเหล็ก กับเงิน 6 ซีก

4) คำศัพท์เกี่ยวกับการลงโทษในการปรับอื่น ๆ เช่น กูดเปื่อย เสียค่า ค่าขาด คาดสิน แปะย้าวที่เฮือน พันไหม

ก) กูดเปื่อย หมายถึง ค่าปรับในกรณีหย่าร้างกันของคู่สามี - ภรรยา ที่ไม่สามารถกลับมาอยู่ครองเรือนกันได้อีก ผู้วิจัยไม่พบความหมายของ กูดเปื่อย ในพจนานุกรมลาว ผู้วิจัยจึงแปลความหมายตามบริบทในกฎหมายล้านคำกอง ปรากฏในกฎหมายล้านคำกอง เช่น

บัดนี้	จักกล่าวต้านจาแห่งผิวเมีย	ก่อนแล้ว
	ขาจักปละกันเสียอยู่พอย	เป็นร้าง
	สองขานั้นปผิดบ่	เป็นโทษ
	เงินค่าขันชำนันคืนให้	แก่ชาย
	เงินค่าพร้อมของอันซ้อกิน	ซ้อนุ่ง กิติ
	กับทั้งของหญิงอันจ่ายนั้น	กลางแล้ว
	อย่าว่าสังของพูดอันเป็นกูด	เปื่อยนั้น
	แมนว่าอยู่สามวัน	กิติ

(กฎหมายล้านคำกอง, ใบลานที่ 102)

เรื่องผิวเมีย เขาจะหย่ากัน 2 ฝ่ายไม่ผิดพอที่จะเป็นโทษ เงินทองในขัน

หมากคั้นให้แก่ฝ่ายชาย ส่วนเงินทองที่ใช้ซื้อกินซื้อนุ่งและที่ฝ่ายหญิงนำไปใช้จ่ายนั้น ให้เลิกแล้วต่อกัน
 อย่าว่່าอะไรแก่กันของอันส่วนเป็นกุดเปื่อยนั้น แม้ว่าอยู่กินกันแบบผัวเมีย 3 วันก็ดี

ข) ค่าขาด หมายถึง ค่าปรับในกรณีหย่าร้างกันของคู่สามี – ภรรยา ที่
 สามารถกลับมาอยู่ครองเรือนกันได้อีก ผู้วิจัยไม่พบความหมายของ ค่าขาด ในพจนานุกรมลาว ผู้วิจัย
 จึงแปลความหมายตามบริบทในกฎหมายล้านคำกอง ปรากฏในกฎหมายล้านคำกอง เช่น

ผิว่า ผัวบ่เสียค่าขาดแท้(60)คีนแก่ ลุงตา ชอบแล้ว
 ให้มีขันสมมาแก่ผัว เงินฮ้อย

(กฎหมายล้านคำกอง, ใบลานที่ 60/1 - 60)

ถ้าหากว่าผัวไม่ยอมเสียค่าขาดคีนเมียไว้ให้แก่ลุงหรือตาจึงถูกต้อง ให้ปรับขัน
 สมมาแก่ผัวเงินฮ้อย

ค) เสียค่า หมายถึง จ่ายเงินทดแทนเงินที่จ่ายไปในการกระทำผิดกฎของ
 อาณาจักร ผู้วิจัยไม่พบความหมายของ เสียค่า ในพจนานุกรมลาว ผู้วิจัยจึงแปลความหมายตามบริบท
 ในกฎหมายล้านคำกอง ปรากฏในกฎหมายล้านคำกอง เช่น

ส่วนหนึ่งให้ฝูงฮ้อย กุมเอา
 ตามคลองเมืองกล่าวมา สิ้นนี้
 ผัวหากเสียค่าแล้วมาสู่ เอือนตน
 ควรขายเสียค่ามัน เอาไว้

(กฎหมายล้านคำกอง, ใบลานที่ 60/1)

1 ส่วนให้ พวกช่วยจับกุมเมีย คลองเมืองกล่าวมาดังนี้ ผัวจ่ายเสียค่าแล้ว
 กลับมาสู่เรือนตน ควรขายเมียเสียค่าตัวมันเอาไว้

ฆ) คาคดลิน หมายถึง ค่าปรับเสียเวลาไปแบบเปล่าประโยชน์ เช่น ทำเรื่องว่า
 จะซื้อที่ดิน นัดหมายคนขายที่ดินไว้ แล้วถึงวันนัดมาโอนที่ดินไม่ยอมมา ต้องปรับค่าเสียเวลาคนที่มา
 ติดต่อขอซื้อที่ดิน ผู้วิจัยไม่พบความหมายของ คาคดลิน ในพจนานุกรมลาว ผู้วิจัยจึงแปลความหมาย
 ตามบริบทในกฎหมายล้านคำกอง ปรากฏในกฎหมายล้านคำกอง เช่น

เขาหากบ่ได้ไปกู้ท่าน เสียหนี้
 รอยที่ขึ้นเมื่อเทิงให้ ขาดการณ
 หลังเสียถือเส้นสาย ภายหน้า
 คาคดลินไว้อันเสียกันโทษ มันนั้น

(กฎหมายล้านคำกอง, ใบลานที่ 89)

เขาไม่ได้ไปกู้ท่านเสียหนี้แล้วนำเรื่องกั๊ยมขึ้นตัดลินให้เสียการณในภาย
 หน้า คาคดลินอันเสียการณไว้กับโทษมัน

ง) แปะย้าวที่เอือน หมายถึง การทดแทนด้วยทรัพย์สิน สิ่งของ หรืออาจจะทดแทนด้วยโดยการซ่อมแซมสิ่งนั้นให้กลับมาดีดังเดิมให้กับทางอาณาจักร ผู้วิจัยไม่พบความหมายของ แปะย้าวที่เอือน ในพจนานุกรมลาว ผู้วิจัยจึงแปลความหมายตามบริบทในกฎหมายล้านคำกองปรากฏในกฎหมายล้านคำกอง เช่น

แม่นยำ	เรือนควายตัวเลา(68/1)ใหญ่ไปฆ่าแท้	แปะย้าว ที่เอือน
ผิว่า	เสนาท่านตระกูล	แสนหมื่น
	ควรมีเหล่าแท้หมูพร้อม	อย่ากาย
	ซ้อยไพรแท้ชาวเมือง	ทุกหมู่ กี่ดี
	(กฎหมายล้านคำกอง, ใบลานที่ 67 – 68/1)	

หากเป็นเรือนควายคนมีศให้มีค่าแปลงเรือน เป็นควาย 1 ตัวเหล่า 1 ไทเป็นเครื่องแปลงเรือน ถ้าเป็นเรือนเสนานายแสนนายหมื่นควรมีเหล่ากับหมูแปลงเรือนทาสไพรชาวเมืองทุกเหล่า

จ) พันไหม หมายถึง ปรับเงินที่เกินกว่าอัตราการปรับจริงตามที่กฎหมายกำหนดไว้ ผู้วิจัยไม่พบความหมายของ พันไหม ในพจนานุกรมลาว ผู้วิจัยจึงแปลความหมายตามบริบทในกฎหมายล้านคำกอง ปรากฏในกฎหมายล้านคำกอง เช่น

บัดนี้	จกกล่าวด้านฝูงขุนใจบาบโลกถ่าย	พันไหม	ข้าไพร
	ไทขุนใดเฮ็ดพอกพันไหมไพร	ไทเมือง	เหลือใจ
	เขาเล่าเลยมาฟองเสนาพร้อม	พิจารณา	ตรงถึ
	(กฎหมายล้านคำกอง, ใบลานที่ 59/1)		

ขุนใจบาบมีความโลภปรับไหม ข้าไพร ไทขุนผู้ใดปรับไหมไพรไทและพลเมือง เขาอัจบจนที่ฟังจึงมากกล่าวฟองถึงเสนาให้พิจารณาตีความให้ถี่ถ้วน

4.1.4 การใช้คำยืมภาษาบาลี สันสกฤต

กฎหมายโบราณ มีลักษณะสำคัญ คือ เป็นคำสอนซึ่งได้รับอิทธิพลจากศาสนา โดยเฉพาะอย่างยิ่งศาสนาพุทธและศาสนาพราหมณ์ เห็นได้จากในบทประณามพจน์ของกฎหมายล้านคำกองที่มีการไหว้พระรัตนตรัยและเทพพรหม ด้วยเหตุนี้จึงหลีกเลี่ยงไม่ได้ที่จะปรากฏคำศัพท์ที่มาจากภาษาบาลี ซึ่งเกี่ยวข้องกับศาสนาพุทธนิกายเถรวาท เนื่องจากเป็นภาษาที่ใช้จารพระไตรปิฎกใช้ภาษาสันสกฤต ซึ่งเกี่ยวข้องกับคำภีร์พระเวทของศาสนาพราหมณ์

คำยืมภาษาบาลี สันสกฤตที่พบในกฎหมายแบ่งเป็น 4 กลุ่ม คือ กลุ่มที่เกี่ยวกับคำทางศาสนา กลุ่มคำเกี่ยวกับการลงโทษ กลุ่มคำนามที่เกี่ยวกับอาหารและละคร กลุ่มคำนามที่เกี่ยวกับสัตว์

- 1) คำยืมภาษาบาลี สันสกฤต ที่เกี่ยวกับคำทางศาสนา ตัวอย่างเช่น
- ก) สุกติ (บาลี) หมายถึง ภูมิที่ถือว่าไปเกิดแล้วมีความสุขสบาย (ราช

บัณฑิตย(ราชบัณฑิตยสถาน, 2554: 1242)

ข) ฉันทา (บาลี) แปลว่า ความพอใจ ความต้องการ

ค) ไภยา (บาลี) แปลว่า ความกลัว มาจากคำว่า ภย (ภีธาตุ ในความหมายว่า กลัว ณ ปัจจัย พฤทธิธี เป็น เอ แปลง เอ เป็น อย) (พระธรรมกิตติวงศ์, 2550: 482)

ฌ) โมหา (บาลี) แปลว่า ความหลง ความโง่ ความเขลา (พระธรรมกิตติวงศ์, 2550: 540) ปรากฏในกฎหมายล้านคำกอง เช่น

อันหนึ่ง	เสนาผู้พิจารณาตัดแต่ง	ความนั้น
	ให้ตั้งอยู่สุคติแท้	โดยด้าม ตั้งคลอง
	คิดว่าให้หลักเรือนห้าประการ	คลองบ้าน นั้นเนอ
	มีฉันทาหากเป็น	คลองเค้า
	ฉันทานั้นเห็นแก่	แนวนาม
	ฉันทานั้นเห็นแก่	แนวนาม
	เป็นวงศาสืบมาแทนเชื้อ	ตัดเปียง
	ถ้อยตั้งพูนบ่เสมอ	โทสนั้น คนซัง
	แต่ก่อนตัดโทษให้สิ้นนั้น	บ่ควร เจ้าเฮย
	ไภยานั้นกลัวเกรงยศใหญ่ตัด(59/1)ให้แพ้ คนน้อย ช่มเหง	
	โหมานั้นมัวเมาหลงหล่าลอน	อันลอบ คว่าต่าน
	เหลือแท้ฮึดคลองโลพานั้นมีใจ	มักมาก
	เห็นที่สินทอดแท้	ตัดให้ เปียงคลอง
	ฝูงนี้เป็นบาบฮ้ายไปสู่	อเวจี แท้ตาย
	ให้ค่อยบรรเทาจิตหลักไกล	กลอยเว้น
	ให้อยู่โสภาพแท้	ตามแพ่ง คลองเมือง

(กฎหมายล้านคำกอง, ไบลานที่ 58 – 59/1)

อันหนึ่งเสนาผู้พิจารณาคดีความนั้น ให้ตั้งอยู่ในความสุคติตามคลอง ให้หลบหลีกเว้นจากอคติ 5 ประการตามคลองบ้านนั้นเนอ มีฉันทาคติเป็นคลองตัน คือเห็นแก่เชื้อพงษ์ วงศาจึงตัดสินคดีความลำเอียง โทษาคติคือซังกันมาแต่ก่อน จึงตัดสินคดีความให้เป็นโทษฉันทานั้นไม่ควร ภยากติคือกลัวศกกลัวศักดิ์จึงตัดสินให้ชนะคดีความคนยศต่ำเป็นการช่มเหงคนยศต่ำ โมหคติคือพิจารณาคดีความด้วยความหลงไม่คำนึงถึงจารีตและคลองโลกคตินั้นคือมีใจโลกตัดสินคดีความด้วยความลำเอียงด้วย เห็นแก่สินบนเหล่านี้เป็นบาปนำไปสู่นรกแล้วให้ค่อยระวังจิตใจให้หลบหลีกไกลจากอคติทั้ง 5 ประการ ให้พิจารณาคดีความตามสมควรในคดีความทางแพ่งคลองเมือง

ง) พาโล (บาลี) แปลว่า คนโง่ คนพาล ผู้อ่อนด้อย (พระธรรมกิตติวงศ์,

2550: 466) พาโล ความหมายในพจนานุกรมไม่ตรงกับบริบทในกฎหมายล้านคำกอง ผู้วิจัยจึงแปลความหมายตามบริบทในกฎหมายล้านคำกอง เป็นคำวิเศษณ์ หมายถึง พาล ปรากฏในกฎหมายล้านคำกอง เช่น

อันหนึ่ง	เสนาผู้กินเมืองตกแต่ง	แปงนั้น
	ควรที่ถ้ามืดแท้คลองตั้ง	แต่หลัง
	อย่าได้กลายคลองแท้	พาโล มั๊กมาก
	โทษเล่นต้องเถิกแท้	ถิกตน

(กฎหมายล้านคำกอง, ใบลานที่ 56)

อันหนึ่งเสนาผู้เป็นข้าหลวงต่างพระเนตรให้ ควรศึกษาจารีตและคลองแต่โบราณอย่าได้กระทำเกินคลองและมีใจพาลมั๊กมากโทษจะถึงตัว

ไฟผู้ลักเอาข้าวในเหยีย	ของเพื่อน
เจ้าเห็นฆ่าตายแล้ว	อย่าเสีย
หากบ่ฆ่าจำแทน	ห้าท้อ จริงแล้ว
ยังเล่าได้ของเก่า	คินมา
ให้ใส่ขันใหม่ซ้ำ	เงินฮ้อย ชอบคลอง
ผู้ลักนั้นพาโล	ใจบาป

(กฎหมายล้านคำกอง, ใบลานที่ 62)

ผู้ลักข้าวในเล่าของท่านเจ้าของข้าวมาพบแล้วฆ่าผู้ลักข้าวในเล่าตายไม่เป็นคดีความถ้าไม่ได้ฆ่า ให้ชดใช้ข้าว 5 เท้าจริงแล้วถ้าได้ข้าวของเก่าคินมา ให้ใส่ขันใหม่เงิน 100 บาท ชอบคลอง ถ้าผู้ลักข้าวพาลมีใจบาป

แม่นว่า	ปละไว้เรือกลางแล้ว	ช่างมัน
	เหตุว่ามันหาญคร้าน	ใจถ้อย พาลา
	ตามแต่ฝนฮวายฮ้ำ(68)ก็จึงตาม	ตนคร้าน
	ยามใดหากเกิดด้วย พาโล	ลักลอบ เอนั้น
	เงินห้าเบี้ยใหม่ซ้ำ	ชอบคลอง

(กฎหมายล้านคำกอง, ใบลานที่ 68/1 - 68)

หากว่าเป็นนาร้างก็ปล่อยว่างไว้ เหตุว่าเป็นคนเกียจคร้าน ปล่อยให้เป็นไปตามแต่ฝนจะตกใส่แต่หากเกิดด้วยพาลลักลอบเอาน้ำในฝายนั้นให้ปรับใหม่เป็นเงิน 5 เบี้ย

จ) โลก (บาลี) แปลว่า ความอยากได้ไม่รู้จักพอ (ราชบัณฑิตยสถาน, 2554: 1092) ปรากฏในกฎหมายล้านคำกอง เช่น

อันหนึ่ง	อย่าได้เอากันเล่นการหญิง	สาวบ่าว นั้นเนอ
----------	--------------------------	-----------------

อย่าโลกเลี้ยวล่วงซู้ จากผิว
 อ้นอย่ายั่วให้ผิวเมีย เพื่อนห่าง กันเนอ
 (53/1)ราชาพระฆ่าตาย มรเมี้ยน
 (กฎหมายล้านคำกอง, ไบลานที่ 52 – 53/1)

อย่าได้คบกันเล่นกับคนใช้ผู้หญิงสาว อย่าเอาใจออกห่างจากผิว อ้นอย่ายั่ว
 ให้ผิวเมียเขาทะเลาะกันเนื้อพระราชาจะสั่งประหารได้

ฉ) เวร (บาลี) แปลว่า ความปองร้าย, บาป (ราชบัณฑิตยสถาน, 2554: 1130)

ปรากฏในกฎหมายล้านคำกอง เช่น

อันหนึ่ง ของหากไปตกเบื่องในเขต สั้งโค กี่ดี
 อย่าได้ลั่นบายเอา บาปบัง เวรต้อง
 ควรที่มีคำไหว้วั้งโค เจ้าเขต
 อนุญาตแล้ววางให้ก็ จึ่งเอา ชอบตาย
 (กฎหมายล้านคำกอง, ไบลานที่ 52)

อันหนึ่งของหากไปตกในเขตพระสงฆ์ก็ดี อย่าได้หยิบถือเอาเป็นของตนจะ
 เกิดเป็นบาปเวร ต้องควรให้มีการขออนุญาตโดยไปไหว้วั้งเจ้าอาวาสเมื่อท่านอนุญาตแล้วพระสงฆ์
 วางให้ก็จึ่งรับของสิ่งนั้นได้ชอบตาย

บัดนี้ พระบาทเจ้าสอนสั่ง นางหญิง ก่อนแล้ว
 อย่าได้ลั่นคำสอน บาปเวร เมื่อหน้า
 (กฎหมายล้านคำกอง, ไบลานที่ 52)

บัดนี้พระราชาที่สั่งสอนผู้หญิงก่อนแล้ว อย่าได้ละเมิดคำสอนจะเป็นบาป
 เวรภายหลังหน้า

อันหนึ่ง ไผ่ผู้ตัดเบี่ยงถ้อยกระทำนอก คลองเมือง ดั่งนั้น
 ก็จักเป็นปาปังบาปเวร นำไ้
 (กฎหมายล้านคำกอง, ไบลานที่ 112/1)

อันหนึ่งใครผู้ตัดสินพิจารณาบิดเบือนถ้อยคำออกนอกคลองเมืองดั่งนั้น ก็
 จะเป็นบาปเวร

ช) สั้งโค (บาลี) แปลว่า สงฆ์ (ราชบัณฑิตยสถาน, 2554: 1200) ปรากฏใน
 กฎหมายล้านคำกอง เช่น

อันหนึ่ง ของหากไปตกเบื่องในเขต สั้งโค กี่ดี
 อย่าได้ลั่นบายเอา บาปบัง เวรต้อง
 ควรที่มีคำไหว้วั้งโค เจ้าเขต

อนุญาตแล้ววางให้ก็ จึ่งเอา ชอบดาย

(กฎหมายล้านค้ำกอง, ไบลานที่ 52)

อันหนึ่งของหากไปตกในเขตพระสงฆ์ก็ดี อย่าได้หยิบถือเอาเป็นของตนจะ
เกิดเป็นบาปเวร ควรให้มีการขออนุญาตโดยไปไหว้ขอเจ้าอาวาส เมื่อท่านอนุญาตแล้วพระสงฆ์วางให้
ก็จึ่งรับของสิ่งนั้นได้

ฝูงใด	ได้ขี่ม้ากายแห่ง	สังโค กิติ
	ให้ลงหนีหลีกไกล	กลอยเว้น
	หากบ่เว้นคั้นขี่ม้ากาย	คั้งนั้น
	ควรตีเสียสibatเดิมคลองแท้	จึ่งควร
	(กฎหมายล้านค้ำกอง, ไบลานที่ 55/1)	

เหล่าใดได้ขี่ม้าผ่านหน้าพระสงฆ์ก็ดีให้ลงจากหลังมาแล้วเว้นระยะห่าง
หากไม่เว้นระยะฝืนขี่ม้าผ่านหน้าพระสงฆ์ไป คั้งนั้นควรตี 10 ที ตามคลองเดิมจึ่งควร

ฝูงใด	ได้ขี่ช้างกายพระบาท	เร้งโย
	ทั้งสังโคหลีกหนี	เสียเว้น
	(กฎหมายล้านค้ำกอง, ไบลานที่ 55)	

เหล่าใดได้ขี่ช้างผ่านหน้าพระราชาทั้งพระสงฆ์ให้หลบหลีกหนีให้ไกล
ช) บาป (บาลี) แปลว่า การกระทำผิดหลักคำสอน หรือข้อห้ามในศาสนา
(ราชบัณฑิตยสถาน, 2554: 670) ปราบกฏในกฎหมายล้านค้ำกอง เช่น

บัดนี้	พระก็	สอนขุนให้รักษา	ชั้นหมาก
ครั้นว่า		ยอเย็นตั้งดีแล้ว	ล่าดู
หลอนว่า		มีคนร้ายปาปั้ง	ใจบาป บรู
		ราตรีคืนให้มี	เทียนได้
		(กฎหมายล้านค้ำกอง, ไบลานที่ 50/1)	

บัดนี้พระราชาที่สอนขุนให้รักษาชั้นหมากครั้นเมื่อยกถวายดีแล้วให้คอย
พิจารณาดูบางทีว่ามีคนร้ายใจบาปมีอาวุธตอนกลางคืนให้มีการจุดเทียนให้สว่าง

อันหนึ่ง	ของหากไปตกเบื่องในเขต	สังโค กิติ
	อย่าได้ล้าวนบายเอา	บาปบัง เวรต้อง
	ควรที่มีค่าไหว้สังโค	เจ้าเขต
	อนุญาตแล้ววางให้ก็	จึ่งเอา ชอบดาย
	(กฎหมายล้านค้ำกอง, ไบลานที่ 52)	

อันหนึ่งของหากไปตกในเขตพระสงฆ์ก็ดี อย่าได้หยิบถือเอาเป็นของตนจะ
เกิดเป็นบาปเวร ต้องควรให้มีการขออนุญาตโดยไปไหว้ขอเจ้าอาวาสเมื่อท่านอนุญาตแล้วพระสงฆ์
วางให้ก็จึงรับของสิ่งนั้นได้ชอบด้าย

บัดนี้ พระบาทเจ้าสอนสั่ง นางหญิง ก่อนแล้ว
อย่าได้ลวนคำสอน **บาปเวร** เมื่อหน้า
(กฎหมายล้านคำกอง, ใบลานที่ 52)

บัดนี้พระราชาก็สั่งสอนผู้หญิงก่อนแล้ว อย่าได้ละเมิดคำสอนจะเป็นบาป
เวรภายนอกหน้า

ณ) ป่าปึง (บาลี) แปลว่า บาป ปา (ธาตุ รักษา) + อ ปังจยฺ ลง ป อาคม ปา+ป
แปลตามศัพท์ว่า กรรมที่รักษาบาปมิไว้ (สมเด็จพระมหาธีรวงศ์, 2515: 261) ปรากฏในกฎหมายล้านคำ
กอง เช่น

แม้ว่า บ้านไพรน้อยฝูงหมู่ เสนา ก็ดี
ฝูงชาวเมืองนอกใน ทั้งค่าย
คนไต่ยังโพะไว้ฝูงหมู่ เป็นโจร
กระทำป่าปึงเบียดตน กษัตริย์ให้
มันบ่ดูย่าย่านคลองเมือง อันกล่าว มานี้
โทษก็ต้งใหม่ซ้ำ ถอดนา
(กฎหมายล้านคำกอง, ใบลานที่ 87/1)

แม้ว่าบ้านไพรเสนาชาวเมืองทั้งในค่ายและนอกค่าย ใครปิดบังแอบเอา
โจรไว้กระทำบาปกับกษัตริย์ มันไม่เคารพยำเกรงคลองเมืองดังกล่าวมานี้เป็นโทษปรับขันใหม่และถอด
ศักดิ์นา

บัดนี้ พระก็ สอนขุนให้รักษา ชันหมาก
ครั้นว่า ยอขึ้นตั้งดีแล้ว ลำดู
หลอนว่า มีคนร้ายป่าปึง ใจบาป บรู้
ราตรีคืนให้มี เทียนได้
(กฎหมายล้านคำกอง, ใบลานที่ 90/1)

บัดนี้พระราชาก็สอนขุนให้รักษาชันหมากครั้นเมื่อยกถวายดีแล้วให้คอย
พิจารณาดูบางทีว่ามีคนร้ายใจบาปมีอาจู้ตอนกลางคืนให้มีการจุดเทียนให้สว่าง

อันหนึ่ง ใฝผู้ตัดเปียงถ้อยกระทำนอก คลองเมือง ดั่งนั้น
ก็จักเป็นป่าปึงบาปเวร นำไ้
ตายไปหม้อเวจี จมอยู่

ทุกซ์หมื่นชั้นไฟไหม้	เวทนา นักแล้ว
ฝูงหอกจ้าวบังเกิด	เป็นไฟ
ยมบาลถือโล่หน้า	แทงข้าง

(กฎหมายล้านคำกอง, ไบลานที่ 112/1)

อันหนึ่งใครผู้ตัดสินพิจารณาบิดเบือนถ้อยคำออกนอกคลองเมืองดั่งนั้น ก็จะเป็นบาปเวรจมลงอยู่ในนรกให้ไฟลุกไหม้เวทนายิ่งนักแล้ว หอกจ้าวบังเกิดเป็นไฟให้ยมบาลไล่แทง ญ) บุญ (บาลี) แปลว่า ความสุข (ราชบัณฑิตยสถาน, 2554: 676) ปรากฏในกฎหมายล้านคำกอง เช่น

อันหนึ่ง	ให้ยาแยงเถ้า	นำคำ สอนสั่ง
	บุญช้อยคำเมื่อหน้าหาก	จักขวาง

(กฎหมายล้านคำกอง, ไบลานที่ 57)

อันหนึ่งให้เคารพยำเกรงคำสั่งสอนผู้เฒ่าผู้แก่ผลบุญจะส่งถึงกายหน้า เห็นที่สิ้นทอดแท้ ตัดให้ เบียงคลอง ผู้นี้เป็นบาปฮ้ายไปสู่ อเวจี แท้ตาย ให้ค่อยบรรเทาจิตหลักไกล กลอยวัน ให้อยู่โสภาพแท้ ตามแพ่ง คลองเมือง บุญเหลือหลายไพร่ไท ยอຍ້อง

(กฎหมายล้านคำกอง, ไบลานที่ 59/1)

เจ้าหน้าที่ตัดสินคดีความด้วยความลำเอียงด้วยเห็นแก่สินบนเหล่านี้เป็น บาบนำไปสู่ นรก แล้วให้ค่อยระวังจิตใจให้หลบหลักไกลจากอคติทั้ง 5 ประการ ให้พิจารณาคดีความ ตามสมควรในคดีความทางแพ่ง¹² คลองเมืองเป็นชุมชนที่ไพร่ไทและพลเมืองยกย่องสรรเสริญ

อันหนึ่ง	ขุนด่านแลขุนหอ	ช้อยไพร่ กี่ตี
	ช้อยพระบาทเจ้าแผ่นดิน	บุญกว้าง ชูคน
	เขาหากทำผิดแท้ควรตี	แลผูก สันนั้น
	ควรราบไหว้ทูลเจ้า	พระยอดเมือง
	พระหากปลงอาชญ์แล้ว	ก็จึง โดยตาม

(กฎหมายล้านคำกอง, ไบลานที่ 90/1)

อันหนึ่งขุนด่าน ขุนหอ ทาสไพร่และทาสหลวงทุกคนหากกระทำความผิด ควรรูปและตีควรรนำเรื่องขึ้นกราบทูลพระราชฯ พระราชมีอาชญารับสั่งก็จึงให้กระทำตามคำรับสั่ง ฎ) ปาณา (บาลี) แปลว่า การทำลายชีวิต (ราชบัณฑิตยสถาน, 2554: 741)

¹² แพ่ง คือ คดีความทางทรัพย์สิน มรดก

บัดนี้	จ๊กกล่าวห้องเถิงแห่งมหิงสา	ก่อนแล้ว
	คนใดจ๊กกระทำปาณา	ฆ่าควาย กินนั้น
	ให้เมื่อเถิงแท้จำหลัก	เกยราช
	ครั้นว่าป่กล่าวให้รู้แท้	ควายนั้น ยาดเอา
	พลัดเล่าฆ่าตัดใส่	ชั้นใหม่
	ควรให้อาควายเถิง	(88/1)ห้าตัว จริงแท้
	(กฎหมายล้านคำกอง, ไບลานที่ 87 – 88/1)	

บัดนี้จะกล่าวเรื่องมหิงซาก่อนแล้ว บุคคลใดจะฆ่าควายกินนั้นให้นำไป
จำหลักเกยราช เพราะหากว่าไม่บอกกล่าวให้รู้ อาจเป็นควายนั่นที่แย่งชิงผู้อื่นมา ให้ปรับชั้นใหม่ควรให้
เอาเป็นควาย 5 ตัว

ฎ) เทพ (บาลี) แปลว่า เทวดา (ราชบัณฑิตยสถาน, 2554: 580)

ฐ) อินทร์ (สันสกฤต) แปลว่า ชื่อเทวราชผู้เป็นใหญ่ในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์
และชั้นจาตุมหาราช (ราชบัณฑิตยสถาน, 2554: 1414) ลักษณะของพระอินทร์ทางพุทธศาสนา
คล้ายกันกับพระอินทร์ของพราหมณ์ในสมัยพระเวท คือ มักกระทำความดีเช่นว่า เป็นผู้กำกับฤดูกาล
และให้ฝน (เกื้อพันธุ์ นาคนุปผา, 2540: 59)

ฑ) พรหม (บาลี) แปลว่า เทพในพรหมโลกจำพวกมีรูป เรียก รูปพรหม มี
16 ชั้น จำพวกไม่มีรูป เรียก อรูปพรหม มี 4 ชั้น ตามคติทางพุทธศาสนา (ราชบัณฑิตยสถาน, 2554:
807 - 808) พระพรหมมี 4 พักตร์ 8 หู 4 กร เป็นเทพผู้สร้างพระเป็นเจ้าผู้สร้างโลกและสวรรค์ ถือเป็น
เป็นปฐมเทพผู้สร้างสิ่งทั้งหมดเป็นมหาประชาชนดี ยอดแห่งฤๅษีทั้งหลาย (เกื้อพันธุ์ นาคนุปผา, 2540:
46 - 49)

ฒ) โลกา (บาลี) แปลว่า โลก (ราชบัณฑิตยสถาน, 2554: 1090)

ณ) คุณ (บาลี) แปลว่า ความเกื้อกูล (ราชบัณฑิตยสถาน, 2554: 263)

อันหนึ่ง	ไฟผู้ตรงตัดตั้งโดยคลอง	อันกล่าว มานั้น
	บ่เบียงเบื่องใดแท้	ดั่งยอย
	ก็จ๊กเป็นที่อ้างเทพแห่ง	อินทร์พรหม
	ในโลกากล่าวคุณ	ยอย้อง
	(กฎหมายล้านคำกอง, ไบลานที่ 111)	

อันหนึ่งใครผู้ไตรงตรงตัดสินคิตตามคลองอันกล่าวมานั้น ไม่บิดเบือน
เนื้อหาถ้อยคำก็จะเป็นที่เลื่องลือถึงเทพอินทร์พรหม คนในโลกกล่าวคุณยกย่อง

ด) อเวจี (บาลี) แปลว่า นรกที่ไม่มีความเว้นว่างแห่งคลื่นเปลวไฟ
ทุกขเวทนา สัตว์นรก (พระธรรมกิตติวงศ์, 2550: 55) ปรากรกฎในกฎหมายล้านคำกอง เช่น

อันหนึ่ง ใผผู้ตัดเปียงถ้อยกระทานอก คลองเมือง ดั่งนั้น
ก็จักเป็นปาปังบาปเวร นำใช้
ตายไปไหม้อเวจี จมอยู่
ทุกข์หมื่นชั้นไฟไหม้ เวทนา นั้กแล้ว
(กฎหมายล้านคำกอง, ไบลานที่ 112/1)

อันหนึ่งใครผู้ตัดสินพิจารณาบิดเปือนถ้อยคำออกนอกคลองเมืองดั่งนั้น ก็
จะเป็นบาปเวรจมลงอยู่ในนรกให้ไฟลุกไหม้เวทนายิ่งนั้กแล้ว

2) คำเกี่ยวกับการลงโทษ เช่นคำว่า โทสา, โทษ, อาชญา, อาชญา ตัวอย่าง
เช่น

ก) โทสา (บาลี) แปลว่า โทษ อันตราย การประทุษร้าย การเกลียดชัง
(พระธรรมกิตติวงศ์, 2550: 329) ปรากฏในกฎหมายล้านคำกอง เช่น

อันหนึ่ง เป็นขุนกวางในราชวังหลวง ให้มี คำทูล
ก็จึงเป็นอันเค้าบตั้งนั้น อย่าเล่า เลยเอา
มันจักเป็นโทษา โทษถอง เถิงแท้
(กฎหมายล้านคำกอง, ไบลานที่ 52)

อันหนึ่งเป็นขุนกวางในพระราชวังหลวง จะทูลสิ่งใดก็ควรทูลเฉพาะที่เป็น
เหตุเป็นผล ไม่ดั่งนั้นอย่าเอามาทูลมันจักเป็นโทษถึงตัวแท้

ฝูงใดผิดท่านแล้วเลยเล่า เกียงความ ดั่งนั้น
กายลุนเป็นโทษายัง โทษถอง (71/1)เถิงแท้
ควรที่ตัดชันใหม่ซ้ำ ชันแปง
ใส่เติมเงินร้อยเบี้ยแถมซ้ำ ชอบคลอง
(กฎหมายล้านคำกอง, ไบลานที่ 70 – 71/1)

อันหนึ่งเสนาผู้พิจารณาคติความนั้น ให้ตั้งอยู่ในความเหล่าคนผิดใจกันแล้ว
ไปใส่ความคนที่ผิดใจภายหลังจะเป็นโทษถึงตัว ให้ปรับชันใหม่พร้อมชันแปงเป็นเงิน 100 เบี้ย ชอบ
คลอง

ข) โทษ (สันสกฤต) แปลว่า ความผิด (ราชบัณฑิตยสถาน, 2554: 589)
ปรากฏในกฎหมายล้านคำกอง เช่น

บัดนี้ พระก็สอนพ่อบ้าน ฝูงหมู่ กวางเกย
ควรรักษาป่วนาง จำนำ ดีแท้
อย่าให้ กระทำมิจจาราแท้ตั้งอยู่ ในคลอง ชอบตาย
อย่าให้โทษแล่นต้อง เมื่อน้ำ เกิดมี

(กฎหมายล้นค่างอง, ไบลานที่ 51/1)

บัดนี้พระก็สอนพ่อบ้านเหล่ากลุ่มกวนเกย ควรให้รักษาสาวใช้ที่ได้มาจาก
การจํานำให้ตีแท้ อย่าได้ให้มีใครมากระทำมิจฉาจารให้ตั้งอยู่ในคลองชอบตาย อย่าให้โทษเข้าถึงตัว
เมื่อภายหลังหน้า

อันหนึ่ง	สนมหนุ่มน้อย	ฝูงหมู่ บ้วนาง
อันจัก	เมื่อยามเรือนแม่ตน	ภายใน ควรคอบ
	ให้สนมนางฝูงแก่	บนบอก แจ้งครว
	แล้วจึงเมื่อปดั่งนั้น	อย่าเล่า เลย
	เมื่อยังกลายคลอง	โทษมี จำไว้

(กฎหมายล้นค่างอง, ไบลานที่ 51)

อันหนึ่งสนมสาวน้อยและเหล่าสาวใช้ อันเมื่อจะกลับบ้านของแม่ตน ควร
แจ้งนางสนมผู้ใหญ่ให้รับรู้ตามควรแล้วจึงกลับ ไม่แจ้งแล้วรีบตัวนกลับยังไม่ปฏิบัติตามคลองจะเป็น
โทษ

อันหนึ่ง	เป็นขุนกวนในราชวังหลวง	ให้มี คำทูล
	ก็จึงเป็นอันเค้าบดั่งนั้น	อย่าเล่า เลยเอา
	มันจักเป็นโทษา	โทษลอง เถิงแท้

(กฎหมายล้นค่างอง, ไบลานที่ 52)

อันหนึ่งเป็นขุนกวนในพระราชวังหลวง จะทูลสิ่งใดก็ควรทูลเฉพาะที่เป็น
เหตุเป็นผล ไม่ดั่งนั้นอย่าเอามาทูลมันจักเป็นโทษถึงตัวแท้

ค) อาชญา (บาลี) แปลว่า คำสั่ง (ราชบัณฑิตยสถาน, 2554: 1402)

ปรากฏในกฎหมายล้นค่างอง เช่น

บัดนี้	พระบาทเจ้าปลงอาช	ญาสอน
	ฝูงรักษาจื่อคลอง	สันนี้
	อย่าได้หล่าใจแท้โดยคลอง	จ่าจื่อ
	ให้ตื่นเข้าพลันแท้	เที่ยวไป

(กฎหมายล้นค่างอง, ไบลานที่ 50)

บัดนี้พระราชาก็มีอาชญาสอนกลุ่มอารักขาพระราชาให้จําแนวทางปฏิบัติ
อันนี้ อย่าได้มีใจประมาทชะล่าใจให้ตื่นแต่เข้าเดินตรวจตรา

อันหนึ่ง	เอาลูกช้อยพันจากเป็นไท	ดั่งนั้น
	ภายหลังเลยหนีเสียฆ่าตาย	อย่าไว้
	ครั้นว่ายังเอาไว้ชิวังมิให้ขาด	เสียนั้น

ควรที่เอาขึ้นแก้ถวายอาช ญาจักร
ก็จักเติมคลองเมืองกล่าวมา สันนี้
(กฎหมายล้านคำกอง, ใบลานที่ 83/1)

อันหนึ่งเอาลูกของทาสที่พ้นจากทาสมาเลี้ยงเป็นลูกตั้งนั้น ภายหลังแอบหนีออกจากบ้านไปให้ฆ่าลูกของทาสคนนั้นให้ตาย ถ้าหากยังเว้นชีวิตไว้นั้นควรให้เอาขึ้นถวายให้พระราชามีอาชญาตัดสิ้นตามคลองอาณาจักรคลองเมืองกล่าวมาฉันนี้

บัดนี้	พระบาทเจ้าปลงอาช	ญาสอน
	ใฝผู้เอาการผูกหล่อตี	เหล็กนั้น
	ผู้ใฝอยากหล่อตีแท้ให้เมื่อหา	ฉางหล่อ
	เพื่อนหากให้หล่อแท้	สันนั้น จึงกระทำ
	ใฝบฟังคำสอนแท้(89/1)พลอยไป	ลักหล่อ ตีนัน
	เงินมันให้ยาดรื้อ	เอาแท้ สิ่งเดียว
	มีโทษแท้ตัดใส่	ขันไหม

(กฎหมายล้านคำกอง, ใบลานที่ 88 – 89/1)

บัดนี้พระราชามีอาชญาสั่งสอนเหล่ากระทำการหล่อตีเหล็กนั้น ผู้ใฝอยากหล่อให้ขึ้นถึงฉางหล่อท่านอนุญาตให้หล่อจึงจะสามารถหล่อได้ ใครไม่ฟังคำสอนแล้วไปลักลอบหล่อตีนั้นเงินให้ยึดเอาทั้งหมดมีโทษปรับขันไหม

ข) อาชญา (สันสกฤต) แปลว่า คำสั่ง (ราชบัณฑิตยสถาน, 2554: 1402)

ปรากฏในกฎหมายล้านคำกอง เช่น

อันหนึ่ง	แขกต่างท้าวเมืองอื่น	ไปมา ก็ดี
	ถึงหลักคำก็ให้ลง	ตั้งนั้น
	หากไม่โดยคลองแท้ต้นกลาย	เป็นโทษ
	ผิดอาชญาเจ้าบุญกว้าง	ที่ซึ่ง

(กฎหมายล้านคำกอง, ใบลานที่ 56/1)

อันหนึ่งแขกที่มาจากต่างบ้านต่างเมืองเดินทางไปมาก็ดี เมื่อถึงหลักคำก็ให้ลงตั้งนั้นหากไม่ทำตามคลองยังฝืนที่จะชี้ข้างหรือม้าผ่านไปจะเป็นโทษผิดจากคำสั่งของพระราช

อันหนึ่ง	พระบาทเจ้าอิราช	เรียงโถ
	ปลงคลองคนบอกการ	เที่ยวใช้
	เสนาไท้ทั้งหลาย	แสนหมื่น
	โดยอาชญาใช้ไปแท้	เที่ยวพลัน

(กฎหมายล้านคำกอง, ใบลานที่ 81/1)

อันหนึ่งพระราชามีคำสั่งให้ทำการตามคลองเสนานายแสนนายหมื่นรับ
อาชญาแล้วให้เร่งรีบไป

อันหนึ่ง	พระบาทเจ้าประสงค์เยื้อง	การใด ก็ดี
	ให้โดยพลันเปลื้อง	(97/1)อย่างนาน จริงแท้
ฉิวว่า	บ่เดือนอาชญาแท้เจ้าโกรธ	โกธา
	เถิงสองที่สามที่ถอดนา	ไหมซ้ำ
	(กฎหมายล้านคำกอง, ไบลานที่ 96 – 97/1)	

อันหนึ่งพระราชาประสงค์การสิ่งใดก็ให้รีบไปทำอย่าช้าหากว่าไม่กระตือรือร้น
ทำให้ทันพระทัยจนทำให้พระราชากุโรธ ถึง 2 - 3 ที่ให้ถอดศักดินาปรับชั้นใหม่

3) คำเกี่ยวกับอาหารและการละเล่น ตัวอย่างเช่น

ก) โภชนะ (สันสกฤต) แปลว่า อาหาร, การกิน (ราชบัณฑิตยสถาน, 2554:
874)

ข) มหรสพ (สันสกฤต) แปลว่า การเล่นรื่นเริงมีโขน ละคร (สมเด็จพระมหาวิ
วงศ์, 2515: 309) เป็นต้น ปรากฏในกฎหมายล้านคำกอง เช่น

อันหนึ่ง	เจ้ายิ่งเหวยข้าวน้ำโภชนะ	ของหวาน ก็ดี
	มีคำสั่งอย่าทูล	ถวายไหว
อันหนึ่ง	พระหากยังลงหลินม(95)ทรสพ	ตามฮีต ก็ดี
	ความมิไซร์อันใดแท้	อย่าทูล
	(กฎหมายล้านคำกอง, ไบลานที่ 95/1 – 95)	

อันหนึ่งพระราชากำลังเสวยอยู่มีเรื่องอะไรก็ดีย่าเพ็งนำขึ้นทูล อันหนึ่ง
พระราชหากยังลงเล่นมหรสพตามจารีตก็ดีย่าเพ็งกราบทูลข้อราชการที่ไม่ควร

4) คำเกี่ยวกับสัตว์ ตัวอย่างเช่น

ก) มหิงสา (บาลี) แปลว่า ควาย (ราชบัณฑิตยสถาน, 2554: 887) ปรากฏ
ในกฎหมายล้านคำกอง เช่น

บัดนี้	จ๊กกล่าวห้องเถิงแห่งมหิงสา	ก่อนแล้ว
	คนใดจ๊กกระทำปาณา	ฆ่าควาย กินนั้น
	ให้เมื่อเถิงแท้จำหลัก	เกยราช
	ครั้งว่าปกล่าวให้รู้แท้	ควายนั้น ยาดเอา
	พลัดเล่าซ้ำตัดใส่	ชั้นใหม่
	ควรให้เอาควายเถิง	(88/1)ห้าตัว จริงแท้
	(กฎหมายล้านคำกอง, ไบลานที่ 87 – 88/1)	

บัดนี้จะกล่าวเรื่องมิ่งสาก่อนแล้วบุคคลใดจะฆ่าควายกินนั้นให้นำไป
จำหลักเกยราช เพราะหากว่าไม่บอกกล่าวให้รู้อาจเป็นควายนั้นที่แย่งชิงผู้อื่นมาให้ปรับขึ้นใหม่ควรให้
เอาเป็นควาย 5 ตัว

ข) สิงห์ (สันสกฤต) แปลว่า สัตว์ในนินาย ถือว่ามีความดุร้ายและมีกำลังมาก
(ราชบัณฑิตยสถาน, 2554: 1232) ความหมายในพจนานุกรมภาษาไทย ไม่ตรงกับบริบทในกฎหมาย
ล้านคำกอง ผู้วิจัยจึงแปลความหมายตามบริบทในกฎหมายล้านคำกอง หมายถึง สัตว์เลี้ยง ปรากฏใน
กฎหมายล้านคำกอง เช่น

บัดนี้	จกกล่าวด้านสัตว์สิงห์วัวควาย	ก่อนแล้ว
	ขาหากชนกันตายแต่ดิน	แกมหญ้า
	ควรให้พิจารณาแจ้งตัวเป็น	เอาค่า
	ฝากองใหม่สองเบื่องเก็ง	เสมอ
	(กฎหมายล้านคำกอง, ใบลานที่ 79)	

บัดนี้จะกล่าวถึงสัตว์เลี้ยงวัวควายก่อนแล้วชนกันตายควรให้พิจารณาเอา
ค่าตัวเป็นมาแบ่งครึ่งให้เจ้าของสัตว์ทั้งสองฝ่ายเท่ากัน

ค) อัสสัม (บาลี) หมายถึง ม้า (สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า, 2515: 490) ปรากฏ
ในกฎหมายล้านคำกอง เช่น

อันหนึ่ง	ผู้หาบน้ำไปทำทางเดียว	ก็ตี
	เห็นอัสสัมหลีกไกล	ตัวฮ้าย
	เพื่อนหากเตือนเสียแล้ว	มันพลอย มีหลีก
	ม้าหากเหยียบตายแท้	อย่าแหนง
	(กฎหมายล้านคำกอง, ใบลานที่ 81)	

อันหนึ่งคนหาบน้ำไปทางเดียวกันก็ตี เห็นม้าแล้วควรหลีกให้ไกล หากมี
คนเตือนแล้วแต่ไม่ยอมหลีกแล้วโดนม้าเหยียบตาย

การใช้คำบาลี สันสกฤต ที่พบในกฎหมายล้านคำกอง แสดงให้เห็นว่า กฎหมายฉบับนี้
ส่วนหนึ่งได้รับอิทธิพลมาจากศาสนา เช่น ที่กล่าวถึง โลภะ โทสะ โมหะ ซึ่งเป็นอกุศลมูล ถ้าปราศจาก
3 สิ่งนี้ คนก็จะไม่ทำชั่วหรือทำผิดกฎหมาย ข้อสังเกตอีกประการหนึ่ง คือ กฎหมายล้านคำกองมีการ
ยกคำบาลี – สันสกฤตขึ้นมาตั้ง แล้วอธิบายความด้วยภาษาของคนในพื้นที่ เช่น “ไถยานั้นกลัวเกรง”
คำว่า “ไถยา” มีความหมายตรงกับคำว่า “กลัวเกรง”

4.1.5 การใช้คำยืมภาษาเขมร

1) คำใช้กับกษัตริย์ ดังตัวอย่าง

ก) ตรีส ตัด (บาลี) แปลว่า มาจากคำว่า ตรีสาส์ ในภาษาเขมร หมายถึง พุด

หรือแถลง เช่น พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงตรัสแสดงพระธรรมว่า , พระบรมกษัตราทรวงศ์เรียก
พระมเหสี (สมเด็จพระสังฆราชชวน ณาต, 1967: 275) ปรากฏในกฎหมายล้านคำกอง เช่น

เมื่อนั้น	พระบาทเจ้าตนชื่อ	คำกอง
	พระก็ทรงคลองธรรมทศราชมี่	จริงแท้
ก็จึงตัด	คลองอาณาจักรไว้ในที่	นาสาว

(กฎหมายล้านคำกอง, ใบลานที่ 50/1 - 50)

เมื่อนั้นมีกษัตริย์(เจ้าเมือง)องค์หนึ่ง นามว่า คำกองพระองค์ทศพิราข
ธรรมอย่างแท้จริง จึงได้ตรัสถึงครรลองคลองธรรมสำหรับอาณาจักร(ของพระองค์)ไว้ ณ ที่เมืองชื่อ นา
สาว (นาที่บุกเบิกใหม่)

ข) ถวาย มาจากคำว่า ถวาย (พระยาอนุমানราชชน, 2521: 203) ปรากฏใน
กฎหมายล้านคำกอง เช่น

ผิวว่า	ไพร่บรู๋ควรถักสมมา	ชอบแล้ว
	ยอเมื่อถวายกราบทูล	เถิงเจ้า
	ไพร่บมีคำผิดแท้ขุนหาก	กุมผูก เอนั้น
	ให้ไหมขุนสองฮ้อย	คลองตั้ง ตั้งแต่หลัง
	กับทั้งขันแปงนั้นเป็นเงิน	ห้าบาท

(กฎหมายล้านคำกอง, ใบลานที่ 59)

หากไพร่ถูกนำตัวมาแจ้งความโต้แย้งโดยไม่รู้ปรับขันสมมาชอบแล้วถูกปรับ
ตามคลองแล้วจึงนำเรื่องขึ้นกราบทูลพระราชา หากไพร่ไม่มีความผิดแต่โดนขุนจับกุมเอาไว้ให้ไหมขุน
2 ฮ้อยตามคลองเดิม ขันแปงเป็นเงิน 5 บาท

ค) เหวย มาจากคำว่า โสวย ในภาษาเขมรโบราณ โสย หมายถึง ตีม กิน
บริโภคน หรือใช้กับการรับอารมณ์ในช่วงขณะใดขณะหนึ่ง เช่น เสวยทุกข์ (สมเด็จพระสังฆราชชวน ณาต,
1967: 1062 - 1063) ปรากฏในกฎหมายล้านคำกอง เช่น

บัดนี้	พระก็สอนพวกขันฝูงแต่ง	พาเหวย
	ควรที่เส็งแลดูให้ดี	ตรงแจ้ง
(50) หลอนว่า	มดแมงน้อยทั้งหนอน	ตกลึก สันนั้น
ทั้งเล่า	มดง่ามน้อยแมงไม้	ทุกอัน
หลอนว่า	มีหยักเหย้อผมเล่า	พลอยตก บรู๋
	ควรที่จิตใจสะลาดดู	ตรงเพี้ยน
	เถิงเมื่อยอมมาตั้งเหนือเตียง	อันชอบ ดินนั้น
	ก็หากเป็นฮิตถ้อยขุนตั้ง	แต่งคร้ว

อันหนึ่ง พระหากยังลงหลินม(95)หรัสพ ตามฮิต กิติ
 ความมีไซร์อันใดแท้ ออย่าทูล
 (กฎหมายล้านคำกอง, ใบลานที่ 95/1 – 95)

อันหนึ่งพระราชากำลังเสวยอยู่มีเรื่องอะไรก็ตีก็อย่าเพิ่งนำขึ้นทูล อันหนึ่ง
 พระราชา หากยังลงเล่นมหรัสพตามจาริตกิติ ก็อย่าเพิ่งกราบทูลข้อราชการที่ไม่ควร

ค) บรรเทา มาจากคำว่า บณฺเฐา หมายถึง ทูเลา (พระยาอนุমানราชชน,
 2521: 279) บรรเทา ความหมายในพจนานุกรมไม่ตรงกับบริบทในกฎหมายล้านคำกองทั้งหมด ผู้วิจัย
 จึงแปลความหมายตามบริบทในกฎหมายล้านคำกอง หมายถึง คอยระวังจิตใจ ปรากฏในกฎหมายล้าน
 คำกอง เช่น

เห็นที่สินทอดแท้	ตัดให้ เปียงคลอง
ฝูงนี้เป็นบาปฮ้ายไปสู่	อเวจี แท้ตาย
ให้ค้อยบรรเทาจิตหลีกไกล	กลอยเว้น
ให้อยู่โสสภาพแท้	ตามแพ่ง คลองเมือง

(กฎหมายล้านคำกอง, ใบลานที่ 59/1)

ผู้ตัดสินคดีความด้วยความลำเอียงด้วยเห็นแก่สินบนเหล่านี้เป็นบาปนำไปสู่
 นรกแล้วให้คอยระวังจิตใจให้หลบหลีกไกลจากอคติทั้ง 5 ประการ ให้พิจารณาคดีความตามสมควรใน
 คดีความทางแพ่งคลองเมือง

การใช้คำราชาศัพท์ภาษาเขมรนั้น เพื่อเป็นการยกฐานะกษัตริย์ให้
 กลายเป็น “เทวะ” เป็นการทำให้สิ่งที่พระองค์ทรงบัญญัติขึ้น (กฎหมาย) มีความศักดิ์สิทธิ์ ชอบธรรม
 (The divine right)

4.1.6 คำศัพท์ด้านการปกครอง

คำศัพท์ด้านการปกครองแสดงให้เห็นถึงลักษณะการปกครองอาณาจักรโดย
 เจ้าล้านคำกองเป็นกษัตริย์ มีเจ้าหน้าที่ช่วยงานราชการ ตัวอย่างของการใช้คำศัพท์ด้านการปกครองที่
 ปรากฏในกฎหมายล้านคำกอง มีดังนี้

1) กินเมือง หมายถึง ได้ไปปกครองดูแลบ้านเมือง “กินเมือง” เป็นคำ
 ศัพท์ที่ใช้สั่งสอนกลุ่มเจ้าหน้าที่ ที่เจ้าล้านคำกองทรงแต่งตั้งให้ไปปกครองเมือง ให้ปกครองด้วยใจอัน
 สุจริต อย่ามีความโลภ ปรากฏในกฎหมายล้านคำกอง เช่น

อันหนึ่ง	ขุนใดได้กินเมืองแห่งไพร่	สินนั้น
	ไพร่หากฮ้อนทูลเจ้า	พระยอดเมือง
	สิทธิเดชให้ทั้งแผ่นดิน	ไตคำ
	พระก็ปลงคำสั่งให้	พิจารณาแจ้ง

ฉิวว่า แม้นคำไพร่แท้เตือนคลอง ตั้งแต่ง ขุนนั้น
 ควรให้ฆ่าเสียแท้ เที่ยงจริง
 (กฎหมายล้านคำกอง, ใบลานที่ 84)

ขุนใดถูกแต่งตั้งจากพระราชาก็ไปปกครองเมืองแล้วข่มเหงราษฎรฉุนนั้น
 ไพร่เกิดความเดือดร้อนขึ้นกราบทูลพระราชาก็มีคำสั่งให้พิจารณาความ หากจริงตามคำที่
 ไพร่กราบทูลนั้นควรให้ฆ่าขุนนั้นเสีย

2) แข็งเมือง¹³ หมายถึง ขยันขันแข็งในการทำราชการงานเมือง เพื่อให้
 เกิดความสงบสุขในบ้านเมือง คำศัพท์ “แข็งเมือง” เป็นคำศัพท์ที่สั่งสอนกลุ่มข้าราชการให้ขยัน
 ขันแข็งในการปฏิบัติราชการงานเมืองให้ดี ทำให้เมืองมีการปกครองด้วยความเข้มแข็ง มั่นคง
 ปรากฏในกฎหมายล้านคำกอง เช่น

อันหนึ่ง	ให้แต่งตั้งขวัญปักตุ	รูदान
	ทางคดเลี้ยวหลายเส้น	ทับเต็ง
	อย่าได้ใจโลร้ายเล็กเปียด	เบียนเมือง แท้ตาย
	เอากันคิดชู้คลองบุนป่อง	จึงได้ ชื่อว่า
	เสนาแก้วแข็งเมือง	ตางราช
	อยู่ห่างสร้างเมืองบ้าน	ฮุงเฮือง
	(กฎหมายล้านคำกอง, ใบลานที่ 57)	

อันหนึ่งให้ดูแลประตูด่านและเส้นทางสัญจรต่าง ๆ อย่าให้โจรและข้าศึกเข้า
 มาทำให้เกิดความวุ่นวายในเมืองแท้ตาย ให้ช่วยกันคิดเร่งหาวิธีปกป้องรักษาเมือง จึงได้ชื่อว่าเสนา
 แก้วแข็งเมืองช่วยพระราชกิจของพระราชาก็งานราชการให้บ้านเมืองเจริญรุ่งเรือง

3) พิมพเมือง หมายถึง แบบแผนของอาณาจักร การใช้คำศัพท์ “พิมพ
 เมือง” เป็นคำศัพท์ยกย่องกฎหมายล้านคำกองว่าคือ “กฎหมายที่เป็นแบบแผนในการปกครองชาว
 พวน” ปรากฏในกฎหมายล้านคำกอง เช่น

บัดนี้	จักกล่าวถึงมนตรีเฝ้า	ราชา พระบาท
	อย่างกล่าวตำนานหลาย	ถ้อยสิ้น
	คำคลองกล่าวไว้อย่าสิ้น	พิมพเมือง
	จักไปทางใดก็อย่ากาย	คลองแท้
	(กฎหมายล้านคำกอง, ใบลานที่ 56/1)	

มนตรียามเข้าเฝ้าพระราชาก็อย่าทูลสิ่งที่ไม่เป็นแก่นสารที่คลองกล่าวไว้อย่า

¹³ ความหมายนี้แตกต่างจากที่ปรากฏในภาษาไทยมาตรฐาน ซึ่งหมายถึง เมืองประเทศราช หรือเมืองขึ้นที่แสดงท่าทีกระด้าง
 กระเดื่องไม่ยอมสยบอยู่ใต้อำนาจของราชธานี

เกินพิมพ์เมือง จะไปทางใดก็อย่ากระทำเกินคลองแท้

ผู้วิจัยพบว่า การใช้คำศัพท์เพื่อแสดงความเป็นกฎหมายในกฎหมายล้านคำกอง แสดงงานเขียนที่เป็นกฎหมาย ถึงแม้ว่าจะไม่ได้มีการเรียกชื่อว่าเป็นกฎหมายในส่วนของเอกสารต้นฉบับ แต่ลักษณะเนื้อหาที่มีคำศัพท์เฉพาะทางกฎหมายจึงนับได้ว่าเป็นกฎหมายฉบับหนึ่ง

4.2 กลวิธีทางวรรณศิลป์

ผู้วิจัยพบว่า กฎหมายล้านคำกองแต่งโดยใช้ฉันทลักษณ์แบบโคลงสาร¹⁴ ด้วยเหตุนี้ผู้วิจัยจึงได้วิเคราะห์กลวิธีทางวรรณศิลป์เพิ่มเติมเข้ามาด้วย โดยจะวิเคราะห์ในส่วนของคำขึ้นต้นและคำลงท้าย การเล่นเสียงสัมผัสพยัญชนะและสัมผัสสระ การซ้อนคำ รวมทั้งการใช้คำสร้อย ดังนี้

4.2.1 คำขึ้นต้นและคำลงท้าย

คำขึ้นต้นและคำลงท้าย ถือเป็นส่วนประกอบสำคัญในกฎหมายล้านคำกอง เนื่องจากเป็นเครื่องช่วยจำแนกเนื้อหาตามลักษณะคำประพันธ์แบบโคลงสาร ในการใช้คำขึ้นต้นในกฎหมายล้านคำกอง ผู้วิจัยพบว่า มีการใช้ “อันหนึ่ง” มากที่สุด พบจำนวนทั้งสิ้น 203 แห่ง โดยจะใช้ในกรณีที่ขึ้นต้นเนื้อหาเกี่ยวกับกฎหรือข้อปฏิบัติของเจ้าหน้าที่และประชาชนชาวพวน

บัดนี้	พระบาทเจ้าสอนสั่ง	นางหญิง ก่อนแล้ว
	อย่าได้ลวนคำสอน	บาปเวร เมื่อหน้า
อันหนึ่ง	อย่าได้เอากันเล่นการหญิง	สาวบ่าว นั้นเนื้อ
	อย่าโลกเลี้ยวลวงซู้	จากผิว
	อันอย่ายั่วให้ผิวเมีย	เพื่อนห่าง กันเนื้อ
	(53/1)ราชาพระฆ่าตาย	มรมมัยน
	(กฎหมายล้านคำกอง, ใบลานที่ 52 – 53/1)	

บัดนี้พระราชาก็สั่งสอนผู้หญิงก่อนแล้ว อย่าได้ละเมิดคำสอนจะเป็นบาปเวรกายหน้า อันหนึ่งอย่าได้คบกันเล่นกับคนใช้ผู้หญิงสาวนั้นเนื้อ อย่าเอาใจออกห่างจากผิว อันอย่ายั่วให้ผิวเมียเขาทะเลาะกันเนื้อพระราชาก็สั่งประหารได้

การขึ้นต้นด้วยคำว่า “อันหนึ่ง” บางครั้งในกฎหมายล้านคำกองจะใช้คำสอนในเรื่องที่มีเนื้อหาต่อเนื่องกัน

อันหนึ่ง	เมียหากทำผิดแท้ผิวตี	เลือดออก ก็ดี
	พลอยเล่นขึ้นเหื่อนเหย้า	แห่งไฟ
	คลองกล่าวไว้มีแต่	แข็งเหื่อน
	อย่าลวนกายลวงคลอง	เมืองตั้ง

¹⁴ ดูเพิ่มเติมได้ในบทที่ 3

อันหนึ่ง ผัว(67/1)หากกินเหล้าแล้วมาตีเมีย เลยพ่าย ไปนั้น
 เมื่อเพิ่งท้องเหียนเหี่ยว แห่งไฟ
 คลองกล่าวไว้มีแต่ แข็งเหียน
 อย่าลวนกายให้นำ ไปให้
 (กฎหมายล้านคำกอง, ไบลานที่ 66 - 67/1)

อันหนึ่งเมียทำผิดผิดแล้วเลือดออกก็ตี เมียวิ่งหนีขึ้นเหี่ยวเรือนใคร
 คลองกล่าวไว้ให้มีเฉพาะแข้งเรือน อย่าลวงละเมิดคลองเมือง อันหนึ่งผัวกินเหล้าแล้วตีเมีย เมียเลยหนี
 ไปนั้น ขึ้นเหี่ยวเรือนของใคร คลองกล่าวไว้ให้มีเฉพาะแข้งเรือน อย่าละเลยให้นำไปมอบ

คำขึ้นต้นเนื้อหา “บัดนี้” ใช้กับเนื้อหาที่เป็นคำสอนของเจ้าล้านคำกอง ที่
 ทรงสั่งสอนกลุ่มเจ้าหน้าที่ทั้งฝ่ายในและฝ่ายหน้า (เจ้าหน้าที่) พบทั้งสิ้น จำนวน 35 แห่ง

บัดนี้ พระก็	สอนขุนให้รักษา	ชั้นหมาก	
ครั้นว่า	ยอขึ้นตั้งดีแล้ว	ล่าดู	
หลอนว่า	มีคนร้ายปาปั้ง	ใจบาป	บรู๋
	ราตรีคืนให้มี	เทียบได้	

(กฎหมายล้านคำกอง, ไบลานที่ 50/1)

บัดนี้พระราชาก็สอนขุนให้รักษาชั้นหมากครั้นเมื่อยกถวายดีแล้วให้คอย
 พิจารณาดูบางทีว่ามีคนร้ายใจบาปมีอาจรู๋ ตอนกลางคืนให้มีการจุดเทียนให้สว่าง

บัดนี้ พระก็	สอนพวกชั้นฝูงแต่ง	พาเหวย	
ควรรที่	เลี้ยงแลดูให้ดี	ตรงแจ้ง	
(50) หลอนว่า	มดแมงน้อยทั้งหนอน	ตกลึก	สั้นนั้น
ทั้งเล่า	มดง่ามน้อยแมงไม้	ทุกอัน	

(กฎหมายล้านคำกอง, ไบลานที่ 50/1 - 50)

บัดนี้พระราชาก็สอนพวกกลุ่มแต่งเครื่องเสวยควรรที่พิจารณาดูให้ดีถี่ถ้วน
 บางทีว่ามีมดแมงน้อยหนอนตกลงไป (ในอาหาร) ฉะนั้น ทั้งเหล่ามดง่ามน้อยแมงทุกชนิด

บัดนี้	พระบาทเจ้าปลงอาช	ญาสอน
	ฝูงรักษาจ้อคลอง	สั้นนี้
	อย่าได้หล่าใจแท้โดยคลอง	จำจ้อ
	ให้ตื่นเช้าพลันแท้	เที่ยวไป

(กฎหมายล้านคำกอง, ไบลานที่ 50)

บัดนี้พระราชาก็มีอาชญาสอนกลุ่มอารักขาพระราชาก็จำแนวทางปฏิบัติ
 อันนี้ อย่าได้มีใจประมาทชะล่าใจ ให้ตื่นแต่เช้าเดินตรวจตรา

การขึ้นต้นด้วยคำว่า “ฉิวา” จะใช้ในความหมายบอกเงื่อนไข ปรากฏใน
กฎหมายล้านคำกอง จำนวน 166 แห่ง

ฉิวา	ขี่ม้าผ่านหน้าขุนนางแท้เสนา	ผู้ใหญ่ กิติ
	ให้ตีเสียห้าบาทเสีย	สมแท้ โทษมัน
	สมมามีเงินห้าบาทคลองกล่าวไว้	มีแท้ เทียงจริง
	(กฎหมายล้านคำกอง, ใบลานที่ 55/1)	

หากว่าขี่ม้าผ่านหน้าขุนนางเสนาผู้ใหญ่กิติ ให้ตีด้วยเสีย 5 ที่จึงสมแท้โทษ
มันปรับสมมาเงิน 5 บาท คลองกล่าวไว้มีแท้เทียงจริง

ฉิวา	ไพร่บู้ครถึกสมมา	ชอบแล้ว
	ยอมเมื่อถวายกราบทูล	เถิงเจ้า
	ไพร่บมีคำผิดแท้ขุนหาก	กุมผูก เอนั้น
	ให้ไหมขุนสองฮ้อย	คลองตั้ง แต่หลัง
	กับทั้งชั้นแปงนั้นเป็นเงิน	ห้าบาท
	(กฎหมายล้านคำกอง, ใบลานที่ 59)	

หากไพร่ถูกนำตัวมาแจ้งความโต้แย้งโดยไม่รู้ปรับชั้นสมมาชอบแล้ว ถูก
ปรับตามคลองแล้วจึงนำเรื่องขึ้นกราบทูลพระราชา หากไพร่ไม่มีความผิดแต่โดนขุนจับกุมเอาไว้ให้
ไหมขุน 2 ฮ้อยตามคลองเดิม ชั้นแปงเป็นเงิน 5 บาท

ฉิวา	แมนเรือนแสนเมืองแท้เสนา	เชื้อใหญ่ กิติ
	คลองกล่าวไว้มีแท้	เทียงจริง
	ให้มีของพร้อมทั้งเงิน	พอบาท
	สิบหน่วยเบี่ยนนำให้	ชอบคลอง
	(กฎหมายล้านคำกอง, ใบลานที่ 65/1)	

ถ้าเป็นเรือนแสนหรือเรือนเสนาผู้ใหญ่กิติ ตามคลองกล่าวไว้ให้มีเงินสมมา
1 บาท กับ 10 เบี้ย ชอบคลอง

การขึ้นต้นด้วยคำว่า “แมนว่า” จะใช้ในความหมาย แม้ว่า ปรากฏใน
กฎหมายล้านคำกอง จำนวน 22 แห่ง

แมนว่า	ขี่ช้างม้าไปเข้าบ้านเมืองที่	ทางใด กิติ
	คันไปถึงหลักคำให้ลง	เสียแท้
	(กฎหมายล้านคำกอง, ใบลานที่ 56/1)	

แม้ว่าเวลาขี่ช้างหรือม้าเข้าไปบ้านเมืองทางใดกิติ เมื่อไปถึงหลักคำให้ลง
เสียแท้

แม่น้ำ	มีเหมืองฝายลัดฮอดกัน	หลายเจ้า
	ตัวที่ผู้เป็นกวาน	เตือนป่า
	มันก็ครั้นทำสร้าง	ช้อยแปง
	ควรที่อาณัติไว้สักซี	ให้แจบ
	ทั้งพื้นที่สองเบื่อง	สักซี
	อย่าให้น้ำไหลผ่าน	น้ำมัน
	(กฎหมายล้านคำกอง, ไບลานที่ 68/1)	

นาที่มีเหมืองฝายมีน้ำไหลไปถึงนากันหลายเจ้า ให้กวานป่าวประกาศให้เจ้าของนามาช่วยทำเหมืองฝายร่วมกัน ถ้าเจ้าของนาเกียจครั้นไม่มาช่วย อาณัติให้มาเป็นสักซีพยานทั้งสองฝายอย่าให้น้ำไหลผ่านน้ำมันผู้นั้น

แม่น้ำ	ปละไว้เรือกลางแล้ว	ช่างมัน
	เหตุว่ามันหาญครั้น	ใจถ้อย พาลา
	(กฎหมายล้านคำกอง, ไບลานที่ 68/1)	

หากว่าเป็นนาร้างก็ปล่อยวางไว้ เหตุว่าเป็นคนเกียจครั้นการใช้คำลงท้ายในกฎหมายล้านคำกอง ผู้วิจัยพบว่ามีการใช้คำว่า “ชอบ +” เพื่อบ่งบอกว่าเป็นการปรับ หรือการสั่ง หรือข้อปฏิบัติที่ถูกต้องสมควร โดยพบคำว่า “ชอบคลอง” มากที่สุด จำนวน 35 แห่ง

เสนาทำวทั้งเมือง	ยศใหญ่
ชั้นแปดฮ้อยมีแท้ค่าคอ	ชั้นไหมนั้น
หยุดลงฐานต่ำเป็นสี่ฮ้อย	จริงแท้ ชอบคลอง
(กฎหมายล้านคำกอง, ไບลานที่ 61)	

เสนา ยศใหญ่ชั้นค่าคอ 800 บาท ชั้นไหมนั้น ลดลงครึ่งหนึ่งเป็น 400 บาท จริงแท้ชอบคลอง

ผิวว่า	เฮือนเสนาแท้	สมมา ฮ้อยหนึ่ง
	เลือดบาดค้อนสามเบี้ย	แม่นคลอง
	หากแม่น เฮือนขุนพันแท้	สมมา หกบาท
	เลือดบาดค้อนหกเฟื่อง	ชอบคลอง
	(กฎหมายล้านคำกอง, ไບลานที่ 67/1)	

ถ้าเป็นเรือนเสนา 100 บาท รอยเลือดจากบาดเจ็บรอยละ 3 เบี้ยถ้าเป็นเรือนขุนพันให้ปรับเงินสมมา 6 บาท รอยเลือดจากบาดเจ็บรอยละ 6 เฟื่อง ชอบคลอง

อันหนึ่ง	ผู้ไต่รู้มันย่ายาแฝด	กิติ
----------	----------------------	------

สักขีมีรู้แจ้งสำนึกนั้น	อย่าเอา
ฝูงใดผิดท่านแล้วเลยเล่า	เกี่ยงความ ดั่งนั้น
ภายลุนเป็นโทษายัง	โทษถอง (71/1)ถึงแท้
ควรที่ตัดชันใหม่ซ้ำ	ชันแปง
ใส่เต็มเงินร้อยเบี้ยแถมซ้ำ	ชอบคลอง

(กฎหมายล้านคำกอง, ไบลานที่ 70 – 71/1)

อันหนึ่งผู้ใดรู้ทำมนต์ยาแฝดก็ดี ถ้าไม่มีพยานรู้เห็นอย่าฟังเอาผิดเหล่าคน
ผิดใจกันแล้ว ไปใส่ความคนที่ผิดใจภายหลังจะเป็นโทษถึงตัว ให้ปรับชันใหม่พร้อมชันแปงเป็น เงิน
100 เบี้ย ชอบคลอง

พบคำลงท้าย “ชอบแล้ว” จำนวน 16 แห่ง

(91)คนใดไปฮาวไม้สับป่า	เป็นนา ดั่งนั้น
ควรวางให้มันกิน	หมดชั่ว
หมดลูกแล้วหลานเหลน	สืบกิน
ฉิวว่า	เปิดนาเฮื้อสามปีเป็นค่า
	ควรแล้ว
	सानเวียกนั้นควรให้บอกเตือน
	ชอบแล้ว

(กฎหมายล้านคำกอง, ไบลานที่ 91)

คนใดไปถางป่าเป็นที่นาดังนั้น ควรได้เป็นของมันทำกินจนหมดชั่วอายุชัช
จึงตกทอดให้ลูกทั้งหมดลูกก็ให้หลานหลานก็ให้เหลนทำกินต่อ หากว่าบุกเบิกนาร้าง 3 ปี ทำกิน
ต่อเนื่องในพื้นที่นั้น 3 ปี ให้ถือเป็นกรรมสิทธิ์รับรู้ร่วมกันชอบแล้ว

อันหนึ่ง	ผู้ใดได้ของตกเพื่อนเรีย	เสียนั้น
	ควรที่ฝากองให้เจ้าของนั้น	ชอบคลอง
อันหนึ่ง	ใฝ่ผู้ไปกินเหล้ามัวเมา	เฮือนหนึ่ง กิติ
	ไปคว่าผิดเรือนอื่นแท้เงินเบี้ย แต่งแปง	ชอบแล้ว

(กฎหมายล้านคำกอง, ไบลานที่ 91)

อันหนึ่งผู้ใดเก็บของหล่นหายของท่านได้ หากนำส่งเจ้าของได้ควรแบ่ง
ครึ่งกับเจ้าของชอบคลอง อันหนึ่งใครไปกินเหล้าเมาบนเรือนหนึ่งกิติ แล้วไป วิวาทกับเรือนอื่นให้
ปรับเงินแปง 1 เบี้ย ชอบแล้ว

เมียเล่าถิกหนี	ล้านถึง
เมื่อภายลุนควรให้ขาผิวเมีย	ช้อยเอา กันใช้
ท้อให้เล็งดูผิวเมียฮ้างป็นของ	อันกล่าว มานั้น
ให้ช้อยได้โดยด้ามดั่งป็น	ชอบแล้ว

(กฎหมายล้านค้ำกง, ไบลานที่ 106)

ภายหลังเมียเป็นหนี ควรให้เขาพั่วเมียร่วมกันใช้หนี้เท่าที่พิจารณาดู
สิ่งของที่ต้องแบ่งกันมานั้น ให้ช่วยไปตามกำลังชอบแล้ว

ค้ำล้งทำย“ชอบตาย” พบจำนวน 2 แห่ง

บัดนี้ พระก็สอนพ่อบ้าน ผุ่งหมู่ กวานเกย
ควรรักษาป่วนาง จำนำ ดีแท้

อย่าให้ กระทำมิจฉาจรแท้ตั้งอยู่ ในคลอง **ชอบตาย**

(กฎหมายล้านค้ำกง, ไบลานที่ 51/1)

บัดนี้พระก็สอนพ่อบ้านเหล่ากลุ่มกวาน¹⁵เกย ควรให้รักษาสาวใช้ที่ได้มา
จากการจำนำให้ดีแท้ อย่าได้ให้มีใครมากระทำมิจฉาจรให้ตั้งอยู่ในคลองชอบตาย

อันหนึ่ง ของหากไปตกเป็องในเขต สั้งโค กี้ดี
อย่าได้ล้นบายเอา บาบบัง เวยต้อง
ควรที่มีค้ำไหว้วั้งโค เจ้าเขต
อนุญาตแล้ววางให้ก็ **จึงเอา ชอบตาย**

(กฎหมายล้านค้ำกง, ไบลานที่ 52)

อันหนึ่งของหากไปตกในเขตพระสงฆ์ก็ดี อย่าได้หยบถือเอาเป็นของตน
จะเกิดเป็นบาบเวย ต้องควรให้มีการขออนุญาตโดยไปไหว้วขอพระสงฆ์เจ้าเขตอาราม เมื่อท่านอนุญาต
แล้วพระสงฆ์วางให้ก็จึงรับของสิ่งนั้นได้ชอบตาย

ในกฎหมายล้านค้ำกงจะใช้ค้ำล้งทำยว่า “จึงควร” และ “ควรแล้ว” ใน
กรณีของการปรับและการตัดสินทางกฎหมายนั้นสมควรแก่เหตุและเป็นอันสิ้นสุดคดีแล้ว โดยพบค้ำล้ง
ทำยว่า “จึงควร” จำนวน 28 แห่ง

อันหนึ่ง ไปไล่ม้าชุมเหยียบ คนตาย กี้ดี
สอง(82/1)ประการมีตั้งเดียว กันแล้ว
ตามกระบวนเมืองคลองเมือง อันกล่าว มานี้
ให้ใช้ห้าท่อแท้สันนั้น **จึงควร**

(กฎหมายล้านค้ำกง, ไบลานที่ 81 – 82/1)

อันหนึ่งไปไล่ม้าที่เหยียบคนตายก็ดี 2 ประการนี้ให้พิจารณาเหมือนกัน
ตามคลองเมืองอันกล่าวมานี้ ให้ชดใช้ทดแทน 5 เท่าฉันนั้นจึงควร

อันหนึ่ง อย่าได้กินเหล้าพันหลงเพศ โม่หา นั้นเนอ
เลยลวดมีมายาเกิดเป็น **เชิงซู้**

¹⁵ กวาน คือ ตำแหน่งขุนนางซึ่งมีหน้าที่ปกครองเรียก กวาน ขุนกวาน

มีน่านแท้จักตาย	คอบดาบ
ชีวิตมันหากสั้น	เถิงแท้ เที่ยงจริง
คลองฝู่งนี้ภายลุน	มีโทษ
ผัวหากอนุญาตให้	สั้นนั้น จึงควร

(กฎหมายล้านคำกอง, ไบลานที่ 53 – 54/1)

อันหนึ่งอย่าได้กินเหล้าจนหลงลืมสตินั้นเนื้อ เลยเกิดมีมารยาเกิดเป็นเชิง
ซู้ กับผู้อื่นเดี่ยวนานไปจะต้องโทษถึงตายด้วยดาบชีวิตก็จะสั้นแท้เที่ยงจริง การพิจารณาความจริงใน
คลองเหล่านี้จะมีโทษภายหลังผัวหากอนุญาตให้ตั้งนั้นจึงควร

แม่นว่า	ฝู่งเผ่าเชื้อจอมหัวภูวนาถ	ก็ดี
	ตามคลองเมืองอย่าลวน	กายถ้วน
อันหนึ่ง	ราชตระกูลเชื้อกษัตรา	อันใหญ่ ก็ดี
	ให้หนึ่งเปื่องถันหน้า	จึงควร

(กฎหมายล้านคำกอง, ไบลานที่ 55)

แม่นว่าเหล่าพระบรมวงศานุวงศ์หรือราชตระกูลก็ดี ให้ปฏิบัติตามคลอง
เมืองอย่าละเมิดคลองเมือง อันหนึ่งพระบรมวงศานุวงศ์หรือราชตระกูลของกษัตริย์อันยิ่งใหญ่ก็ดี ให้
นั่งแถวหน้าเวลาเข้าเฝ้าพระราชาราชจึงควร

พบคาลงท้ายว่า “ควรแล้ว” จำนวน 3 แห่ง

ผิวา	เลือดบ่อกแท้ลวดแล่น	เถิงโรง ดั่งนั้น
	ให้มีชั้นสมมากราบถวาย	พอฮ้อย
	หากตีแท้บ่พ้อมีเลือดออก	สั้นนั้น
	มีแต่พอแข็งเฮือน	ชอบคลอง ควรแล้ว

(กฎหมายล้านคำกอง, ไบลานที่ 66)

ถ้าเลือดไม่ออกแล้วหนีมาทอ้งพระโรงตั้งนั้นให้รับชั้นสมมา 100 บาท
หาก ตีแค่พ้อมีพกซำฉั้นนั้น ให้มีแค่เครื่องแข็งควรแล้ว

แม่นว่า	เมืองขุนเมืองหมื่นข้าฝู่งอ่อน	ไทภู ก็ดี
	เป็นชั้นใหม่ฮ้อยห้าบาทเงิน	ควรแล้ว

(กฎหมายล้านคำกอง, ไบลานที่ 69)

ถ้าเป็นของเมืองของขุนเมืองของหมื่นข้าไทภู ให้ใส่ชั้นใหม่เป็นเงิน 105
บาท **ควรแล้ว**

อันหนึ่ง	แปงขวัญมามีเงิน	ห้าบาท
	ม้าหากตัวซัวแท้	ตัวเบีย้ ชอบคลอง

ม้าหากเจ็บน้อยแท้มันปิ่น ปวด
เงินแปลงขวัญอย่ามี **ควรแล้ว**
(กฎหมายล้านคำกอง, ไบลานที่ 80)

อันหนึ่งให้ชดใช้ด้วยเงินแปลงขวัญม้า 5 บาท ม้าหากเป็นตัวไม่ดีให้ชดใช้
แปลงขวัญ 1 เบี้ย ชอบคลอง ม้าหากบาดเจ็บเล็กน้อยและรักษากลับมาให้ติดเดิมแล้ว ไม่ต้องจ่ายเงิน
แปลงขวัญ **ควรแล้ว**

พบใช้คำลงท้ายว่า “แท้ตาย” จำนวน 5 แห่ง

อันหนึ่ง	ให้หมั้นเฝ้าราชา	ภูวนาถ
	อย่าได้ให้ทัณฑ์แท้	ปติ
อันนี้	เป็นคลองแท้ไทฝูงขุน	ด่านให้ จื่อไว้
	คลองนี้ชู้วัน	แท้ตาย

(กฎหมายล้านคำกอง, ไบลานที่ 51/1)

อันหนึ่งให้หมั้นเฝ้าพระราชภูวนาถ อย่าได้ให้ต้องโทษจะไม่ดี อันนี้เป็น
คลองที่แท้จริงไทกลุ่มขุน ด่านให้จำไว้คลองนี้ทุกวันจริงแท้

อันหนึ่ง	ให้แต่งตั้งขวัญปักตู	รูด่าน
	ทางคดเลี้ยวหลายเส้น	ทับเต็ง
	อย่าได้ใจโลร้ายเล็กเปียด	เปียนเมือง แท้ตาย

(กฎหมายล้านคำกอง, ไบลานที่ 57)

อันหนึ่งให้ดูแลประตูด่านและเส้นทางสัญจรต่าง ๆ อย่าให้โจรและข้าศึก
เข้ามาทำให้เกิดความวุ่นวายในเมืองแท้ตาย

อันหนึ่ง	ใจคิดเลี้ยวลักลอบ	ของเขา
	ใจยอมแห่งชาย	เป็นชู้
	ควรให้พิจารณาให้ตรงตรา	ตัดถี่ ดูท่อน
แม่นว่า	เสียค่าแล้วผัวฆ่าก็	หากควร แท้ตาย

(กฎหมายล้านคำกอง, ไบลานที่ 60)

อันหนึ่งมีใจคิดคดทรยศอยากได้สมบัติผัวมีใจเอนเอียงไปทางผู้ชายที่เป็นชู้
ควรให้พิจารณาให้ตรงตราให้ถี่ถ้วนดูท่อน แม่นว่าเสียค่าใหม่แล้วผัวจะฆ่าเมียก็สมควรแก้โทษมันอัน
นั้นแท้ตาย

ในกรณีทีกล่าวถึงข้อควรปฏิบัติที่ พบการใช้คำลงท้ายว่า “สั้นนั้น” หมายถึง
ดังนั้น พบจำนวน 8 แห่ง เช่น

บัดนี้	พระก็	สอนพวกชั้นฝูงแต่ง	พาเหวย
--------	-------	-------------------	--------

ควรรที่ เล็งแลดูให้ดี ตรงแจ้ง
(50) หลอนว่า มดแมงน้อยทั้งหอน ตกถึก สันนั้น
(กฎหมายล้านคำกอง, ใบลานที่ 50/1 - 50)

บัดนี้พระราชาก็สอนพวกกลุ่มแต่งเครื่องเสวยควรรที่พิจารณาดูให้ดีถี่ถี่ถ้วน
บางที่ว่ามดแมงน้อยหอนตกลงไป(ในอาหาร) ฉนั้น

หากแม่น	เอือนขุนพันแท้	สมมา หกบาท
	เลือดบาดค้อนหกเพื่อง	ชอบคลอง
	เอือนขุนกวานแท้สมมา	ห้าบาท ควรแล้ว
	(67)เลือดบาดค้อนห้าเบี้ย	สันนั้น จึงควร
	ให้ชอบแท้สมมาสามบาท	ควรแล้ว
	ท่อแต่ตีแท้แท้บ่พอ	เลือดออก สันนั้น

(กฎหมายล้านคำกอง, ใบลานที่ 67/1 - 67)

ถ้าเป็นเรือนขุนพันให้ปรับเงินสมมา 6 บาท รอยเลือดจากบาดเจ็บรอย
ละ 6 เพื่อง ชอบคลอง เรือนขุนกวานปรับเงินสมมา 5 บาท ควรแล้วรอยเลือดจากการบาดเจ็บฉ
นั้น รอยละ 5 เบี้ย พร้อมเงินสมมา 3 บาท ควรแล้ว ถ้าตีเลือดไม่ออกฉนั้น

อันหนึ่ง	บ่ได้บอกเวียกแก่ไพร่แท้	สามเวียก การเมือง
	ควรให้ขุนแทนแจ้งสองท่อ	เวียกมัน สันนั้น

(กฎหมายล้านคำกอง, ใบลานที่ 72/1)

อันหนึ่งไม่ได้บอกงานแก่ไพร่ทำให้เสียงงานของเมือง ควรให้ขุนชดใช้
ทำงานทดแทนเป็น 2 เท่าของค่างานฉนั้น

4.2.2 การเล่นเสียงสัมผัส

การเล่นเสียงสัมผัส คือ ข้อบังคับที่ใช้ในฉนั้นลักษณะเพื่อให้เสียงรับกัน

(ราชบัณฑิตยสถาน, 2554: 887)

4.2.2.1 การเล่นเสียงสัมผัสอักษร

สัมผัสอักษร คือ เสียงรับกันซึ่งเป็นเสียงสัมผัสอักษร เช่น ปาน – ปูน, พวก – พ้อง
, รัก – แรม พยัญชนะที่มีเสียงใกล้เคียงกัน เช่น ช – ส, ค กับ ข ใช้เป็นสัมผัสอักษรได้ดังกลอน “หยุดประทับ
ดับดวงสุริย์แสง ยิ่งโรยแรงร้อนรอนนั้นล้นเหลือ จะเคี้ยวข้าวแต่ละคำเอาน้ำเจือ พอกลิ้วเกลือกลักลิ้นพอขึ้น
ใจ จากตัวอย่างข้างต้นคำว่า “ดับ” สัมผัสอักษรกับคำว่า “ดวง”, คำว่า “ร้อน” สัมผัสอักษรกับคำว่า
“แรง” และคำว่า “รณ”, คำว่า “ล้น” สัมผัสอักษรกับคำว่า “เหลือ” และคำว่า “กลิ้ว” สัมผัสอักษรกับคำ

ว่า “เกลือ” คำว่า “กล้า” และคำว่า “กลืน” (เปลื้อง ณ นคร, 2542: 209) ตัวอย่างการใช้สัมผัสอักษรที่พบในกฎหมายล้านคำกอง มีดังนี้

อันหนึ่ง	ผู้ไปฮิตบ้านตกแต่ง	คลองเมือง (55/1) ก็ดี
	ซึ่ม่ากายราชาพระยอดเป็นเจ้าให้	เอา <u>แล้ สาม</u> ง่า
	ตี <u>เสี่ยสาม</u> บาดตามโทษแท้	วางไว้ หย่าเสี่ย
	แม้ว่า เป็นตระกูลแท้สมมาเงิน	ห้าบาท
	<u>เผ็งพรั๋พร้อมถึงถ้วน</u>	ทุกพัน

(กฎหมายล้านคำกอง, ใบลานที่ 54 – 55/1)

จากตัวอย่างข้างต้น พบว่า มีการใช้สัมผัสอักษร /s-/ ในคำว่า “แล้” “สาม” และ “เสี่ย” มีการใช้คำสัมผัสอักษร /phr-/ ในคำว่า “พรั๋” กับคำว่า “พร้อม” และใช้สัมผัสอักษร /th-/ ในคำว่า “ถึง” กับคำว่า “ถ้วน”

(58/1)อันหนึ่ง	ให้หมั้นเฝ้าพระบาท	จอมหัว
	อย่าให้ภูมีพระต่าง <u>ทัน</u>	<u>เทียว</u> ใช้
บัดนี้	มาจ๊กกล่าวต๋านตามริตคลองผิด	ก่อนแล้ว
	อย่าให้กลายคลองเมือง	บตี เมื่อหน้า
	คนใดมี <u>โทษแท้</u> พิจารณา	ตรงถึ
	ตัดใส่ <u>แท้อย่า</u> ได้	<u>พึงเพียร</u>

(กฎหมายล้านคำกอง, ใบลานที่ 58/1)

จากตัวอย่างข้างต้นพบว่ามีการใช้เสียงสัมผัสอักษร /th-/ ในคำว่า “ทัน” กับคำว่า “เทียว” ในคำว่า “โทษ” กับคำว่า “แท้” นอกจากนี้ยังมีการใช้เสียงสัมผัสอักษร /ph-/ ในคำว่า “พึง” กับคำว่า “เพียร”

อันหนึ่ง	ใจคิด <u>เลี้ยว</u> ลักลอบ	ของเอา
	ใจยอมแห่งชาย	เป็นซู้
	ควรให้พิจารณา <u>แท้ตรงตรา</u>	ตัดถึ ดูท่อน
แม้ว่า	เสียค่าแล้ว <u>ผัว</u> ง่าก็	หากควร แท้ตาย

(กฎหมายล้านคำกอง, ใบลานที่ 60)

จากตัวอย่างข้างต้นพบว่ามีการใช้คำสัมผัสอักษร /l-/ ในคำว่า “เลี้ยว” คำว่า “ลัก” และคำว่า “ลอบ” และพบว่ามีการใช้สัมผัสอักษร /tr-/ ในคำว่า “ตรง” กับคำว่า “ตรา”

4.2.2.2 การเล่นเสียงสัมผัสสระ

สัมผัสสระ คือ เสียงรับกันซึ่งเป็นเสียงสระในมาตราเดียวกัน เช่น พา – หา, ยุง – สูง, นาน – ปาน, เมียง – เรียง ฯลฯ ดังกลอนที่ว่า “ถึงทุกซึ่ใครในโลกที่โตกเศร้า ไม่เหมือนเราภูมรินถวิล

หา” จากตัวอย่างข้างต้น คำว่า “ใคร” สัมผัสสระกับคำว่า “ใน”, คำว่า “โลก” สัมผัสสระกับคำว่า “โศก” คำว่า “ริน” สัมผัสสระกับคำว่า “ถวิล” เป็นต้น ร้อยกรองทุกประเภทย่อมประกอบด้วยสัมผัสสระ เพื่อให้ เกิดเสียงไพเราะราบรื่นหู (เปลื้อง ณ นคร, 2542: 209) ผู้วิจัยพบว่าในกฎหมายล้านคำกอมมีการใช้สัมผัส สระ เช่น

ใผผู้ยืมหนังสือทานแห	ให้คืนเที่ยว อย่านาน
มันหากยังอำเอา	โทษมี ภายหน้า
นานคืนแท้เจ้าของมา	ถามฮอด
พลอยเล่ามีคำอำว่าคืน	จริงแท้
เจ้าของไต่ไต่ถ้อยเมื่อฮอด	เฮือนมัน
ก็จึงเห็นหนังสือเมื่อลุน	ภายหน้า
ควรที่ตัดใส่แท้พ้อค่าหนังสือ	ชอบแล้ว
ก็จริงแม่นฮิตแท้	คลองตั้ง แต่หลัง
ขันสมมาพร้อมมีเงิน	ห้าบาท
สมมานั้นที่เทียน	ห้าคู่
ดอกไม้พร้อมสั้นนั้น	จึงควร
ผู้ใดใจโลกเลี้ยวลักเอาหนังสือทาน	สั้นนั้น
ก็จักได้ไปอยู่ที่นหม้อ	(70)หมื่นปี
(กฎหมายล้านคำกอม, ใบลานที่ 70/1 - 70)	

จากตัวอย่างข้างต้น ผู้วิจัยพบว่า มีการเล่นเสียงสัมผัสสระ /aj/ ในคำว่า “ไต่” และคำว่า “ไต่” ในคำว่า “ไต่” และคำว่า “ใจ”

บัดนี้	พระก็สอนพ้อบ้าน	ฝูงหมู่	กวานเกย
	ควรรักษาป่วนาง	จ่านำ	ดีแท้
อย่าให้	กระทำมิจฉาจารแท้ตั้งอยู่	ในคลอง	ชอบตาย
	อย่าให้โทษเล่นต้อง	เมื่อน้ำ	เกิดมี
(กฎหมายล้านคำกอม, ใบลานที่ 51/1)			

จากตัวอย่างข้างต้น ผู้วิจัยพบว่า มีการเล่นเสียงสัมผัสใน ในคำว่า “ฝูง” กับ คำว่า “หมู่”

บัดนี้	พระก็สอนสั่งข้าช่วงใช้	หัตถบาท	คนใน
	จงให้มีใจเพียรอย่าให้มี	คำคร้าน	
	ให้ยำเกรงเจ้าโดยคลอง	อันชื่อ	

อย่าได้ใกล้สนมนั้น บดี

(กฎหมายล้านค้ำกอง, ใบลานที่ 52/1)

จากตัวอย่างข้างต้น ผู้วิจัยพบว่า มีการเล่นเสียงสัมผัสใน ในคำว่า “ได้” กับ คำว่า “ใกล้”

บ่ควรให้ตัวปิ่น	เป็นถ้อย ยกยอ
ฝูงใดไปลักแก้วทั้งแหวน	ผ้าแผ่น ผืนนั้น
ควรที่ให้ใช้ห้าเท่าแท้	สนั่น จิงควร
ยังเล่าได้ของเก่า	คินมา

(กฎหมายล้านค้ำกอง, ใบลานที่ 63/1)

จากตัวอย่างข้างต้น ผู้วิจัยพบว่า มีการเล่นเสียงสัมผัสใน ในคำว่า “ให้” กับ คำว่า “ใช้”

ผู้วิจัยพบว่า ในกฎหมายล้านค้ำกองมีการใช้สัมผัสอักษร สัมผัสสระ ซึ่งเป็นสัมผัสในอย่างสม่ำเสมอ เพื่อทำให้เกิดความไพเราะในคำประพันธ์ นอกจากนี้ยังมีส่วนช่วยทำให้ประชาชนสามารถจดจำเนื้อหาของกฎหมายได้ง่ายขึ้น (เพราะมีเสียงสัมผัสคล้องจองที่ช่วยเสริมสร้างความจำ) ทำให้ประชาชนเกิดความเข้าใจที่แจ่มแจ้ง และสามารถนำไปใช้ประพฤติปฏิบัติตนได้ถูกต้องเหมาะสม

4.2.3 การซ้อนคำ

คำซ้อน เกิดจากการนำคำ 2 คำมาซ้อนกัน แต่เดิมใช้กับคำที่มีความหมายเหมือนกัน คล้ายคลึงกัน หรือมีความหมายตรงกันข้ามกันมาซ้อนกัน โดยคำที่นำมาซ้อนกันนี้อาจมีที่ใช้ในภาษาถิ่นคนละถิ่น หรือใช้ต่างกาลเวลากันมาซ้อนกัน เช่น บ้านเรือน เสือสาด เข็ดหลาบ เป็นต้น ต่อมาน่าจะนำคำที่มีความหมายตรงกันข้ามกันมาซ้อนกัน เช่น สูงต่ำ ดำขาว ผิดชอบ เป็นต้น นอกจากนี้คำซ้อนอาจพิจารณาถึงเรื่องเสียงด้วย (สุนันท์ อัญชลีนุกูล, 2556: 33) คำซ้อนที่ปรากฏในกฎหมายล้านค้ำกองมักเป็นทั้งคำซ้อนเพื่อความหมาย และคำซ้อนเพื่อเสียง ดังตัวอย่างต่อไปนี้

ก) จื่อจำ คำว่า จื่อ หมายถึง จำ คำว่า จำ หมายถึง จำ จื่อจำ หมายถึง จำ ไว้ในใจ ปรากฏในกฎหมายล้านค้ำกอง เช่น

บัดนี้	พระก็สอนพ่อบ้าน	ฝูงหมู่ กวานเกย
	ควรรักษาป่วนาง	จำนำ ดีแท้
อย่าให้	กระทำมิจฉาจารแท้ตั้งอยู่	ในคลอง ขอบคาย
	อย่าให้โทษเล่นต้อง	เมื่อน้ำ เกิดมี
แม่นว่า	ไปหนห้องทาง(51)ใดประเทศต่าง	ก็ดี
	ควรรักษาแนบนำอย่าช้า	หากแม่น แท้ปาน

	ฝูงหมู่กวางเกยควรรักษา	จื่อจ่า คลองนี้
	(กฎหมายล้านคำกอง, ไบลานที่ 51/1 – 51)	
อันหนึ่ง	วัดถึงผ้าเช็ดมือ	แวนถี้
	อย่าได้กินเหล้าร้าย	เมาแท้ ป่ตี
อันหนึ่ง	พระบอกใช้ให้รีบ	โดยพลัน
	หากแมนคลองไทใน	จื่อจ่า (52)ฝูงนี้
	(กฎหมายล้านคำกอง, ไบลานที่ 52/1 – 52)	
อันหนึ่ง	อย่าเบียดเบื่องฝูงหมู่	ชาวเมือง นั้นเนอ
	ให้ค่อยเอาใจขวาง	แต่งแปง เมืองบ้าน
	อย่าได้โลภ่าพันหลายความ	มักมาก
	ให้ค่อยคิดชู้ชั้นคะนึ่งไว้	จื่อจ่า
	(กฎหมายล้านคำกอง, ไบลานที่ 56)	

ข) ชูชัก คำว่า ชู หมายถึง ยกขึ้นสูง คำว่า ชัก หมายถึง ดึงสายเชือกเป็นต้นที่ผูกอยู่กับสิ่งใดสิ่งหนึ่งเพื่อให้สิ่งนั้นเคลื่อนไหวไปตามต้องการ เช่น ชักธงขึ้นเสา ชูชัก หมายถึง ดึงทำให้สูงขึ้น ปรากฏในกฎหมายล้านคำกอง เช่น

อันหนึ่ง	ให้บัวระบัดเจ้าภูมิเทวราช	ให้ชอบ แท้คลอง
	(54)เจ้าสั่งสอนยังจักมี	บุญคำ
	สุขเมื่อภานหน้าบุญชูชัก	ฮุ่งเฮือง เมื่อหน้า
	เป็นตั้งสีดาแก้วกัลยาพระยาราม	ปางนั้น
	ก็ทำชอบแท้	บุญคำ ฮุ่งเฮือง
	พระบาทตั้งคลองไว้	สอนสั่ง
	(กฎหมายล้านคำกอง, ไบลานที่ 54/1 – 54)	
อันหนึ่ง	ให้ยาแยงเถ้าลูงอว	ฝูงแก่ นั้นเนอ
	บุญชูชักก็จึงถอง	เถิงเถ้า
	(กฎหมายล้านคำกอง, ไบลานที่ 57)	

ค) ตั้งแต่ง คำว่า ตั้ง หมายถึง ทำให้มีขึ้น คำว่า แต่ง หมายถึง จัดให้งาม ตั้งแต่ง หมายถึง วางให้งาม ปรากฏในกฎหมายล้านคำกอง เช่น

อันหนึ่ง	ผู้ใดโธธาฮ้ายเลยมา	คว่ำตา เพื่อนั้น
	ควรที่ตัดขันแปงใส่ชั้น	หกเบี้ย แม่หญิงแท้
	ขันแปงหกบาทควรแล้วจึงชอบ	แท้คลอง ตั้งแต่งมา
	(กฎหมายล้านคำกอง, ไบลานที่ 71)	

บัดนี้	พระบาทตั้งแต่งใช้ไปที่	ทางใด ก็ดี
	ทั้งเสนาแต่งไป	ทางใช้
	อย่ากายถ้อยตามกลอน	ภูวนาล
	(กฎหมายล้านคำกอง, ไบลานที่ 92)	
	เจ้าเฮือนตีตอแบกแท้	สันนั้น เลือดไหล
	ควรที่ใส่โทษแท้เจ้าเฮือน	ห้าบาท
	คลองหากตั้งแต่งไว้สันนี้	ชอบคดี
	เหตุว่าเจ้าบ้านหากอยู่บ้านแท้	ในที่ เฮือนตน
	(กฎหมายล้านคำกอง, ไบลานที่ 101)	

ข) ตัดแต่ง คำว่า ตัด หมายถึง ทำให้ขาดด้วยของมีคม คำว่า แต่ง หมายถึง จัดให้งาม ตัดแต่ง หมายถึง ทอนให้งาม ปรากฏในกฎหมายล้านคำกอง เช่น

อันหนึ่ง	เสนาผู้พิจารณาตัดแต่ง	ความนั้น
	ให้ตั้งอยู่สุคติแท้	โดยด้าม ตั้งคลอง
	คิดว่าให้หลักเรือนห้าประการ	คลองบ้าน นั้นเนอ
	(กฎหมายล้านคำกอง, ไบลานที่ 58)	
ผิวว่า	บ้านไพรน้อยฝูงหมู่	ออกนา ก็ดี
	เป็นชั้นใหม่ฮอดเงิน	หกเบี้ย
	แมนบ้านแท้(70/1)ชั้นใหม่	ฮ้อยหนึ่ง
	ใหม่หลายแท้ตามคลอง	ตัดแต่ง มานั้น
	ใหม่แลน้อยตามฐาน	ค้ำลง
	(กฎหมายล้านคำกอง, ไบลานที่ 69 – 70/1)	

อันหนึ่ง	ม้าหากไปกินข้าวในนา	ไโฮ่ท่าน ก็ดี
	ควรไปเลิงนายควาญควรแทน	หมายถ้อย
	ยามเมื่อเป็นฮวงแท้พิจารณา	คูถี่
	เสียมากน้อยท่อใดแท้ให้แทน	ชอบแล้ว
	เจ้านาอย่ากล่าวด้านจาวา	ตัดเอา ดั่งนั้น
	เจ้าม้ออย่าได้มีความหมาย	กล่าวจา ตัดให้
	ควรให้หาฝูงเฒ่าพิจารณา	ตัดแต่ง
	หมดมากน้อยท่อใดแท้	ให้แทน
	(กฎหมายล้านคำกอง, ไบลานที่ 74)	

ง) แท้เที่ยง คำว่า แท้ หมายถึง ไม่ปลอม คำว่า เที่ยง หมายถึง แน่ แท้

เที่ยง หมายถึง แน่นอน ปรากฏในกฎหมายล้านคำกอง เช่น

อันหนึ่ง	อย่าได้กินเหล้าพันหลงเพศ	โมหา นั้นเนอ
	เลยลวดมีมายาเกิดเป็น	เชิงซู้
	มีนานแท้จักตาย	คอบดาบ
	ชีวิตมันหากสั้น	เถิงแท้ เที่ยงจริง
	คลองฝูงนี้ภายลุน	มีโทษ
	ผัวหากอนุญาตให้	สั้นนั้น จึงควร

(กฎหมายล้านคำกอง, ใบลานที่ 53)

ฉิวา	ซี้มาผ่านหน้าขุนนางแท้เสนา	ผู้ใหญ่ กิติ
	ให้ตีเสียห้าบาทแล้ว	สมแท้ โทษมัน
	สมมามีเงินห้าบาทคลองกล่าวไว้	มีแท้ เที่ยงจริง

(กฎหมายล้านคำกอง, ใบลานที่ 55/1)

จ) พบพ้อ คำว่า พบ หมายถึง เห็น คำว่า พ้อ หมายถึง พบ พบพ้อ หมายถึง เห็น ปรากฏในกฎหมายล้านคำกอง เช่น

บัดนี้	พระบาทเจ้าสอนสั่งคน	เที่ยวทาง ก่อนแล้ว
ฉิวา	ไปพบพ้อสาวสนม	ยัวละยาตร
	ให้หลีกเว้นหนีแท้	ซัวไกล
ฉิวา	ยังจนให้ตีเสียสิบบาทหมดโทษแล้ว	วางไว้ หย่าเสีย

(กฎหมายล้านคำกอง, ใบลานที่ 54)

ฉ) ย่าแยง ย่าแยง คำว่า ย่า หมายถึง เคารพ คำว่า แยง หมายถึง เกรง ย่าแยง หมายถึง เกรงกลัว ปรากฏในกฎหมายล้านคำกอง เช่น

อันหนึ่ง	ให้ย่าแยงเถ่าลุงอาว	ฝูงแก่ นั้นเนอ
	บุญชูชักก็จึงถอง	เถิงเถ่า

(กฎหมายล้านคำกอง, ใบลานที่ 57)

อันหนึ่ง	ให้ย่าแยงเถ่า	นำคำ สอนสั่ง
	บุญช้อยคำเมื่อหน้าหาก	จักขวาง

อันหนึ่ง	อย่าได้ลืมนุคุณผู้กระทำคุณ	แต่ก่อน นั้นเนอ
	มันจักเป็นบาปร้ายภายหน้ามอด ซิวา	

(กฎหมายล้านคำกอง, ใบลานที่ 57)

ช) รุ่งเรือง คำว่า รุ่ง หมายถึง สว่าง คำว่า เรือง หมายถึง มีแสงน้อย ๆ รุ่งเรือง หมายถึง สว่างไสว ปรากฏในกฎหมายล้านคำกอง เช่น

อันหนึ่ง	ให้บัวระบัดเจ้าภูมิเทวราช	ให้ชอบ แท้คลอง
	(54)เจ้าสั่งสอนยังจักมี	บุญค้ำ
	สุขเมื่อภรรยาหน้าบุญชูชก	ฮุ่งเฮือง เมื่อหน้า
	เป็นดั่งสีดาแก้วกัลยาพระยาราม ปางนั้น	
	ก็ทำชอบแท้	บุญค้ำ ฮุ่งเฮือง
	พระบาทตั้งคลองไว้	สอนสั่ง

(กฎหมายล้านคำกอง, ไบลานที่ 54/1 – 54)

ช) วางไว้ คำว่า วาง หมายถึง จัดเข้าประจำที่ คำว่า ไว้ หมายถึง เอาเข้าที่
วางไว้ หมายถึง ทำให้สิ่งหนึ่งพ้นจากมือหรือปา เป็นต้น ด้วยอาการกิริยาต่าง ๆ ตามที่ต้องการ
ปรากฏในกฎหมายล้านคำกอง เช่น

ฉิวา	ไปพบพ้อสาวสนม	ยัวละยาตร
	ให้หลีกเว้นหนีแท้	ชั่วไกล
ฉิวา	ยังจนให้ตีเสียสืบบาดหมดโทษแล้ว	วางไว้ หย่าเสีย
	(กฎหมายล้านคำกอง, ไบลานที่ 54)	
อันหนึ่ง	ผู้ขี่ม้าไปที่ทางหลวง	ก็ตี
	เห็นนางสนมมา	หลีกไกล เอาเว้น
บดิ่งนั้น	ตีเสียสามสืบบาดหมดโทษแล้ว	วางไว้ ออย่าเสีย
	(กฎหมายล้านคำกอง, ไบลานที่ 54)	
อันหนึ่ง	ผู้ไปอีตบ้านตักแต่ง	คลองเมือง (55/1)ก็ตี
	ขี่ม้ากายราชาพระยอดเป็นเจ้าของ	เอาสั้ว สามง่า
	ตีเสียสามบาดตามโทษแท้	วางไว้ หย่าเสีย
	(กฎหมายล้านคำกอง, ไบลานที่ 54 – 55/1)	

ฉ) สอนสั่ง คำว่า สอน หมายถึง บอกวิชาความรู้ให้ คำว่า สั่ง หมายถึง บอก
ไว้เพื่อให้ทำหรือให้ปฏิบัติ สอนสั่ง หมายถึง ชี้แจงให้เข้าใจและบอกให้ทำ ปรากฏในกฎหมายล้านคำ
กอง เช่น

บัดนี้	พระก็สอนสั่งข้าช่วงใช้	หัตถบาท คนใน
	จงให้มีใจเพียรอย่าให้มี	คำคร้าน
	ให้ยาเกรงเจ้าโดยคลอง	อันชื่อ
	อย่าได้ไถ่สนมนั้น	บตี
	(กฎหมายล้านคำกอง, ไบลานที่ 52/1)	
บัดนี้	พระบาทเจ้าสอนสั่ง	นางหญิง ก่อนแล้ว

อันหนึ่ง อย่าได้ลวนคำสอน บาปเวร เมื่อหน้า
 อันหนึ่ง อย่าได้เอากันเล่นการหญิง สาวบัว นั้นเนื้อ
 อย่าโลภเลี้ยวลวงซู้ จากผิว
 อันอย่ายั่วให้ผิวเมื่อย เพื่อนห่าง กันเนื้อ
 (53/1)ราชาพระฆ่าตาย มรเมี้ยน
 (กฎหมายล้านคำกอง, ไบลานที่ 52 – 53/1)

อันหนึ่ง ให้ยาแยงเถ้า นำคำ สอนสั่ง
 บุญช้อยค้าเมื่อหน้าหาก จักขวาง

อันหนึ่ง อย่าได้ลืมนคุณผู้กระทำคุณ แต่ก่อน นั้นเนื้อ
 มันจักเป็นบาปร้ายภายหน้ามอด ซิวา
 (กฎหมายล้านคำกอง, ไบลานที่ 57)

ฎ) หม่นหมอง คำว่า หม่น หมายถึง มีลักษณะมัว ๆ คำว่า หมอง หมายถึง
 ชุ่น มัว หม่นหมอง หมายถึง ไม่ผ่องใส ปรากฏในกฎหมายล้านคำกอง เช่น

อันหนึ่ง อย่าได้โลภพันมิจฉาจาร เมียท่าน
 มันจักเป็นคลองร้าย หม่นหมอง เมื่อหน้า
 (กฎหมายล้านคำกอง, ไบลานที่ 57)

ฏ) ถองเถิง คำว่า ถอง หมายถึง ถึง คำว่า ถึง หมายถึง ถึง ถองเถิง หมายถึง
 ถึง ถึง ปรากฏในกฎหมายล้านคำกอง เช่น

อันหนึ่ง หญิงใดจักเข้าเว้าสนมหนุ่ม บั่วนาง กิติ
 ให้มีคำถองเถิง คอบเคย ภายท้าย
 อย่าท้อสองคนเว้า จากัน ชับชิม
 กระทำเยื้องนั้น คลองนี้ ปติ
 (กฎหมายล้านคำกอง, ไบลานที่ 53/1)

ฎ) เลยลวด คำว่า เลย หมายถึง พันหรือเกินจุดที่กำหนด คำว่า ลวด
 หมายถึง เลย เลยลวด หมายถึง เลยผ่าน ปรากฏในกฎหมายล้านคำกอง เช่น

อันหนึ่ง อย่าได้กินเหล้าพันหลงเพศ โมหะ นั้นเนื้อ
 เลยลวดมีมายาเกิดเป็น เชิงซู้
 มีนานแท้จักตาย คอบดาบ
 ชีวิตมันหากสั้น ถึงแท้ เทียงจริง
 คลองฝู่งนี้ภายลุน มีโทษ
 ฝ่าหากอนุญาตให้ สันนั้น จิงควร

(กฎหมายล้นค่างอง, ไบลานที่ 53)

ไพหากยังรู้แล้วคลองเมือง อันกล่าว มานี้

เลยลวดได้ขี่ม้ากรายหลิน อาชญา

(102/1)ยามเมื่อไปต่างบ้านกายที่ ในเมือง ก็ดี

ตามคลองเมืองให้คุม เอาแท้

สมมานั้นมีเงิน ฮ้อยหนึ่ง

เฟื่องพรำพร้อมพันแท้ จึงคืน

(กฎหมายล้นค่างอง, ไบลานที่ 101 – 102/1)

ผู้วิจัยพบว่า คำสอนที่ปรากฏในกฎหมายล้นค่างองนี้ มีประโยชน์ทั้งในแง่ของเสียงเสนาะและการเน้นย้ำความหมาย นอกจากนี้ยังช่วยทำให้เกิดจังหวะในคำประพันธ์อีกด้วย

4.2.4 การใช้คำสร้อย

คำสร้อยเป็นคำที่ใช้ลงท้ายวรรค ท้ายบาท หรือท้ายบท เพื่อความไพเราะหรือเพื่อให้ครบจำนวนคำตามลักษณะบังคับ บางแห่งก็ใช้เป็นคำถามหรือใช้ย้ำความ (ประทีป วาทิก ทินกร, 2548: 49) ตัวอย่างของการใช้คำสร้อยที่ปรากฏในกฎหมายล้นค่างอง เช่น

ก) เนื้อ หมายถึง คำทอดเสียงลงท้ายบทให้รู้ ปรากฏในกฎหมายล้นค่างอง เช่น

ผู้จัก	นำแท้เจ้าควรให้	จื่อจำ
ยามเมื่อ	พระบาทเจ้ายุรยาตร	ไปมา เมื่อใด
	อย่าให้มีศัตรูเบียดเบียน	พระองค์เจ้า
อันหนึ่ง	ให้แสวงหาฝ่ายศัตรู	ภายหลัง นั้นเนื้อ

(กฎหมายล้นค่างอง, ไบลานที่ 50/1)

บัดนี้	พระบาทเจ้าสอนสั่ง	นางหญิง ก่อนแล้ว
	อย่าได้ลวนคำสอน	บาบเวร เมื่อหน้า
อันหนึ่ง	อย่าได้เอากันเล่นการหญิง	สาวบ่าว นั้นเนื้อ
	อย่าโลภเลี้ยวลวงซู้	จากผิว
	อันอย่ายั่วให้ผิวเมีย	เพื่อนห่าง กันเนื้อ
	(53/1)ราชาพระฆ่าตาย	มรเมี้ยน

(กฎหมายล้นค่างอง, ไบลานที่ 52 – 53/1)

อันนี้	จาในสร้อยสายคำคลอง	ประเสริฐ มาแล้ว
	ธรรมพระพุทธเจ้าตรองไว้	แทบเทียม
	จามาให้ทั้งหลายแจ้งส่อง	เอาทอน

สอนสั่งไว้ทั้งค่ายจำเอา แต่เนื้อ

(กฎหมายล้านคำกอง, ใบลานที่ 112/1)

ข) เลย หมายถึง โดยสิ้นเชิง ปรากฏในกฎหมายล้านคำกอง เช่น

อันจัก	เมื่อยามเรือนแม่ตน	ภายใน ครอบคอบ
	ให้สนมนางผุงแก่	บนบอก แจ้งคร
	แล้วจึงเมื่อบตั้งนั้น	อย่าเล่า เลย
	เมื่อยังกลายคลอง	โทษมี จำไว้

(กฎหมายล้านคำกอง, ใบลานที่ 51)

อันหนึ่ง	ไพร่หากกั๊ยมกัน	ก่อนแลก ก็ดี
	สักซีมีพำพร้า(89)อม	เอาให้ จึงคร
ผิวา	แลสามฮ้อยอย่าได้ว่าคนสิน	เจ้าเลย

(กฎหมายล้านคำกอง, ใบลานที่ 89/1 – 89)

ค) แล หมายถึง ทีเดียว, ฉะนี้ ปรากฏในกฎหมายล้านคำกอง เช่น

ผุงใด	ได้เอามาหากลบเก่า	มันนั้น
	กองค่านั้นควรให้	แกมัน ชอบแล
	ผิบได้ผู้ลั่นได้แต่	คันทัว ดั่งนั้น
	คุณมันมีกองค่าหัว	นำให้

(กฎหมายล้านคำกอง, ใบลานที่ 63)

จากตัวอย่างข้างต้น ผู้วิจัยพบการใช้คำสร้อยในกฎหมายล้านคำกอง คือคำว่า “เนื้อ” “เลย” และ “แล” โดยคำสร้อยเป็นคำที่ใช้ลงท้ายวรรค ท้ายบาท หรือท้ายบท เพื่อให้เกิดความไพเราะ หรือเพื่อให้จำนวนคำครบตามลักษณะบังคับของฉันทลักษณ์ ใช้ข้อความ เพื่อจะบ่งบอกเน้นย้ำว่าข้อปฏิบัติในเนื้อหาทางกฎหมายเป็นสิ่งที่น่าต้องปฏิบัติตาม

4.3 กลวิธีการขยายข้อความ

กลวิธีการขยายข้อความ เป็นการทำให้เรื่องราวที่เขียนนั้นมีน้ำหนักน่าเชื่อถือ จากการศึกษากฎหมายล้านคำกอง พบว่ามีกลวิธีการขยายข้อความ ดังนี้

4.3.1 การขยายข้อความด้วยการบรรยาย

การขยายข้อความด้วยการบรรยาย จัดเป็นกลวิธีที่พบมากที่สุด การขยายความในลักษณะดังกล่าวทำให้เกิดโวหาร¹⁶ ที่เรียกว่า “บรรยายโวหาร” เนื้อหาในการบรรยายใน

¹⁶ โวหาร หมายถึง วิธีการเขียนเรียบเรียงข้อความให้สอดคล้องกับเนื้อเรื่อง โวหารมี 5 ประเภท ได้แก่ บรรยายโวหาร พรรณาโวหาร อุปมาโวหาร เทศนาโวหาร และสาธกโวหาร (กำชัย ทองหล่อ, 2550 : 441 - 445)

กฎหมายล้านคำกอง เป็นการให้รายละเอียดของกฎหมาย โดยเรียงลำดับเหตุการณ์ รายละเอียดของเหตุการณ์ ตัวอย่างเช่น

หัวข้อเรื่อง (topic) คือ การไปลักข้าว และส่วนที่ทำหน้าที่ขยายความ คือ

- 1) เจ้านาเห็นคนลักข้าว จึงฆ่าคนลักข้าวตาย
- 2) อันหนึ่งคนลักข้าวในนาของผู้อื่น
- 3) ถ้าเจ้าของข้าวไม่ได้ฆ่าคนลักข้าวให้ปรับสินไหมตามปริมาณข้าวที่หายไป ให้คนลัก

ข้าวชดใช้ให้เจ้าของข้าว

- 4) หากยังได้ข้าวเก่ากลับคืนมา ให้ปรับเงินอีก 5 บาท
- 5) คนลักเอาข้าวในยุ้งข้าวของผู้อื่น เจ้าของข้าวมาพบจึงได้ฆ่าคนลักข้าวตาย
- 6) หากเจ้าของข้าวไม่ได้ฆ่าชดใช้ทดแทน 5 เท่าของข้าวที่หายไป
- 7) หากยังได้ข้าวเก่าคืนกลับมา ให้ปรับขึ้นใหม่เป็นเงินฮ้อย
- 8) คนลักข้าวเป็นคนพาลใจบาป ครั้นว่ามันฆ่าเจ้าของข้าวตายแล้ว ควรประหารคนลัก

ข้าวจึงสมกับโทษของมัน

- 9) หากคนลักข้าวไม่ได้ฆ่าแล้วไปบวชเป็นพระ ให้ใช้เท่าค่าคน 5 คน
- 10) ให้ปรับขึ้นใหม่ เอาตามคลองธรรมเรื่องการปรับตามโทษ
- 11) หากยังตัดสินตามโทษประหารชีวิตได้ ก็ให้ประหารเสียตามโทษ
- 12) ทรัพย์สินของโจรมีน้อยเท่าใดกราบถวายเจ้าล้านคำกอง ญาติของคนลักข้าววน

อันหนึ่ง	ผู้ใดไปลักข้าวในนาของ	ท่านแท้ ดั่งนั้น
	เจ้านาเห็นฆ่าตาย	ล้างแล้ว
ฉิวา	บ่ได้ฆ่าตัดไล่สินไหมของผู้อื่น	จำใช้ ชอบคลอง
	หากยังได้ของเก่า	คืนมา
	ใส่โทษซ้ำพอห้า	บาทเงิน
	เฝ้าผู้ลักเอาข้าวในเหยีย	ของเพื่อน
	เจ้าเห็นฆ่าตายแล้ว	อย่าเสีย
	หากบ่ฆ่าจำแทน	ห้าท้อ จริงแล้ว
	ยังเล่าได้ของเก่า	คืนมา
	ให้ไล่ขึ้นใหม่ซ้ำ	เงินฮ้อย ชอบคลอง
	ผู้ลักนั้นพาล	ใจบาป
	ครั้นว่ามันฆ่าเจ้าข้าวตายแล้ว	ควรฆ่า พรำนำ
	หากบ่ได้ฆ่าแท้มันไปเพ็ง	สังคะ ก็ดี

ให้ใช้ห้าคนแท้	ชอบคลอง
(63/1)ให้พัดชำตัดใส่	ชั้นไหม
เอาตามคลองถึงชั้น	อันใช้
หากยังเอามันได้	ฆ่าเสีย ตามโทษ
ของมันยังมากน้อยท่อใดแท้	กราบถวาย ชอบแล้ว
ฝูงเผ่าเชื่อนามการถึงแก่	มันนั้น
บ่ควรให้ตัวป็น	เป็นถ้อย ยกยอ
(กฎหมายล้านคำกอง, ไบลานที่ 62 – 63/1)	

หัวข้อเรื่อง (topic) คือ การเตรียมเหมืองฝายก่อนฤดูทำนา ผู้วิจัยพบว่า ในกฎหมายล้านคำกองมีการใช้กลวิธีการขยายข้อความดังกล่าวด้วยการบรรยายใน 10 ประเด็น คือ

- 1) กวาน (ผู้ใหญ่บ้าน) ต้องประกาศเตือนชาวพวนให้มาช่วยกันทำเหมืองฝาย
- 2) ถ้าใครเกียจคร้านไม่ยอมมาช่วยทำเหมืองฝายก็ห้ามใช้น้ำในการทำนา แต่ให้สามารถนำเรือมาจอดได้
- 3) ถ้าคนไม่ช่วยทำเหมืองฝายเข้ามาลักใช้น้ำให้ปรับเงิน 5 เบี้ย
- 4) ถ้าช่วยเทพุนตักแต่งเหมืองฝายก็ให้แบ่งน้ำให้ตามควร
- 5) แต่ถ้าไม่ได้ช่วยตักแต่งเหมืองฝายให้ปรับเงิน 5 บาท
- 6) หากได้ช่วยทำเหมืองฝายแล้วแต่เจ้าของเหมืองฝายไม่ให้ใช้น้ำ
- 7) ให้คนช่วยทำเหมืองฝายนำเรื่องขึ้นแจ้งแก่เจ้าหน้าที่ ตำแหน่งเสนา เพื่อปรับเงินเจ้าของเหมืองฝาย 100 บาท
- 8) ถ้ามีคนเข้ามาลักน้ำในเหมืองฝายเตือนไปแล้ว 2 – 3 ครั้ง มีการปรับไหมคนลักน้ำ 5 บาท
- 9) ถ้ายังคงลักน้ำในเหมืองฝายอยู่ก็ให้ประหารคนลักน้ำเสีย

บัดนี้	จักกล่าวห้องหนแห่งกระ	ทำนา ก่อนแล้ว
แม่ว่า	มีเหมืองฝายลตฮอดกัน	หลายเจ้า
	ตัวที่ผู้เป็นกวาน	เตือนป่าว
	มันก็คร้านทำสร้าง	ช้อยแปง
	ควรที่อาณัติไว้สักซี	ให้แจบ
	ทั้งพุนพี่สองเบื่อง	สักซี
	อย่าให้น้ำไหลผ่าน	นามัน
แม่ว่า	ปละไว้เรือกลางแล้ว	ช่างมัน
	เหตุว่ามันหาญคร้าน	ใจถ้อย พาลา

	ตามแต่ฝนฮวายฮำ(68)ก็จึงตาม	ตนคร้าน
	ยามใดหากเกิดด้วยพาโล	ลักลอบ เอานั้น
	เงินห้าเบี้ยใหม่ซ้ำ	ชอบคลอง
	มันหากยังซ่อยแท้ปูนแปง	ตกแต่ง ฝ่ายนั้น
	ก็จึงแจกแบ่งให้สมแท้	แก้มัน
	มันหากมักมากแท้พลอยเล่า	ตันเอา ดั่งนั้น
	ให้ใหม่มันเอาห้าบาทเงิน	ควรแท้
ฉิวว่า	มันหากซ่อยแท้เจ้าฝ่ายบ่	กุนา ดั่งนั้น
	ให้เมื่อถึงเสนาตตใส่มัน	พอฮ้อย
	ผู้หนึ่งมันเลียบน้ำในที่	เหมืองฝาย
	ผู้หนึ่งบ่ไปนำทั้งหลาย	ลักเอา ยังน้ำ
	เพื่อนก็เตือนสองที่	สามที่
	แท้บ่ฟังความคนลัก	เอานั้น
	ชั้นใหม่มีห้าบาทเงิน	ควรแท้
	มันหากคนลักแท้บ่มี	เสียใจกลัว สัน(69/1)นั้น
	ตามคลองเมืองฆ่าตาย	กลางแล้ว

(กฎหมายล้านคำกอง, ใบลานที่ 68/1 – 69/1)

หัวข้อเรื่อง (topic) คือ “โจรลักสิ่งของแล้วหนีไป” ผู้วิจัยพบว่า ในกฎหมายล้านคำกองมีการใช้กลวิธีการขยายข้อความดังกล่าวด้วยการบรรยายใน 6 ประเด็น คือ

- 1) เมื่อมีคนลักสิ่งของ เจ้าของพบว่าสิ่งของหายไป
- 2) ก็ให้ป่าวประกาศตามหาโจรและสิ่งของที่หายไปนั้น
- 3) ให้ไล่ติดตามโจรว่าไปซ่อนสิ่งของไว้ในที่ใด
- 4) ถ้าเจอสิ่งของที่โจรลักไป โดยโจรนำมาวางคืนไว้ให้
- 5) ก็ให้นำเอาสิ่งของนั้นคืนกลับให้เจ้าของดั้งเดิม
- 6) ให้เจ้าหน้าที่ ตำแหน่งเสนาเทียบดูรอยโจรที่ลักของไปเพื่อติดตามจับโจรต่อไป
- 7) จะได้หมดข้อสงสัยในชาวบ้านใกล้เคียง และข้อเท็จจริงทุกอย่างกระจ่างชัด

อันหนึ่ง	ยังมีข้าฮ้ายลักเอา	ของท่าน หนีนั้น
	ให้ป่าวข้องนำสินใต้	ฮอยฮอด เขตบ้าน
	เฒ่าแก่ฝูงใด	ก็ดี
	นำเขานำไต้ฮอย	ไปหน้า
	(64/1)ฮอดบ้านหน้านำไต้	เต็มไป

เถิงแดนฝูงไพรไทหั่งข้า เขาเล่า นำไป
 พันเขตบ้านฮอดที่ แดนไท ก็ดี
 เขาจึงวางมอบให้ ลินนั้ แก่ไท
 ไทจึงนำไทเข้าหมดที่ ฮอยโจร ดั่งนั้น
 ครวที่เขียนขีดไว้มีแท้ สักซี
 อันหนึ่ง ยังเล่าสังกาด้วยฮอยตีน ปนแปลก กันนั้น
 จงให้พร้อมกันแท้ แทกฮอย กตเอา
 แล้วนำเถิงเสนศให้แต่ตั้ง รอยเค้า แทกดู
 ผิแมนแท้รอยผ่านสนเสียเทียบดวง ทิใด มีรู้
 ก็จึงหายเสียแท้คำสลั่ง สงกา
 หมดโทษแล้วชาวบ้าน สว่างเสีย
 (กฎหมายล้านคำกอง, ใบลานที่ 63 – 64/1)

4.3.2 การขยายข้อความด้วยการสั่งสอน

การขยายข้อความด้วยการสั่งสอน จัดเป็นกลวิธีที่พบรองลงมาจาก การขยายข้อความด้วยการบรรยาย การขยายความในลักษณะดังกล่าวทำให้เกิดโวหารที่เรียกว่า เทศนาโวหาร¹⁷ เนื้อหาในการสั่งสอนในกฎหมายล้านคำกอง เป็นข้อความสั่งสอนของเจ้าล้านคำกอง ต่อเจ้าหน้าที่และประชาชน ตัวอย่างเช่น

หัวข้อเรื่อง (topic) คือ “เจ้าล้านคำกองสั่งสอนข้อควรปฏิบัติของผู้หญิง” และใช้กลวิธีการขยายข้อความด้วยการสั่งสอนใน 5 ประเด็น คือ

- 1) ผู้หญิงและผู้ชายอย่าได้หยอกล้อกัน
- 2) อย่าเอาใจออกห่างจากผัว
- 3) อย่าแกล้งให้ผัวเมียทะเลาะเบาะแว้งกัน พระราชาจะสั่งประหารชีวิต
- 4) ผู้หญิงจะเข้าไปพูดจากระเซ้าเหย้าหยอกกับผู้ชาย การกระทำแบบนั้นถือว่าไม่ดี
- 5) อย่าได้ทำตนเสมอเทียบเท่านางสนมนางมเหสี จะมีโทษถึงตัวได้

บัดนี้	พระบาทเจ้าสอนสั่ง	นางหญิง ก่อนแล้ว
	อย่าได้ลวนคำสอน	บาบเวร เมื่อหน้า
อันหนึ่ง	อย่าได้เอากันเล่นการหญิง	สาวบ่าว นั้นเนอ
	อย่าโลกเลี้ยวล่วงซู้	จากผัว

¹⁷เทศนาโวหาร คือ การเขียนอธิบายชี้แจงให้ผู้อื่นเข้าใจ ชี้ให้เห็นประโยชน์หรือโทษของเรื่องที่กำลังกล่าวถึง (กำชัย ทองหล่อ, 2550 : 441 - 445)

	อันอย่ายั่วให้ผิวเมีย	เพื่อนห่าง กันเนอ
	(53/1)ราชาพระฆ่าตาย	มรเมี้ยน
อันหนึ่ง	หญิงใดจักเข้าเว้าสนมหนุ่ม	บัวนาง กี่ดี
	ให้มีคำถองเถิง	คอบเคย ภายท่าย
	อย่าท้อสองคนเว้า	จากัน ชับซิม
	กระทำเอื้องนั้น	คลองนี้ ปดี
อันหนึ่ง	อย่าให้ทำสหายแท้	สนมนาง ภูวนาด
	โทษแล่นต้องนำให้	ถักตน

(กฎหมายล้านคำกอง, ไบลานที่ 52 – 53/1)

หัวข้อเรื่อง (topic) คือ “เจ้าล้านคำกองสั่งสอนข้อควรปฏิบัติของคนเดินทาง” ผู้วิจัยพบว่า มีการใช้กลวิธีการขยายข้อความดังกล่าวด้วยการสั่งสอนใน 2 ประเด็น คือ

- 1) ถ้าในการเดินทางไปพบกับนางสนมเดินทางมาในทางเดียวกัน ให้คนเดินทางหลบให้นางสนมไปก่อน คนเดินทางที่ไม่หลบนางสนมมีโทษตามกฎหมายให้ตี 10 ที
- 2) ถ้าคนเดินทางขี้อายุอยู่แล้วพบนางสนมให้คนเดินทางขี้อายุหลบนางสนม ถ้าไม่หลบมีโทษตี 33 ที

บัดนี้	พระบาทเจ้าสอนสั่งคน	เที่ยวทาง ก่อนแล้ว
ผิว่า	ไปพบพ้อสาวสนม	ยัวละยาตร
	ให้หลีกเว้นหนีแท้	ชั่วไกล
ผิว่า	ยังจนให้ตีเสียสิบบาทหมดโทษแล้ว	วางไว้ หย่าเสีย
อันหนึ่ง	ผู้ขี้อายุไปที่ทางหลวง	ก็ตี
	เห็นนางสนมมา	หลีกไกล เอาเว้น
บตั้งนั้น	ตีเสียสามสิบสามบาทหมดโทษแล้ว	วางไว้ อย่าเสีย

(กฎหมายล้านคำกอง, ไบลานที่ 54)

หัวข้อเรื่อง (topic) คือ “เจ้าล้านคำกองสั่งสอนข้อควรปฏิบัติของเจ้าหน้าที่ กลุ่มผู้แต่งเครื่องเสวย ผู้วิจัยพบว่า มีการใช้กลวิธีการขยายข้อความดังกล่าวด้วยการสั่งสอนใน 1 ประเด็น คือ กลุ่มผู้แต่งเครื่องเสวยควรพิจารณาดูให้ถี่ถ้วนอย่าให้มีมด แมลงตัวน้อย หยักโย่ หรือเส้นผมที่อาจจะตกใส่ลงไปในภาชนะอาหาร ขอให้ตรวจตราดูให้ถี่ถ้วนก่อนที่จะยกนำไปถวายเจ้าล้านคำกอง

บัดนี้	พระก็	สอนพวกชั้นผู้แต่ง	พาเหวย
ควรที่		เล็งแลดูให้ดี	ตรงแจ้ง
(50) หลอนว่า		มดแมงน้อยทั้งหนอน	ตกถึก สันนั้น
ทั้งเล่า		มดง่ามน้อยแมงไม้	ทุกอัน

หลอนว่า	มีหยักเหยื่อผมเล่า	พลอยตก	บรู๋
ควรวี	จงใจสะลาดดู	ตรงเพี้ยน	
เถิงเมื่อ	ยอมมาตั้งเหนือเตียง	อันชอบ	ตีนั่น
ก็หาก	เป็นฮีตถ้อยขุนตั้ง	แต่งครีว	

(กฎหมายล้านคำกอง, ใบลานที่ 50/1 – 50)

4.3.3 การขยายข้อความด้วยการยกตัวอย่าง

การขยายข้อความด้วยการยกตัวอย่าง จัดเป็นกลวิธีที่พบว่ามีมากเป็นลำดับที่ 3 ต่อจากการขยายข้อความด้วยการบรรยายและการขยายข้อความด้วยการสั่งสอน การขยายความในลักษณะดังกล่าวทำให้เกิดโวหารที่เรียกว่า สาธกโวหาร¹⁸ เนื้อหาเป็นการแสดงตัวอย่างเพื่ออธิบายให้ชัดเจนว่ามีการจัดกลุ่มตัวอย่างออกเป็นกี่ประเภท กี่แบบ ตัวอย่างที่ปรากฏในกฎหมายล้านคำกอง เช่น

หัวข้อเรื่อง (topic) คือ “ผู้หญิง 8 จำพวก” ผู้วิจัยพบว่า ในกฎหมายล้านคำกองมีการใช้กลวิธีการขยายข้อความดังกล่าวด้วยการยกตัวอย่าง ใน 2 ประเด็นใหญ่ คือ

1. มีการยกตัวอย่างผู้หญิง 8 จำพวก คือ

- ก) ผู้หญิงจำพวกที่พ่อแม่เสียชีวิตแต่มีแม่เลี้ยงดูรักษาไว้
- ข) ผู้หญิงจำพวกที่มีพ่อแม่เลี้ยงดูรักษาไว้
- ค) ผู้หญิงจำพวกที่มีพี่ชายเลี้ยงดูรักษาไว้
- ง) ผู้หญิงจำพวกที่มีผู้ชายเลี้ยงดูรักษาไว้
- จ) ผู้หญิงจำพวกที่มีลูกพี่ลูกน้องเลี้ยงดูรักษาไว้
- ฉ) ผู้หญิงจำพวกที่มีญาติเลี้ยงดูรักษาไว้
- ช) ผู้หญิงจำพวกที่มีญาติห่าง ๆ เลี้ยงดูรักษาไว้ และ
- ซ) ผู้หญิงจำพวกที่มีสหธรรมิกทั้ง 5 คือ ภิกษุ ภิกษุณี สามเณร สามเณรี และ

สิกขมานะ เป็นผู้เลี้ยงดูรักษา ใครที่ได้ครองเรือนกับผู้หญิง 8 จำพวกนี้ ต้องจ่ายขันไหม 50,000 เบี้ย

2. หากผู้ชายจะหย่าร้างกับผู้หญิง 8 จำพวกนี้ ให้ปรับไหม 5,000 เบี้ย หรือจ่ายเป็นเงิน 106 บาท 1 เฟื้อง

บัดนี้	จักกล่าวตามคลอง	หนโลก ก่อนแล้ว
	หญิงแปดจำพวกนี้	พึงแจ้ง ชูคน
	หญิงผู้หนึ่งหมดพ่อแม่แล้ว	ยังแม่ ฮักษา

¹⁸ สาธกโวหาร คือ โวหารที่มุ่งให้ความชัดเจนโดยการยกตัวอย่าง เพื่ออธิบายให้แจ่มแจ้งหรือสนับสนุนความคิดเห็นที่เสนอให้หนักแน่น (กำชัย ทองหล่อ, 2550 : 441 - 445)

หญิงหนึ่งยังทั้งสองพ่อแม่	มันฮัก ษาไว้
หญิงหนึ่งมีพี่อ้ายฮักษาอยู่	ดอมกัน
หญิงหนึ่งยังทำนองชาย	แท้อยู่ ฮักษา
หญิงหนึ่งมีพี่น้องแวนนาม	ฮักษา
อยู่มันก็เลี้ยงเอาไว้	อยู่ดอม
หญิงหนึ่งมีชาติเชื้อฮักษาไว้	จำนำ
หญิงหนึ่งมีพงศ์เชื้อแวนตน	ภายนอก
ยังท้อสธรรมิกแท้	ทิ้งห้า ฮักษา
คือว่าภิกขุเจ้าตนประเสริฐ	ภิกขุนี้ ก็ดี
สามเณรสามเณรีพำเพ็ญ	สืบสร้าง
กับทั้งสิกขามานผู้จำศีลบ	ได้บวช
ชื่อว่าสธรรมิกพร้อมจริง	แท้ห้า ประการ
หญิง(110/1)แปดจำ	พวกนี้
ใฝ่ผู้นอนดอมดั่งฝูง	หญิงนี้ เป็นโทษ
ควรที่ตัดขันใหม่ใส่ชาย	จริงแท้
ตามคลองตั้งขันใหม่เปีย	ห้าหมื่น
ยังเล่าป่าห้าพันเปีย	จริงแท้ จึงควร
ให้เป็นเงินแท้ตามคลอง	อันกล่าว มานี้
เป็นฮ้อยหกบาทเฟื้อง	จริงแท้ ชอบคลอง
โทษตั้งนี้ขึ้นแต่	ทางชาย
ก็บ่เป็นโทษา	แก่หญิง ฝูงนั้น

(กฎหมายล้านคำกอง, ใบลานที่ 109 – 110/1)

หัวข้อเรื่อง (topic) คือ “ผู้หญิงที่จะเป็นเมียมี 12 จำพวก” ผู้วิจัยพบว่า มีการใช้กลวิธีการขยายข้อความดังกล่าวด้วยการยกตัวอย่าง ใน 2 ประเด็น คือ

1. มีการยกตัวอย่างผู้หญิงที่จะเป็นเมียมี 12 จำพวกคือ
 - ก) ผู้หญิงจำพวกที่มีผู้ชายมาขอหมั้นหมายเป็นเมีย
 - ข) ผู้หญิงจำพวกที่เจ้าล้านกองพระราชทานให้เป็นเมีย
 - ค) ผู้หญิงจำพวกที่ผู้ชายได้ซื้อของให้แล้วนำมาเป็นเมีย
 - ง) ผู้หญิงจำพวกที่ได้มาจากการพนันนำมาเป็นเมีย
 - จ) ผู้หญิงจำพวกที่ผู้ชายให้ของมากินแล้วนำมาเป็นเมีย
 - ฉ) ผู้หญิงจำพวกที่ผู้ชายให้เครื่องนุ่งห่มแล้วนำมาเป็นเมีย

- ข) ผู้หญิงจำพวกที่พ่อแม่ของผู้หญิงยินดียกให้เป็นเมีย
 ช) ผู้หญิงจำพวกที่ผู้ชายยกหมวกให้แล้วนำมาเป็นเมีย
 ฉ) ผู้หญิงจำพวกที่มีผู้ชายเลี้ยงดูและรักขามาตั้งแต่เกิดต่อมาเมื่อโตขึ้นจึงนำมา
 เป็นเมีย
 ญ) ผู้หญิงจำพวกที่เป็นลูกจ้างในเรือนต่อมาจึงมาเป็นเมีย
 ฎ) ผู้หญิงจำพวกที่ได้มาจากบำเหน็จในการศึกแล้วมาเป็นเมีย
 ฏ) ผู้หญิงจำพวกที่พ่อแม่ให้แต่งงานตามประเพณี

2. ใครที่กระทำผิดล่วงละเมิดผู้หญิง 12 จำพวกนี้ ให้ปรับไหม 110,000 เปี้ย

บัดนี้	จ๊กกล่าวห้องเมียสิบสอง	จำพวก ก่อนแล้ว
	ควรที่ทั้งหลายฟัง	จ้อจำ จงมัน
	เมียจำพวกหนึ่งชายได้	วางหมาย
	หมากพร้อมไปโอม	ต้านกล่าว
	เมียจำพวกหนึ่งพระบาทเจ้า	ปลงไว้ อาชญา
	เมียจำพวกหนึ่งท่านได้ซื้อ	ของว่า เป็นเมีย
	เมียจำพวกหนึ่งค่าเป็น	กันหาก เอาตาย(110)ดู
	เมียจำพวกหนึ่งชายได้ให้	ของมา บริโภค
	เมียจำพวกหนึ่งนั้น	ชายหากให้
	เครื่องนุ่งแล้วเลยได้	อยู่ดอม
	เมียจำพวกหนึ่งพ่อแม่ให้มีจุ่มจิต	ลงอยู่ ดอมกัน
	ให้ค่าเป็นผิวเมียอยู่เพื่อ	แฝงฝัน
	เมียจำพวกหนึ่งชายเอากระโจม	หัวให้
	เอามาเป็นมิ่ง	เมียนั้น
	เมียจำพวกหนึ่งคนหากเกิด	ในห้อง ลวดเอา
	เมียจำพวกหนึ่งมา	กินจ้าง
	ในเฮือนฮักแก้วน	เอานั้น
	เมียจำพวกหนึ่งไปศึกได้	มาแล้ว ว่าเมีย
	เมียจำพวกหนึ่ง	พ่อแม่ ให้ถึกต้อง
	กันว่าเป็นเมียตามอาศัย	อยู่กิน ดอมตั้ง
	หญิงฝูงนี้ไฟผู้ได้ขึ้นห้อง	เมื่อเสพ สมสอง
	เถิงในเฮือนฆ่าตาย	กลางแล้ว
	ไฟผู้ทำมิจนजार	ตั้งดอม

(111/1)หญิงผู้กล่าวมานี้เป็น โทษแท้
 มิฉฉาจารย์ขึ้น ชู่คน
 ให้ใหม่แสนหมื่นเบี้ย ตัดแต่ง ตามคลอง
 (กฎหมายล้านคำกอง, ไบลานที่ 110/1 – 111/1)

หัวข้อเรื่อง (topic) คือ “ยกตัวอย่างชั้นค่าของอำมาตย์ราชตระกูล” ผู้วิจัยพบว่า มีการใช้กลวิธีการขยายข้อความดังกล่าวด้วยการยกตัวอย่าง ใน 4 ประเด็น คือ

- 1) เจ้าหน้าที่ ตำแหน่ง อำมาตย์ ราชตระกูล ต้องจ่ายชั้นค่าคอ 1,000 บาท
 - ก) ในกรณีที่จะจ่ายชั้นค่าคอเป็นชั้นใหม่ให้ลดลงครึ่งหนึ่งเป็น 500 บาท
 - ข) ถ้าจะจ่ายชั้นค่าคอเป็นชั้นแปลงครึ่งชั้นใหม่เป็น 200 บาท
 - ค) ถ้าจะจ่ายชั้นค่าคอเป็นชั้นสมมาแบ่งครึ่งชั้นแปลง
- 2) เจ้าหน้าที่ ตำแหน่ง เสนา ท้าวเมือง ยศใหญ่ ต้องจ่ายชั้นค่าคอ 800 บาท
 - ก) ถ้าจะจ่ายชั้นค่าคอเป็นชั้นใหม่ลดลงครึ่งหนึ่งเป็น 400 บาท
 - ข) ถ้าจะจ่ายชั้นค่าคอเป็นชั้นแปลงแบ่งครึ่งชั้นใหม่
 - ค) ถ้าจะจ่ายชั้นค่าคอเป็นชั้นสมมาแบ่งครึ่งชั้นแปลง
- 3) เจ้าหน้าที่ ตำแหน่ง เสนา ท้าวพระยา ชุนใหญ่ ต้องจ่ายชั้นค่าคอ 600 บาท ถ้าจะจ่ายชั้นค่าคอเป็นชั้นใหม่ลดลงครึ่งหนึ่งเป็น 300 บาท
- 4) ตำแหน่งขุนกวานขุนบ้านต่ำลงตามชั้น ต้องจ่ายชั้นค่าคอ 500 บาท ตามตระกูลตามลำดับ แบ่งครึ่งลงเป็นฐาน

นอกจากการใช้กลวิธีการขยายข้อความด้วยการยกตัวอย่างแล้วยังมีเนื้อหาเพิ่มเติมว่า ถ้าไม่จ่ายเป็นชั้นค่าคอ ให้จ่ายตามราคาของชั้นใหม่ จ่ายตามราคาของชั้นสมมา หรือจ่ายตามราคาของชั้นแปลงตามยศศักดินาของเจ้าหน้าที่ได้ คำว่า ชั้นค่าคอ คือ การปรับชดใช้ด้วยทรัพย์สินแทนการตัดคอประหารชีวิต ปรับตามมูลค่าของศักดินาของเจ้าหน้าที่ เป็นค่าปรับที่จะใช้ปรับได้ในส่วนของเจ้าหน้าที่เท่านั้น ในกรณีการศึกสงครามนายทหารที่เข้าสู่รบกับข้าศึกแล้วสามารถฆ่านายทหารของข้าศึกได้จะได้รับบำเหน็จรางวัลตามศักดินาค่าคอของข้าศึกที่เสียชีวิต คำว่า ชั้นใหม่ คือ การปรับเพื่อชดใช้หรือทดแทนความเสียหายที่เกิดขึ้นทั้งแก่ชื่อเสียง ร่างกาย และทรัพย์สิน คำว่า ชั้นสมมา คือ ปรับใส่หรือปรับให้สิ่งของหรือเงินสมนาคุณ คำว่า ชั้นแปลง คือ การปรับที่สามารถปรับแบบเป็นเงินก็ได้ ปรับเป็นการทำงานก็ได้ เช่น ไปทำเหมืองฝายชำระ ให้ปรับเป็นชั้นแปลง คือ ให้ไปซ่อมเหมืองฝายที่ชำระให้มีสภาพดีดังเดิม

บัดนี้	จักกล่าวห้องอำมาตย์	ราชตระกูล ก่อนแล้ว
	ชั้นใหม่นั้นหยุดลง	ฝากอง
	เป็นห้าฮ้อยสนั่น	จึงควร

ชั้นแปงนั้นผ่ากองชั้นใหม่เป็น สองฮ้อย บาทแท้
 คลองตั้งแต่หลัง ชั้นสม มานั้น
 ผ่ากองชั้นแปงตามคลองเมือง กล่าวมา สันนั้น
 เสนาทำวทั้งเมือง ยศใหญ่
 ชั้นแปดฮ้อยมีแท้ค่าคอ ชั้นใหม่นั้น
 หยดลงฐานต่ำเป็นสี่ฮ้อย จริงแท้ ชอบคลอง
 ชั้นแปงให้ผ่ากอง ชั้นใหม่
 ชั้นสมมาผ่ากอง ชั้นแปง
 ผูกหมู่เสนาทำวทูน พระยา ขุนใหญ่
 ชั้นหกฮ้อยมีแท้ ค่าคอ ชั้นใหม่นั้น
 ยุคลงผ่ากองเป็น(62/1)สามฮ้อย จริงแท้ ชูคน
 บางขุนกวนขุนบ้าน ต่ำลง เป็นชั้น
 ชั้นห้าฮ้อยมีแท้ ค่าคอ
 ตั้งแต่นั้นตามที่ตระกูล เจ้าเฮย
 ตามลำดับผ่าลง เป็นถ่าน
 (กฎหมายล้านคำกอง, โบราณที่ 61 - 62/1)

4.3.4 การขยายข้อความด้วยการเปรียบเทียบ

การขยายข้อความด้วยการเปรียบเทียบจัดเป็นกลวิธีที่พบบ่อยที่สุด การขยายความลักษณะดังกล่าวทำให้เกิดโวหารที่เรียกว่า อุปมาโวหาร¹⁹ ซึ่งช่วยทำให้ผู้รับสารสามารถเข้าใจเนื้อความในกฎหมายได้ง่ายและชัดเจนขึ้น เนื้อหาในการเปรียบเทียบเป็นการเปรียบเทียบสิ่งหนึ่งว่ามีความเหมือนกับอีกสิ่งหนึ่ง ตัวอย่างเช่น

หัวข้อเรื่อง (topic) คือ “ให้สาวสนมทั้งทาสี ผูกหมู่นางใช้ให้มีความซื่อสัตย์กับเจ้าล้านคำกอง” ผู้วิจัยพบว่า ในกฎหมายล้านคำกองมีการใช้กลวิธีการขยายข้อความดังกล่าวด้วยการเปรียบเทียบใน 1 ประเด็น คือ กฎหมายล้านคำกองมีการเปรียบเทียบโดยเชื่อมโยงความคิดว่า บรรดาสาวสนมทั้งทาสี หมู่นางรับใช้ ควรมีความซื่อสัตย์กับเจ้าล้านคำกองเหมือนกับนางสีดาที่มีความซื่อสัตย์ต่อพระราม ผู้เป็นพระสวามีของนางสีดาในวรรณคดีเรื่องรามเกียรติ์²⁰

¹⁹ อุปมาโวหาร คือ การเขียนเป็นสำนวนเปรียบเทียบที่มีความคล้ายคลึงกัน เพื่อทำให้ผู้อ่านเกิดความเข้าใจที่ลึกซึ้งยิ่งขึ้น โดยการเปรียบเทียบสิ่งของที่เหมือนกันเปรียบเทียบโดยโยงความคิดไปสู่อีกสิ่งหนึ่งหรือเปรียบเทียบข้อความตรงกันข้ามหรือข้อความที่ขัดแย้งกัน (กำชัย ทองหล่อ, 2550 : 441 - 445)

²⁰ นางสีดาเป็นพระมเหสีของพระราม นางได้รับการยกย่องว่าเป็นแบบอย่างของผู้หญิงที่มีความซื่อสัตย์ต่อสามีเป็นที่สุด เห็นได้จากการที่นางไม่หวั่นไหวหรือมีใจให้แก่ทศกัณฐ์ไม่ว่าทศกัณฐ์จะใช้วิธีใดก็ตาม นอกจากนี้นางสีดายังพิสูจน์ความบริสุทธิ์ของตนด้วยการเดินลุยไฟ ภายหลังจากที่พระรามสามารถไปช่วยนางออกมาจากกรุงลงกาได้สำเร็จ

บัดนี้	พระบาทเจ้าสอนสั่งสาว ทั้งทาสีหม่มนาง อย่าได้ทำคลองร้ายมิจฉาจาร ให้คอยหลีกเว้นเมื่อหน้าก็	สนม ฝูงใช้ เชิงถ้อย นั้นเนอ จึงดี
อันหนึ่ง	ให้บ้ระบัตเจ้าภูมิเทวราช (54)เจ้าสั่งสอนยังจักมี สุขเมื่อภายหน้าบุญชูชก เป็นดั่งสีดาแก้วกัลยาพระยาราม ปางนั้น ก็ทำชอบแท้ พระบาทตั้งคลองไว้ บัวนางทั้งทาส	ให้ชอบ แท้คลอง บุญค้ำ ฮุ่งเฮือง เมื่อหน้า ปางนั้น บุญค้ำ ฮุ่งเฮือง สอนสั่ง ชุกน จำไว้

(กฎหมายล้านคำกอง, ใบลานที่ 54)

หัวข้อเรื่อง (topic) คือ “การขอให้ช่วยกันดับไฟ” ผู้วิจัยพบว่า มีการใช้กลวิธีการขยายข้อความดังกล่าวด้วยการเปรียบเทียบ ใน 1 ประเด็น คือ กฎหมายล้านคำกองได้เปรียบเทียบ “กำลังไฟตั้งเสียร้าย” ไฟที่ไหม้อยู่มีกำลังไฟแรงกล้า ลูกกลมอย่างรวดเร็ว อาจก่อให้เกิดอันตรายทั้งการบาดเจ็บและเสียชีวิตได้ เปรียบเหมือนเสียร้ายที่กำลังกระโจนเข้าหาเหยื่อด้วยความรวดเร็ว ทำให้ผู้คนบาดเจ็บล้มตายได้

อันหนึ่ง	เจ้าเฮือนยังตื่นท่วงไปที่ คนสามัญเครื่องเครา ท้อให้ขุนหลวงลำเสนา กับทั้งขุนแห่เจ้าแหนเฝ้า ฝูงอื่น(86/1)ให้ลือหมวก ทั้งขอนิยมยาดไฟ ใฝ่ผู้หยุดยาดรื้อดิงเอา ให้ผูกไว้ถามเขียน	ทางใด ก็ดี อย่าฮ้าง ทั้งเครื่อง บาทคำ กับลา เสียได้ ของท่าน ก็ดี เบิ่งดู
ฉิวว่า	สมควรฆ่าฟันเสีย ใส่โทษแท้ตาม	ตามโทษ ตั้งแต่หลัง
ฉิวว่า	มายาดด้วยหอกดาบ กุมเอาตัวฆ่าเสีย คนดีพร้อมเอาของ ไฟมอดแล้วคืนให้	หลาวแหลม ดั่งนั้น อย่าไว้ ฮักฮ้อย อย่างนาน

เจ้าของนั้นควรอย่าลืมคุณ ท่านเนื้อ

กำลังไฟตั้งเสือ ตัวฮ้าย

(กฎหมายล้านคำกอง, ใบลานที่ 85 - 86/1)

กฎหมายล้านคำกองใช้กลวิธีทางศัพท์ ได้แก่ การใช้คำเรียกบุคคล คำศัพท์ที่เกี่ยวกับการกระทำความผิด คำศัพท์ที่เกี่ยวข้องกับบทลงโทษ การใช้คำยืมภาษาบาลี - สันสกฤต การใช้คำยืมภาษาเขมร คำศัพท์ด้านการปกครอง เพื่อแสดงให้เห็นถึงพื้นฐานของกฎหมายล้านคำกองว่ามีที่มาจากศาสนา มีการใช้คำยืมภาษาเขมรที่สะท้อนให้เห็นถึงสถานภาพของเจ้าล้านคำกองว่าเสมือนด้วย “เทวะ” เพื่อให้การบังคับใช้กฎหมายมีความศักดิ์สิทธิ์ชอบธรรม นอกจากนี้ยังมีการใช้กลวิธีทางวรรณศิลป์ต่าง ๆ เช่น คำขึ้นต้นและคำลงท้าย การเล่นเสียงสัมผัสพยัญชนะและสัมผัสสระ การซ้อนคำ รวมทั้งการใช้คำสร้อย เนื่องจากงานดังกล่าวแต่งเป็น “โคลงสาร” (โคลงโบราณของอีสาน) จึงไม่อาจละเลยในประเด็นนี้ได้ การใช้กลวิธีทางวรรณศิลป์นี้เองที่ทำให้งานดังกล่าวห่างไกลจากความเป็น “งานของชาวบ้าน” กลายเป็นงานของนักปราชญ์ที่สูงส่ง และควรค่าที่น่าับถือ

นอกจากนี้กฎหมายล้านคำกองยังมีการขยายความด้วยกลวิธีต่าง ๆ ได้แก่ การบรรยาย การสั่งสอน การยกตัวอย่าง และการเปรียบเทียบ ที่ทำให้เกิดโวหาร ทำให้เนื้อความครบถ้วน สมบูรณ์และแจ่มแจ้ง

จากที่กล่าวมาทั้งหมดนี้จะเห็นได้ว่า ภาษาเป็นเรื่องที่สัมพันธ์กับการเมืองการปกครอง อย่างแยกออกจากกันไม่ได้ ภาษาเป็นเครื่องแสดงความแตกต่างทางชนชั้น และใช้ “อำนาจของภาษา” ในการบังคับและควบคุมการกระทำของคนในสังคม ภาษามีส่วนสำคัญที่สุดในการทำให้กฎหมายมีความเป็นระเบียบแบบแผน และมีความศักดิ์สิทธิ์ จนสามารถนำมาบังคับใช้ในสังคมได้อย่างมีประสิทธิภาพ

บทที่ 5

ภาพสะท้อนในกฎหมายล้านคำกอง

การศึกษาทวิวิธีทางภาษาในกฎหมายล้านคำกอง เป็นการศึกษาเพื่อให้ผู้อ่านเข้าใจวิธีการประกอบสร้าง “ความศักดิ์สิทธิ์” เพื่อให้กฎหมายมีอำนาจ สามารถบังคับใช้ควบคุมการกระทำของคนในสังคม โดยอาศัยเครื่องมือสำคัญคือ “ภาษา” ส่วนการศึกษาภาพสะท้อนในกฎหมาย เพื่อให้ผู้อ่านเข้าใจสภาพสังคม และวัฒนธรรมของชาวพวน ซึ่งอาศัยอยู่ ณ เมืองเชียงขวางเมื่อหลายร้อยปีล่วงมา

วรรณกรรมเป็นสิ่งผูกพันกับสังคมและวัฒนธรรม เป็นสมบัติร่วมของผู้คนในสังคมทุกยุคทุกสมัย ตรีศิลป์ บุญจรรย์ (2523: 6 - 10) ได้กล่าวว่าการศึกษาวรรณกรรมต้องควบคู่กับการศึกษาสังคม วรรณกรรมมีความสัมพันธ์กับสังคมและวัฒนธรรม วรรณกรรมสะท้อนประสบการณ์ชีวิตของผู้คนในแต่ละยุคสมัย ไม่ว่าจะผู้เขียนจะตั้งใจสะท้อนสังคมและวัฒนธรรมหรือไม่ก็ตาม

กฎหมายเป็นงานวรรณกรรมประเภทหนึ่ง เจตนา นาควัชระ (2521: 13 - 17) จึงเรียกกฎหมายสมัยโบราณว่า “วรรณกรรมกฎหมาย” เนื่องจากกฎหมายโบราณมีการใช้คำสัมผัสคล้องจองตามฉันทลักษณ์ของวรรณกรรม เช่น ถ้าเป็นกลอนสุภาพก็จะมีการใช้สัมผัสบังคับทั้งสัมผัสระหว่างวรรค และสัมผัสระหว่างบท นอกจากนี้ยังประเมินค่าผลงานดังกล่าวด้วยว่า “เป็นวรรณกรรมที่ทรงคุณค่าทางวรรณศิลป์ และยังเปี่ยมด้วยคุณค่าทางด้านสังคมและวัฒนธรรม” ในบทที่ 5 นี้ ผู้วิจัยจะศึกษาภาพสะท้อนที่ปรากฏในกฎหมายล้านคำกองในประเด็นต่าง ๆ ได้แก่ ภาพสะท้อนด้านการปกครองในอาณาจักรพวน ภาพสะท้อนทางด้านสังคม ภาพสะท้อนทางด้านเศรษฐกิจ ภาพสะท้อนทางด้านวัฒนธรรม มีรายละเอียด ดังนี้

5.1 ภาพสะท้อนด้านการปกครองในอาณาจักรพวน

“คัมภีร์พระเวท” ถือเป็นคัมภีร์สำคัญสูงสุดของศาสนาพราหมณ์ ประกอบด้วย ฤคเวท ยชุรเวท สามเวทและอถรรพเวท ชาวฮินดูถือว่า ความรู้ทั้งหมดในจักรวาลนี้มาจากพระเวท (พระเวทเกิดมาจากพระพรหม มหาเทพผู้ยิ่งใหญ่ในศาสนาพราหมณ์) พระเวทเป็นแหล่งที่มาของเครื่องรับรองแนวทางในการปฏิบัติตนของชาวฮินดู ดังนั้นกฎระเบียบต่าง ๆ ของธรรมะจึงมีพื้นฐานมาจากพระเวทด้วย ประเพณี หรือ “สมฤติ” คือ สิ่งที่ได้นำมาเป็นความรู้ ประเพณีที่จดจำและถ่ายทอดกันมา ในความหมายที่กว้างที่สุด หมายถึง วรรณกรรมศักดิ์สิทธิ์ ได้แก่ เวทางคะทั้ง 6 มหากาพย์รวมทั้งปุราณะ “ธรรมะสูตร” ซึ่งต่อมาได้กลายมาเป็น “คัมภีร์มนูธรรมศาสตร์”

“คัมภีร์มนูธรรมศาสตร์” เป็นคัมภีร์กฎหมายโบราณของอินเดีย อันเป็นต้นกำเนิดแห่งกฎหมายทั้งปวง (ราชบัณฑิตยสถาน, 2556: 278) เป็นต้นแบบของกฎหมายในกลุ่มไท รวมทั้งกฎหมายขุนบรมซึ่งเจ้าล้านคำกองนำมาชำระเป็นกฎหมายล้านคำกองในสมัยการปกครองของ

พระองค์ คำว่า “ธรรมศาสตร์” มาจากคำว่า “ธรรมะ” สมาสกับคำว่า “ศาสตร์” คำว่า “ธรรมะ” ในที่นี้ หมายถึง หน้าที่ (Rocher, 2003: 104) คำว่า “ศาสตร์” หรือ ศาสตร์ หมายถึง วิชาความรู้ ดังนั้นคำว่า “ธรรมศาสตร์” จึงหมายถึง วิชาความรู้ในเรื่องของหน้าที่ หรือวิชาที่ทำให้เกิดคุณธรรม ซึ่งก็คือวิชากฎหมายนั่นเอง (หยุด แสงอุทัย, 2538: 3) ส่วนคำว่า “มนุ” เป็นคำภาษาสันสกฤตมาจากคำว่า มนุ (มะนุ) มาจากธาตุ (รากคำ) ว่า มนุ (มัน) หมายถึง คิด เต็มปัจจัย “อุ” เป็น มนุ หมายถึง ผู้เป็นตัวแทนของมนุษย์ ผู้เป็นบิดาแห่งมนุษยชาติ ผู้ให้กำเนิดกฎหมายคนแรกในตำนานของอินเดียโบราณ (Rocher, 2003: 104)

ธรรมศาสตร์ เกิดขึ้นในยุคหลังพระเวทที่สังคมมีความต้องการกฎระเบียบที่จะใช้เป็นกฎหมายเพื่อปกป้องและทำให้เกิดความเป็นเอกภาพของวัฒนธรรมต่าง ๆ ซึ่งเป็นประเพณีของชาวอารยัน อันเป็นมรดกตกทอดมาตั้งแต่สมัยพระเวท (Rocher, 2003: 104 - 105) ผู้รจนาคัมภีร์ธรรมศาสตร์พยายามที่จะนิยามและรักษาวัฒนธรรมเหล่านั้นไว้ โดยพยายามรวบรวมส่วนของธรรมศาสตร์สำนักต่าง ๆ ให้สมบูรณ์ที่สุด

พระธรรมศาสตร์เป็นกฎหมายแม่บท เปรียบเสมือนกฎหมายศักดิ์สิทธิ์ที่เป็นหลักความยุติธรรมตามธรรมชาติ ดังนั้นจึงไม่สามารถเปลี่ยนแปลงหรือยกเลิกเพิกถอนได้ แม้แต่องค์พระมหากษัตริย์ผู้ทรงพระราชอำนาจก็ไม่อาจเปลี่ยนแปลงแก้ไขตามพระทัยได้ ในบทพระธรรมศาสตร์ประกอบด้วยมูลคดีพระธรรมศาสตร์ทั้งหมด 39 ประการ แบ่งออกเป็น 2 ประเภทคือ 1) มูลคดีแห่งผู้พิพากษาและตุลาการ 10 ประการ คือ กฎหมายเกี่ยวกับศาลและอำนาจวิธีพิจารณาความ และ 2) มูลคดีวิวาท 29 ประการ คือ กฎหมายอันกำหนดสิทธิและหน้าที่ของบุคคลที่เกิดกรณีพิพาทต่อกัน

พระธรรมศาสตร์ได้เผยแพร่จากดินแดนชมพูทวีปไปยังดินแดนต่าง ๆ ในสุวรรณภูมิ และได้กลายเป็นกฎหมายแม่บทของอาณาจักรอื่น ๆ ในเวลาต่อมา เช่น กฎหมายตราสามดวงของไทย มีองค์ประกอบที่สำคัญอยู่ 3 ส่วน คือ พระธรรมศาสตร์ พระราชศาสตร์ และพระราชนิติศาสตร์ รวมทั้งสิ้น 27 หมวด โดยโครงสร้างของกฎหมายตราสามดวงมี ดังนี้ 1) พระธรรมศาสตร์ 1 หมวด 2) พระราชศาสตร์ 18 หมวด 3) พระราชนิติศาสตร์ 8 หมวด (กฤษฎา บุญยสมิต, 2547: 46 - 47)

นอกจากนี้พระธรรมศาสตร์ยังได้กลายเป็นแม่บทของ “พระธรรมศาสตร์ขุนบุรี” ซึ่งเป็นกฎหมายแม่บทของสาธารณรัฐประชาชนลาว

ตำนานพงศาวดารล้านช้างได้กล่าวถึง “ตำนานขุนบุรี” ว่า พระองค์ทรงเป็นกษัตริย์ปกครองอาณาจักรล้านช้าง ทรงมีพระโอรสทั้งสิ้น 7 พระองค์ ต่อมาทรงรับสั่งให้พระโอรสเหล่านั้นไปปกครองบ้านเมืองต่าง ๆ ที่อยู่ภายใต้อำนาจของอาณาจักรล้านช้าง (บัวริน วงศ์ศรี, 2553: 75) พร้อมทั้งโปรดให้นำหลักพระธรรมศาสตร์ ประเพณี (คองธรรม) และธรรมเนียมที่ดี (จารีต หรือ รีด) ไปเป็นกฎหมายในการปกครองบ้านเมืองด้วย เรียกกฎหมายฉบับนั้นว่า “พระธรรมศาสตร์ขุนบุรี (พิทุร

มลิวัลย์, 2530: 55) ต่อมาเมื่ออาณาจักรต่าง ๆ ที่ปกครองโดยเชื้อสายของขุนบรม มีความเจริญรุ่งเรืองขึ้น มีการขยายอาณาเขตออกไปอย่างกว้างขวาง และมีจำนวนประชากรเพิ่มมากขึ้น ทำให้พระธรรมศาสตร์ ฮิตคอง ที่เคยใช้ในอดีต ไม่สามารถที่จะใช้เป็นกฎหมายในการปกครองประชาชน จึงต้องมีการชำระกฎหมายขึ้นใหม่ เช่น การชำระพระธรรมศาสตร์ขุนบรมในอาณาจักรเชียงขวาง ในสมัยเจ้าล้านคำกอง ที่บริเวณนาสาว (ชื่อเมือง) ในปีเตายี (ชื่อปีโบราณ)

5.1.1 ลักษณะการปกครอง

ผู้วิจัยพบว่า กลุ่มคนพวนที่อยู่ร่วมกัน มีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน ยอมรับแบบแผนกฎเกณฑ์ในการปกครองของอาณาจักรพวนร่วมกัน ซึ่งในกฎหมายล้านคำกองได้กล่าวถึงการปกครองที่มีเจ้าล้านคำกองเป็นผู้ปกครองสูงสุด ดังผู้วิจัยจะนำเสนอ ดังต่อไปนี้

หากพิจารณาภาพสะท้อนทางด้านการปกครองที่ปรากฏในกฎหมายล้านคำกอง พบว่าบุคคลที่เป็นผู้นำสูงสุด คือ “กษัตริย์” ซึ่งกษัตริย์องค์สำคัญที่ทรงชำระกฎหมายฉบับนี้ทรงพระนามว่า “เจ้าล้านคำกอง” เชื่อว่า พระองค์ทรงสืบทอดเชื้อสายมาจากเจ้าเจ็ดเจืองบุตรของขุนบรม ปกครองอาณาจักรพวนด้วยคลองธรรม “เจ้าล้านคำกอง” ทรงชำระกฎหมายล้านคำกองในปีเตายี (หรือปีخال เป็นการเรียกปีของทางล้านนา)

เมื่อตรวจสอบข้อมูลทางประวัติศาสตร์ของเมืองพวนแล้ว ทำให้ทราบว่า เจ้าล้านคำกองเสด็จขึ้นเสวยราชย์ในปี จ.ศ. 764 ตรงกับปี ค.ศ.1402 พระองค์ทรงตั้งตนอยู่ในคลองธรรม ทำให้ประชาชนต่างเคารพรัก พระองค์ทรงมีเดชาบุภาพ ทรงปรับปรุงกฎหมายเก่าขึ้นใหม่ เรียกว่า “กฎหมายล้านคำกอง” เพื่อใช้ปกครองบ้านเมืองให้มีความเป็นระเบียบเรียบร้อย (เจ้าคำหลวง หน่อคำ, 2555: 87)

ตำแหน่งของชนชั้นในอาณาจักรพวนรองลงมาจากกษัตริย์ แบ่งออกเป็นเจ้าหน้าที่²¹ และผู้ถูกปกครอง²² แบ่งออกเป็น ไพร่ ไท ข้อย ข้าและทาส

ผู้วิจัย พบว่า เจ้าล้านคำกอง ทรงเป็นผู้มีอำนาจสิทธิ์ขาดในการตัดสินคดีความทุกคดี แต่ทรงมอบหมายอำนาจให้เจ้าหน้าที่ระดับต่าง ๆ ช่วยพิจารณาคดี ดังนี้

1. โทษสถานเบา คือโทษที่ไม่หนัก เช่น ตี มัด ปรับ ให้อ่านบ้าน หรือ ผู้ใหญ่บ้าน เสนา ขุน มีอำนาจในการลงโทษ ไพร่ ทาส ข้าราชการใช้ในปกครองได้ และกลุ่มผู้อาวุโส จะทำหน้าที่พิจารณาโทษในบางคดี เช่น ในกรณีที่มาไปกินข้าวในนา แล้วเกิดกรณีพิพาทระหว่างเจ้าของนา กับเจ้าของมา ให้กลุ่มผู้เฒ่าในหมู่บ้านช่วยกันพิจารณาว่ามากินข้าวมากน้อยเท่าใด ซึ่งกรณี

²¹ ดูรายละเอียด บทที่ 5 ที่ 5.2.1 ชนชั้นในสังคม

²² ดูรายละเอียด บทที่ 5 ที่ 5.2.1 ชนชั้นในสังคม

ดังกล่าวนี้ สะท้อนให้เห็นถึงการปกครองอาณาจักรที่ให้ความสำคัญแก่ราษฎรในหมู่บ้านในการพิจารณาความเสียหายที่เกิดขึ้นกับข้าวในนา ดังตัวอย่างข้อความว่า

อันหนึ่ง	ม้าหากไปกินข้าวในนา	โฮ่ท่าน กิติ
	ควรไปเฝ้านายความควรแทน	หมายถ้อย
	ยามเมื่อเป็นฮวงแท้พิจารณา	ดูถึ
	เสียมากน้อยท้อใดแท้ให้แทน	ชอบแล้ว
	เจ้านายกล่าวด้านจาวว่า	ตัดเอา ดั่งนั้น
	เจ้าม้าย่าได้มีความหมาย	กล่าวจา ตัดให้
	ควรให้หาฝูงเฒ่าพิจารณา	ตัดแต่ง
	หมดมากน้อยท้อใดแท้	ให้แทน

(กฎหมายล้านคำกอง, ใบลานที่ 74)

2. ถ้าหากเป็นโทษหนัก เช่น โทษที่มีความผิดมากกว่าฮ้อย ในกฎหมายล้านคำกองมีลำดับชั้นให้เจ้าหน้าที่พิจารณาคดีตามลำดับโทษ ถ้าโทษปรับ 1 เบี้ย - 5 บาท ให้เจ้าหน้าที่ ตำแหน่งกวางเมืองเป็นผู้พิจารณาคดี ถ้าโทษปรับมากกว่าฮ้อย ให้เสนานำเรื่องขึ้นกราบทูลเจ้าล้านคำกอง เพื่อให้ทรงพิจารณาโทษ สะท้อนภาพการปกครองในการที่เจ้าล้านคำกองทรงจะช่วยพิจารณาในส่วนของโทษหนัก ดังตัวอย่างข้อความว่า

คนใดมีโทษแท้พิจารณา	ตรงถึ
ตัดใส่แท้ฮ้อยได้	ฟังเพียร
ผู้ใดมากกล่าวด้านมีมูล	ยกก่อน กิติ
ฮ้อยได้ฟังทางเดียวให้ถาม	สองกำ
ผู้ผัดนั้นตามคลอง	มีโทษ
ผู้แม่นนั้นควร	ไว้ชอบ คติ
ฮ้อยเปียงถ้อยเห็นที่	โลภา
ให้ค้อยตรงตราตัด	ดั่งฮ้อย เสมอแท้
ความใดพิจารณาแล้วฮ้อยลวน	ฟ้าวผูก ดินนั้น
โทษแล่นฮ้อยอย่าฆ่าบ่	ชอบคลอง
ผัดเงินพอเบี้ยเมื่อเทิง	ห้าบาท กิติ
ควรให้นำมาเฝ้ากวางเมืองค้อย	พิจารณา แจ้งตัด
ให้แล้วตามคติ	ภายนอก
ฮ้อยได้ข่มไพร่น้อย	ชาวบ้าน บ่ควร
หนักหากมากกว่าฮ้อย	ควรฮอด เสนา

พิจารณาตัดกราบถวาย ทูลเจ้า
(กฎหมายล้านคำกอง, ไบลานที่ 58/1)

3. ถ้าหากเจ้าหน้าที มีโทษหรือกระทำผิดเสียเอง ผู้ที่มีอำนาจในการตัดสินโทษ คือ เจ้าล้านคำกอง สะท้อนภาพการปกครองที่เจ้าล้านคำกองมีอำนาจในการปกครองอาณาจักรสูงสุด ดังตัวอย่างข้อความว่า

อันหนึ่ง	เหมือง(98)ฝ่ายด้านเพ่งเป็นหาด	เสียนั้น
	แล้วจักขุดที่นั่นไปแท้	แม่นนา
	ควรที่หัวเจ้านาแท้มีความ	อันคอบ
	เจ้านาให้ขุดแท้	จึงกระทำ
อันหนึ่ง	เสนาผัดแท้ตัดเต็ม	ตามโทษ
	อย่าป้องไว้ขันนั้น	ใส่เต็ม

(กฎหมายล้านคำกอง, ไบลานที่ 98/1 - 98)

5.1.2 คลองธรรมที่ใช้ในการปกครอง

เจ้าล้านคำกองปกครองอาณาจักรพวน โดยใช้หลักคลองธรรม ดังรายละเอียดต่อไปนี้

1) การให้ทาน (ทาน)

“การให้ทาน” ที่ชัดเจนที่สุดในกฎหมายล้านคำกอง คือ การให้สิทธิในการครอบครองที่ดิน (ที่นา) ทรัพย์สินสมบัติ ดังตัวอย่างข้อกฎหมายสรุป ดังนี้

เจ้าล้านคำกองทรงสั่งสอนบรรดาเจ้าหน้าทีไม่ให้หวงที่ดิน ทรงรับสั่งให้มอบแก่บรรดาประชาชนชาวพวนเพื่อที่จะได้ทำนาหาเลี้ยงชีพ ถ้ากรณีที่ดินนั้นเป็นนาหลวง หรือนาของอาณาจักร ตัวอย่างข้อความว่า

บัดนี้	พระบาทเจ้าจักสั่งไว้ผู้งหมู่	กินเมือง ก่อนแล้ว
	ทั้งเสนาหมู่ขุนพันพร้อม	กินเมือง
	ให้จากันคลองชอบอย่าขาด	บ้านผิต
	ช่องแห่งกันอย่าได้ขาด	น้ำกล้า
	ทั้งที่เหมืองฝ่าย	นั้นเนอ
	อย่าได้ชิงแดนดินที่พระองค์	ปันให้
	เหมืองฝ่ายให้แปลงดี	ตกแต่ง
	เลี้ยงไพร่น้อยเมืองบ้าน	ฮุ่งเฮือง

(กฎหมายล้านคำกอง, ไบลานที่ 91)

เจ้าล้านคำกองทรงประทานความช่วยเหลือให้แก่กลุ่มที่กู้ยืมข้าวมาบริโภคแล้ว มีการนำข้าวไปคืนเจ้าของข้าวที่กู้ยืมมา ทำให้ไม่มีข้าวไว้บริโภคในครัวเรือน ให้เสนาหน้าเรื่องขึ้นกราบทูลเจ้าล้านคำกอง เพื่อให้ทรงดำเนินการช่วยเหลือต่อไป สะท้อนภาพการปกครองของเจ้าล้านคำกองในเรื่องที่ทรงสนพระทัยในความทุกข์ยากของประชาชน ตัวอย่างข้อความว่า

ไฟผู้ไป	กู้ข้าวมากินเมื่อถึงแก่แทนท้อ	สามบุง เจ้าเฮย
อันหนึ่ง	ฝูงใดได้กู้ข้าวมากิน	ม้อยาก แพงนั้น
	ให้กล่าวด้านถามแท้	ที่ดู เจ้าข้าว
หากกล่าวด้าน	ยากเมื่อมาแทนหาบหนึ่งแท้	สันนั้น ก็เอา
	หากบมีข้าวแท้เหิงนาน	กายขบ ฤดูนั้น
	เจ้าข้าวจักให้ใช้	แทนนั้น บมี
	หากมีอันแทนแท้สังขยา	ดูค่า มั่นนั้น
	หลายมากล้นค่า	หมดนั้น
	ควรขึ้นกราบถวายทูลบาทเจ้า	มีอาชญาตัด
	ก็จึงโดยอาชญ์(73/1)เจ้าคลองตั้ง	แตงมา
	(กฎหมายล้านคำกอง, ใบลานที่ 72 – 73/1)	

2) ศิล (ศีล)

เจ้าล้านคำกองทรงสั่งสอนให้ประชาชนปฏิบัติตามหลักศีล ศีลข้อที่พบมาก คือ ศีลข้อที่ 3 ห้ามประพฤตินิดในกาม ทรงสอนเจ้าหน้าที่ไม่ให้ประพฤตินิดมีฉฉาจาร คือไม่ให้ประพฤตินิด ลูกเมียผู้อื่น ผิดลูกผัวผู้อื่น ไม่ลอบเป็นชู้หรือเข้าใกล้ชิตนางสนมของเจ้าล้านคำกอง ดังตัวอย่างคำสอนดังนี้

สอนเจ้าหน้าที่ไม่ให้เข้าใกล้นางสนม ตัวอย่างข้อความว่า

บัดนี้	พระก็สอนสั่งข้าช่วงใช้	หัตถบาท คนใน
	จงให้มีใจเพียรอย่าให้มี	คำคร้าน
	ให้ยำเกรงเจ้าโดยคลอง	อันชื้อ
	อย่าได้ใกล้สนมนั้น	บตี
	(กฎหมายล้านคำกอง, ใบลานที่ 52/1)	

เจ้าล้านคำกองทรงสอนว่าให้ดูแลป่วนางที่ได้มาจากการจำนำ ไม่ทำมิฉฉาจาร ตัวอย่างข้อความว่า

บัดนี้	พระก็สอนพ่อบ้าน	ฝูงหมู่ กวานเกย
	ควรรักษาป่วนาง	จำนำ ดีแท้
อย่าให้	กระทำมิฉฉาจารแท้ตั้งอยู่ ในคลอง ขอบคาย	

อย่าให้โทษเล่นต้อง เมื่อหน้า เกิดมี
(กฎหมายล้านคำกอง, ไบลานที่ 51/1)

เจ้าล้านคำกองทรงสอนหญิงว่า ไม่ควรเล่นชู้ นอกใจสามี, ถ้ามีสามีแล้วไม่ควร
ยั่วชวนชายอื่น เมื่อมีสามีแล้วควรปฏิบัติตนให้อยู่ในความซื่อสัตย์ต่อสามี ตัวอย่างข้อความว่า

อันหนึ่ง	ได้ว่ามีผิวแล้วอย่าเหยียว	ชายอื่น
	อย่ากลัวเล่นเชิงชู้	มายชาย
อันหนึ่ง	อย่าได้กินเหล้าพันหลงเพศ	โมหา นั้นเนอ
	เลยลวดมีมายาเกิดเป็น	เชิงชู้
	มีนานแท้จักตาย	คอบดาบ

(กฎหมายล้านคำกอง, ไบลานที่ 53)

เจ้าล้านคำกองทรงสอนเจ้าหน้าที่ว่าไม่ควรกินเหล้าเมายา ให้ระวังไม่ละเมียดศีล
ข้อ 5 ห้ามดื่มเครื่องดองของมีนเมา ตัวอย่างข้อความว่า

บัดนี้	พระก็สอนสั่งข้าช่วงใช้	หัตถบาท คนใน
	จงให้มีใจเพียรอย่าให้มี	คำคร้าน
	ให้ยาเกรงเจ้าโดยคลอง	อันชื่อ
	อย่าได้ไถ่สนมนั้น	บตี
อันหนึ่ง	ปนคู่น้ำล้างส่วย	ดินมือ นั้นเนอ
	ทั้งสี่พันให้ตี	แปลงไว้
อันหนึ่ง	วัดถึงฟ้าเซ็ดมือ	แวนถี
	อย่าได้กินเหล้าร้าย	เมาแท้ บตี
อันหนึ่ง	พระบอกใช้ให้รับ	โดยพลัน
	หากแมนคลองไทใน	จื้อจำ (52)ฝูงนี้

(กฎหมายล้านคำกอง, ไบลานที่ 52/1 - 52)

3) ความซื่อสัตย์ (อาชชวะ)

เจ้าล้านคำกองทรงสั่งสอนให้เจ้าหน้าที่ มีความซื่อสัตย์ต่อหน้าที่ และต้อง
ซื่อสัตย์และจงรักภักดีต่อเจ้าล้านคำกองทั้งต่อหน้าและลับหลัง เป็นต้น ในกฎหมายล้านคำกองได้ให้
น้ำหนักในเรื่องความซื่อตรงนี้มาก ดังตัวอย่างคำสอน

บัดนี้	พระก็สอน(51/1)สั่งให้ไทใน	ขุนด่าน
	ให้มีจิตตีแต่นาคคลอง	อันชื่อ อย่าลวง
	เข้าในแท้เปลี่ยวเดียวมี	คู่พร้อม
	พอสองสามสี่	อย่าได้

	ใกล้สนมเจ้า	ไปดี
ยามเมื่อ	พระบาทเจ้ายุรยาตร	ทางไกล ก็ดี
	ให้มีตาแลลัดล่าดู	ตรงเพี้ยน
อันหนึ่ง	ให้หมื่นเฝ้าราชา	ภูวนาถ
	อย่าได้ให้ทัณฑ์แท้	บ่ดี
อันนี้	เป็นคลองแท้ไท่ฝูงขุน	ด่านให้ จื่อไว้
	คลองนี้ชู้วัน	แท้ตาย

(กฎหมายล้านคำกอง, ไบลานที่ 50 - 51/1)

เจ้าล้านคำกองทรงสอนว่าหากเจ้าหน้าที่ไปทำศึกกลับมาได้สมบัติ ข้าทาสบริวาร อย่าชุกซ่อนไว้ ให้ถวายแด่เจ้าล้านคำกอง สะท้อนภาพการปกครองของเจ้าล้านคำกองในเรื่องที่ทรงสั่งสอนเจ้าหน้าที่ให้มีความซื่อสัตย์ในการปฏิบัติหน้าที่ในอาณาจักร ได้ทรัพย์สินสิ่งใดมาจากการศึกก็ควรนำขึ้นถวายเจ้าล้านคำกอง เจ้าล้านคำกองก็จะให้รางวัลตอบแทนความซื่อสัตย์ของเจ้าหน้าที่เป็นลักษณะการปกครองที่เจ้าล้านคำกองเกื้อหนุนเจ้าหน้าที่ที่มีความซื่อสัตย์และจงรักภักดีต่อพระองค์ ดังตัวอย่างข้อความว่า

	ส่วนหนึ่งควรให้ผู้ถือพล	ทัพใหญ่
	ก็จึงซ้ำแพ้ศึกนั้น	พ่ายพัง
ฝูงใด	(84)ได้ช้างม้าทั้งหมด	บัวนาง ก็ดี
	ควรที่นำเมื่อถวายพระยอดเมือง	เป็นเจ้า
	ฝูงใดได้หมู่แก้วแหวนดีดวง	ประเสริฐ
	อย่าได้ชุกเชื่องไว้นำขึ้น	กราบถวาย
ฝูงใด	ได้ดาบง้าวดวงประเสริฐฝึกเงิน	ฝึกคำ ก็ดี
	ทั้งขึ้นเงินขึ้นคำกราบ	ถวายเถิง
	เจ้าคนใดได้ของดีอัน	ประเสริฐ
	ฝูงนี้พระจักโอกาสให้รางวัลพร้อม ชูอัน	

(กฎหมายล้านคำกอง, ไบลานที่ 84/1 - 84)

เจ้าล้านคำกองทรงสอนว่าถ้าประชาชนและเจ้าหน้าที่กระทำการชองสุ่มโจรหรือปิดบังหมู่โจร ถือเป็นการทำบาปไม่มีความซื่อสัตย์ต่อเจ้าล้านคำกอง ถือว่ามีความผิด เจ้าหน้าที่ต้องถูกถอดศักดินาปรับเป็นชั้นค่าค่อ สะท้อนภาพการปกครองของเจ้าล้านคำกองในเรื่องที่ทรงสั่งสอนประชาชน และเจ้าหน้าที่ให้มีความซื่อสัตย์ ไม่แอบซ่อนโจรไว้ในบ้าน ดังตัวอย่างข้อความว่า

แม้ว่า	บ้านไพร่น้อยฝูงหมู่	เสนา ก็ดี
	ฝูงชาวเมืองนอกใน	ทั้งค่าย

คนไต่ยังโทะวะไฝ่ฝงหมู่	เป็นโจร
กระทำปาปังเปียดตน	กษัตริย์ให้
มันบ่ดูย่าย่านคลองเมือง	อันกล่าว มานี้
โทะถักต้องไหมซ้า	ถอดนา

(กฎหมายล้านคำกอง, ใบลานที่ 87/1)

4) ความเสียสละ (ปริจฉาคะ)

เจ้าล้านคำกองทรงสอนให้ไพร่ฟ้าประชาชนร่วมกันสร้างเหมืองฝาย ซึ่งเป็นสมบัติส่วนรวม สะท้อนภาพการปกครองของเจ้าล้านคำกองในเรื่องที่ทรงสั่งสอนประชาชนให้มีความเสียสละเวลาส่วนตัวหรือหน้าที่การงานส่วนตัว ร่วมกันทำงานสาธารณะตกแต่งเหมืองฝายให้สามารถใช้งานได้ยอดดี ดังตัวอย่างต่อไปนี้

อันหนึ่ง	กินนาให้ดูเหมือง	ทุกที่
	เหมืองฝายหากยากแท้	เป็นห้วย ฝายสูง
	ควรให้ป่าวลูกบ้านไปช้อย	กันแปง
	ว่านาใฝ่สูงช้อยแปง	ดีแท้

(กฎหมายล้านคำกอง, ใบลานที่ 97)

เจ้าล้านคำกองให้เจ้าหน้าที่ บอกลูกบ้านช่วยกันตกแต่งที่นา ตกแต่งเหมืองฝายไม่ให้สูง เพื่อให้สะดวกแก่ น้ำที่จะไหลผ่านไปยังที่นาของทุกคน การตกแต่งเหมืองฝายถือว่าเป็นงานสาธารณะ เป็นงานที่ทุกคนในชุมชนชาวพวนต้องร่วมด้วยช่วยกันตกแต่งเหมืองฝายเพื่อให้ได้รับประโยชน์ร่วมกันในการใช้น้ำในอาณาจักรพวน สะท้อนภาพการปกครองของเจ้าล้านคำกองในเรื่องที่ทรงสั่งสอนเจ้าหน้าที่ให้แจ้งแก่ประชาชนในการร่วมกันทำงานสาธารณะ เช่น งานตกแต่งเหมืองฝาย ดังตัวอย่างข้อความว่า

แม่นว่า	ปละไว้เรือกลางแล้ว	ช่างมัน
	เหตุว่ามันหาญคร้าน	ใจถ้อย พาลา
	ตามแต่ฝนฮวยฮ่า(68)ก็จึงตาม	ตนคร้าน
	ยามใดหากเกิดด้วยพาโล	ลักลอบ เอานั้น
	เงินห้าเบี้ยไหมซ้า	ชอบคลอง
	มันหากยังช้อยแท้ปุ่แปง	ตกแต่ง ฝายนั้น
	ก็จึงแจกแบ่งให้สมแท้	แก่มัน
	มันหากมักมากแท้พลอยเล่า	ตันเอา ดั่งนั้น
	ให้ไหมมันเอาห้าบาทเงิน	ควรแท้
ฉิวว่า	มันหากช้อยแท้เจ้าฝายบ่	กุนา ดั่งนั้น

6) ความไม่เบียดเบียน (อวิหิงสา)

หลักธรรมข้อนี้พบในคำสอนที่เจ้าล้านคำกองทรงสอนให้แก่บรรดากลุ่ม
เจ้าหน้าที่ในการปฏิบัติหน้าที่โดยไม่ให้เบียดเบียนผู้อื่นโดยเฉพาะประชาชนชาวพวน ซึ่งเป็นผู้อยู่ใต้
ปกครอง อีกทั้งสอนในเรื่องการให้เกียรติแก่ผู้ที่ด้อยกว่า สะท้อนภาพการปกครองของเจ้าล้านคำกอง
ในเรื่องที่ทรงสอนเจ้าหน้าที่ให้ยึดถือการปฏิบัติหน้าที่ตามคลองธรรม และไม่ถือเอาอำนาจหน้าที่ของ
ตนไปข่มเหงเอาทรัพย์สินของประชาชนชาวพวน ดังตัวอย่างคำสอน

อันหนึ่ง	เสนาผู้กินเมืองตกแต่ง	แบ่งนั้น
	ควรที่ถามฮืดแท้คลองตั้ง	แต่หลัง
	อย่าได้กลายคลองแท้	พาโล มั๊กมาก
	โทษแล่นต้องเถิกแท้	ถึกตน
อันหนึ่ง	ให้แต่งตั้งตามแพ่ง	โบราณ
	อย่าให้เห็นแก่เงินค่าเขา	โลภพราง เอาแท้
อันหนึ่ง	อย่าได้ข่มไพร่น้อยฝูงหมู่	โทเมือง นั้นเนอ
	ยามเมื่อการเมืองมีแต่งเขา	ฝูงนั้น
อันหนึ่ง	อย่าได้ปากกล่าวต้าน	คำยาก ใส่โย
	มันเล่าเสียโคดม	ฮืดคลอง เมืองแท้

(กฎหมายล้านคำกอง, ใบลานที่ 56)

เจ้าล้านคำกองทรงสอนว่าเจ้าหน้าที่ที่ดีไม่ควรเบียดเบียนชาวเมือง ช่วยกัน
รักษากฎหมาย สร้างความมั่นคงแก่บ้านเมือง สะท้อนภาพการปกครองของเจ้าล้านคำกองในเรื่องที่
ทรงสอนให้กลุ่มเจ้าหน้าที่ช่วยกันปฏิบัติหน้าที่ราชการ เพื่อให้การปกครองของอาณาจักรมีความ
เข้มแข็ง หากเจ้าหน้าที่เอาใจใส่ในข้อราชการงานเมือง ดังตัวอย่างข้อความว่า

อย่าได้ใจโลร้ายเส็กเบียด	เบียนเมือง แท้ตาย
เอากันคิดชู้คลองบุนป่อง	จึงได้ ชื่อว่า
เสนาแก้วแข็งเมือง	ต่างราช
อยู่ท่างสร้างเมืองบ้าน	ฮู่ฮื่ออง

(กฎหมายล้านคำกอง, ใบลานที่ 57)

เจ้าล้านคำกองทรงสอนว่าเจ้าหน้าที่ไม่ให้แย่งบ้านเมือง ไม่แย่งที่ดินที่เจ้าล้าน
คำกองปันให้ประชาชน สะท้อนภาพการปกครองของเจ้าล้านคำกองในเรื่องที่ทรงสอนให้กลุ่ม
เจ้าหน้าที่ไม่ลุแก่อำนาจแย่งชิงกันปกครองบ้านเมือง นอกจากนี้ในเนื้อหาต่อมายังสอนไม่ให้แย่งน้ำใน
เหมืองฝาย ซึ่งเหมืองฝายเป็นของสาธารณะที่ชาวพวนใช้ร่วมกันในอาณาจักร เพราะถ้าเจ้าหน้าที่ยึด
ครองเป็นของตนเอง จะทำให้เกิดความเดือดร้อนแก่ประชาชน ดังตัวอย่างข้อความว่า

บัดนี้	พระบาทเจ้าจกสั่งไว้ฝูงหมู่	กินเมือง ก่อนแล้ว
	ทั้งเสนาหมู่ขุนพันพร้อม	กินเมือง
	ให้จกกันคลองชอบออย่าขาด	บ้านผิด
	(กฎหมายล้านคำกอง, ใบลานที่ 91)	
	ช่องแห่งกันอย่าได้ขาด	น้ำกล้า
	ทั้งที่เหมืองฝาย	นั้นเนอ
	อย่าได้ชิงแดนดินที่พระองค์	ปันให้
	เหมืองฝายให้แปลงดี	ตกแต่่ง
	เลี้ยงไพรน้อยเมืองบ้าน	สูงเฮือง
	(กฎหมายล้านคำกอง, ใบลานที่ 91)	

เจ้าล้านคำกองทรงสอนว่าอย่าได้เบียดเบียน ช่มเหง เอาของไพร่มาถวาย พระองค์ เพราะจะเป็นการสร้างความเดือดร้อนให้ประชาชนชาวพวน ถ้าเจ้าหน้าที่ประสงค์ถวาย ทรัพย์สิ่งใดให้พระองค์ให้นำทรัพย์สิ่งของเจ้าหน้าที่คนนั้นถวายให้แทน ดังตัวอย่างข้อความว่า

อันหนึ่ง	เสนาทำวปรนนิบัติ	ฎ(97)วนาถ กิติ
	เมื่อจกถวายบาทเจ้าของนั้น	เยื้องใด
	ของในเฮือนตัวแท้อยถวาย	จึงชอบ คลองตาย
	อย่าฮีบเอาของไพร่น้อยถวายแท้	บ่ควร
	ผัจกเลี้ยงไพรแท้ของตัว	หากจ่าย
	อย่าได้ข่มเอาของไพร่น้อย	มาแท้ บ่ควร
	(กฎหมายล้านคำกอง, ใบลานที่ 97/1 - 97)	

7) ความเที่ยงธรรม (อวิโรธนะ)

หลักธรรมเรื่อง “ความเที่ยงธรรม” เป็นคำสอนที่สำคัญมากต่อการตรากฎหมาย ล้านคำกอง การพิจารณาคดีความและการลงโทษนั้น เจ้าล้านคำกองทรงยึดหลักความเที่ยงธรรมเป็น แนวปฏิบัติ เช่น การพิจารณาโทษการลักขโมย การพิจารณาโทษการประพฤติผิด การพิจารณาโทษ ทำร้ายร่างกาย กฎหมายมรดก หรือกฎหมายฟัวเมีย เป็นต้น ดังตัวอย่างคำสอน

เจ้าล้านคำกองทรงสอนว่าในการพิจารณาโทษ ให้พิจารณาอย่างถี่ถ้วนทั้งสอง ฝ่าย อย่าฟังความข้างเดียว สะท้อนภาพการปกครองของเจ้าล้านคำกองในเรื่องที่ทรงสอนให้กลุ่ม เจ้าหน้าที่เมื่อจะพิจารณาคดีความให้พิจารณาจากหลักฐานของทั้ง 2 ฝ่าย ไม่ดูหลักฐานของฝ่ายใด ฝ่ายหนึ่งเพียงฝ่ายเดียว เพื่อไม่ให้เกิดความผิดพลาดในการพิจารณาคดี และทำให้เกิดความยุติธรรม กับทั้ง 2 ฝ่าย ดังตัวอย่างข้อความว่า

ฟังเยอเสนาท้าวแสน

พระยา ขุนใหญ่

ให้จ้อแจ้งจำไว้	อย่าลืม แห้ตาย
ตามแต่โทษหนักแท้	ปานกลาง ฐานต่ำ
จงตัดให้เสมอแท้อย่า	เบี่ยงคลอง
โทษฝูงนี้กล่าวออกแท้ตั้งแต่	พระยาอินทร์ เจ้าเฮย

(กฎหมายล้านคำกอง , ไບลานที่ 62/1)

เจ้าล้านคำกองทรงสอนว่าหากช้อยกระทำความผิด ลำดับแรกให้เจ้าเมืองพิจารณาตัดสินคดีความให้ถี่ถ้วน ถ้าการกระทำผิดมีโทษมากให้เจ้าเมืองแจ้งเจ้าหน้าที ตำแหน่งมหาเสนา ซึ่งเป็นเจ้าหน้าทีพิจารณาโทษต่อไป สะท้อนภาพการปกครองของเจ้าล้านคำกองในเรื่องที่ทรงสอนให้กลุ่มเจ้าหน้าทีเมื่อจะพิจารณาคดีความอย่างละเอียดรอบคอบ ถ้าโทษเกินกว่าที่จะพิจารณาคดีความได้ให้แจ้งเจ้าหน้าทีระดับสูงตามลำดับ ดังตัวอย่างข้อความว่า

ช้อยฝูงนั้นผิดแท้	สิ่งใด นั้นเด
ควรให้เจ้าเมืองนั้นพิจารณา	ตรงถึ
โทษหากมีมากน้อย	ท้อใดแท้ สิ่งใด
โทษหากมีหลายแท้ควรให้โตเถิง	มหา เสนา
ให้พิจารณาต(90)ดชอบคลอง	เมืองตั้ง

(กฎหมายล้านคำกอง , ไບลานที่ 90/1 - 90)

เจ้าล้านคำกองทรงสอนว่า ถ้าตัดสินคดีความไม่เป็นธรรม จะเป็นบาป ตกนรกอเวจี มียมบาลถือหอกง้าวไล่แทง สะท้อนภาพการปกครองของเจ้าล้านคำกองในเรื่องที่ทรงสอนให้กลุ่มเจ้าหน้าทีให้พิจารณาคดีความอย่างละเอียดรอบคอบยุติธรรม ถ้าเกิดการตัดสินผิดพลาดจะเป็นบาปทำให้ตกไปอยู่ในนรก ดังตัวอย่างข้อความว่า

อันหนึ่ง	ใฝผู้ตัดเบี่ยงถ้อยกระทำนอก	คลองเมือง ดั่งนั้น
	ก็จักเป็นปาปังบาปเวร	นำไ้
	ตายไปไหม้อเวจี	จมอยู่
	ทุกข์หมื่นชั้นไฟไหม้	เวทนา นักแล้ว
	ฝูงหอกง้าวบังเกิด	เป็นไฟ
	ยมบาลถือไล่นำ	แทงข้าง

(กฎหมายล้านคำกอง , ไບลานที่ 112/1)

เจ้าล้านคำกองทรงสอนว่า คนที่ลักน้ำในเมือง 2 - 3 ครั้ง ให้ปรับเงิน 5 บาท แต่ถ้ายังคงลักน้ำใ้ช้อยอีกก็ให้ประหารชีวิตคนลักน้ำ ถ้าใครฆ่าเจ้าเหมืองตาย ผู้นั้นจะได้รับโทษประหารชีวิตให้ตายตามกัน สะท้อนภาพการปกครองของเจ้าล้านคำกองในเรื่องการพิจารณาคดี

ความผิดของผู้ที่ฆ่าเจ้าเหมือง เนื่องจากเหมืองฝายเป็นสิ่งสำคัญต่อประชาชน เป็นที่เก็บกักน้ำไว้ใช้ใน
อาณาจักรพวน ดังตัวอย่างข้อความว่า

	ผู้หนึ่งบ่ไปนำทั้งหลาย	ลักเอา ยั่งน้ำ
	เพื่อนก็เตือนสองที	สามที
	แท้บ่ฟังความคนลัก	เอานั้น
	ขึ้นใหม่มีห้าบาทเงิน	ควรแท้
	มันหากคนลักแท้บ่มี	เสียใจกลัว สัน(69/1)นั้น
	ตามคลองเมืองฆ่าตาย	กลางแล้ว
อันหนึ่ง	โจรหากฆ่าเจ้าเหมืองตาย	มรณะต เสียนั้น
	ให้ฆ่าข้ามันนั้น	ตั้งเดียว
	(กฎหมายล้านคำกอง , ไบลานที่ 68 - 69/1)	

เจ้าล้านคำกองทรงสอนว่า วัวควายตัวใดที่ดูร้าย ชนกันตาย หากตัวที่ไม่ตายให้
เอาไปฆ่า หรือขาย แล้วเอาเงินที่ได้มาแบ่งกัน กรณีมีการพิพาทของเจ้าของวัวควายในการที่วัวควาย
เกิดชนกันตาย สะท้อนภาพการปกครองของเจ้าล้านคำกองในเรื่องที่ทรงสอนให้มีการต้องชดใช้ให้
เจ้าของวัวควายทั้ง 2 ฝ่ายให้เท่าเทียมกัน ดังตัวอย่างข้อความว่า

บัดนี้	จกกล่าวด้านสัตว์สิ่งห้วควาย	ก่อนแล้ว
	ขาหากชนกันตายแต่ดิน	แกมหญ้า
	ควรให้พิจารณาแจ้งตัวเป็น	เอาค่า
	ฝากองใหม่สองเบื่องเก็ง	เสมอ
	รู้ว่าฮ้ายมันบ่ขายเสีย	ตั้งนั้น
	พลอยเล่าชนกันตาย	สองตัว สามตัว
	อย่ายอมใจไว้	ค่าตัว ตายนั้น
	มีท่อใดน้อยมาก	ก็ดี
	จำให้ใช้แทนเลี้ยง	อย่าหลอ
	(กฎหมายล้านคำกอง , ไบลานที่ 79)	

เจ้าล้านคำกองทรงสอนว่าการมอบสมบัติ เช่น บ้านเรือนที่พ่อและแม่ปลูกไว้ ให้
มอบแก่ลูกที่อยู่ดูแลจนพ่อและแม่เสียชีวิต สะท้อนภาพสังคมชาวพวนว่าลูกที่กตัญญูรู้คุณดูแลเลี้ยงดู
พ่อแม่ก็จะได้ทรัพย์สินมรดกจากพ่อแม่ ให้ความเป็นธรรมแก่ลูกที่ดูแลพ่อแม่ ดังตัวอย่างข้อความว่า

บัดนี้	จกกล่าวห้องของแห่ง	มูลเฮื่อน ก่อนแล้ว
	ตามคลองเมืองแต่หลัง	สันนี้
	ผู้ใดมีลูกได้เลี้ยงใหญ่	สูงมา

มันเล่าลืมนคุณเสีย	บ่ง ใจเลี้ยว
ผู้พื่อนั้นพลอยหนี	เสียจาก
ยังท้อลูกผู้น้องมันเลี้ยว	อยู่ดอม
เป็นคุณแท้มูลเฮือน	มวนมอบ
ให้แก่ชายผู้น้องมันเลี้ยว	อยู่ดอม

(กฎหมายล้านคำกอง, ไบลานที่ 82)

เจ้าล้านคำกองทรงสอนว่าลูกแก้วหรือลูกบุญธรรม เมื่อเลี้ยงจนใหญ่โตแล้วหนีไป ควรเอาค่าเลี้ยงดอมมอบให้แก่คนเลี้ยงดู 300 บาท สะท้อนภาพการปกครองของเจ้าล้านคำกองในเรื่องที่ทรงสอนให้ประชาชนให้ความเป็นธรรมและกตัญญูรู้คุณคนที่เลี้ยงดูมา ต่อให้ไม่ใช่พ่อแม่แท้ ๆ ก็ตาม ดังตัวอย่างข้อความว่า

อันหนึ่ง	ไผ่ผู้ชอลูกแก้วดอมท่าน	ฝูงใด ก็ดี
	มาเป็นลูกชายตัวใหญ่สูง	สอนหน้า
	กายคุณแล้วลักหนี	บ่แคว่น
	ควรให้เอาค่าเลี้ยงสามฮ้อย	ค่าหัว
อันหนึ่ง	เอาลูกช้อยพ้นจากเป็นไท	ตั้งนั้น
	กายคุณเลยหนีเสียฆ่าตาย	อย่าไว้

(กฎหมายล้านคำกอง , ไบลานที่ 83/1)

เจ้าล้านคำกองทรงสอนว่า ผู้ใดเป็นผู้บุกเบิกนาเป็นคนแรก ถือว่าเป็นเจ้าของที่นาไม่ให้ใครแก่งแย่ง และที่นาให้ตกถึงลูกหลานของผู้บุกเบิกนาเป็นคนแรก สะท้อนภาพการปกครองของเจ้าล้านคำกองในเรื่องที่ทรงสอนให้มีความยุติธรรมกับกลุ่มประชาชนที่ทำการบุกเบิกที่นา ดังตัวอย่างข้อความว่า

อันหนึ่ง	ไผ่ผู้ช่าวบ้านเฮื้อสับเปิด	เป็นนา
	อย่าให้ไผ่ชิงจับเป็นนา	มันนั้น
ผิวว่า	อยากปิดให้สับนาเฮื้ออื่นดีแลร้าย	เสียนั้น จึงแทน
ผิวว่า	นาหากเฮื้อได้ซวบหลายปี	ก็ดี
	มีคนสับเป็นนาให้ทัน	หมดถ้วน
	ผู้อื่นนั้นมันเอามาชิง	ตั้งนั้น
	ผิดคลองเมืองบ่ควร	วางให้
	(91)คนไต่ไปฮาวไม้สับป่า	เป็นนา ตั้งนั้น
	ควรวางให้มันกิน	หมดซ้ว
	หมดลูกแล้วหลานเหลน	สับกิน

ฉิวว่า เปิดนาเฮื้อสามปีเป็นค่า ควรแล้ว
 สานเวียกนั้นควรให้บอกเตือน ชอบแล้ว
 (กฎหมายล้านค่างอง , ไบลานที่ 91/1 - 91)

เจ้าล้านค่างองทรงสอนว่าการตัดสินคดีความให้ว่ากันตามความผิด อย่าได้เห็น
 แก่สินบนเงินทองทรัพย์สิน สะท้อนภาพการปกครองของเจ้าล้านค่างองในเรื่องที่ทรงสอนให้กลุ่ม
 เจ้าหน้าที่ที่มีความเที่ยงธรรม อย่าเห็นแก่ได้ แล้วตัดสินคดีความเข้าข้างคนกระทำความผิด ดังตัวอย่าง
 ข้อความว่า

อันหนึ่ง	เสนาผู้กินเมืองตกแต่ง	แปงนั้น
	ควรที่ถามฮืดแท้คลองตั้ง	แต่หลัง
	อย่าได้กลายคลองแท้	พาโล มักมาก
	โทษเล่นต้องเถิกแท้	ถิกตน
อันหนึ่ง	ให้แต่งตั้งตามแพ่ง	โบราณ
	อย่าให้เห็นแก่เงินค่าเขา	โลภพราง เอาแท้
	(กฎหมายล้านค่างอง , ไบลานที่ 56)	

เจ้าล้านค่างองทรงสอนว่า ประชาชนมีความทุกข์อยู่แล้ว เจ้าหน้าที่ไม่ควรปรับ
 ประชาชนจนเดือดร้อน แล้วมาฟ้องร้อง หากบิดเบือนหรือไม่ให้ความเป็นธรรมจะมีโทษ สะท้อนภาพ
 การปกครองของเจ้าล้านค่างองในเรื่องที่ทรงสอนให้กลุ่มเจ้าหน้าที่เมื่อจะพิจารณาคดีความผิดของ
 ประชาชนให้ตั้งอยู่ในความเที่ยงธรรม ไม่ทำให้ประชาชนเดือดร้อน ดังตัวอย่างข้อความว่า

บัดนี้	จักกล่าวตันผู้ขุนใจบาบโลกถ่าย	พันไหม ข้าไพร่
	ไทขุนใดเฮ็ดพอกพันไหมไพร่	ไทเมือง เหลือใจ
	เขาเล่าเลยมาฟ้องเสนาพร้อม	พิจารณา ตรงถึ
	พิหากความผู้มาฟ้อง	โทษมี
	พิหากเอาของเขาแท้	คืนเขา ดังเก่า
	จึงชอบแท้(59)คลองเจ้า	สั่งสอน
	ฉิบคืนให้แท้ผิดฮืด	คลองเมือง
	(กฎหมายล้านค่างอง , ไบลานที่ 59/1 - 59)	

เจ้าล้านค่างองทรงสอนว่า ผู้ใดกู้ยืมข้าว เมื่อพ้นฤดูกาลทำนา ยังไม่มีข้าวคืน
 เจ้าของข้าวที่ไปกู้ยืมมา ผู้กู้ยืมข้าวก็ให้ชดใช้ข้าวแต่พอสมควร ให้ผู้กู้ยืมข้าวสามารถเก็บข้าวไว้กิน
 ด้วย ถ้าเกิดเหตุการณ์ที่ผู้กู้ยืมข้าวนำข้าวไปใช้หนี้ที่กู้ยืมข้าวเจ้าหนี้มาทั้งหมด จนไม่มีข้าวไว้กิน ให้นำ
 เรื่องขึ้นกราบทูลให้เจ้าล้านค่างองพิจารณาช่วยเหลือ สะท้อนภาพการปกครองของเจ้าล้านค่างองใน

เรื่องที่ทรงห่วงใยทุกข์สุขประชาชนเมื่อประชาชนเกิดความเดือดร้อนไม่มีข้าวกิน ดังตัวอย่างข้อความว่า

อันหนึ่ง	ฝูงใดได้กู่ข้าวมากิน ให้กล่าวตำนานแท้	มื่อยาก แพงนั้น ที่ดู เจ้าข้าว
หากกล่าวตำนาน	ยากเมื่อมาแทนหาบหนึ่งแท้ หากบมีข้าวแท้เหิงนาน เจ้าข้าวจักให้ใช้	สันนั้น ก็เอา กายขบ ฤดูนั้น แทนนั้น บมี
	หากมีอันแทนแท้สังขยา หลายมากล้นค่า	ดูค่า มั่นนั้น หมดนั้น
	ควรขึ้นกราบถวายทูลบาทเจ้า ก็จึงโดยอาชญา(73/1)เจ้าคลองตั้ง	มีอาช ญาตัด แต่่งมา

(กฎหมายล้านคำกอง, ไบลานที่ 72 – 73/1)

เจ้าล้านคำกองทรงสอนเจ้าหน้าทีว่าการพิจารณาโทษ ถ้าประชาชนมีเรื่องทะเลาะตีกัน ให้พิจารณาโทษให้เสมอภาคทั้ง 2 ฝ่าย สะท้อนภาพการปกครองของเจ้าล้านคำกองในเรื่องที่ทรงห่วงใยในการพิจารณาคดีความของเจ้าหน้าที ให้พิจารณาโทษให้ถูกต้อง และยุติธรรมกันทั้ง 2 ฝ่าย ดังตัวอย่างข้อความว่า

อันหนึ่ง	สองหากผิดแผกถ้อยพอยเล่า ควรที่พิจารณาโทษ (100)ผู้ลงมือก่อนนั้น มันผู้ตีภายหลังเสียคดี	ตีกัน ดังนั้น ชาสองเบื่อง เลือดบ มีตก จริงแท้
	สองขานั้นเป็นคลอง ควรที่ให้กล่าวตำนานใหม่ซ้ำ	เสมอภาค กันแล้ว แก่มั่น

(กฎหมายล้านคำกอง, ไบลานที่ 100)

5.2. ภาพสะท้อนทางสังคมในกฎหมายล้านคำกอง

ภาพสะท้อนทางสังคม แบ่งเป็น ชนชั้นในสังคม และกฎหมายเฉพาะของแต่ละชนชั้น

5.2.1 ชนชั้นในสังคม

กฎหมายล้านคำกองสะท้อนให้เห็นถึงชนชั้นในสังคมพบว่าแบ่งเป็น 2 ชนชั้นใหญ่ และ 4 ระดับย่อย มีชนชั้นปกครอง แบ่งเป็น ชนชั้นเชื้อพระวงศ์ และชนชั้นเจ้าหน้าที และชนชั้นผู้อยู่ภายใต้การปกครอง แบ่งเป็น ชนชั้นไพร่ไท และชนชั้นข้อย ข้า ทาส

5.2.1.1 ชนชั้นเชื้อพระวงศ์

ชนชั้นเชื้อพระวงศ์จัดอยู่ในกลุ่มชนชั้นปกครอง ข้อมูลจากกฎหมายพบเพียงว่าชนกลุ่มนี้ถือเป็นกลุ่มที่มีความพิเศษกว่ากลุ่มอื่น ๆ จะได้นั่งแถวหน้าในท้องพระโรง สะท้อนภาพชนชั้นเชื้อพระวงศ์ได้รับใช้ใกล้ชิดในการปรึกษาข้อราชการบ้านเมืองในการปกครองของเจ้าล้านคำกอง ดังตัวอย่างข้อความว่า

อันหนึ่ง	ราชตระกูลเชื้อกษัตรา ให้นั่งเบื้องหน้า	อันใหญ่ ก็ดี จึงควร
อันหนึ่ง	นางเสนาแท่นางแสง นั่งเรียงพระแก่น(56/1)แก้ว	ขุนหมื่น ก็ดี สนมเน้า บ่ควร
ฝูงใด	บ่โดยแท้ตามคลอง ให้จ้อแจ้งคลองนี้	เป็นโทษ ชู้อัน
	(กฎหมายล้านคำกอง, ใบลานที่ 55 - 56/1)	
ผิวว่า	แมนเรือนแสนเมืองแท้เสนา คลองกล่าวไว้มีแท้	เชื้อใหญ่ ก็ดี เที่ยงจริง
	ให้มีของพร้อมทั้งเงิน สิบหน่วยเบี่ยนนำให้	พอบาท ชอบคลอง
	(กฎหมายล้านคำกอง, ใบลานที่ 65/1)	

5.2.1.2 ชนชั้นเจ้าหน้าที่

ชนชั้นเจ้าหน้าที่ถือเป็นกลุ่มผู้ปกครองด้วยเช่นกัน ชนชั้นเจ้าหน้าที่มีหลายตำแหน่ง เช่น แสน หมื่น ขุน เสนา อำมาตย์ และสนม ฯลฯ ชนชั้นเจ้าหน้าที่เป็นผู้สนองงานรับใช้เจ้าล้านคำกองอย่างใกล้ชิด ทั้งในเรื่องการปกป้องบ้านเมือง การค้าขาย การดูแลการเกษตร (จัดการน้ำเหมืองฝาย) ดูแลความสุข -ทุกข์ของประชาชน ดูแลความสงบเรียบร้อยของบ้านเมือง เป็นผู้นำในการรักษากฎหมาย ประเพณี รวมถึงตัดสินคดีความต่าง ๆ ภายในขอบเขตอำนาจที่เจ้าล้านคำกองได้ทรงมอบให้ หากเกินขอบเขตอำนาจนั้นให้กราบทูลต่อเจ้าล้านคำกอง นอกจากการสนองงานให้แก่เจ้าล้านคำกองอย่างใกล้ชิดแล้ว ชนชั้นเจ้าหน้าที่ยังมีหน้าที่จัดเก็บภาษีอากรจากไพร่ การค้าขาย และการถวายภาษีโรงเรือนแก่เจ้าล้านคำกองเช่นกัน ในขณะเดียวกันก็จัดอยู่ในกลุ่มผู้ถูกปกครองด้วย หากมองผ่านอำนาจของเจ้าล้านคำกอง

ชนชั้นเจ้าหน้าที่จะได้รับสิทธิในการครอบครองที่ดิน (ที่นา) จากเจ้าล้านคำกอง ซึ่งมอบให้แก่ ไพร่ ไท ช้อย ช้าง และทาส เพื่อทำนาอีกต่อหนึ่ง สะท้อนภาพความเมตตาของกษัตริย์ที่ทรงให้เจ้าหน้าที่ต้องแบ่งปันที่ดิน น้ำในเหมืองฝาย ให้ประชาชนได้ทำมาหากินในที่ดินนั้น ดังตัวอย่างข้อความว่า

บัดนี้ พระบาทเจ้าจักสั่งไว้ฝูงหมู่ กินเหมือง ก่อนแล้ว

ทั้งเสนาหมู่ขุนพันพร้อม	กินเมือง
ให้จกกันคลองซอบอย่าขาด	บ้านผิต
ซ่องแห่งกันอย่าได้ขาด	น้ำกล้า
ทั้งที่เหมืองฝาย	นั้นเนอ
อย่าได้ชิงแดนดินที่พระองค์	ปันให้
เหมืองฝายให้แปลงดี	ตกแต่ง
เลี้ยงไพรน้อยเมืองบ้าน	ฮุ่งเฮือง

(กฎหมายล้านคำกอง, ใบลานที่ 91)

ในกฎหมายล้านคำกอง มีการกล่าวถึงหน้าที่ในการปฏิบัติงานของเจ้าหน้าที่บางตำแหน่ง แต่บางตำแหน่งไม่ได้กล่าวถึงหน้าที่ แต่กล่าวถึงการปรับเจ้าหน้าที่ในกรณีที่เกิดความผิด หรือมีการให้รายละเอียดในการจ่ายภาษี หรือจ่ายค่าปรับเท่ากับเจ้าหน้าที่ตำแหน่งอื่น ๆ จึงทำให้สามารถพิจารณาลำดับตำแหน่งเจ้าหน้าที่จากบริบทในกฎหมาย ดังตัวอย่าง

กวาง ทำหน้าที่ปกครองหมู่บ้าน เทียบเท่าผู้ใหญ่บ้าน ก่อนที่จะมีการทำนาก็ให้ประกาศให้ชาวบ้านช่วยกันทำเหมืองฝาย สะท้อนภาพการปกครองของเจ้าล้านคำกองในการมอบหมายให้กวางดูแลคนในหมู่บ้าน ปรากฏในกฎหมายล้านคำกอง เช่น

บัดนี้	จักกล่าวหื้อนแห่งกระ	ทำนา ก่อนแล้ว
แม่นว่า	มีเหมืองฝายลุดฮอดกัน	หลายเจ้า
	ตัวที่ผู้เป็นกวาง	เตือนปาว

(กฎหมายล้านคำกอง, ใบลานที่ 68/1)

เมื่อมีคนมารับจ้างทำงานในหมู่บ้าน มีผู้มาแจ้งข่าวว่าภรรยาหรือลูกของคนรับจ้างทำงานป่วย ให้คนทำงานเล่าให้กวางฟัง เพื่อให้เปลี่ยนงานที่คนรับจ้างทำอยู่ให้คนอื่นทำงานแทน สะท้อนภาพการปกครองของเจ้าล้านคำกองในการมอบหมายให้กวางดูแลคนที่มาจ้างทำงานในหมู่บ้าน ปรากฏในกฎหมายล้านคำกอง เช่น

อันหนึ่ง	ผู้ใดมาหาเวียกเจ้าฮอดที่	หนทาง ก็ดี
	ข่าวว่าลูกเมียภายหลัง	ป่วยเป็น ภาย(72/1)บ้าน
	ควรเล่ากวางบ้านแจ้งให้ทั้งหลาย	ไปเปลี่ยน เวียกนั้น
	อย่าได้ลามการเสียป่ค่าน	คลองแท้
	ลูกเมียป่วยใช้ค่านเวียก	หนีคืน ดั่งนั้น

(กฎหมายล้านคำกอง, ใบลานที่ 71 – 72/1)

ขุนบ้าน มีหน้าที่ดูแลหมู่บ้านร่วมกันกับจำบ้าน มีศักดิ์นาตามการปรับ
 ชั้นค่าคอ 500 บาท ปรากฏในกฎหมายล้านคำกอง เช่น

บางขุนกวาน**ขุนบ้าน** ต่ำลง เป็นชั้น
 ชั้นห้าฮ้อยมีแท้ ค่าค่อ
 ตั้งแต่นั้นตามที่ตระกูล เจ้าเฮย
 (กฎหมายล้านคำกอง, ไบลานที่ 62/1)

เจ้าหน้าที่ ตำแหน่ง ขุนหมื่น หลวงแสน เสนา มีหน้าที่พิจารณาคดี ถ้า
 การกระทำผิดมีโทษหนักให้นำเรื่องขึ้นแจ้งข้อคดีความแก่มหาเสนา สะท้อนภาพลำดับการพิจารณา
 คดี ปรากฏในกฎหมายล้านคำกอง เช่น

อันหนึ่ง	หลวงแสนเจ้าเสนา	ขุนหมื่น กิติ
	ข้อยฝูงนั้นผิดแท้	สิ่งใด นั้นเด
	ควรให้เจ้าเมืองนั้นพิจารณา	ตรงถี่
	โทษหากมีมากน้อย	ท้อใดแท้ สิ่งใด
	โทษหากมีหลายแท้ควรให้ไต่เถิง มหา เสนา	
	(กฎหมายล้านคำกอง, ไบลานที่ 90/1)	

เจ้าหน้าที่ ตำแหน่ง เสนา พระยา ขุน ตำแหน่งใหญ่ มีชั้นค่าค่อ 600
 บาท สะท้อนภาพการปกครองของเจ้าล้านคำกองในการที่เจ้าหน้าที่ตำแหน่งขุน ตำแหน่งใหญ่มีศักดิ์
 นาทตามชั้นค่าค่อ 600 บาท ในอาณาจักรพวน ปรากฏในกฎหมายล้านคำกอง เช่น

ฝูงหมูเสนาท้าวขุน	พระยา ขุนใหญ่
ชั้นหกฮ้อยมีแท้	ค่าค่อ ชั้นไหมนั้น
ยุคลงฝ่ากองเป็น(62/1)สามฮ้อย	จริงแท้ ชู่คน
(กฎหมายล้านคำกอง, ไบลานที่ 61 - 62/1)	

เจ้าหน้าที่ ตำแหน่ง เสนา แสน พระยา ขุน ตำแหน่งใหญ่ มีหน้าที่จำ
 ข้อในการพิจารณาความผิดตามโทษที่มีในอาณาจักรพวน คือ โทษหนัก โทษปานกลาง และโทษต่ำ ใน
 อาณาจักรพวน ปรากฏในกฎหมายล้านคำกอง เช่น

ฟังเยอเสนาท้าวแสน	พระยา ขุนใหญ่
ให้จื่อแจ้งจำไว้	อย่าลืม แท้ตาย
ตามแต่โทษหนักแท้	ปานกลาง ฐานต่ำ
(กฎหมายล้านคำกอง, ไบลานที่ 62/1)	

จำบ้าน ให้จำข้อในการพิจารณาความผิดตามโทษสถานเบา สะท้อน
 ภาพการปกครองของเจ้าล้านคำกองในการที่เจ้าหน้าที่ตำแหน่งจำบ้านพิจารณาคดีความที่มีความผิด
 เล็กน้อย ในอาณาจักรพวน ปรากฏในกฎหมายล้านคำกอง เช่น

ความใดพิจารณาแล้วอย่าลวน ฟ้าวผูก ตีนัน

โทษแล่น้อยอย่าฆ่าบ่ ชอบบคลอง
 ผิดถึงเงินพอเบี้ยเมื่อเทิง ห้าบาท กี่ดี
 ให้กวางแลจำบ้าน(58)ตัดแล้ว แต่เบา มีคำร้อย
 (กฎหมายล้านคำกอง, ไบลานที่ 58/1 - 58)

คนไปทะเลาะกันในเรือนจำบ้าน ให้ปรับเงิน 1 เบี้ย ถ้ามีเลือดออก
 ปรับ 1 บาท สะท้อนภาพการที่เจ้าหน้าที่ตำแหน่งจำบ้านต้องรักษาความสงบเรียบร้อยในเรือนของ
 ตน ไม่ควรให้เกิดมีการทะเลาะต่อตีกันในเรือน ปรากฏในกฎหมายล้านคำกอง เช่น

เฮือนจำบ้าน มีเงินเบี้ยหนึ่งเลือดบาดค้อน ถึงแท้ บาทเงิน
 แม่นว่า เฮือนไพร่น้อยสมมา เงินบาท
 เลือดบาดค้อนเงินเฟื้อง จึงควร
 (กฎหมายล้านคำกอง, ไบลานที่ 67)

หากคนไปปรับจ้างหาบสิ่งของให้กับคนขายของ ป่วยหนักหาบของไปต่อ
 ไม่ได้ ให้จำบ้านหาทางช่วยเหลือคนรับจ้างหาบ สะท้อนหน้าที่ของจำบ้านที่ต้องช่วยเหลือคนเจ็บป่วย
 ระหว่างการทำงาน ปรากฏในกฎหมายล้านคำกอง เช่น

อันหนึ่ง คนใดได้ฮับจ้างหาบแขก คนขาย กี่ดี
 เลยไปถึงครนวนอนป่วยเป็น อันฮ้าย
 เป็นหนักแท้ขุนไป บ่ฮอด
 ควรจำบ้านคะนึ่งแท้ ซ่อยมัน
 (กฎหมายล้านคำกอง, ไบลานที่ 93)

ในกรณีหากเป็นเรือนควายของคนมียศให้มีค่าแปลงเรือน เป็นควาย 1
 ตัวเหล่า 1 ไท เป็นเครื่องแปลงเรือน²³ ถ้าเป็นเรือนเสนา นายแสน นายหมื่น ควรมีเหล่ากับหมูแปลง
 เรือน ทาสไพร่ชาวเมืองทุกเหล่า สะท้อนภาพการปกครองของเจ้าล้านคำกองในการที่เจ้าหน้าที่
 ตำแหน่งหมื่น เมื่อทำการตกแต่งเรือน ควรมีเหล่า หมู แจกจ่ายประชาชน ปรากฏในกฎหมายล้านคำ
 กอง เช่น

แม่นว่า เรือนควายตัวเลา(68/1)ใหญ่ไปฆ่าแท้ แปงย้าว ที่เฮือน
 ผิวว่า เสนาท่านตระกูล แสนหมื่น
 ควรที่มีเหล่าแท้หมูพร้อม ออย่ากาย
 ซ้อยไพร่แท้ชาวเมือง ทุกหมู่ กี่ดี
 (กฎหมายล้านคำกอง, ไบลานที่ 67 - 68/1)

²³ สิ่งของที่ใช้ทดแทนด้วยทรัพย์สิน สิ่งของ หรือ อาจจะทดแทนโดยการช่อมแซมสิ่งนั้นให้กลับมาดีดังเดิม

นายพันหลวง เมื่อมีคนไปรบกับข้าศึกจนได้ฆ่าข้าศึกตายในการรบ ให้คนนำตัวคนไปรบส่งให้กวาง และให้กวางนำตัวส่งให้นายพันหลวง พระยามอบเงินรางวัลในการทำศึก 300 บาท สะท้อนลำดับความรับผิดชอบ ปรากฏในกฎหมายล้านคำกอง เช่น

ฉิวว่า	บ่าวหากได้ให้เมื่อ	มอบกวาง
	ตัวนำเมื่อมอบกวาง	ตัวนำ
	เมื่อถึงนายพันหลวงหมู่	พระยา
	เห็นแจ้งค่าหัวข้าศึกนั้น	ราชทาน ปลงทอด
	เงินสามฮ้อยปลงให้แก่นั้น	ชอบแล้ว

(กฎหมายล้านคำกอง, ใบลานที่ 84/1)

เสนา ที่ได้รับคำสั่งให้ไปดูแลเมือง ให้ปฏิบัติตามคลองอันดี อย่าได้โลกในเงินทองของประชาชน สะท้อนภาพการปกครองของเจ้าล้านคำกองในการที่เจ้าหน้าที่ตำแหน่งเสนา มีอำนาจในการดูแลปกครองเมือง ปรากฏในกฎหมายล้านคำกอง เช่น

อันหนึ่ง	เสนาผู้กินเมืองตกแต่ง	แปงนั้น
	ควรที่ถามฮิตแท้คลองตั้ง	แต่หลัง
	อย่าได้กลายเป็นคลองแท้	พาโล มักมาก
	โทษเล่นต้องเลิกแท้	ถิกตน
อันหนึ่ง	ให้แต่งตั้งตามแพ่ง	โบราณ
	อย่าให้เห็นแก่เงินค่าเขา	โลกพราง เอาแท้

(กฎหมายล้านคำกอง, ใบลานที่ 56)

กลุ่มเจ้าหน้าที่มีฐานะสูงส่งลดหลั่นจากเจ้าล้านคำกอง ห้ามมิให้ประชาชนขี่ม้าผ่านเสนา ขุนนางผู้ใหญ่ หากฝ่าฝืนจะถูกตีห้าครั้ง ปรับเงินห้าบาท เพราะเป็นบุคคลชั้นสูงรองจากเจ้าล้านคำกอง โพร่ฟ้าประชาชนต้องให้ความเคารพ สะท้อนภาพชาวพวนต้องให้ความเคารพชนชั้นเจ้าหน้าที่ ดังตัวอย่างข้อความว่า

ฉิวว่า	ขี่ม้าผ่านหน้าขุนนางแท้เสนา	ผู้ใหญ่ ก็ตี
	ให้ตีเสียห้าบาทเสีย	สมแท้ โทษมัน
	สมมามีเงินห้าบาทคลองกล่าวไว้	มีแท้ เทียงจริง

(กฎหมายล้านคำกอง, ใบลานที่ 55/1)

เสนา ที่ได้รับคำสั่งให้ไปดูแลเมือง ให้ปฏิบัติตามคลองอันดี อย่าได้โลกในเงินทองของประชาชน สะท้อนภาพสังคมที่เจ้าหน้าที่แม้อยู่ในตำแหน่งเสนา ก็ไม่สามารถข่มเหงไพร่ ปรากฏในกฎหมายล้านคำกอง เช่น

อันหนึ่ง	เสนาผู้กินเมืองตกแต่ง	แปงนั้น
----------	-----------------------	---------

	ควรที่ถามฮีตแท้คลองตั้ง	แต่หลัง
	อย่าได้กลายคลองแท้	พาโล มักมาก
	โทษเล่นต้องเถิกแท้	ถึกตน
อันหนึ่ง	ให้แต่งตั้งตามแพ่ง	โบราณ
	อย่าให้เห็นแก่เงินค่าเขา	โลกพราง เอาแท้
อันหนึ่ง	อย่าได้ข่มไพร่น้อยฝูงหมู่	ไทเมือง นั้นเนอ
	ยามเมื่อการเมืองมีแต่งเขา	ฝูงนั้น
อันหนึ่ง	อย่าได้ปากกล่าวต๋าน	คำยาก ใส่โย
	มันเล่าเสียโคคม	ฮีตคลอง เมืองแท้
	(กฎหมายล้านคำกอง , ใบลานที่ 56)	

สนม เป็นชื่อตำแหน่งในการทำงานตำแหน่งหนึ่งในวัง เป็นเจ้าหน้าที่ผู้หญิงทำงานในพระราชวัง เมื่อกลุ่มนี้จะไปยังสถานที่ใดก็ตาม ขอให้ไพร่ฟ้าประชาชนอย่าเข้ามาใกล้ ต้องหลีกทางให้ ในกฎหมายล้านคำกองได้กล่าวไว้ว่า คนทั่วไปอย่าเข้าใกล้ มิเช่นนั้นจะต้องโทษถูกโบย 10 ครั้ง คนขี่ม้าไปในทางถ้าพบสนมให้หลีก ถ้าไม่หลีกจะต้องโทษถูกโบย 33 ครั้ง สะท้อนภาพว่าสนมเป็นตำแหน่งที่สำคัญตำแหน่งหนึ่ง ดังตัวอย่างข้อความว่า

บัดนี้	พระบาทเจ้าสอนสั่งคน	เที่ยวทาง ก่อนแล้ว
ฉิว่า	ไปพบพ้อสาวสนม	ยั่วละยาตร
	ให้หลีกเว้นหนีแท้	ชั่วไกล
ฉิว่า	ยังจนให้ตีเสียสิบบาทหมดโทษแล้ว	วางไว้ หย่าเสีย
อันหนึ่ง	ผู้ขี่ม้าไปที่ทางหลวง	ก็ตี
	เห็นนางสนมมา	หลีกไกล เอาเว้น
บตั้งนั้น	ตีเสียสามสิบสามบาทหมดโทษแล้ว	วางไว้ อย่าเสีย
	(กฎหมายล้านคำกอง, ใบลานที่ 54)	

5.2.1.3 ขนชั้นไพร่ ไท

ขนชั้นไพร่ ไท เป็นอีกขนชั้นหนึ่งที่มีอิสระกว่าทาส เพราะสามารถมีที่นา ทำการเกษตร เลี้ยงสัตว์ มีการประกอบอาชีพได้อย่างอิสระ แต่ต้องเสียภาษีให้แก่เจ้าหน้าที่ที่ต้นสังกัด โดยสังกัดจะแตกต่างกันไปขึ้นอยู่กับงานสาธารณะที่ไพร่ ไท เข้าไปช่วยทำงานนั้น บทบาทของขนชั้นไพร่ คือ การทำงานสาธารณะตามที่ขุนเป็นคนสั่งงาน เช่น ถ้าซ่อมแซมเหมืองฝายก็สังกัดกวาน จำบ้าน เจ้าฝายซึ่งอาจจะเป็นเจ้าหน้าที่ในตำแหน่งแสน เสนา ไพร่จะต้องให้ความร่วมมือกับขุนในการจัดการน้ำในเหมืองฝาย บทบาทของขนชั้นไท คือ เป็นพลเมืองในอาณาจักร สามารถประกอบอาชีพได้อย่างอิสระ ในกฎหมายล้านคำกองได้กล่าวถึงข้อห้ามไม่ให้เจ้าหน้าที่ข่มเหงไพร่ ผู้ที่กระทำการทุบตี

ไพร่โดยใช้อำนาจข่มเหงรังแก ต้องขดใช้โดยการทำขวัญให้แก่ไพร่ที่ถูกทុบตี สะท้อนภาพสังคมให้เห็นว่าไพร่ได้รับการคุ้มครองจากกฎหมายในอาณาจักรพวน ดังตัวอย่างข้อความว่า

อันหนึ่ง	ไพร่หากล่าหนีแท้ยังเล่า	โกธา
	บายค้อนไม้ตีแท้	ข่มเหง
	ควรให้ขุนผู้นั้น(72)ปูนแปง	ขวัญไพร่
	ตามฮีตตั้งแปงไว้	แต่หลัง

(กฎหมายล้านคำกอง, ใบลานที่ 72/1 - 72)

ถ้าไพร่ทำงานแล้วเสร็จ ขุนยังโกรธไพร่เอาไม้หรือค้อนทុบตีไพร่ ให้ขุนที่ทำการทុบตีไพร่ทำขวัญให้แก่ไพร่ที่โดนทុบตี

5.2.1.4 ขนชั้นข้อย ข้า ทาส

บทบาทของทาสในอาณาจักรพวน คือ เป็นทาสรับใช้นายเงิน ไม่มีอิสระในตัวเอง อำนาจในการตัดสินใจทุกประการขึ้นอยู่กับคำสั่งของนายเงิน ทาสในอาณาจักรพวนมีหลายประเภท ได้แก่

1) ทาสที่มีนายทาส หมายถึง ไพร่หรือไท่ที่กู้ยืมเงินกับเจ้าของเงิน 300 บาท จะตกเป็นทาสของเจ้าของเงินทันที จะดังตัวอย่างข้อความว่า

อันหนึ่ง	ไพร่หากกู้ยืมกัน	ก่อนแลก ก็ดี
	สักซิมี่พรำพรี(89)อม	เอาให้ จึงควร
ผิวว่า	แลสามฮ้อยอย่าได้ว่าคนสิน	เจ้าเลย
	ควรให้มีหนังสือขีดเขียน	หมายมั่น

(กฎหมายล้านคำกอง, ใบลานที่ 89/1 - 89)

2) ทาสที่เกิดในเรือน หมายถึง พ่อแม่เป็นทาสมาก่อนและมีลูกด้วยขณะที่พ่อแม่ก็ยังเป็นทาสอยู่ ดังตัวอย่างข้อความว่า

อันหนึ่ง	เอาลูกข้อยพ้นจากเป็นไท	ตั้งนั้น
	ภายลุนเลยหนีเสียฆ่าตาย	อย่าไว้
	ครั้นว่ายังเอาไว้ซิวังมิให้ขาด	เสียนั้น
	ควรที่เอาขึ้นแท้ถวายเป็นอาช	ญาจักร
	ก็จักเติมคลองเมืองกล่าวมา	สันนี้

(กฎหมายล้านคำกอง, ใบลานที่ 83/1)

3) ทาสของเจ้าล้านคำกอง หมายถึง ทาสรับใช้ในวังของเจ้าล้านคำกอง ทาสของเจ้าล้านคำกองจะมีสิทธิพิเศษกว่าทาสกลุ่มอื่น ๆ คือ สามารถกู้ยืมเงินจากเจ้าของเงินได้ แต่ต้องให้เจ้าของเงินเข้าทูลแจ้งเจ้าล้านคำกองก่อนให้กู้ยืมเงิน ถ้าเจ้าล้านคำกองทรงอนุญาตให้ทาสของ

พระองค์กู้ยืมเงินจากเจ้าของเงินได้ เจ้าของเงินจึงจะมีสิทธิ์ให้เงินแก่ทาสของเจ้าล้านคำกองกู้ยืมได้ ผู้วิจัยได้ทำการเปรียบเทียบการศึกษาของ โสภี อุณหะยา (2551: 236 – 237) พบเพียงการกล่าวเกี่ยวกับชนชั้นทาสในกฎหมายลาวว่า ทาสที่เกิดจากการกู้ยืมเจ้าของเงินจึงเป็นทาสชดใช้ให้เจ้าของเงิน ทาสที่เกิดจากพ่อแม่ที่เป็นทาส และทาสที่ได้มาจากการศึกสงคราม แตกต่างจากเนื้อความในกฎหมายล้านคำกองที่มีการกล่าวถึงทาสของเจ้าล้านคำกอง ดังตัวอย่างข้อความว่า

อันหนึ่ง	ข้อยพระบาทเจ้าภูวนาถ	จอมหัว กิติ
	ยามเมื่อโพลภัยถึงถิกตน	เคื่องแท้
	ก็หากยังได้แลกกู้ของเพื่อน	ฝูงใด กิติ
	เจ้าของควรกราบทูนถึง	ไหว้พระ
	หากอนุญาตให้กู้ณา	ผายไผด
	เจ้าของจึงให้แท้สนั้น	จึงควร ชอบคลอง
อันหนึ่ง	เขาหากได้เป็นข้อย	ราชา ภูวนาถ
	เจ้าของหากให้แท้	(73)สนั้น บ่ควร
	ภายหลังพ้นจักตกเป็นโทษ	ถึงแล้ว
	คลองเมืองมีกล่าวมา	สนั้น

(กฎหมายล้านคำกอง, ใบลานที่ 73/1 - 73)

ทาสของเจ้าล้านคำกองจะไปกู้ยืมเงินใคร ให้เจ้าของเงินเข้ามา กราบทูลเจ้าล้านคำกองก่อน เจ้าล้านคำกองทรงพระอนุญาต เจ้าของเงินจึงจะนำเงินให้ยืมได้ สะท้อน สังคมชาวพวนในเรื่องทาสของเจ้าล้านคำกองที่สามารถไปกู้ยืมเงินคนอื่น

ชนชั้นข้อย ข้า ทาสเป็นชนชั้นที่อยู่ระดับล่างสุด เป็นเข้ารับใช้ขุน เสนา และกวานบ้าน ชีวิตความเป็นอยู่จะขึ้นอยู่กับนายทาสกำหนด ขอยกตัวอย่างกรณีทาสมีความผิดแล้ว หนีไปพึ่งเสนา ขุน เมืองอื่น ให้นายทาสไปตามกลับ หากอยู่ไกลก็ให้ตามตัวกลับมาภายในวันเดียว ถ้าหากอยู่ไกลให้ตามกลับมาภายในวันรุ่งขึ้น สะท้อนภาพสังคมให้เห็นว่า นายทาสต้องควบคุมการ กระทำทาสในปกครอง ดังตัวอย่างข้อความว่า

บัดนี้	จักกล่าวข้อยคนแล	เมียไผ่ กิติ
	มีคำผิดลวนหนี	เรือนเหย้า
	ไปพึ่งเสนาท้าวเมืองใด	ข้อยไผ่ กิติ
	อย่าให้กลายคำแท้	ควรให้ มอบความ
	บ้านหากไกลกันแท้พอวัน	จึงฮอด สนั้น
	ให้เที่ยวแท้ไปคอบ	วันเดียว

(กฎหมายล้านคำกอง, ใบลานที่ 64)

นอกจาก 4 ชั้นดังกล่าวแล้ว ยังมี “พระสงฆ์” ซึ่งงานวิจัยนี้เป็นกลุ่มคนพิเศษ กล่าวคือ พระสงฆ์เป็นกลุ่มที่ได้รับการเคารพจากทุกชนชั้น ในกฎหมายล้านคำกองได้กล่าวถึงพระสงฆ์ไว้ว่า ห้ามไม่ให้ขี้ม้มาทัดเทียมกับพระสงฆ์และพระราชา นั้นย่อมแสดงให้เห็นว่า พระสงฆ์มีฐานะเสมอหรือทัดเทียมด้วยเจ้าล้านคำกอง จึงถือเป็นกลุ่มคนพิเศษ เพียงแต่ไม่มีอำนาจเหมือนกษัตริย์ ดังตัวอย่างข้อความว่า

ฝูงใด	ได้ขี้ม้กายแห่ง	สังโค กิติ
	ให้ลงหนีหลีกไกล	กลอยเว้น
	หากบ่เว้นคั้นขี้ม้กาย	ดั่งนั้น
	ควรตีเสียสibatเดิมคลองแท้	จึงควร

(กฎหมายล้านคำกอง, ใบลานที่ 55/1)

ถ้าหากบุคคลไปขโมยของผู้อื่น ทำแล้วไปบวชในพุทธศาสนาจะเว้นโทษผูกฆ่า แต่จะต้องชดใช้ทาสจำนวน 5 คน สะท้อนภาพความนับถือในศาสนาพุทธ ไม่ฆ่าคนที่ทำผิดแล้วไปบวชเป็นพระ ดังตัวอย่างข้อความว่า

อันหนึ่ง	ผู้ใดไปลักข้าวในนาของ	ท่านแท้ ดั่งนั้น
	เจ้านาเห็นฆ่าตาย	ล้างแล้ว
ผิวว่า	บ่ได้ฆ่าตัดใส่สินไหมของฝูงนั้น	จำใช้ ชอบคลอง
	หากยังได้ของเก่า	คืนมา
	ใส่โทษซ้ำพ้อห้า	บาทเงิน
	ใฝผู้ลักเอาข้าวในเอี้ย	ของเพื่อน
	เจ้าเห็นฆ่าตายแล้ว	อย่าเสีย
	หากบ่ฆ่าจำแทน	ห้าท้อ จริงแล้ว
	ยังเล่าได้ของเก่า	คืนมา
	ให้ใส่ขันไหมซ้ำ	เงินฮ้อย ชอบคลอง
	ผู้ลักนั้นพาล	ใจบาป
	ครั้นว่ามันฆ่าเจ้าข้าวตายแล้ว	ควรฆ่า พรำนำ
	หากบ่ได้ฆ่าแท้มันไปเพ็ง	สังคะ กิติ
	ให้ใช้ห้าคนแท้	ชอบคลอง
	(63/1)ให้พัดซ้ำตัดใส่	ขันไหม
	เอาตามคลองถึงขัน	อันใช้

หากยังเอามันได้ ฆ่าเสีย ตามโทษ
 ของมันยังมากน้อยเท่าใดแท้ กราบถวาย ชอบแล้ว
 ผูกเผ่าเชื่อนามการถึงแก่ มันนั้น

(กฎหมายล้านคำกอง , ใบลานที่ 62 – 63/1)

ผู้วิจัยพิจารณาชั้นทางสังคมในกฎหมายล้านคำกองของชาวพวนแล้วเห็นว่า ชั้นทางสังคมของชาวพวนมีความสัมพันธ์ในลักษณะอุปถัมภ์ ต่างตอบแทนซึ่งกันและกัน เจ้าล้านคำกองพึงพาเจ้าหน้าที่ ในการดูแลประชาชนชาวพวน ในขณะเดียวกันเจ้าหน้าที่ก็พึงพาอาศัยไพร่ และทาส ในการช่วยทำงานสาธารณะ เฉกเช่นเดียวกันกับสังคมในอยุธยาและอาณาจักรล้านช้าง สอดคล้องกับคำกล่าวของ เวลเลกและวอเรน (Wellek Rene and Warren Austin, 1985: 94 - 109) ที่ได้เสนอเป็นแนวคิดว่าการศึกษาวรรณกรรม ในแนวหนึ่งคือการศึกษาในฐานะเป็นเอกสารทางสังคม เนื่องจากนักเขียนเป็นสมาชิกผู้หนึ่งของสังคม สิ่งที่นักเขียนบรรยายหรือแสดงออกในงานประพันธ์ ไม่ว่าจะเป็นประสบการณ์หรือแนวคิดใด ย่อมมีความสัมพันธ์กับสถาบันทางสังคมในแง่ใดแง่หนึ่ง ผู้วิจัยพบว่ากฎหมายล้านคำกองเป็นตัวแทนในบางแง่มุมของสังคมในสมัยที่ผู้แต่งสร้างสรรค์วรรณกรรมขึ้น ภาพสะท้อนสังคมจาวรรณกรรมเป็นมุมมองหนึ่ง que แสดงให้เห็นถึงความคิด ความเชื่อตามแบบแผนชนบประเพณีวัฒนธรรมที่ปรากฏให้เห็นว่า ในสังคมนั้นมีการแบ่งแยกหน้าที่และสถานภาพไว้อย่างชัดเจน

5.2.2 กฎหมายเฉพาะของแต่ละชนชั้น

ผู้วิจัยพบว่า มีกฎหมายที่ใช้เป็นกฎหมายเฉพาะของแต่ละชนชั้น บ่งบอกชัดเจนถึงหน้าที่ของแต่ละชนชั้นในกฎหมายล้านคำกอง ดังตัวอย่าง

5.2.2.1 กฎหมายเฉพาะของชนชั้นเชื้อพระวงศ์

กฎหมายเฉพาะของชนชั้นเชื้อพระวงศ์ ซึ่งจัดอยู่ในกลุ่มชนชั้นปกครอง ได้สะท้อนภาพสังคมชนชั้นเชื้อพระวงศ์ผ่านกฎหมายล้านคำกองอย่างชัดเจน ในคำสอนเชื้อพระวงศ์เรื่องให้มีความซื่อสัตย์และจงรักภักดีต่อเจ้าล้านคำกอง เช่น ห้ามมิให้เชื้อพระวงศ์ ที่ในกฎหมายใช้ข้อความว่า “เป็นตระกูลแท้” ซึ่มาผ่านหน้าเจ้าล้านคำกอง เพราะแสดงถึงการไม่จงรักภักดีต่อเจ้าล้านคำกอง ดังตัวอย่างข้อความว่า

อันหนึ่ง	ผู้ไปฮิตบ้านตกแต่ง	คลองเมือง (55/1) ก็ดี
	ซึ่มีกายราชาพระยอดเป็นเจ้าให้	เอาส้ สามง่า
	ตีเสียสามบาทตามโทษแท้	วางไว้ หย่าเสีย
แม้ว่า	เป็นตระกูลแท้สมมาเงิน	ห้าบาท
	เผิงพร้าพร้อมถึงถ้วน	ทุกพัน

(กฎหมายล้านค้ำกอง , ใบลำนที่ 54 – 55/1)

หำไฟใหม่บ้านเชื้อพระวงศ์แต่เชื้อพระวงศ์และคนในบ้านไม่สามารถทำกำรดับไฟได้ ก็จะต้องโดนปรับตำลำนดับชั้น สะท้อนภำพสังคมขำวพวนว่ำเหตุกำรณไฟใหม่สำมำรถเกิดได้กับบ้านทุกหลังในสังคมขำวพวน เนื่องจำกว่ำขำวพวนจะปลุกบ้านติดกัน ถ้าเกิดเหตุไฟใหม่จะสร้ำงควำมเสียหายแก่บ้านเรือนเป็นจำนวนมำก แต่ถ้าเกิดแล้วจะต้องถูกปรับตำลำนดับชั้น เนื่องจำกเหตุกำรณไฟใหม่ถือว่ำเป็นปัญหำใหญ่ในสังคมขำวพวน ดังตัวอย่างข้อมควำมว่ำ

อันหนึ่ง	คนโมหำฮ้ำยฮ้ำกษำไฟ	บ่ฮอด
	เลยเล่ำให้ใหม่บ้าน	เมื่องท้ำว ที่สถำน
	ควรใส่เงินห้ำฮ้อย	ตำมโทษ
	ชั้นใหม่ก็จึงสมโทษ	โทษมัน อันฮ้ำย
ครั้นว่ำ	เมื่องหมื่นเมื่องแสนแท้	ตำมตระกูล ฐำนค้ำ
	ตัดโทษใส่แท้สำมฮ้อย	จึงควร

(กฎหมายล้านค้ำกอง , ใบลำนที่ 69)

5.2.2.2 กฎหมำยเฉพาะของชนชั้นเจ้ำหน้ำที่

กฎหมายล้านค้ำกองสะท้อนภำพกฎหมายเฉพาะของชนชั้นเจ้ำหน้ำที่อย่งชัดเจน เจ้ำหน้ำที่ได้รับความไว้วำงใจในกำรปฏิบัติงำนจำกเจ้ำล้านค้ำกองด้วย จึงสำมำรถให้บุตรของเจ้ำหน้ำที่รู้หลักกำรงำนเมื่องในอำณำจ้กรมำข้วยรำชกำรในอำณำจ้กร คือกำรทำงำนสมัยก่อน นิยมรับลูกหลำนของเจ้ำหน้ำที่ที่ทำงำนมำก่อนหน้ามำทำงำน ดังตัวอย่างข้อมควำมว่ำ

อันหนึ่ง	ลูกหลำนท้ำวเสนำแสนหมื่น	ก็ดี
	ยังรู้หลักชอบแท้ควรขึ้น	กรำบถวำย
	พระบำนเจ้ำทรงแผน	ตรงตัด
	พระหำกฤษณำทรง	สีบพง ศำเชื้อ
	พระจ้กฤษณำแท้ค้ำสุข	มีมำก
	ให้อักพระบำนเจ้ำย่ำแท้	ที่เซ็ง
	อย่ำโลบเลี้ยวใหม่ไพร่	ไทเมื่อง
	ให้กูนาริบไล่	เสียแท้

(กฎหมายล้านค้ำกอง , ใบลำนที่ 97/1)

5.2.2.3 กฎหมำยเฉพาะของชนชั้นไพร่ ไท

ชนชั้นไพร่ ไท ถือเป็นกลุ่มชนชั้นผู้อยู่ภำยใต้กำรปกครอง กฎหมำยล้านค้ำกองมีกำรกล่ำวถึงกำรที่ไพร่ จะไปกู้ยืมเงินใคร ก็ขอให้เจ้ำของเงินมีส้กชีพยำนรู้เห็นในกำรกู้ยืมเงินของ

ไพร่ แต่ถ้าไพร่กู้ยืมเงิน 300 บาท จะเปลี่ยนสถานะจากไพร่เป็นทาสของนายเงิน ดังตัวอย่างข้อความว่า

อันหนึ่ง	ไพร่หากกู้ยืมกัน	ก่อนแลก ก็ดี
	สักซีมีพำพร้า(89)อม	เอาให้ จึงควร
ฉิวว่า	แลสามฮ้อยอย่าได้ว่าคนสิน	เจ้าเลย
	(กฎหมายล้านคำกอง, ไบลานที่ 89/1 – 89)	

กลุ่มชนชั้นผู้อยู่ภายใต้การปกครอง ไพร่ หรือ โท ที่ได้ไปกู้ยืมเงินสามร้อยบาท ต้องตกไปเป็นทาสของนายเงิน สะท่อนสังคมชาวพวน ที่มีการกู้ยืมเงินกันถ้าถึง 300 - 400 บาท ก็กลายเป็นทาสของนายเงิน ดังตัวอย่างข้อความว่า

ฉิวว่า	กู้สามฮ้อยเป็นสินใช้ช่วงถึงสี่ฮ้อย เป็นฮ้อย ค่าเงิน	
	ยามเมื่อจากกันนั้นมีสักซี	แจ้งแจบ
	ถึงเมื่อใช้แท้แล้ว	อย่ากวน
	(กฎหมายล้านคำกอง, ไบลานที่ 73/1)	

นอกจากนี้ในกฎหมายล้านคำกองยังมีคำสอนเจ้าหน้าที่ อย่าได้ข่มเหงกลุ่มไพร่เวลาที่เกณฑ์คนมาทำราชการ สะท่อนสังคมชาวพวนเป็นสังคมที่ให้ความสำคัญธรรม ไม่ให้เจ้าหน้าที่ข่มเหงรังแก ไพร่ โท ดังตัวอย่างข้อความว่า

อันหนึ่ง	อย่าได้ข่มไพร่น้อยฝูงหมู่	โทเมือง นั้นเนอ
	ยามเมื่อการเมืองมีแต่งเขา	ฝูงนั้น
อันหนึ่ง	อย่าได้ปากกล่าวต่า	ค้ายาก ใส่โย
	มันเล่าเสียโคดม	ฮิตคลอง เมืองแท้
	(กฎหมายล้านคำกอง, ไบลานที่ 56)	

5.2.3 สถานภาพของผู้หญิงในสังคม

กฎหมายล้านคำกองได้สะท้อนสถานภาพของผู้หญิงในสังคมชาวพวนไว้ว่า ผู้หญิงเป็น “ผู้ตาม” สังคมพวนได้ให้ความสำคัญกับผู้หญิงในฐานะผู้เป็นภรรยา ที่มีหน้าที่เลี้ยงดูบุตร

ในกฎหมายล้านคำกอง ภรรยาถือเป็นสมบัติของสามี ดังนั้นจึงมีหน้าที่ปรนนิบัติสามี เมื่อแต่งงานแล้ว จะต้องซื่อสัตย์และจงรักภักดีต่อสามี สามีสอนสิ่งใดให้คอยจดจำใส่ใจให้จงดี ดังความว่า

อันหนึ่ง	หญิงใดมีผัวแล้วให้อยู่	ในคลอง
	บ้วระบัดผัวตน	เที่ยงจริง ดีแท้
	อย่าได้กระทำให้เสียต๊ะปะ	ผัวสอน นั้นเนอ

“ผู้หญิงที่จะเป็นเมียมี 12 จำพวก” ผู้วิจัย พบว่า มีการกล่าวถึงผู้หญิงที่จะเป็นเมียในสังคมชาวพวน 12 จำพวก สะท้อนสถานภาพของสังคมชาวพวนเกี่ยวกับการที่ผู้หญิงเข้าสู่การครองคู่สมรสในรูปแบบต่าง ๆ ตามดังตัวอย่างข้อความ

บัดนี้จักกล่าวห้องเมียสิบสอง จำพวก ก่อนแล้ว
 ควรที่ทั้งหลายฟัง จื่อจำ จงมัน
 เมียจำพวกหนึ่งชายได้ วางหมาย
 หมากพร้อมไปโอม ต้านกล่าว
 เมียจำพวกหนึ่งพระบาทเจ้า ปลงไว้ อาชญา
 เมียจำพวกหนึ่งท่านได้ซื้อ ของว่า เป็นเมีย
 เมียจำพวกหนึ่งค่าเป็น กั้นหาก เอาตาย(110)ดู
 เมียจำพวกหนึ่งชายได้ให้ ของมา บริโภค
 เมียจำพวกหนึ่งนั้น ชายหากให้
 เครื่องนุ่งแล้วเลยได้ อยู่ดอม
 เมียจำพวกหนึ่งพ่อแม่ให้มีจุ่มจิต ลงอยู่ ดอมกัน
 ให้ค่าเป็นผ้าเมียอยู่เพื่อ แฝงฝัน
 เมียจำพวกหนึ่งชายเอากระโจม หัวให้
 เอามาเป็นมิ่ง เมียนั้น
 เมียจำพวกหนึ่งคนหากเกิด ในห้อง ลวดเอา
 เมียจำพวกหนึ่งมา กินจ้าง
 ในเฮือนฮักแก้วน เอานั้น
 เมียจำพวกหนึ่งไปศึกได้ มาแล้ว ว่าเมีย
 เมียจำพวกหนึ่ง พ่อแม่ ให้ถักต้อง
 กันว่าเป็นเมียตามอาศัย อยู่กิน ดอมตั้ง
 หญิงฝูงนี้ไผ่ผู้ได้ขึ้นห้อง เมื่อเสพ สมสอง
 เถิงในเฮือนฆ่าตาย ลางแล้ว
 ไผ่ผู้ทำมิจฉาจาร ตั้งดอม
 (111/1)หญิงฝูงกล่าวมานี้เป็น โทษแท้
 มิจฉาจารขึ้น ชู้คน
 ให้ไหมแสนหมื่นเปี้ย ตัดแต่ง ตามคลอง
 (กฎหมายล้านคำกอง, ใบลานที่ 110/1 – 111/1)

สถานภาพของผู้หญิงจะเปลี่ยนไปเมื่อแต่งงาน สามีมีหน้าที่ปกป้องคุ้มครอง ดังจะเห็นได้จากกรณีที่กฎหมายล้านค่างองได้กำหนดไว้ว่า หากผู้หญิงจะไปในที่แห่งใดก็ตามจะต้องได้รับอนุญาตจากสามีก่อน และจะต้องมีคนไปเป็นเพื่อน สะท้อนภาพการที่ผู้หญิงต้องมีคนดูแล เมื่อจะเดินทางไปก็ไม่ได้ให้ไปคนเดียว อาณาจักรพวนมีปัญหาเรื่องการขโมยและโจร การเดินทางไปไหนคนเดียวของผู้หญิงอาจจะทำให้เกิดอันตรายโดนจี้ปล้นระหว่างทางได้ ดังตัวอย่างข้อความ

อันหนึ่ง	จักไปทางใดให้ถามผัว	เสียก่อน
	ผัวอนุญาตให้ไปแท้	จึงควร
	หากยังดันไปแท้ให้มีป่าวไป	ด้วยกัน
	ก็จึงสมนางพญาเพื่อนลือ	ทั้งค่าย

(กฎหมายล้านค่างอง , ใบลานที่ 54/1)

นอกจากนี้ในกฎหมายล้านค่างองยังได้กล่าวสรรเสริญภรรยาที่ดีว่า ผลบุญจะหนุนนำให้มีแต่ความสุขความเจริญรุ่งเรืองเหมือนกับนางสีดา²⁴ ผู้เป็นมเหสีของพระราม ตัวละครเอกในวรรณคดีเรื่องรามายณะของอินเดีย สะท้อนภาพอิทธิพลทางวรรณกรรมเรื่องรามเกียรติ์ที่มีในอาณาจักรพวนมายาวนาน ดังตัวอย่างข้อความว่า

บัดนี้	พระบาทเจ้าสอนสั่งสาว	สนม
	ทั้งทาสีหม่องนาง	ฝูงใช้
	อย่าได้ทำคลองร้ายมิจฉาจาร	เชิงถ้อย นั้นเนอ
	ให้คอยหลีกเว้นเมื่อหน้าก็	จึงดี

อันหนึ่ง	ให้บัวระบัดเจ้าภูมิเทวราช	ให้ชอบ แพ้คลอง
	(54)เจ้าสั่งสอนยังจักมี	บุญคำ
	สุขเมื่อภายหน้าบุญชูชก	ฮุ่งเฮือง เมื่อหน้า
	เป็นดังสีดาแก้วกัลยาพระยาราม	ปางนั้น
	ก็ทำชอบแท้	บุญคำ ฮุ่งเฮือง
	พระบาทตั้งคลองไว้	สอนสั่ง
	ป่วนางทั้งทาสา	ชุกคน จำไว้

(กฎหมายล้านค่างอง, ใบลานที่ 54/1 - 54)

ส่วนสตรีชาวพวนที่มีชู้ถือว่าเป็นความผิด สามีจะหย่าร้างกับภรรยาได้และสามารถขายภรรยาไปจ่ายค่าปรับในการหย่าร้างได้ สะท้อนภาพการที่กฎหมายล้านค่างองให้สามารถขายหญิงที่มีชู้ไปทดแทนค่าขาด ดังตัวอย่างข้อความว่า

²⁴ นางสีดาเป็นตัวละครเอก นางสีดาเป็นแบบอย่างของสตรีที่รักและซื่อสัตย์ต่อพระสวามี เป็นแม่แบบของสตรีที่ควรนำมาเป็นแบบอย่าง

อันว่า	เมียหลืนซู้ผัวบ่ ยังเล่ามีคนไกลกล่าวจา ชั้นใหม่นั้นมาปูน กองหนึ่งให้ผู้เว้ากินแท้จึ่งควร ได้ชั้นใหม่อย่าผ่าไว้แก่ผู้	มีเห็น จงเว้า เป็นกอง ผัวหาก กุมเอา ผัวนั้น ซูอัน
อันหนึ่ง	ผัวหากรู้แล้วมันบ่ ยังเล่ามีคนมาช้อยปอง หนี่มันนั้นปันเป็น สองส่วนนั้นไว้กับ ส่วนหนึ่งให้ผู่ช้อย ตามคลองเมืองกล่าวมา ผัวหากเสียค่าแล้วมาสู่ ควรขายเสียค่ามัน	เอาเป็น เอาได้ สามส่วน ผัวมัน กุมเอา สันนี้ เฮือนตน เอาไว้
ผิว่า	ผัวบ่เสียค่าขาดแท้(60)คีนแก่ ให้มีชั้นสมมาแก่ผัว อันหนึ่ง ลุงตาได้แปงปลูก อย่าได้เอาสมบัติ (กฎหมายล้านคำกอง, ไบลานที่ 60/1 – 60)	ลุงตา ชอบแล้ว เงินฮ้อย เป็นเฮือน กี้ดี ส่งคีน วางให้

กฎหมายล้านคำกอง สะท้อนภาพสังคมพวนที่สามี่เป็นใหญ่และมีอำนาจมากกว่าภรรยา หากภรรยาจะทำการสิ่งใด ๆ ก็ตามจะต้องได้รับความเห็นชอบหรือได้รับคำอนุญาตจากสามี่ก่อน ดังนั้นในกฎหมายล้านคำกองจึงได้กล่าวไว้ว่า เรื่องกฎหมายผัวเมีย จะเห็นว่าสังคมพวนให้สิทธิทั้งแก่ฝ่ายภรรยาและฝ่ายสามี่ที่จะสามารถหย่าร้างกันได้ และได้ให้สิทธิในการแบ่งทรัพย์สินให้แก่ฝ่ายภรรยาด้วย สะท้อนภาพว่ากฎหมายมีความเป็นธรรมและเมตตาต่อผู้หญิงในด้านทรัพย์สินที่จะใช้ดำรงชีวิตหลังการหย่าร้าง ดังตัวอย่างข้อความว่า

ฝ่ายผู้ชายเป็นฝ่ายขึ้นเรือนไปหาซูหญิง²⁵ ผู้หญิงเป็นฝ่ายออกทุนใช้จ่ายก่อนการแต่งงานและร่วมกันในการสร้างครอบครัว ต่อมาอยากจะหย่าร้างกัน ทุนเริ่มต้นครอบครัวของเมียมีเท่าใดให้คีนเมียทั้งหมด

อันหนึ่ง	ชายหากเมื่อซูหญิงแท้	เอาของ เมียจ่าย
----------	----------------------	-----------------

²⁵ เป็นประเพณีที่ผู้ชายไปอยู่บ้านผู้หญิงที่ตนเองรักตั้งแต่ 6 โมงเย็น จนถึงรุ่งเช้าของวันรุ่งขึ้น ในตอนเช้าผู้ชายต้องเตรียมสินไหมไปจ่ายเป็นค่าสินสอดให้แก่ฝ่ายหญิง ผู้ชายมีสิทธิที่จะนำเงินจากภรรยาคนแรกไปจ่ายค่าสินสอดให้แก่ภรรยาใหม่ได้

ขาจึงพร้อมกันสร้าง	สี่บเอือน
ขาหากอ้างพลอยหย่า	เสียกัน
ทีนเมียมมีท่อใดให้เอา	ตรงเสี้ยง

(กฎหมายล้านคำกอง , ไบลานที่ 105)

อันหนึ่งตอนชายขึ้นไปสู่หญิง²⁶ ฝ่ายชายมีทุนทรัพย์ ฝ่ายหญิงไม่มีทุนทรัพย์ มีแต่กำลังในสร้างครอบครัว ถึงวันหย่าร้างทุนทรัพย์ของผู้ชายให้คืนแก่ฝ่ายผู้ชาย สิ้นสมรสแบ่งเป็น 2 ส่วนเท่ากัน หากว่าฝ่ายผู้หญิงไม่มีความรู้ในการสร้างครอบครัว ของทั้งหมดแบ่งเป็น 3 ส่วน 1 ส่วนให้แก่ฝ่ายผู้หญิง 2 ส่วนให้แก่ฝ่ายผู้ชายจริงแท้ หากว่าฝ่ายผู้ชายสามารถสร้างครอบครัวและขยันทำการงานแบ่งเป็น 2 ส่วน 1 ส่วนให้แก่ผู้ชาย 1 ส่วนให้แก่ผู้หญิง

อันหนึ่ง	ชายเมื่อสู่หญิงแท้	ยังเล่า มีทีน
	หญิงบ่มีทีนตายแต่แรง	มันสร้าง
	เถิงเมื่ออยู่บ่ได้เสียกัน	อ้างหย่า
	ทีนชายมีมากน้อย	คืนให้ แก่ชาย
	ของอันชาสร้างได้	ดอมกัน แต่ก่อน
	ฝากองให้สองเบื่อง	ทอกัน
ฉิวว่า	หญิงบ่สู้สร้างเฮ็ดเวียก	การเอือน
	ของทั้ง(106)มวลงสาม	ปันให้
	ส่วนหนึ่งนั้นให้แก่	ทางหญิง
	สองส่วนควรแก่ชาย	จริงแท้
ฉิวว่า	ชายก็ทำแท้ควรปัน	ส่วนหนึ่ง
	ส่วนหนึ่งนั้นควรให้	แก่หญิง

(กฎหมายล้านคำกอง , ไบลานที่ 106/1 - 106)

5.3 ภาพสะท้อนด้านเศรษฐกิจในอาณาจักรพวน

เศรษฐกิจ เป็นอีกภาพสะท้อนหนึ่งที่ทำให้สามารถมองเห็นถึงสภาวะการดำรงอยู่ของสังคมและสมาชิกของสังคมนั้น ๆ ซึ่งยึดโยงประสานไว้ด้วยกิจกรรมเชิงเศรษฐกิจอันเป็นเรื่องราวธรรมดาที่เกิดขึ้นในวิถีชีวิตของมนุษย์ นิศารัตน์ ศิลปเดช (2539: 105) ให้ความหมายของเศรษฐกิจไว้ว่า เศรษฐกิจเป็นเรื่องของการจัดปัจจัยขั้นพื้นฐานที่จะทำให้ชีวิตอยู่รอดและปัจจัยเสริมอื่น ๆ ที่จะทำให้ชีวิตอยู่ดีมีคุณภาพสมกับความเป็นมนุษย์ ภาพสะท้อนทางเศรษฐกิจส่วนมากจะเป็นเกี่ยวกับการ

²⁶ สูหญิง คือ ประเพณีของชาวพวนในการเลือกคู่ครอง โดยฝ่ายผู้ชายจะอยู่ที่บ้านของฝ่ายผู้หญิงตั้งแต่ 6 โมงเย็น จนถึงเวลา 6 โมงเช้า แล้วฝ่ายผู้ชายจะกลับไปยังบ้านพ่อแม่ของตน เพื่อให้พ่อแม่ของตนมาสูขอผู้หญิงตามประเพณี

ประกอบอาชีพ ชีวิตความเป็นอยู่ของคนแต่ละสังคมไม่ว่าจะเป็นสังคมเมืองหรือสังคมชนบท วิธีชีวิตความเป็นอยู่ต้องอาศัยปัจจัยในด้านต่าง ๆ เป็นตัวช่วยให้ชีวิตอยู่รอดได้ในสังคม

กฎหมายล้าหลัง สะท้อนภาพเศรษฐกิจของชาวพวน ในด้านต่าง ๆ ดังนี้

5.3.1 อาชีพเกษตรกร

กฎหมายล้าหลังได้กล่าวถึงระบบเหมืองฝายว่า เสนาอำมาตย์มีหน้าที่ทำเหมืองฝายเพื่อจ่ายน้ำให้แก่ ไพร่ ทาส ในการทำนา ในหนึ่งปีจะต้องเกณฑ์แรงงานมาขุดลอกเหมืองฝาย และมีการจ่ายน้ำให้แก่ที่นาของคนที่มาช่วยกันขุดลอกเหมือง มีระบบลงโทษโดยงดจ่ายน้ำให้แก่ผู้ที่ไม่มาร่วมขุดลอกเหมือง หรือคนที่ลักขโมยน้ำในเหมืองฝาย นอกจากนี้ยังมีการปรับพื้นที่เหมืองให้เสมอกันในพื้นที่สูง

การทำนาแบบที่ใช้เหมืองฝายในการเก็บกักน้ำเป็นการทำนาในพื้นที่สูงในภูมิภาคที่มีการทำนาบนเขา แตกต่างจากการทำนาในพื้นที่ราบที่จะมีแค่การขุดลอกคูคลองหนองน้ำหรือแม่น้ำเท่านั้น เช่นที่พบในพื้นที่ภาคกลางของประเทศไทย ที่ทำการเพาะปลูกข้าวในแถบจังหวัดสุพรรณบุรี ออยุธยา ชัยนาท ซึ่งจะมีแค่การขุดลอกคูคลองในการเก็บกักน้ำ ไม่มีการทำเหมืองฝายแต่อย่างใด

ในกฎหมายล้าหลังได้ระบุโทษที่สูงมาก หากทำร้ายนายเหมืองจนถึงแก่ชีวิต นั่นคือประหารชีวิตให้ตายตกไปตามกัน แต่ถ้าเพียงแค่ลักลอบใช้น้ำในเหมืองฝายก็จะโดนปรับ และถ้าลักน้ำจนมีการตักเตือนถึง 2 – 3 ครั้งแล้วยังกล้าที่จะลักน้ำอีก คนลักน้ำนั้นจะต้องโทษประหาร สะท้อนภาพการที่เหมืองฝายมีความสำคัญต่อการทำนาของชาวพวน ซึ่งสะท้อนผ่านการกำหนดให้คนต้องมาช่วยทำและมีการลงโทษ ดังตัวอย่างข้อความว่า

แม่น้ำว่า	มีเหมืองฝายลตชอดกัน	หลายเจ้า
	ตัวที่ผู้เป็นกวน	เดือนปาว
	มันก็คร้านทำสร้าง	ช้อยแปง
	ควรถืออาณัติไว้สักซี	ให้แจบ
	ทั้งพื้นที่สองเปื่อง	สักซี
	อย่าให้น้ำไหลผ่าน	นามัน
แม่น้ำว่า	ปละไว้เรือกลางแล้ว	ช่างมัน
	เหตุว่ามันหาญคร้าน	ใจถ้อย พาลา
	ตามแต่ฝนฮวยฮ้ำ(68)ก็จึงตาม	ตนคร้าน
	ยามใดหากเกิดด้วยพาล	ลักลอบ เอานัน
	เงินห้าเบี้ยไหมซ้า	ชอบคลอง
	มันหากยังช้อยแท้ปูนแปง	ตกแต่ง ฝายนัน

	ก็จึงแจกแบ่งให้สมแท้	แก่มั่น
	มันหากมักมากแท้พลอยเล่า	ตันเอา ดั่งนั้น
	ให้ใหม่มันเอาห้าบาทเงิน	ควรแท้
ผิวว่า	มันหากช้อยแท้เจ้าฝ่ายบ่	กุนา ดั่งนั้น
	ให้เมื่อถึงเสนาตัดใส่มัน	พอฮ้อย
	ผู้หนึ่งมันเลียบน้ำในที่	เหมืองฝาย
	ผู้หนึ่งบ่ไปน้ำทั้งหลาย	ลักเอา ยังน้ำ
	เพื่อนก็เตือนสองที่	สามที่
	แท้บ่ฟังความคนลัก	เอานั้น
	ขึ้นใหม่มีห้าบาทเงิน	ควรแท้
	มันหากคนลักแท้บ่มี	เสียใจกลัว สั้น(69/1)นั้น
	ตามคลองเมืองฆ่าตาย	กลางแล้ว

(กฎหมายล้านคำกอง, ใบลานที่ 68/1 – 69/1)

เกษตรกร ถือเป็นอาชีพหลักหรือเป็นอาชีพพื้นฐานของชาวพวน โดยเฉพาะการเพาะปลูกข้าว กฎหมายล้านคำกองมีการกล่าวถึงการกั๊ยมข้าวภายในอาณาจักร หรือการชดใช้ข้าวสะท้อนภาพการที่ข้าวเป็นอาหารหลักสำคัญของชาวพวน จึงสามารถใช้ในการกั๊ยมและมีราคาขึ้นหรือราคาลงตามความต้องการของคนในอาณาจักรพวน ดังตัวอย่างข้อความว่า

บัดนี้	จักกล่าวตั้งกั๊ยข้าว	กันกิน
	ตามแต่กาดถักแท้	แพงนั้น กล่าวมา
ใฝผู้ไป	กั๊ยข้าวมากินมือถักแท้แทนท่อ	สามบุง เจ้าเฮย
อันหนึ่ง	ฝูงใดได้กั๊ยข้าวมากิน	มื่อยาก แพงนั้น
	ให้กล่าวต้านถามแท้	ที่ดู เจ้าข้าว
หากกล่าวต้าน	ยากเมื่อมาแทนหาบหนึ่งแท้	สั้นนั้น ก็เอา
	หากบ่มีข้าวแท้เหิงนาน	กายขบ ฤดูนั้น
	เจ้าข้าวจักให้ใช้	แทนนั้น บ่มี
	หากมีอันแทนแท้สังขยา	ดูค่า มันนั้น
	หลายมากล้นค่า	หมดนั้น
	ควรขึ้นกราบถวายทูลบาทเจ้า	มีอาช ญาตัด
	ก็จึงโดยอาชญ์(73/1)เจ้าคลองตั้ง	แต่่งมา

(กฎหมายล้านคำกอง, ใบลานที่ 72 – 73/1)

ส่วนปัญหาสำคัญในการเพาะปลูกข้าวที่ปรากฏในกฎหมายล้านคำกอง คือสัตว์บุกรุกเข้าไปกินข้าวกล้าในนาของชาวบ้าน หรือทำลายกองข้าวล้มได้รับความเสียหาย ต้องมีการชดใช้สะท้อนความสำคัญของข้าวในอาณาจักรพวน ดังตัวอย่างปัญหาที่เกิดจากควาย

	ข้าวที่ควายกินนั้นยังเหลือ	มากน้อย ท่อใดนั้น
	ควรวัวแก่เจ้าข้าวสันทัน	จึงควรว
อันหนึ่ง	ควายหากเกลือกนาแท้ยามเมื่อ	กลางคืน ดั่งนั้น
	ควรวางเหล็กแลเบียดาให้	สิ่งเดียว
	ยามเมื่อเพื่อนได้ถ้อยว่าเอา	ตัวไก่
ฉิวว่า	เอา(76/1)ไก่อันเหล็กเบียด	อย่าเอา
อันหนึ่ง	ควายกินแฮกนั้นทั้งมัน	ชี้ใส่ กี้ตี
	ให้กระทำขวัญนาไก่อแดง	ทั้งเหล่า
ครั้งว่า	ควายหากเกลือกนาแท้ยให้มีเงิน	สองซีก
	ข้าวไก่อ้อมมีแท้	จึงควรว
ฉิวว่า	ควายหากชนกองข้าวแท้ยให้	พิจารณา สันเก่า
	ให้แต่งชอบชูเบื่อง	คลองตั้ง แต่หลัง
	ควายชนกองข้าวหากท้าวแท้	มีเงิน สองซีก
	เหล่าไก่อ้อมนำให้แต่งแปลง	ข้าวนั้น
	จงให้เลี้ยงพร้อมที่	ดูตก แต่งเสีย
	มากน้อยท่อใดนั้น	ให้แทน
อันหนึ่ง	วัวควายเลี้ยงไปเลี้ยงถักแหล่ง	เพื่อนนั้น
	ให้มีเครื่องพร้อมหมูเหล่า	จึงควรว ชอบแล้ว
ฉิวว่า	เสีย(76)มันแท้ให้มีเครื่องเหล่า	ควายพร้อม ชอบคลอง

(กฎหมายล้านคำกอง, ใบลานที่ 76/1 - 76)

ถ้าสัตว์ไปเหยียบหรือทำลายข้าวของเสียหาย เจ้าของสัตว์ต้องรับชดใช้แทน ในกฎหมายล้านคำกองมีการกล่าวถึงกฎการเลี้ยงช้าง สะท้อนภาพสังคมชาวพวนที่ข้าวเป็นอาหารหลักของชาวพวน ข้าวจึงถือว่ามีค่าสำคัญในสังคมชาวพวน การระวางไม่ให้สัตว์เลี้ยงเข้าไปกินข้าวในนา ในเนื้อความกฎหมายล้านคำกอง

ในกฎหมายล้านคำกองมีการกล่าวถึงปัญหาที่เกิดจากช้าง ไปเหยียบหรือกินข้าวในไร่นาทำให้เกิดความเสียหาย ดังตัวอย่างข้อความที่ปรากฏในกฎหมายล้านคำกองว่า

อันหนึ่ง	ช้างย้อยแท้ยเหลือที่	กำลัง
	นายหากเพียงเหิงนานก็	บ่เอา มันได้

	ยังเสียข้าวไร่นาน้อยมาก	(74)เท่าไฉน
	ข้าวนั้นให้ผ่าแท่นเป็น	สามส่วน
	สองส่วนให้นายช่าง	เล่าแทน
ส่วนหนึ่ง	ไว้กับไฮในนาจึงชอบแท้	คลองตั้ง แต่งมา
	(กฎหมายล้านคำกอง, ใบลานที่ 74/1 - 74)	

การดูแลรักษาควายเพื่อไม่ให้ไปเหยียบย่ำทำลายข้าวกล้าในนาของคนอื่น
สะท้อนภาพความสำคัญของข้าวในอาณาจักรพวน ดังตัวอย่างข้อความว่า

อันหนึ่ง	วัวควายได้กินข้าวในนาที่หนึ่ง	ก็ดี
	บ่บอกเจ้าควายแท้	บ่ควร
ฉิวว่า	เจ้านาฆ่าควายตาย	เป็นโทษ จริ่งแล้ว
	ควรถู้อาให้ใช้แทนแท้	จึงควร
ฉิวว่า	ฆ่าตายแท้ควรถู้อา	สองต่อ
ฉิว(78/1)ว่า	เจ็บป่วยแท้ควรถู้อา	ปิ่นปัว
	ฮามเวียกแท้มีหนอน	ตีกใต้
	ควรถู้อาของมันผู้กระทำ	มาสร้าง
ฉิวว่า	ยาดีแล้วคืนมา	ดั่งเก่า
	จักชอบแท้คลองตั้ง	แต่งมา
	(กฎหมายล้านคำกอง, ใบลานที่ 77 - 78/1)	

ปัญหาที่เกิดจากไก่ การที่ไก่หลุดไปที่บ้านอื่นเพราะไม่ได้ทำรั้วไว้ มีคนจับไก่ไปฆ่ากินก็
อย่าไปฟ้องร้องเอาความผิด เพราะผู้เลี้ยงไม่ดูแลสัตว์เลี้ยงของตนเอง สะท้อนความรับผิดชอบของ
เจ้าของสัตว์เลี้ยงที่ไม่ดูแลสัตว์เลี้ยงที่ต้องดูแลสัตว์เลี้ยงของตัวเองให้ดี ดังตัวอย่างข้อความว่า

อันหนึ่งไผ	หากยังเลี้ยงแบ้หมูหมา	เปิดไก่ ก็ดี
	ยังเล่าไปฮอดดกล้ากินข้าว	ไฮ่นา
	ควรถู้อาจากกล้า(77/1)ไล่ส่ง	เถิงเฮือน
	เถิงสองที่สามที่บอกเติน	ตรงแจ้ง
	หากบ่เอาขังไว้ไปกิน	ข้าวท่าน
	ควรถู้อาเฒ่าแก่พร้อมไปเหยียม	เบ็งดู
	หากยังเสียข้าวแท้ในนาน้อย	มากต่อ ไฉน
	ควรถู้อาให้ใช้แทนแท้	ที่เสีย
ฉิวว่า	ไก่บ้านพร้อมกันแปง	รั้วแคร่
	หากบ่แปงซอยแท้ขังไว้	ให้ตี

	หากบ่ซังตีแท้ไปกิน	ข้าวท่าน
	ท่านหากฆ่าตายแท้	อย่าแหง
	เถิงเมื่อกลางปีแท้เอากัน	รักษาช้อย
ครั้นว่า	เอาข้าวแล้ววางไว้	ปล่อยไป
อันหนึ่ง	นาที่ไฮ้ไม้ตอกมีไก่อ	ก็ดี
	ควรถีเอาขุนชุดคุ	แวดนา ระวังไว้
	เจ้าของบ่ช้อยแท้ไปกิน	ของเพื่อน

(กฎหมายล้านคำกอง, ใบลานที่ 76 - 77/1)

กฎหมายล้านคำกองสะท้อนให้เห็นปัญหาจากการเลี้ยงสัตว์ เช่น สัตว์เลี้ยงไปทำลายข้าวกล้าในนาผู้อื่น ถือเป็นหน้าที่ของเจ้าของสัตว์เลี้ยงที่จะต้องดูแลสัตว์เลี้ยงให้ดีไม่ให้เกิดปัญหาและความเดือดร้อนให้กับคนในอาณาจักร

5.3.2 อาชีพค้าขายในอาณาจักร

อาชีพค้าขายในอาณาจักรถือเป็นอีกอาชีพหนึ่งของชาวพวนที่สะท้อนผ่านกฎหมายล้านคำกอง โดยกฎหมายได้กล่าวถึงแนวปฏิบัติ ดังนี้

ในการค้าขายวัวควายนั้นผู้ได้นำวัวควายมาขายจะต้องแจ้งจำหลักโดยราช²⁷ ก่อน เพื่อทำสัญญาการค้าขาย ในกฎหมายล้านคำกองได้สอนหลักการของพ่อค้า คือ ในการขายควายให้ระมัดระวังกลโกง หรือ “การอมควาย” ดังตัวอย่างข้อความว่า

บัดนี้	จักกล่าวห้อง(88)หนแห่งพานิโซ	ก่อนแล้ว
	เขาผู้เมืองไกลมาขาย	ควายนั้น
	ให้มาสัญญาแจ้งจำหลัก	เกยราช
	ให้รู้แจ้งควายนั้น	จึงควร
	เพื่อนหากยังรู้แท้	อย่าเล่า ขายเสีย
	คนใดมอมเอาอย่าล้าวน	ขายให้
	หากบ่คอบแท้ยังเล่าคนขาย	ดังนั้น
	ให้ฮีบฮือเอาแท้	หมูควาย
	โทษใส่ฆ่าตัดใส่	ขันไหม
	ควรถีเอาควายนั้น	ห้าตัว จริงแท้
	เมืองหมื่นแท้ให้ขอบ	ขุนต่าง

²⁷ จำหลักโดยราช หมายถึง หลักที่เป็นจุดให้ผู้กวัวและควายในพื้นที่ที่ทางอาณาจักรพวนได้จัดไว้ให้เป็นพื้นที่สำหรับขายวัวและควาย

ผู้ใดอยากหล่อตีแท้ให้เมื่อหา ฉางหล่อ
 เพื่อนหากให้หล่อแท้ สันนั้น จึงกระทำ
 ใบบ่ฟังคำสอนแท้(89/1)พลอยไป ลักหล่อ ตีนัน
 เงินมันให้ยาดรื้อ เอาแท้ สิ่งเดียว
 มีโทษแท้ตัดใส่ ชั้นไหม
 ตามคลองเมืองโทษมี พอฮ้อย
 ใฝ่ผู้แปลงเงินตัวลาย ขายกิน ดั่งนั้น
 ควรถักชั้นค่าคอ ดั่งคลอง เมืองตั้ง
 ใฝ่ผู้ตัวจ่ายนั้น มั่นว่า เงินดี
 ภายหลังเลยเล่าเป็น เงินคว้าง
 ควรให้มันแทนแท้ ปุนเป็น เก้าท่อ
 ชั้นสมมาท่อเงิน อันนั้น
 ผู้ใดซื้อขายแท้ตามคลอง อันชอบ
 อย่าได้ติกล่าวต่านฮั้งซ้อ บ่ควร
 (กฎหมายล้านคำกอง, ใบบานที่ 88 - 89/1)

กฎหมายล้านคำกองได้กล่าวถึงสินไหมที่จ่ายด้วยเงินและเหล็ก สะท้อนภาพเงิน และ
 เหล็ก มีมูลค่าทางเศรษฐกิจในอาณาจักรพวน ใช้ในการจ่ายค่าปรับในการกระทำความผิดในอาณาจักร
 ได้ ดังตัวอย่างข้อความว่า

เรือนไพรน้อยฝูงหมู่ ชาวเมือง ก็ดี
 ให้มีเหล็กพร้อมทั้งเงิน พอซีก
 เบี้ยหนึ่งนั้นนำให้ ชอบคลอง
 ฝ่าใจ ได้ให้แล้วเครื่องแต่ง แปะเรือน ดั่งนั้น
 ภายหลังเลยฮวดกุม คนไว้
 ควรฮอดเสนาให้ เมื่อทูน ภูวนาถ
 หากจัก นำบอกให้เอาได้ เทียวคืน หั้นแล้ว
 ฝิบ แข็งเรือนแท้กายคลอง มิชอบ
 ได้ว่าง่ายแท้งานพัน ล่วงคลอง
 แม่นว่า คราวไกลแท้สองวัน ให้คอบ
 (66/1)คราวไกลแท้วันนั้น อย่ากาย
 ครั้นกายนั้นจักปุน เป็นโทษ จริงแล้ว
 (กฎหมายล้านคำกอง, ใบบานที่ 65 - 66/1)

นอกจากช่างตีเหล็ก ตีเงินแล้ว “ช่างคำ” หรือช่างทองเป็นอีกอาชีพหนึ่งที่กฎหมาย
ล้านคำกองได้กล่าวไว้ ดังตัวอย่างข้อความว่า

อันหนึ่ง	ให้ไทแก้วฝูงหมู่ ทั้งช่างคำปวกดี	นองา กี่ดี และพร้อม
	อย่าได้มีใจเลี้ยวโลภลัทธิโลก	เอาตาย
	เมื่อจ่ายซื้อมีพร้อม	สักชี
	ไพหากยังโลกแท้รู้เมื่อ	ภายหลัง ดั่งนั้น
	เป็นโทโสโทษมี	พอล่า
	สมมานั้นเป็นชั้น	ท่อนึ่ง

(กฎหมายล้านคำกอง, ใบลานที่ 95/1)

อันหนึ่งทั้งนอแรดและงาช้างก็ดี ทั้งช่างทองที่ฝีมือดีและพร้อมอย่าได้มีใจโลภเบียดบัง
เอาทรัพย์หลวงเอาตาย เมื่อซื้อขายสิ่งใดให้มีสักชีพยานรู้เห็น หากเบียดบังเอาแล้วมารู้ภายหลัง
ดั่งนั้น จะเป็นโทษถึงประหาร ปรับชั้นสมมา 1 เท่า ตัวอย่างนี้สะท้อนให้เห็นว่าช่างทองต้องมีใจ
ซื่อสัตย์ ไม่โลภเอาของลูกค้า

ลูกหาบ

“ลูกหาบ” หรือคนรับจ้างหาบของ เป็นอีกอาชีพหนึ่งในกฎหมายล้านคำกอง หากมี
ขบวนเสด็จ หรือขบวนสินค้าไปที่ใดก็ตาม จะมีลูกหาบเป็นคนรับใช้ตามไปด้วยเสมอ น้ำหนักของหาบ
หนักหนึ่งหมื่นหกพันต่อหนึ่งหาบ (มาตราซึ่งดวงแบบโบราณ โดยหนึ่งหมื่นมีค่าเท่ากับ 12 กิโลกรัม)
ในกฎหมายล้านคำกองกำหนดให้ลูกหาบหาบของได้หนักที่สุดต่อหนึ่งหาบ คือ 16 กิโลกรัม ดัง
ตัวอย่างข้อความว่า

อันหนึ่ง	หบายังพอเคียนแท้ตาม ผิเคียนบ้านมีแท้	คลองเมือง กล่าวมานั้น หาบเดียว
	เถิงสองแท้เมื่อ(93)เทิง	หลายหาบ
	คลองกล่าวไว้ควรให้	เคียนเมือง
	น้ำหนักหานั้น	เป็นหมื่น หกพัน
	อย่ากระทำหนักสิ้นคลอง	อันตั้ง

(กฎหมายล้านคำกอง, ใบลานที่ 93/1 - 93)

อันหนึ่งหากยังสามารถเคลื่อนหาบ ตามคลองเมืองกล่าวไว้นั้น หากเคลื่อนเพียง

หาบเดียวถึง 2 หาบ ขึ้นไปถึงหลายหาบ คลองกล่าวไว้ให้เป็นระวาง²⁹ของเมือง น้ำหนักหมื่นหกพัน ต่อหาบ อย่าให้เกินคลองอันตั้งไว้

เมื่อลูกหาบตกลงรับจ้างหาบแล้ว จะต้องรับผิดชอบในหาบของตน หากเจ็บไข้ได้ป่วย ไม่สามารถหาบต่อไปได้จนถึงจุดหมายปลายทางได้ จะต้องแบ่งค่าจ้างในการหาบให้แก่คนที่มาช่วยหาบแทนตนเอง โดยให้จำบ้าน (กวานบ้าน) เป็นผู้ดูแล หรือพิจารณาค่าแรงของลูกหาบ เพื่อให้ เกิดความเป็นธรรมมากที่สุด สะท้อนภาพความรับผิดชอบของอาชีพลูกหาบ ดังตัวอย่างข้อความว่า

อันหนึ่ง	คนใดได้ฮับจ้างหาบแขก	คนชาย กิติ
	เลยไปเลิงครนวนอนป่วยเป็น	อันฮ้าย
	เป็นหนักแท้ปูนไป	บ่ฮอด
	ควรจำบ้านคะนิงแท้	ฮ่อยมัน
	ให้เจ้าหาบไปก่อนแล้ว	คินหนึ่ง
	ดูครวคะนิงครวหลังหน้า	ดูไกล ไกลแล้ว
	จึงเอาค่าจ้างนำคน	ผู้ป่วย
	มาผ่าให้ไทจ้างฮีบไป	ฮอบแล้ว
	เหตุว่าบ่แม่นเวียก(94/1)ไพร่น้อยฝูงอยู่ คาเม แท้แล้ว	
	ท่อกะนิงดูคลองกล่าวมา	เป็นเจ้าของ
	(กฎหมายล้านคำกอง, ใบลานที่ 93 - 94/1)	

นอกจากนี้ในกฎหมายล้านคำกองยังได้กล่าวถึงการฝากสิ่งของต่าง ๆ ไปกับลูกหาบว่า หากสิ่งของนั้นได้รับความเสียหาย เนื่องจากลูกหาบเซล้ม และมีพยานรู้เห็น ลูกหาบไม่ต้องชดใช้ค่าเสียหายใด ๆ ทั้งสิ้น ซึ่งผู้วิจัยเห็นว่าในกฎหมายล้านคำกองตรากฎหมายข้อนี้ขึ้นเพื่อคุ้มครองอาชีพลูกหาบ ซึ่งต้องทำงานหนักมาก แต่ได้ค่าแรงน้อยเพียงเล็กน้อย เป็นการช่วยคุ้มครองบรรดาลูกหาบไม่ให้ถูกเอาเปรียบจากผู้ว่าจ้าง สะท้อนภาพการช่วยเหลือกลุ่มอาชีพลูกหาบ ดังตัวอย่างข้อความว่า

อันหนึ่ง	ฝากของนำหาบแท้เที่ยวทาง	ไปมา ดั่งนั้น
	เจ้าหาบเซท่าวล้มของนั้น	แตกเสีย
	อย่ากล่าวตำนจาทา	แทนของ
	มีสักซีเห็นบ่ควร	แทนแท้
	(กฎหมายล้านคำกอง, ใบลานที่ 99)	

²⁹ ระวาง คือ ที่บรรทุกของในพาหนะ เช่น รถ เรือ ม้า เกวียน หาบ ฯลฯ หาบของน้ำหนักของหาบหนักหนึ่งหมื่นหกพัน (มาตราซึ่งดวงแบบโบราณ หนึ่งหมื่นมีค่าเท่ากับสิบสองกิโลกรัม)

5.3.4 การเก็บรายได้ของอาณาจักร

ผู้วิจัยพบว่า อาณาจักรพวนมีรายได้จากการจัดเก็บภาษีอากรของบ้านเรือนลดหลั่นไปตามลำดับ ตามตำแหน่งของเจ้าหน้าที่ กล่าวคือ ภาษีท้องพระโรง (โรงพระบาทเจ้า) เสียภาษีจำนวน 1 บาทกับ 20 เบี้ย เรือนแสนเสนาเชื้อใหญ่เสียภาษี 1 บาท 10 เบี้ย เรือนหัวศึกทั้ง 4 เสียภาษีมีเหล็กพร้อมเงิน 6 ซีก 5 เบี้ย เรือนขุนวังทั้ง 4 เสียภาษีมีเหล็กพร้อมเงิน 5 ซีก 4 เบี้ย เรือนเสนายศใหญ่เสียภาษีมีเหล็กพร้อมทั้งเงิน 4 ซีก 3 เบี้ย เรือนขุนแก้วเสียภาษีมีเงิน 3 ซีกเหล็กและเงิน 2 เบี้ย เรือนกวานค้ำกวานขุนภายนอกเสียภาษีมีเหล็กพร้อมทั้งเงิน 2 ซีก 2 เบี้ย และเรือนไพร่น้อยฝูงหมู่ชาวเมืองให้มีเหล็กทั้งเงิน 1 ซีก 1 เบี้ย สะท้อนภาพรายได้ของอาณาจักรที่มาจากภาษีเรือนดังที่ในกฎหมายล้านคำกองได้กล่าวไว้ว่า

แม่่นว่า	โรงพระบาทเจ้า (65/1)กับทั้งชาวหน่วยเบี้ย	มีเงิน เบี้ยหนึ่ง ยอขึ้น กราบถวาย
ผิวว่า	แม่่นเรือนแสนเมืองแท้เสนา คลองกล่าวไว้มีแท้ ให้มีของพร้อมทั้งเงิน สิบหน่วยเบี้ยนำให้	เชื้อใหญ่ กิติ เที่ยงจริง พอบาท ชอบคลอง
	หากแม่่น เสนาท่านหัวศึก ตกแต่งให้มีพร้อม มีเหล็กพร้อมทั้งเงิน ห้าหน่วยเบี้ยนำให้	ทั้งสี่ กิติ เครื่องแข็ง หกซีก จิ้งควร
	แม่่นเรือน เสนาท่านขุนวัง มีเหล็กพร้อมทั้งเงิน สี่หน่วยเบี้ยนำให้	ทั้งสี่ กิติ ห้าซีก ชอบคลอง
แม่่นว่า	เสนาท่านเสนาพัน มีเหล็กพร้อมทั้งเงิน สามหน่วยเบี้ยนำให้ (65) ผิวว่า เรือนขุนแก้วมีเงิน	ยศใหญ่ กิติ สี่ซีก อย่ากาย สามซีก
	เหล็กแลสองหน่วยเบี้ย เรือนกวานค้ำกวานขุน ให้มีเหล็กพร้อมทั้งเงิน สองหน่วยเบี้ยนำให้ เรือนไพร่น้อยฝูงหมู่	นำให้ ชอบคลอง ภายนอก กิติ สองซีก จิ้งควร ชาวเมือง กิติ

	ให้มีเหล็กพร้อมทั้งเงิน	พอซีก
	เบี้ยหนึ่งนั้นนำไป	ชอบคลอง
ฉิวว่า	ได้ให้แล้วเครื่องแต่ง	แปงเรือน ดั่งนั้น
	กายลุนเลยฮวดกุม	คนไว้
	ควรหอดเสนาให้	เมื่อทูน ภูวนาท
หากจัก	นำบอกให้เอาได้	เที่ยวคิน หั้นแล้ว
ฉิบ	แข็งเรือนแท้กายคลอง	มิชอบ
	ได้ว่าง่ายแท้กานพัน	ล่องคลอง
แม่่นว่า	คราวไกลแท้กสองวัน	ให้คอบ
	(66/1)คราวไกลแท้กวันนั้น	อย่ากาย
	ครั้นกายนั้นจักปุน	เป็นโทษ จริงแล้ว
	(กฎหมายล้านคำกอง, ไบลานที่ 64 – 66/1)	

รายได้ของรัฐนั้นยังนับรวมถึงทรัพย์สินที่ได้มาระหว่างศึกสงคราม เช่น ได้ปันาง เงิน
ค่า ต่าง ๆ ให้เจ้าหน้าที่นำสมบัตินั้นไปถวายแต่เจ้าล้านคำกอง รายได้จากการชนะศึกสงคราม ดัง
ตัวอย่างข้อความว่า

ฝูงใด	(84)ได้ช้างม้าทั้งหมด	ปันาง กิติ
	ควรที่นำเมื่อถวายพระยอดเมือง	เป็นเจ้าของ
	ฝูงใดได้หมู่แก้วแหวนตีดวง	ประเสริฐ
	อย่าได้ซุกเชื่องไว้นำขึ้น	กราบถวาย
ฝูงใด	ได้ดาบง้าวดวงประเสริฐฝักเงิน	ฝักคำ กิติ
	ทั้งขันเงินขันคำกราบ	ถวายเถิง
	เจ้าคนใดได้ของดีอัน	ประเสริฐ
	ฝูงนี้พระจักโอกาสให้รางวัลพร้อม	ชูอัน
	(กฎหมายล้านคำกอง, ไบลานที่ 83 – 84)	

กฎหมายล้านคำกองได้กล่าวถึงสกุลเงินตราสำหรับการแลกเปลี่ยนสินค้าหรือการปรับ
ใหม่ ตลอดจนได้กล่าวถึงการแลกเปลี่ยนสินค้าภายในอาณาจักร โดยมาตรฐานโลหะเงิน คือ ค่าของ
เงินขึ้นอยู่กับน้ำหนักของเนื้อโลหะที่นำมาทำเงินนั้น การกำหนดมูลค่าของเงินใช้วิธีการชั่งน้ำหนัก
หน่วยของเงินในกฎหมายล้านคำกอง หน่วยของเงินของอาณาจักรพวนสัมพันธ์กับหน่วยของเงินใน
อาณาจักรล้านช้าง ดังที่กล่าวถึงในงานของ อุดม บัวศรี ซึ่งได้อธิบายถึงหน่วยของเงินในอาณาจักร
ล้านช้างไว้ว่า หน่วยของเงินในกฎหมายล้านคำกองเป็นหน่วยเดียวกันกับมาตราชั่งน้ำหนัก (อุดม บัว
ศรี, 2551: 72) มาตราเงินในอดีตมีดังนี้

- 50 เบี้ย เท่ากับ 1 โสฬส
 2 โสฬส เท่ากับ 1 อัฐ เท่ากับ 100 เบี้ย
 2 อัฐ เท่ากับ 1 เสี้ยว หรือ ไพ เท่ากับ 200 เบี้ย
 2 เสี้ยว เท่ากับ 1 ชีก เท่ากับ 400 เบี้ย
 2 ชีก เท่ากับ 1 เฟื้อง เท่ากับ 800 เบี้ย
 2 เฟื้อง เท่ากับ 1 สลึง เท่ากับ 1600 เบี้ย
 4 สลึง เท่ากับ 1 บาท
 4 บาท เท่ากับ 1 ตำลึง
 20 ตำลึง เท่ากับ 1 ชั่ง

“เบี้ย” เป็นเงินปลีกที่มีมูลค่าต่ำสุดในระบบเงินตรา มีอัตราประมาณ 100 เบี้ยต่อ 1 อัฐ (เท่ากับ 1 สตางค์ครึ่ง) ชาวบ้านจึงมีไว้ใช้กันได้ แต่สำหรับชนชั้นปกครอง จะใช้เบี้ยเป็นตัวกำหนดค่าปรับทางกฎหมายเพื่อควบคุมไพร่หรือทาสที่กระทำความผิด เช่นเดียวกับกับกฎหมายล้านคำกองที่กล่าวถึง “เบี้ย” ในเรื่องการจ่ายภาษี

ค่าปรับต่าง ๆ เช่น พ่อแม่สั่งสอนแต่ลูกไม่ฟังความ ลูกด่าตีพ่อแม่ให้ปรับ 6 เบี้ย สะท้อนภาพการที่ลูกต้องเคารพเชื่อฟังคำสั่งสอนของพ่อแม่ ลูกที่ไม่เชื่อฟังคำสั่งสอน และด่าตีพ่อแม่ ถือว่าอกตัญญูมีความผิดในกฎหมายล้านคำกอง ดังตัวอย่างข้อความว่า

บัดนี้	จกกล่าวเบื่องผู้งหมู่	กระทำการ ก่อนแล้ว
	ให้จื่อจำตามคลอง	บอกสอน สันนี้
	พ่อเรียกหากบอก(71)ลูกเวียกแล้ว มันไป ฟังความ	
	พลอยเล่ามากกล่าวต่าน	เถียงซ้ำ ต่าน่า
	ลูกเวียกถิกโทษแท้ตัดใส่	ชั้นแปง
	ตามคลองเมืองถิกชั้น	หกเบี้ย

(กฎหมายล้านคำกอง, ใบลานที่ 71/1 - 71)

ภาษีเรือนแสน เสนาจ่าย 1 บาทกับอีก 10 เบี้ย เรือนเสนาหัวศึกทั้ง 4 จ่ายด้วยเครื่องแข็งเหล็กพร้อมเงิน 6 ชีก และอีก 5 เบี้ย สะท้อนภาพการเก็บภาษีเรือนในอาณาจักรพวน ที่คิดอัตราตามลำดับขั้นตามการเป็นเจ้าของที่ คนจนจะจ่ายค่าเรือนจำนวนน้อย ดังตัวอย่างข้อความว่า

ฉิวา	แมนเรือนแสนเมืองแท้เสนา	เชื่อใหญ่ กิติ
	คลองกล่าวไว้มีแท้	เที่ยงจริง
	ให้มีของพร้อมทั้งเงิน	พอบาท
	สิบหน่วยเบี่ยนนำให้	ชอบคลอง

หากแม่่น	เสนาท่านหัวศึก	ทั้งสี่ กิติ
	ตกแต่งให้มีพร้อม	เครื่องแข็ง
	มีเหล็กพร้อมทั้งเงิน	หกซีก
	ห้าหน่วยเบี่ยนนำให้	จึงควร

(กฎหมายล้านคำกอง, ไบลานที่ 65/1)

คนที่เข้ามาในบ้าน เจ้าของบ้านไม่ได้แจ้งรัฐว่ามีคนเข้ามาอยู่ภายในบ้าน คำว่า “เจ้าคน” คือ เจ้าทาสมาพบเห็นทาสของตนในบ้าน เจ้าของบ้านไม่รับผิดว่าไม่ได้แจ้งว่ามีคนเข้ามาอยู่ภายในเรือนตน ให้ปรับ 1 ฮ้อย สะท้อนภาพรายได้ของอาณาจักรที่เก็บจากการกระทำความผิดของคนในอาณาจักร ดังตัวอย่างข้อความว่า

ฉิวา	เจ้าเฮือนบ่ข่าวให้อันคน	เพื่อนมา ดั่งนั้น
	เจ้าคนเห็นให้อา	ควรแล้ว
	เจ้าเฮือนยังกล่าวต่าจ่าบ	ขึ้นความ ดั่งนั้น
	ควรให้ตัดชันใหม่ใส่มัน	พอฮ้อย

(กฎหมายล้านคำกอง, ไบลานที่ 66/1)

5.4. ภาพสะท้อนวัฒนธรรม

วัฒนธรรม คือ สิ่งที่มีมนุษย์สร้างขึ้น กำหนดขึ้น มิใช่สิ่งที่มีมนุษย์ทำตามสัญชาตญาณ อาจเป็นการประดิษฐ์วัตถุสิ่งของขึ้นใช้หรืออาจเป็นการกำหนดการกระทำหรือความคิด ตลอดจนวิธีการหรือระบบการทำงาน ฉะนั้นวัฒนธรรมก็คือ ระบบในสังคมมนุษย์สร้างขึ้น ไม่ใช่ระบบที่เกิดขึ้นโดยธรรมชาติตามสัญชาตญาณ อมรา พงศาพิชญ์ (2547: 25 - 31) ได้กล่าวว่า ขนบธรรมเนียม ประเพณี คือ ข้อตกลงอย่างไม่เป็นทางการร่วมกันของสมาชิกในสังคม และเป็นที่ยอมรับกันโดยทั่วไป ส่วนความเชื่อ หมายถึง ความเชื่อทางศาสนา เป็นต้น ซึ่งความเชื่อดังกล่าวมีความสำคัญมากต่อวัฒนธรรม เพราะเป็นสิ่งกำหนดขนบธรรมเนียมประเพณีและการกระทำของสมาชิกในสังคม ข้อตกลงอย่างไม่เป็นทางการร่วมกันของสมาชิกในสังคม ซึ่งเป็นที่ยอมรับกันโดยทั่วไปเกี่ยวกับการกระทำที่ควรปฏิบัติและไม่ควรปฏิบัติ ทั้งในระดับบุคคลและระดับสังคม ซึ่งเป็นสิ่งที่คนรุ่นหลังเรียนรู้และสืบทอดมาจากคนรุ่นก่อน เช่น การถอดรองเท้าก่อนเข้าบ้าน เรียกกันว่า “วัฒนธรรมและประเพณี”

5.4.1. วัฒนธรรมเรื่องขวัญ

ความเชื่อเรื่อง “ขวัญ” เป็นความเชื่อเก่าแก่ที่มีร่วมกันของมนุษย์ทุกชนชาติ เพียงแต่อาจจะมีรูปแบบ แนวคิด วิธีการ และชื่อเรียกที่แตกต่างกันไปตามลักษณะของแต่ละกลุ่ม โดยความเชื่อนี้มีพื้นฐานมาจากความคิดเดียวกันที่ว่า นอกเหนือจากร่างกายแล้ว มนุษย์ยังมีส่วนประกอบที่สำคัญอีกส่วนหนึ่งซึ่งไม่มีตัวตนให้เราเห็นหรือจับต้องได้ แต่สิ่งนี้แฝงอยู่ในร่างกายของมนุษย์และทำให้

มนุษย์เป็นบุคคลที่สมบูรณ์ สามารถเรียนรู้ คิด ตัดสินใจ มีความชอบหรือไม่ชอบสิ่งต่าง ๆ ได้ เป็นสิ่งที่ทำให้บุคคลหนึ่งแตกต่างไปจากอีกบุคคลหนึ่ง (วิไลวรรณ ชนิษฐานันท์, 2529: 9)

ในกลุ่มชาติพันธุ์ไท ความเชื่อเรื่องขวัญอาจนับว่าเป็นความเชื่อที่เก่าแก่ที่สุดอย่างหนึ่ง เพราะคำว่า “ขวัญ” จัดเป็นคำโบราณในตระกูลภาษาไทย และมีใช้อยู่ในภาษาตระกูลไททั้งในและนอกประเทศ คนในประเทศจีน อินเดีย พม่า ลาว ล้วนแต่มีคำว่า “ขวัญ” อยู่ในภาษาของตนทั้งสิ้น และพบว่าแม้ในกลุ่มชาติพันธุ์ไทหลายกลุ่มจะไม่เคยมีการติดต่อกัน แต่ยังมีภาษาพูดที่คล้ายกัน ยังคงใช้คำว่าขวัญเหมือนกัน ทั้งนี้เนื่องจาก ความเชื่อเรื่องขวัญ เป็นความเชื่อที่มีร่วมกันในสังคมของคนไทโบราณและเป็นความเชื่อที่ได้รับการสืบทอดมาจนถึงปัจจุบัน (รณี เลิศเลื่อมใส, 2544: 147) เช่น ชาวไทลื้อในเขตสิบสองปันนา ประเทศจีน ชาวไทเขินในเขตเมืองเชียงตุง รัฐฉาน ประเทศพม่า และชาวไทลาวล้านช้างในประเทศลาว มีความเชื่อเรื่องย่ำขวัญข้าว มีพิธีบูชาย่ำขวัญข้าว พิธีสู่ขวัญควาย พิธีแอกนาขวัญ ขณะที่ชาวไทดำ และไทขาว ในประเทศเวียดนาม เชื่อว่า “แกนเป็นผู้กำหนดขวัญของคน และคนมีขวัญประจำอยู่ในตัว 32 ขวัญ” (ศิราพร ณ ถกลาง, 2539: 13 - 19) ตลอดจนมีการทำขวัญควาย นั้นสะท้อนให้เห็นว่า “ควาย” เป็นสัตว์สำคัญ เพราะชาวพวนถือว่ามี “ขวัญ³⁰” หรือมีจิตวิญญาณ ดังนั้นจึงต้องมีการทำขวัญ นอกจากนี้ควายยังมีคุณค่าและราคา

ดังกล่าวในตอนต้นว่าความเชื่อเรื่องขวัญเป็นความเชื่อที่มีอยู่ในกลุ่มของชาติพันธุ์ไท ดังนั้น ชาวพวน จึงมีความเชื่อเรื่องขวัญในวิถีชีวิตมาตั้งแต่อดีต ดังปรากฏในกฎหมายล้านคำกอง ซึ่งได้กล่าวถึงเรื่องขวัญไว้ในเรื่องการพิจารณาคดีความ เช่น ไพรที่โดนขุนทุบตีควรให้ขุนผู้ทุบตีจ่ายค่าทำขวัญ

อันหนึ่ง	บ่ได้บอกเวียกแกไพรแท้	ฮามเวียก การเมือง
	ควรให้ขุนแทนแจ้งสองท่อ	เวียกมัน สันนั้น
อันหนึ่ง	ไพรมีเวียกแล้วมีผู้มาจัด	ดั่งนั้น
	อยากได้กุมเอาเฮ็ด	เวียกเฮือน ตัวนั้น
อันหนึ่ง	ไพรหากล้ำหนีแท้ยังเล่า	โกธา
	บายค้อนไม้ตีแท้	ข่มเหง
	ควรให้ขุนผู้นั้น(72)ปูนแปง	ขวัญไพร
	ตามฮีตตั้งแปงไว้	แต่หลัง
	(กฎหมายล้านคำกอง, ไบลานที่ 72/1 - 72)	

³⁰ ตำนานสร้างโลกเป็นหลักฐานและข้อมูลอันหนึ่งที่สะท้อนความเก่าแก่ทางวัฒนธรรมของชนชาติไทที่มีระบบความคิด ความเชื่อเกี่ยวกับโลก และมนุษย์ที่มีมาก่อนการรับนับถือพุทธศาสนา การผสมผสานระหว่างผี พุทธ พราหมณ์ ในขณะที่เป็นสังคมที่นับถือพุทธศาสนา แต่ก็ยังคงมีความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับการสู่ขวัญ การเรียกขวัญ การทำขวัญ พิธีกรรมเกี่ยวกับผีปู่ตา พิธีกรรมเกี่ยวกับผีปู่ย่า

ตัวอย่างอื่น ๆ ของการทำขวัญคนที่พบในกฎหมาย เช่น
อันหนึ่งหมาดุร้ายหลบอยู่ระหว่างทางเข้าทำร้ายคนผ่านทาง คนฆ่า
หมาตายไม่ถือว่าเป็นโทษ รู้ว่าหมาดุร้ายแต่ไม่รักษาไว้ให้ตีกัดคนตายให้ชดใช้ทดแทน 5 เท้า ถ้ากัดคน
ไม่ตายแต่พิการฉนั้น ควรให้ชดใช้ทดแทนค่าครึ่งหัวคน มีเกล้าและหมูสู่ขวัญ จึงชอบแท้คลองตั้งมา

อันหนึ่ง	หมาหากฮ้ายลื้ออยู่	กลางทาง
	เห็นคนมาขบคาบตั้ง	กระทำฮ้าย
	คนใดฆ่าหมาตาย	มรณาศ
	ก็บ่เป็นโทษแท้หมาฮ้ายจึง	กระทำ
	รู้ว่าหมาหากฮ้ายท่านบ่	ฮักชาติ
	(82)ยังเล่าชนคนตายให้มัน	แทนห้า
	ขบบ่ตายนั้นพอเสียดองคะ	สันนั้น
	ควรให้ใช้คนนั้นกอง	ค่าหัว
	มีทั้งเกล้าทั้งหมูไปสู่	ขวัญนั้น
	จึงชอบแท้	คลองตั้ง แต่งมา
	(กฎหมายล้านคำกอง, ไບลานที่ 82/1 - 82)	

เมื่อวัวควายมาชนคน เจ้าของควายต้องทำขวัญให้คนที่โดนวัวควายชน สะท่อนภาพ
วัฒนธรรมเรื่องการสู่ขวัญในคนที่โดนสัตว์ทำร้ายจนได้รับความบาดเจ็บทางร่างกายและจิตใจ ดัง
ตัวอย่างข้อความว่า

บัดนี้	จักกล่าวด้านสัตว์สิงห์วัวควาย	ก่อนแล้ว
	ขาหากชนกันตายแต่ดิน	แกมหญ้า
	ควรให้พิจารณาแจ้งตัวเป็น	เอาค่า
	ฝากองไหมสองเบื่องเก็ง	เสมอ
	รู้ว่าฮ้ายมันบ่ขายเสีย	ดังนั้น
	พลอยเล่าชนกันตาย	สองตัว สามตัว
	อย่ายอมใจไว้	ค่าตัว ตายนั้น
	มีท่อนน้อยมาก	ก็ตี
	จำให้ใช้แทนเสียด	อย่าหลอ
ผิวว่า	ชนคนแท้มรณาศ	ตายไป ดังนั้น
	จำมันแทนสองคน	ชอบคลอง ดอมแท้
	เสียดองคะแท้การเมือง	(80/1)เสียขาด
	ควรให้ใช้ผู้หนึ่งแท้ทั้งเกล้า	แลหมู แท้แล้ว

ฉิวว่า	เจ็บใหญ่แท้ให้แปงเงิน หมุพรำพร้อมทั้งเหล่า ยังเจ็บน้อยแปงเงิน หมุพรำพร้อมทั้งเหล่า ผิจิงชนทีเดียวแท้คนตาย ควรรให้ใช้ท่อหนึ่งแท้คนนั้น เสียงคคะแท้เจ็บใหญ่ ให้เอาแทนทองคำหุ้มัน	ฮ้อยหนึ่ง สู่ขวัญ เบี้ยหนึ่ง สู่ขวัญ นัยหนึ่งนั้น มรณาศ ไปนั้น ชอบคลอง ในตัว กิติ แท้นั้น
ฉิวว่า	ยังเจ็บน้อยมีเงิน เหล่าไก่พร้อมนำไหว (กฎหมายล้านคำกอง, ใบลานที่ 79 – 80/1)	ห้าบาท สู่ขวัญ

ถ้าสองฝ่ายตีกันให้พิจารณาโทษของทั้งสองฝ่าย ผู้ลงมือก่อนเลือดไม่ออก แต่คนที่ตีหลังมีเลือดถือว่าเสมอกันจะถูกปรับไหมทั้งคู่ หากแต่ตีฝ่ายเดียวให้ทำขวัญเขา มีเหล่า เงิน หมู ให้แก่เขา แม้ว่าตี 1 ที่ด้วยไม้ แต่เจ็บก็ให้ทำขวัญ มีเหล่า หมู เงินเฟื้อง ถ้าตีด้วยค้อนเลือดออกให้เงินห้าเฟื้อง หมู เหล่า สู่ขวัญ ถ้าตีถึงเจ็บป่วยนานให้ทำขวัญด้วยเหล่า ควาย เงินหนึ่งร้อย แต่ถ้าตีถึงตายให้ชดใช้คนห้าคน เงินสามร้อย หากไม่ยอมชดใช้ให้ประหารชีวิต เป็นต้น สะท้อนภาพวัฒนธรรมเรื่องการทำขวัญให้กับคนชาวพวน ในกรณีที่มีการกระทำร้ายทุบตีจนคนโดนตีเสียชีวิต จึงต้องมีการทำขวัญและสะท้อนระดับของการทำขวัญคน ดังตัวอย่างข้อความว่า

อันหนึ่ง	สองหากผิดแผกถ้อยพอยเล่า ควรรที่พิจารณาคู่โทษ (100)ผู้ลงมือก่อนนั้น มันผู้ตีภายหลังคนเลือดมี สองขานนั้นเป็นคลอง ควรรที่ให้กล่าวต๋านไหมซ้ำ ครั้นว่าตีมือเดียวแท้พอยเล่า แปงขวัญมีเงินบักเหล่าหมู	ตีกัน ดั่งนั้น ชาสองเบื่อง เลือดบ มีตัก จริงแท้ เสมอภาค กันแล้ว แก่มัน เลยเจ็บ ดั่งนั้น นำให้
ฉิวว่า	ตีหลายกายเข็ดแท้ให้ทีดู จักเว้าพิสังแลบาทแล พร้อมหมูเหล่า	ตามบาด นั้นแล้ว เงินบัก สู่ขวัญ
ฉิวว่า	ตีด้วยบาดค้อนบาดหนึ่ง ควรรแปงขวัญเหล่าหมู	พอเจ็บ กิติ เงินเฟื้อง

	นับขาดค้อนตามแต่	ตีไป
	ครั้นว่ายังตีหลายก็เล่าที่	ตามนั้น
ฉิวว่า	ตีด้วยค้อนเลยเถิด	เลือดออก ก็ดี
	ให้มีเงินห้าเฟื้องหมูเหล่า	สู้ขวัญ ชอบแล้ว
ฉิวว่า	เจ็บป่วยแท้พอยเล่า	จักคน ดั่งนั้น
	(101/1)ควรแปลงขวัญเหล่าควาย	เงินฮ้อย
ฉิวว่า	ตีตายแท้ตามคลอง	เป็นโทษ
	ควรที่จำให้ใช้ถึงห้า	ค่าคน
	มีสามฮ้อยตามคลอง	อันกล่าว มานี้
	มันหากบไซแท้ควรให้	ฆ่าเสีย บดิ่งนั้น

(กฎหมายล้านคำกอง, ไบลานที่ 100 – 101/1)

นอกจากขวัญในคนแล้ว ในกฎหมายล้านคำกองได้กล่าวถึงการทำขวัญนา การทำขวัญข้าวไว้ด้วย เช่น หากควายกินข้าวและถ่ายใส่เนา ให้เจ้าของควายทำขวัญนาด้วยไก่ เหล้า ถ้าในกรณีที่ควายเกลือกนาให้เจ้าของควายชดใช้ด้วยเงินสองซีกพร้อมข้าวและไก่ (ทำขวัญนา) หากควายชนกองข้าวให้เจ้าของควายชดใช้ด้วยไก่ และเหล่า (ทำขวัญข้าว) พร้อมเงินสองซีก สะท้อนภาพการทำขวัญข้าว ให้ข้าวมีผลผลิตดี ดังตัวอย่างข้อความว่า

อันหนึ่ง	ควายกินแฮกนั้นทั้งมัน	ซีใส่ ก็ดี
	ให้กระทำขวัญนาไก่แดง	ทั้งเหล่า
ครั้นว่า	ควายหากเกลือกนาแท้ให้มีเงิน	สองซีก
	ข้าวไก่พร้อมมีแท้	จึงควร
ฉิวว่า	ควายหากชนกองข้าวแท้ให้	พิจารณา สันเก่า
	ให้แต่งชอบชูเบื่อง	คลองตั้ง แต่หลัง
	ควายชนกองข้าวหากท้าวแท้	มีเงิน สองซีก
	เหล่าไก่พร้อมนำให้แต่งแปลง	ข้าวนั้น
	จงให้เถิงพร้อมที่	ดูตก แต่งเสีย
	มากน้อยท่อใดนั้น	ให้แทน

(กฎหมายล้านคำกอง, ไบลานที่ 76/1)

จากความเชื่อเรื่องขวัญจะเห็นว่าชาวพวนมีความเชื่อว่าขวัญมีอยู่ในคน ข้าวและที่นาในข้าวมีพระแม่โพสพ ในที่นามีพระแม่ธรณีหรือตาแฮก ดังนั้นมนุษย์จะต้องให้ความเคารพขวัญที่สิ่งสถิตอยู่ในนาที่มีบุญคุณต่อมนุษย์

5.4.2 ประเพณีการสักการะหลักเมือง

หลักคำหรือเสาหลักเมือง หมายถึง เสาที่สร้างขึ้นเป็นสัญลักษณ์ของเมือง มักทำด้วยไม้ชัยพฤกษ์ เสาหลักเมืองถือเป็นใจของเมือง เป็นที่สถิตของเทพดาผู้ปกปักรักษาบ้านเมือง มีธรรมเนียมว่าก่อนที่จะสร้างเมืองจะต้องทำพิธียกเสาหลักเมืองในที่ที่เป็นชัยภูมิสำคัญ เพื่อให้เป็นสิริมงคลแก่บ้านเมืองที่จะสร้างขึ้น

ความเชื่อเรื่องหลักเมืองมีความคล้ายคลึงกับหลักบ้าน หลักธรรม ซึ่งสร้างขึ้นเพื่อเป็นสัญลักษณ์อันเชื่อกันว่าเป็นที่สถิตของผู้มีอำนาจเหนือธรรมชาติเพื่อช่วยปกป้องคุ้มครองคนในบ้านเมือง ดังนั้นหลักเมืองจึงเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ซึ่งคนในเมืองหรือคนต่างเมืองที่เข้ามาในพื้นที่จะต้องให้ความเคารพสักการะ (วิมล คำดี, 2542: 142 - 143)

ในกฎหมายล้านคำกองได้กล่าวถึงกฎหมาย ซึ่งเกี่ยวกับหลักคำว่า “เมื่อเจ้าหน้าที่เดินทางเข้าไปในบ้านเมืองใดก็ดี เมื่อไปถึงหลักคำให้ลงจากหลังม้า หลังช้างเสียก่อนแล้วเข้าไปไหว้เสาหลักคำ” ส่วนแขกต่างบ้านต่างเมืองเมื่อเดินทางมาถึงหลักคำก็ให้ลงสักการะ หากไม่ให้ความเคารพหลักคำถือว่ามีความผิด สะท้อนภาพวัฒนธรรมเรื่องการเคารพหลักเมืองที่ถือว่าเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์คู่บ้านคู่เมือง ดังตัวอย่างข้อความว่า

บัดนี้	จกกล่าวถึงขุนตรีเฝ้า	ราชา พระบาท
	อย่างกล่าวด้านหลาย	ถ้อยสิ้น
	คำคลองกล่าวไว้อย่าสิ้น	พิมพ์เมือง
	จกไปทางใดก็อย่ากาย	คลองแท้
แม่นยำ	ชี้ข้างม้าไปเข้าบ้านเมืองที่	ทางใด ก็ดี
	ค้นไปถึงหลักคำให้ลง	เสียแท้
อันหนึ่ง	แขกต่างท้าวเมืองอื่น	ไปมา ก็ดี
	ถึงหลักคำก็ให้ลง	ดังนั้น
	หากไม่โดยคลองแท้ด้นกลาย	เป็นโทษ
	ผิดอาชญาเจ้าบุญกว้าง	ที่ซึ่ง
อันหนึ่ง	ให้อุดตั้งขันตี	เย็นยาก
	คิดชูชันต่างเจ้า	แต่งแปง
อันใด	พระบาทเจ้ามีใจ	จงฮ่อ
	ให้รับได้โดยแท้	เที่ยง(56)พลัน

(กฎหมายล้านคำกอง, ไບลานที่ 56/1 – 56)

5.4.3 การขอขมากรรม

การขอขมากรรมหรือการขอโทษกรรม หมายถึง การขอให้ให้อภัย หรือการขอให้หยุดการจองเวรซึ่งกันและกัน มีพื้นฐานมาจากความเชื่อตามหลักธรรมคำสอนในพระพุทธศาสนา ที่แสดงให้เห็นถึงบาป คุณ โทษ นรก สวรรค์ การเวียนว่ายตายเกิด ซึ่งการขอโทษกรรมจะมีผลก็ต่อเมื่อเจ้ากรรมนายเวรยินยอมให้แล้วเท่านั้น

ในกฎหมายล้านคำกองได้สะท้อนความเชื่อเรื่องขอขมากรรมในเนื้อหาที่กล่าวถึงการปรับไหม หรือกฎหมายที่ว่าด้วยการพิจารณาคดีความ จะเห็นว่านอกจากการชดใช้ด้วยเงินหรือสิ่งของแล้วยังมีมอบขันสมมา (ขันขมา) หมายถึงมีขันที่ประกอบด้วยดอกไม้ เทียนห้าคู่หรือเรียกว่าขันห้า มามอบให้แก่เจ้าของผู้เดือดร้อน เพื่อเป็นการขอโทษกรรม หรือให้อภัย เพื่อลดความโกรธแค้น หรือให้เลิกจองเวรซึ่งกันและกัน ยกตัวอย่างเช่น

ในคดีการยืมหนังสือแล้วไม่ยอมคืนหนังสือ ต่อมาเมื่อเจ้าของหนังสือได้ตามมาทวงกลับบอกว่าตนได้ส่งแล้ว ในกรณีนี้หากจับได้ให้ชดใช้เท่ากับค่าหนังสือและปรับห้าบาท พร้อมทั้งมีขันสมมา มีดอกไม้รูปเทียนจำนวนห้าคู่ หากไม่ทำเช่นนี้ คนลักหนังสือจะต้องทนกรวยาวนานถึงหมื่นปี ซึ่งเป็นโทษที่หนักมาก สะท้อนว่าหนังสือเป็นสิ่งมีคุณค่าในสังคมชาวพวน เป็นสิ่งที่ให้ความรู้ควรแก่การเคารพบูชา เป็นเสมือนครูที่ให้ความรู้ผ่านตัวหนังสือ จึงต้องมีการเคารพขอขมากรรมในการกระทำความผิดเกี่ยวกับหนังสือ ดังตัวอย่างข้อความว่า

ในผู้ยืมหนังสือทานแท้	ให้คืนเทียว อย่านาน
มันหากยังอำเอา	โทษมี ภายหน้า
นานคืนแท้เจ้าของมา	ถามฮอด
พลอยเลามีคำอำว่าคืน	จริงแท้
เจ้าของได้ไต่ถ้อยเมื่อฮอด	เอือนมัน
ก็จึงเห็นหนังสือเมื่อลุน	ภายหน้า
ควรที่ตัดใส่แท้ท้อค่าหนังสือ	ชอบแล้ว
ก็จริงแม่นฮืดแท้	คลองตั้ง แต่หลัง
ขันสมมาพร้อมมีเงิน	ห้าบาท
สมมานั้นที่เทียน	ห้าคู่
ดอกไม้พร้อมสนนั้น	จึงควร
ผู้ใดใจโลภเลี้ยวลักเอาหนังสือท่าน	สนนั้น
ก็จักได้ไปอยู่พื้นในหม้อ	(70)หมื่นปี
ใจหากยังประสงค์แท้ทาลาน	มากาย เอาเนื้อ
ครั้นว่าเขียนขีดแล้ว	นำไป เทียวคืน

	คนใดมีหนังสือแล้ว	ลักเอา ของท่าน
	ควรที่ตัดชันใหม่ใส่มัน	พออ้อย
ฉิวว่า	มันหากไ้ลักเอา	ของท่าน สันนั้น
	ฉีกใส่โทษแท้มัน	ไ้ไป มีทรัพย์
	อย่าได้ใส่โทษฆ่าภายนอก	อาณา
	ก็ให้นำมาถวายบาท	ค่าเป็น
	เจ้าพระหากมีอาชญาแล้วตัดสิ่ง	สันใด ก็ดี
	ฉิวว่ามีกุนาอย่าเสียก็	กลางแล้ว
	(กฎหมายล้านคำกอง, ใบลานที่ 70/1 – 70)	

5.4.4 ภาพสะท้อนด้านความเชื่อเรื่องศาสนาพุทธ

ศาสนา หมายถึง ความเชื่อและการปฏิบัติต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับอำนาจเหนือธรรมชาติ อำนาจเหนือธรรมชาติหรือไสยศาสตร์หมายถึง อำนาจที่อยู่เหนือการควบคุมของมนุษย์ ทุกสังคมจะมีระบบความเชื่อและการปฏิบัติ ที่มีจุดศูนย์กลางอยู่ที่ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์และอำนาจเหนือธรรมชาติดังกล่าว (งามพิศ สัตย์สงวน, 2543: 206)

ความเชื่อคือการยอมรับอันเกิดอยู่ภายในจิตสำนึกของมนุษย์ต่อพลังอำนาจเหนือธรรมชาติที่เป็นผลดีหรือผลร้ายต่อมนุษย์นั้น ๆ หรือสังคมมนุษย์นั้น ๆ แม้ว่าพลังอำนาจเหนือธรรมชาติเหล่านั้น จะไม่สามารถที่จะพิสูจน์ได้ว่าเป็นความจริง แต่มนุษย์ในสังคมหนึ่งยอมรับ และให้ความเคารพ เกรงกลัว ความเชื่อมีขอบเขตกว้างขวางมาก ไม่เพียงแต่จะหมายถึงความเชื่อ ในดวงวิญญาณทั้งหลาย (belief in spiritual beings) ภูตผี คาถาอาคม โขคลาง ไสยเวท ต่าง ๆ ยังรวมถึงปรากฏการณ์ธรรมชาติที่มนุษย์ยอมรับนับถือ เช่น ต้นไม้ (ต้นโพธิ์ ต้นไทร) ป่าเขา เป็นต้น (วัช ภูณ โฉนท, 2528: 350) ในกฎหมายล้านคำกองสะท้อนภาพศาสนาพุทธ ดังนี้

ความเชื่อเรื่องบาปบุญนรกสวรรค์ เป็นความเชื่อทางพุทธศาสนาโดยเชื่อว่าคนเราเมื่อตายไปแล้ว หากทำความดีจะไปเกิดในภพภูมิที่ดีหรือที่เรียกว่าสวรรค์ หากทำความชั่วจะได้รับผลกรรมในอบายภูมิหรือนรก ซึ่งในกฎหมายล้านคำกองได้นำความเชื่อ นรก สวรรค์ มาใช้เป็นหลักคำสอนแก่นางสนม ขุน เสนา อำมาตย์ ไพร่ ไท ข่า และทาส เปรียบเสมือนเป็นโทษทางใจให้ผู้คนเกิดความกลัวเกรง ไม่ประพฤติปฏิบัติสิ่งที่ไม่ดี ดังตัวอย่างคำสอนว่า ถ้าหญิงสาว (นางสนม) ไม่เชื่อคำสั่งสอนของเจ้าล้านคำกองก็จะเป็นบาปเวรในภายหน้า และความเชื่อเรื่องบาปบุญจากการมีคู่ สะท้อนภาพความเชื่อทางศาสนาพุทธในเรื่องของการกระทำผิดศีล ข้อ 3 การประพฤติผิดในกาม จะเป็นบาปเป็นเวรในคำสอนทางพุทธศาสนา ดังตัวอย่างข้อความว่า

บัดนี้	พระบาทเจ้าสอนสั่ง	นางหญิง ก่อนแล้ว
	อย่าได้ลวนคำสอน	บาปเวร เมื่อหน้า

อันหนึ่ง	อย่าได้เอากันเล่นการหญิง อย่าโลกเลี้ยวล่วงซู้ อันอย่ายั่วให้ผิวเมีย (53/1)ราชาพระฆ่าตาย	สาวบ่าว นั้นเนอ จากผิว เพื่อนहां กันเนอ มรเมี้ยน
อันหนึ่ง	หญิงใดจักเข้าเว้าสนมหนุ่ม ให้มีคำถองเถิง อย่าท้อสองคนเว้า กระทำเยื้องนั้น	ป่วนาง กิติ คอบเคย ภายท้าย จากัน ซับซิม คลองนี้ ปติ
อันหนึ่ง	อย่าให้ทำสหายแท้ โทษแล่นต้องนำให้ (กฎหมายล้านคำกอง, ไบลานที่ 52 - 53/1)	สนมนาง ภูวนาถ ถักตน

กฎหมายล้านคำกองมีการสอนให้ไม่เอาสิ่งของในเขตวัดเพราะจะเป็นบาป ดังตัวอย่าง

ข้อความว่า

อันหนึ่ง	ของหากไปตกเปื้องในเขต อย่าได้ลื้อนบายเอา ควรรที่มีคำไหว้สังโค อนุญาตแล้ววางให้ก็ (กฎหมายล้านคำกอง, ไบลานที่ 52)	สังโค กิติ บาบบัง เวรต้อง เจ้าเขต จึงเอา ซอบตาย
----------	--	--

กฎหมายล้านคำกองมีการสอนให้เชื่อฟังคำสอนของคนสอนของคนแก่ ไม่ลืมนบุญคุณ เพราะถ้าลืมนจะเป็นบาปกรรม ดังตัวอย่างข้อความว่า

อันหนึ่ง	ให้ยำแยงเจ้าลุงอาว บุญชูชักก็จึงถอง	ฝูงแก่ นั้นเนอ เถิงเถ้า
อันหนึ่ง	ให้ยำแยงเถ้า บุญช้อยคำเมื่อหน้าหาก	นำคำ สอนสั่ง จักขวาง
อันหนึ่ง	อย่าได้ลืมนคุณผู้กระทำคุณ มันจักเป็นบาปร้ายภายหน้ามอด ชีวา (กฎหมายล้านคำกอง, ไบลานที่ 57)	แต่ก่อน นั้นเนอ

กฎหมายล้านคำกองสอนว่า ผู้ทำความดีเมื่อเสียชีวิตไปก็จะได้ไปเกิดบนสวรรค์ เสวยทิพย์สุขในวิมานที่ทำจากทองคำ สะท้อนคติความเชื่อเกี่ยวกับสวรรค์ ดังตัวอย่างข้อความว่า

อันหนึ่ง	ใฝผู้ตรองตัดตั้งโดยคลอง บ่เบี่ยงเบี่ยงใดแท้	อันกล่าว มานั้น ดั่งยอย
----------	--	----------------------------

ก็จักเป็นที่อ้างเทพแห่ง	อินทร์พรหม
ในโลกากล่าวคุณ	ยอเยื้อง
ยามเมื่อจตุมาয়งันต์	มรณาศ ไปนั้น
ก็จักเมื่อเกิดห้องเมืองฟ้า	สู่สวรรค์
สนุกยิ่งล้นผาสารท	วิมานคำ

(กฎหมายล้านคำกอง, ใบลานที่ 111)

ความเจริญรุ่งเรือง จำนวนประชากรที่มีมากขึ้นในอาณาจักรพวนในสมัยการปกครองของเจ้าล้านคำกอง ทำให้พระองค์จึงต้องทรงจัดให้มีการชำระพระธรรมศาสตร์ขุนบรมขึ้นใหม่เป็น “กฎหมายล้านคำกอง” เพื่อให้การปกครองในอาณาจักรพวนมีประสิทธิภาพ ทันสมัยเหมาะสมกับสภาพ สังคม เศรษฐกิจ วัฒนธรรมในอาณาจักรพวน

กฎหมายล้านคำกองสะท้อนสิ่งที่เกิดขึ้นในอาณาจักรพวน ปรากฏภาพสะท้อนด้านการปกครองในระบอบกษัตริย์ที่มีอำนาจในการปกครองสูงสุดในอาณาจักรพวน เจ้าล้านคำกองทรงให้กลุ่มเจ้าหน้าที่ดูแลกลุ่มไพร่ ไท และกลุ่มช้อย ข้ำ ทาส ภาพสะท้อนในด้านสังคมที่ปรากฏในกฎหมายล้านคำกอง ปรากฏการแบ่งชนชั้นของคนในอาณาจักรพวนเป็น กลุ่มผู้ปกครอง คือ ชนชั้นเชื้อพระวงศ์และชนชั้นเจ้าหน้าที่ กับกลุ่มผู้อยู่ภายใต้การปกครอง คือ ชนชั้นไพร่ ไท และชนชั้นช้อย ข้ำ ทาส สังคมในอาณาจักรเป็นลักษณะสังคมที่ผู้ปกครองมีความเมตตาผู้อยู่ภายใต้การปกครอง ไม่เอารัดเอาเปรียบผู้อยู่ภายใต้การปกครอง ภาพสะท้อนทางด้านเศรษฐกิจในอาณาจักรพวนที่มีการเพาะปลูกข้าว ซึ่งเป็นผลผลิตสำคัญในอาณาจักรพวน และมีการค้าขายสินค้าในอาณาจักร ภาพสะท้อนทางด้านวัฒนธรรมและประเพณีภายในอาณาจักรพวนและภาพสะท้อนเกี่ยวกับวัฒนธรรมทางพุทธศาสนา ภาพสะท้อนทั้ง 4 ด้าน เป็นสิ่งที่สะท้อนภาพความเจริญรุ่งเรืองของอาณาจักรพวนภายใต้การปกครองระบอบกษัตริย์ที่ทรงพระนามว่า “เจ้าล้านคำกอง” พระองค์ทรงคลองธรรมและตรากฎหมายขึ้นใช้ในอาณาจักรพวนเพื่อประโยชน์สุขของพสกนิกร

บทที่ 6

บทสรุปและข้อเสนอแนะ

การศึกษาภาษาและภาพสะท้อนในกฎหมายล้านคำกอง ซึ่งเป็นเนื้อหาส่วนที่ 2 ในเอกสารโบราณเรื่องขุนบุรม เลขที่ 60 เก็บรักษาและให้บริการที่กลุ่มหนังสือตัวเขียนและจารึก สำนักหอสมุดแห่งชาติ กรุงเทพมหานคร มีลักษณะเป็นใบลาน จารด้วยอักษรไทยน้อย โดยใน 1 หน้าลาน มี 4 บรรทัด ประกอบด้วยคำประพันธ์แบบโคลงสาร

การศึกษานี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ที่นำความรู้ด้านอักษรวิทยาและภาษาพวนมาใช้ในการปริวรรตเอกสารตัวเขียนจากอักษรไทยน้อยเป็นอักษรไทย และถอดความเป็นภาษาไทยปัจจุบัน (ดังปรากฏในภาคผนวก) ผลการวิจัยสรุปได้ดังนี้

6.1 ภาษาที่ปรากฏในกฎหมายล้านคำกอง

การศึกษาภาษาในกฎหมาย แบ่งเป็น การใช้คำศัพท์เฉพาะทางกฎหมาย การใช้กลวิธีทางวรรณศิลป์ กลวิธีการขยายข้อความ

การใช้คำศัพท์เฉพาะทางกฎหมาย

คำเรียกกษัตริย์

กฎหมายล้านคำกองมีลักษณะการสร้างคำที่กล่าวถึง คำเรียกกษัตริย์ หมายถึง พระเจ้าแผ่นดิน ในกรณีที่กฎหมายกล่าวถึงเป็นคำเรียกกษัตริย์ ผู้วิจัยพบการใช้คำเรียกกษัตริย์ในกฎหมายใช้ในการกล่าวถึง “เจ้าล้านคำกอง

1) การสร้างคำแบบเป็นคำประสม มีคำว่า เจ้า + ส่วนขยาย “เจ้า” เป็นคำหลัก และส่วนขยาย ตัวอย่างเช่น เจ้าจอมหัวภูวนาถ, เจ้าภูวนาถจอมหัว

2) การสร้างคำแบบเป็นคำประสม มีคำว่า พระ + ส่วนขยาย “พระ” เป็นคำหลัก และส่วนขยาย ตัวอย่างเช่น พระบาท, พระบาทเจ้า, พระบาทจอมหัว การกล่าวถึง พระบาท คือ ลักษณะของการใช้คำที่มีการกล่าวถึงการรับใช้เจ้าล้านคำกองอย่างใกล้ชิด

การสร้างคำแบบเป็นคำประสม มีคำว่า ราชา + ภูวนาถ “ราชา” เป็นคำหลัก และส่วนขยาย ตัวอย่างเช่น ราชาภูวนาถ

คำเรียกเจ้าหน้าที่

กฎหมายล้านคำกองมีลักษณะการสร้างคำที่กล่าวถึง เจ้าหน้าที่ หลายตำแหน่ง เจ้าหน้าที่ หมายถึง ผู้ซึ่งมีอำนาจหน้าที่ปฏิบัติงานให้แก่ วังหรือหน่วยงานของรัฐ คำเรียกเจ้าหน้าที่ที่พบมากที่สุดคือ “ขุน” ซึ่งมีส่วนขยายเพื่อบอกตำแหน่งหน้าที่ในการปฏิบัติงานที่ระบุตำแหน่งงานอย่างชัดเจน ดังนี้

1) คำว่า ขุน + คำขยาย เช่น คำว่า ขุนกวาน, ขุนบ้าน, ขุนหอ, ขุนด่าน, ขุนแคว้น, ขุนคุ้ม ปักตุหารทั้งสี่, ขุนหมื่น, ขุนใหญ่, ขุนตั้งแต่งคร้ว

2) คำเรียกเจ้าหน้าที่คำอื่น ๆ เช่น กวาน, จำบ้าน, นายพันหลวง, หมื่น, ราชทูต, มุนตรี, แสง, แสน, เสนา, นางเสนา, พระยา

คำเรียกคนทั่วไป

คำในกลุ่มนี้เป็นรวมคนในชนชั้นไพร่ไท ชนชั้นช้อยข้า ทาส หมายถึง ชาวเมือง พลเมือง สามัญ บทบาทของไพร่ คือ ทำงานสาธารณะตามที่ขุนสั่ง บทบาทของไท คือ พลเมืองในอาณาจักร พวคนที่สามารถประกอบอาชีพได้อย่างอิสระ บทบาทของข้า คือ ข้าราชการของเจ้านาย บทบาทของทาส คือ ข้าราชการของนายเงิน

ในกฎหมายล้านคำกอง คนทั่วไปอาจมีบทบาทต่าง ๆ กัน เช่น เป็นผู้กระทำความผิด ผู้ถูกระทำ พยานในเหตุการณ์ต่าง ๆ ผู้ร่วมทำสัญญา หรือเป็นผู้พิจารณาความเสียหายในทรัพย์สิน ขึ้นอยู่กับบริบทในกฎหมาย การสร้างคำเรียกคนทั่วไปโดยการใช้คำหลักประกอบคำขยาย ใช้คำหลักว่า เจ้า คน ผู้ ดังนี้

1) คำหลัก “เจ้า” พบมากที่สุด โดยมีคำนามขยาย เช่น เจ้ากล้า เจ้านา เจ้าของ เจ้าข้า เจ้าคน เจ้าบ้าน เจ้าเรือน เจ้าหาบ เจ้าเหมือง เจ้าควาย เจ้าฝ่าย เจ้าม้า

2) คำหลัก “คน” มีคำขยายเป็นคำนามและคำกริยา เช่น คนทุกข์ คนมาช้อย คนสู้ คนเห็น

3) คำหลัก “ผู้” มีคำหลักเป็นคำว่า ผู้ มีคำขยายเป็นคำกริยา เช่น ผู้ลัก

4) นอกจากนี้ยังมีคำเรียกคนทั่วไปอื่น ๆ ดังนี้ แยก โจร ผูงเฒ่า เฒ่าแก่ แถ่แก่ สักชี

คำศัพท์ที่ใช้เรียกการกระทำความผิด มีดังนี้

คำว่า ลัก มีการสร้างคำ ใช้คำว่า ลัก + คำขยาย เช่น คำว่า ลักข้าวในนา ลักเอา ลักเอา ของกัน ลักเอาข้าวในเหยีย เอาของท่าน ค่า ดี ฆ่า ใส่พิษ

คำศัพท์ที่ใช้เกี่ยวข้องกับบทลงโทษ

การลงโทษมีทั้งการกระทำ การปรับเป็นเงิน การปรับเป็นสิ่งของ ในกฎหมายล้านคำกอง ปรากฏคำศัพท์ที่เกี่ยวกับบทลงโทษ ดังนี้

1) การสร้างคำเกี่ยวกับบทลงโทษโดยใช้คำกริยา เช่น คำว่า ตี ถอดนา ฆ่า

2) การลงโทษที่ใช้มากที่สุด คือ การปรับตามขั้นต่าง ๆ มีการสร้างคำ ใช้คำว่า ช้น + คำขยาย เช่น คำว่า ช้นไหม ช้นสมมา ช้นลัก ช้นแปลง ช้นบั๊ก ช้นค่าคอ

4) การสร้างคำแสดง การลงโทษโดยการปรับเป็นสิ่งของ เช่น หมายกหัวเกลือก้อน เฝ็ง เครื่องแข็ง

5) คำศัพท์เกี่ยวกับการลงโทษในการปรับอื่น ๆ เช่น กูดเปื่อย เสียค่า ค่าขาด คาคดสิน

แปงย่าวที่เฮือน พันไหม

การใช้คำศัพท์ด้านการปกครอง

การใช้คำศัพท์ด้านการปกครองในกฎหมายล้านคำกอง มีดังเช่น “กินเมือง” แปลว่า ได้ไปปกครองดูแลบ้านเมือง “แข็งเมือง” ซึ่งเป็นคำที่ใช้สั่งสอนกลุ่มข้าราชการ เพื่อให้ขยันขันแข็งในการปฏิบัติราชการงานเมืองให้ดี ทำให้เมืองมีการปกครองด้วยความเข้มแข็ง มั่นคง แตกต่างจากความหมายของคำศัพท์ “แข็งเมือง” ในภาษาไทย ที่จะหมายถึง ไม่ยอมเป็นเมืองขึ้นอีกต่อไป และ “พิมพ์เมือง” แปลว่า แบบแผนของอาณาจักร

การใช้คำยืมภาษาบาลี สันสกฤต

การใช้คำยืมภาษาบาลี สันสกฤต แบ่งเป็น 4 กลุ่ม คือ

- 1) กลุ่มที่เกี่ยวกับคำทางศาสนา เช่น สุกติ ฉันทา ไถยา โมหา พาโล โลภ เวร สังโค บาป ปาปิง บุญ ปาณา เทพ อินทร์ พรหม โลกา คุณ อเวจี
- 2) กลุ่มคำเกี่ยวกับการลงโทษ เช่น เช่น โทสา โทษ อาชญา อาชญ์
- 3) กลุ่มคำนามที่เกี่ยวกับอาหารและละคร เช่น โภชนะ มหรสพ
- 4) กลุ่มคำนามที่เกี่ยวกับสัตว์ เช่น มหิงสา สิงห์ อัสสัม

คำยืมภาษาบาลี สันสกฤต ที่ใช้ในกฎหมายล้านคำกองส่วนใหญ่เป็นคำทางศาสนา

การใช้คำยืมภาษาเขมร

การใช้คำยืมภาษาเขมร คำใช้กับกษัตริย์ เช่นคำว่า ตรัส, ถวาย, เสวย คำภาษาเขมรทั่วไป เช่น คำว่า ความ, เลง, บรรเทา การใช้คำยืมภาษาเขมรเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับ “ลัทธิเทวราชา” เพื่อเป็นการยกฐานะของพระมหากษัตริย์ผู้สร้างกฎหมายให้เสมอด้วยเทวะ

การใช้กลวิธีทางวรรณศิลป์

กฎหมายล้านคำกองแต่งโดยใช้ฉันทลักษณ์ “แบบโคลงสาร” ด้วยเหตุนี้ผู้วิจัยจึงได้วิเคราะห์กลวิธีทางวรรณศิลป์ด้วย

คำขึ้นต้นและคำลงท้าย

ในส่วนของคำขึ้นต้นและคำลงท้าย การใช้คำขึ้นต้นในกฎหมายล้านคำกอง ผู้วิจัย พบว่า มีการใช้ “อันหนึ่ง” มากที่สุด จำนวน 203 แห่ง โดยจะใช้ในกรณีที่ขึ้นต้นเนื้อหาที่เกี่ยวกับกฎหรือข้อปฏิบัติของเจ้าหน้าที่และประชาชนชาวพวน ส่วนคำขึ้นต้นเนื้อหาที่จะใช้ในความหมายบอกเงื่อนไข จะใช้คำขึ้นต้นเนื้อหา “มิว่า” พบทั้งสิ้นจำนวน 106 แห่ง และคำขึ้นต้นเนื้อหา “บัดนี้” จะใช้กับเนื้อหาที่เป็นคำสอนของเจ้าล้านคำกอง ที่ทรงสั่งสอนกลุ่มเจ้าหน้าที่ทั้งฝ่ายในและฝ่ายหน้า (กลุ่มเจ้าหน้าที่) พบทั้งสิ้น จำนวน 35 แห่ง

การใช้คำลงท้ายในกฎหมายล้านคำกอง ผู้วิจัยพบว่ามีการใช้คำว่า “ชอบ +.....” เพื่อบ่งบอกว่าเป็นการปรับ หรือการสั่ง หรือข้อปฏิบัติที่ถูกต้องสมควร โดยพบคำว่า “ชอบคล่อง” มากที่สุดจำนวน 35 แห่ง รองลงมาคือคำว่า “ชอบแล้ว” จำนวน 16 แห่ง และ “ชอบตาย” จำนวน 2 แห่ง

ในกรณีที่กล่าวถึงข้อควรปฏิบัติที่ถูกต้องในกรณีของการปรับและการตัดสินทางกฎหมายนั้น สมควรแก่เหตุและเป็นอันสิ้นสุดคดีแล้ว พบคำลงท้ายว่า “จึงควร” จำนวน 28 แห่ง และคำว่า “ควรแล้ว” จำนวน 3 แห่ง ใช้คำลงท้ายว่า “แท้ตาย” จำนวน 5 แห่ง และ “สั้นนั้น” จำนวน 8 แห่ง

การเล่นสัมผัสอักษรและสัมผัสสระ

กฎหมายล้านคำกองมีการเล่นสัมผัสอักษรและสัมผัสสระอย่างสม่ำเสมอ (โดยเฉพาะอย่างยิ่งสัมผัสอักษร) เพื่อทำให้เกิดความไพเราะในคำประพันธ์ นอกจากนี้ยังมีส่วนช่วยให้ประชาชนสามารถจดจำเนื้อหาของกฎหมายได้ง่ายขึ้น เพราะมีเสียงสัมผัสคล้องจองที่ช่วยเสริมสร้างความจำ ทำให้ประชาชนเกิดความเข้าใจที่แจ่มแจ้ง และสามารถนำไปใช้ประพฤติปฏิบัติตนได้ถูกต้องเหมาะสม ตัวอย่างการเล่นสัมผัสอักษร เช่น “อันหนึ่งให้หมันเฝ้าพระบาทจอมหัว อย่าให้ภูมิพระต่างทันเที่ยวใช้ บัดนี้มาจักกล่าวต้านตามริตคลองผดก่อนแล้ว อย่าให้กลายคลองเมืองปดี เมื่อน้ำ คนใดมีโทษแท้ พิจารณาตรงถี่ดใส่แท้อย่าได้ฟังเพียร” (กฎหมายล้านคำกอง, ใบลานที่ 58/1) ผู้วิจัยพบว่า ในกฎหมายล้านคำกองมีการใช้เสียงสัมผัสอักษร /th-/ ในคำว่า “ทัน” กับคำว่า “เที่ยว” ในคำว่า “โทษ” กับคำว่า “แท้” การใช้เสียงสัมผัสอักษร /ph-/ ในคำว่า “ฟัง” กับคำว่า “เพียร”

คำซ้อน

คำซ้อนที่ปรากฏในกฎหมายล้านคำกอง เป็นทั้งคำซ้อนเพื่อความหมาย และคำซ้อนเพื่อเสียง เช่น สอนสั่ง คำว่า สอน หมายถึง บอกวิชาความรู้ให้ คำว่า สั่ง หมายถึง บอกไว้เพื่อให้ทำหรือให้ปฏิบัติ สอนสั่ง หมายถึง ชี้แจงให้เข้าใจและบอกให้ทำ

การใช้คำสร้อย

การใช้คำสร้อยในกฎหมายล้านคำกอง คือคำว่า “ตาย” “เนื้อ” “เลย” และ “แล” โดยคำสร้อยเป็นคำที่ใช้ลงท้ายวรรค ท้ายบาท หรือท้ายบท เพื่อให้เกิดความไพเราะ หรือเพื่อให้จำนวนคำครบตามลักษณะบังคับของฉันทลักษณ์ บางแห่งก็ใช้เป็นคำถาม (แบบที่ไม่ต้องการคำตอบ เป็นการถามเชิงวาทศิลป์) หรือใช้ย้ำความ เพื่อจะบ่งบอกเน้นย้ำว่าข้อปฏิบัติในเนื้อหาทางกฎหมายเป็นสิ่งที่น่าต้องปฏิบัติตาม

กลวิธีการขยายข้อความ แบ่งเป็น

กลวิธีการขยายข้อความด้วยการบรรยาย

กลวิธีการบรรยายในกฎหมายล้านคำกอง เป็นการให้รายละเอียดของกฎหมายนั้น โดยเรียงลำดับเหตุการณ์ รายละเอียดของเหตุการณ์แบบเป็นการอธิบาย เช่น หัวข้อเรื่อง (topic) คือ

“โจรสลักสิ่งของแล้วหนีไป” ผู้วิจัยพบว่า ในกฎหมายล้านคำกองมีการใช้กลวิธีการขยายข้อความดังกล่าวด้วยการบรรยายใน 6 ประเด็น คือ 1) เมื่อมีคนลักสิ่งของ เจ้าของพบว่าสิ่งของหายไป 2) ก็ให้ป่าวประกาศตามหาโจรและสิ่งของที่หายไปนั้น 3) ให้ไล่ติดตามโจรว่าไปซ่อนสิ่งของไว้ในที่ใด 4) ถ้าเจอสิ่งของที่โจรลักไป โดยโจรนำมาวางคืนไว้ให้ 5) ก็ให้นำเอาสิ่งของนั้นคืนกลับให้เจ้าของดั้งเดิม 6) ให้เจ้าหน้าที่ ตำแหน่งเสนาเทียบดูรอยโจรที่ลักของไปเพื่อติดตามจับโจรต่อไป 7) เพื่อให้หมดข้อสงสัยในชาวบ้านใกล้เคียง และข้อเท็จจริงทุกอย่างกระจ่างชัด

กลวิธีการขยายข้อความด้วยการสั่งสอน

กลวิธีการสั่งสอนในกฎหมายล้านคำกอง เป็นการสั่งสอนกฎหมายของเจ้าล้านคำกอง ที่มีต่อเจ้าหน้าที่และประชาชน เช่น หัวข้อเรื่อง (topic) คือ “เจ้าล้านคำกองสั่งสอนข้อควรปฏิบัติของเจ้าหน้าที่ กลุ่มผู้แต่งเครื่องเสวย ผู้วิจัยพบว่า มีการใช้กลวิธีการขยายข้อความดังกล่าวด้วยการสั่งสอนใน 1 ประเด็น คือ กลุ่มผู้แต่งเครื่องเสวยควรพิจารณาดูให้ถี่ถ้วนอย่าให้มีมด แมลงตัวน้อย หยักไย หรือเส้นผมที่อาจจะตกใส่ลงไปในภาชนะอาหาร ขอให้ตรวจตราดูให้ถี่ถ้วนก่อนที่จะยกนำไปถวายเจ้าล้านคำกอง

กลวิธีการขยายข้อความด้วยการยกตัวอย่าง

กลวิธีการยกตัวอย่างในกฎหมายล้านคำกอง เป็นการยกตัวอย่างเพื่ออธิบายให้ชัดเจนว่ามีการจัดกลุ่มตัวอย่างออกเป็นกี่ประเภท กี่แบบ เช่น มีการใช้กลวิธีการขยายข้อความดังกล่าวด้วยการยกตัวอย่างการจ่ายเป็นชั้นค่าคอก เจ้าหน้าที่ ตำแหน่ง อำมาตย์ ราชตระกูล ต้องจ่ายชั้นค่าคอก 1,000 บาท ก) ในกรณีที่จะจ่ายชั้นค่าคอกเป็นชั้นใหม่ให้ลดลงครึ่งหนึ่งเป็น 500 บาท ข) ถ้าจะจ่ายชั้นค่าคอกเป็นชั้นแปลงครึ่งชั้นใหม่เป็น 200 บาท ค) ถ้าจะจ่ายชั้นค่าคอกเป็นชั้นสมมาแบ่งครึ่งชั้นแปลง

เจ้าหน้าที่ ตำแหน่ง อำมาตย์ ราชตระกูล ต้องจ่ายชั้นค่าคอก 1,000 บาท คำว่า ชั้นค่าคอก คือ การปรับชดใช้ด้วยทรัพย์สินแทนการตัดคอประหารชีวิต ปรับตามศักดินาของเจ้าหน้าที่ เป็นค่าปรับที่จะใช้ปรับได้ในส่วนของเจ้าหน้าที่เท่านั้น

เจ้าหน้าที่ ตำแหน่ง อำมาตย์ ราชตระกูล กรณีที่จะจ่ายชั้นค่าคอกเป็นชั้นใหม่ให้ลดลงครึ่งหนึ่งเป็น 500 บาท คำว่า ชั้นใหม่ คือ การปรับเพื่อชดใช้หรือทดแทนความเสียหายที่เกิดขึ้นทั้งแก่ชื่อเสียงร่างกาย และทรัพย์สิน

เจ้าหน้าที่ ตำแหน่ง อำมาตย์ ราชตระกูล ถ้าจะจ่ายชั้นค่าคอกเป็นชั้นแปลงครึ่งชั้นใหม่เป็น 200 บาท คำว่า ชั้นแปลง คือ การปรับที่สามารถปรับแบบเป็นเงินก็ได้ ปรับเป็นการทำงานก็ได้

เจ้าหน้าที่ ตำแหน่ง อำมาตย์ ราชตระกูล ถ้าจะจ่ายชั้นค่าคอกเป็นชั้นสมมาแบ่งครึ่งชั้นแปลง คำว่า ชั้นสมมา คือ ปรับใส่หรือปรับให้สิ่งของหรือเงินสมนาคุณ

กลวิธีการขยายข้อความในเนื้อหาชั้นค่าคอของเจ้าหน้าที่ ถ้าไม่มีค่าปรับในส่วนชั้นค่าคอสามารถยกตัวอย่างการเปลี่ยนจากการจ่ายชั้นค่าคอ เป็นการจ่ายเป็นชั้นใหม่ จ่ายเป็นชั้นสมมา และชั้นแปลงตามจำนวนที่ได้ระบุไว้ตามลำดับยศตำแหน่งของเจ้าหน้าที่แทนชั้นค่าคอ

กลวิธีการขยายข้อความด้วยการเปรียบเทียบ

กลวิธีการเปรียบเทียบในกฎหมายล้านคำกอง เป็นการเปรียบเทียบสิ่งหนึ่งว่ามีความเหมือนกับอีกสิ่งหนึ่ง เช่น หัวข้อเรื่อง (topic) คือ “ให้สาวสนมทั้งทาสี ผูกหม่องนางใช้ให้มีความซื่อสัตย์กับเจ้าล้านคำกอง” ผู้วิจัยพบว่า ในกฎหมายล้านคำกองมีการใช้กลวิธีการขยายข้อความดังกล่าวด้วยการเปรียบเทียบ ใน 1 ประเด็น คือ กฎหมายล้านคำกองมีการเปรียบเทียบโดยเชื่อมโยงความคิดว่า บรรดาสาวสนมทั้งทาสี หม่องนางรับใช้ ควรมีความซื่อสัตย์กับเจ้าล้านคำกองเหมือนกับนางสีดาที่มีความซื่อสัตย์ต่อพระราม ผู้เป็นพระสวามีของนางสีดาในวรรณคดีเรื่องรามเกียรติ์

6.2 ภาพสะท้อนในกฎหมายล้านคำกอง

จากผลการศึกษาภาพสะท้อนที่ปรากฏในกฎหมายล้านคำกองจำนวน 4 ด้าน คือ ด้านการปกครอง ด้านสังคม ด้านเศรษฐกิจ และด้านวัฒนธรรม ดังนี้

ด้านการปกครอง แบ่งเป็น

1. ลักษณะการปกครอง เจ้าล้านคำกอง เป็นผู้มีอำนาจสูงสุดในการตัดสินใจตัดสินชี้ขาดคดีความที่เกินจากอำนาจของเสนาอำมาตย์ที่จะพิจารณาตัดสินได้ (โทษหนัก) สะท้อนภาพเจ้าล้านคำกองมีอำนาจในการปกครองอาณาจักรสูงสุด

2. คลองธรรมที่ใช้ในการปกครอง เจ้าล้านคำกองทรงดำรงตนอยู่ในหลักคลองธรรมที่ทรงสั่งสอน ในการปกครองไพร่ฟ้าประชาชน พระองค์ทรงตรัสสอนเจ้าหน้าที่และประชาชนชาวพวน เรื่องการให้ทาน ศีล การซื่อสัตย์ ความเสียสละ ความไม่โกรธ ความไม่เบียดเบียน ความเที่ยงธรรม

ด้านสังคม

สังคมพวนประกอบด้วย 1) ชั้นผู้ปกครอง ได้แก่ ชั้นเชื้อพระวงศ์ และชั้นเจ้าหน้าที่ และ 2) ชั้นผู้ใต้ปกครอง ได้แก่ ชั้นไพร่ ไท และชั้นช้อย ข้า ทาส นอกจากนี้ยังปรากฏชนชั้นพิเศษ คือ พระสงฆ์ ที่ทุกชนชั้นจะต้องให้ความเคารพ

สังคมพวนเป็นสังคมอุปถัมภ์ ทุกชนชั้นต่างตอบแทนซึ่งกันและกัน ซึ่งภาพสะท้อนทางการปกครองของสังคมพวน

ส่วนสถานภาพของผู้หญิงในสังคมพวน สรุปได้ว่า พวกเขาจะต้องถูกปกครองโดยบิดา มารดา สามี และพี่ชาย ดังที่ในกฎหมายได้กล่าวถึง หญิง 8 จำพวก ในกฎหมายล้านคำกองได้กล่าวถึงบทลงโทษหญิงหากได้กระทำผิด และได้กล่าวถึงการแบ่งมรดก

ด้านเศรษฐกิจ

จากภาพสะท้อนด้านเศรษฐกิจและสังคมในกฎหมายล้านคำกอง พบว่าชาวพวน มีการประกอบอาชีพการเกษตรกร ปลูกพืชโดยเฉพาะการทำนา ประกอบอาชีพค้าขาย ช่างฝีมือ ได้แก่ ช่างเหล็ก ช่างทอง และการค้าขาย การเก็บภาษีโรงเรือน และมีการใช้เงิน เช่น เบี้ย บาท ฮ้อย สะท้อนให้เห็นว่า เมืองพวนมีสภาพเศรษฐกิจที่ดี รัฐสามารถจัดเก็บรายได้จากไพร่ ชุน เสนา

ด้านวัฒนธรรม

ภาพสะท้อนด้านวัฒนธรรมที่ปรากฏในกฎหมายล้านคำกอง ได้แก่

วัฒนธรรมเรื่องขวัญ กฎหมายล้านคำกองปรากฏข้อกำหนดที่เป็นการทำขวัญให้กับคนชาวพวน เช่น เมื่อวัวควายมาชนคน เจ้าของควายต้องทำขวัญให้คนที่โดนวัวควายชน การทำขวัญนา เช่น หากควายกินข้าวและถ่ายใส่นา ให้เจ้าของควายทำขวัญนาด้วยไก่ เหล้า ถ้าในกรณีที่ควายเกือกนา ให้เจ้าของควายทำขวัญนาโดยการชดใช้ด้วยเงินสองซีกพร้อมข้าวและไก่ และการทำขวัญข้าว ในกรณี เช่น หากควายชนกองข้าวให้เจ้าของควายทำขวัญข้าวโดยการชดใช้ด้วยไก่ และเหล้า พร้อมเงินสองซีก

ประเพณีการสักการะหลักเมือง กฎหมายล้านคำกองปรากฏข้อกำหนดที่เป็นข้อห้ามหรือแนวปฏิบัติ เช่น แยกต่างเมืองที่เดินทางเข้ามาในเมืองพวนจะต้องไปไหว้หลักเมืองก่อน

การขอขมากรรม การมอบขันสมมา (ขันขมา) คือ ขันที่ประกอบด้วยดอกไม้เทียนห้าคู่หรือเรียกว่าขันห้า มามอบให้แก่เจ้าของผู้เดือดร้อน เพื่อเป็นการขอโทษกรรม หรือขอร้องเพื่อลดความโกรธแค้น หรือให้เลิกจองเวรซึ่งกันและกัน

ความเชื่อเรื่องศาสนาพุทธ มนุษย์เมื่อตายไปแล้วหากทำความดีจะได้ไปเกิดในภพภูมิที่ดีหรือเรียกว่า สวรรค์ หากทำความชั่วจะได้รับผลกรรมในอบายภูมิหรือนรก ในกฎหมายล้านคำกองได้นำความเชื่อนรก สวรรค์ มาใช้เป็นหลักคำสอนแก่คนในอาณาจักรพวน

กฎหมายล้านคำกองเป็นกฎหมายฉบับแรก และกฎหมายฉบับเดียวของกลุ่มชาติพันธุ์พวน กฎหมายดังกล่าวสะท้อนระบบการปกครองของอาณาจักรพวน ที่มีเจ้าล้านคำกองเป็นกษัตริย์ประมุขที่มีอำนาจสูงสุดในการปกครองอาณาจักรและมอบหมายให้กลุ่มเจ้าหน้าที่ในอาณาจักรช่วยปกครองดูแลให้เกิดความสงบสุขในอาณาจักร ระบบสังคมในอาณาจักรพวนจึงเป็นระบบสังคมที่มีชนชั้น ผู้ปกครองและชนชั้นผู้ที่อยู่ภายใต้การปกครอง ชนชั้นปกครองและชนชั้นผู้ที่อยู่ภายใต้การปกครองต่างอาศัยพึ่งพากันภายใต้กรอบแนวทางการปฏิบัติตนตามกฎหมาย เศรษฐกิจตามโครงสร้างสังคมที่เกิดการพัฒนาอย่างรุ่งเรืองในอาณาจักร และมีการซื้อขายสินค้าภายในอาณาจักร วัฒนธรรม ประเพณีของชาวพวนที่สะท้อนผ่านกฎหมายล้านคำกองในสมัยการปกครองของเจ้าล้านคำกอง กฎหมายดังกล่าวนอกจากจะเป็นแนวทางในการปฏิบัติตนให้ถูกต้องในการดำรงชีวิตในอาณาจักรพวนแล้ว ยังเป็นเอกสารสำคัญที่สะท้อนความเจริญรุ่งเรืองในอดีตของกลุ่มชาติพันธุ์ชาวพวน

6.3 ข้อเสนอแนะ

ควรมีการศึกษาเอกสารตัวเขียน ที่เกี่ยวกับกฎหมายโบราณในกลุ่มชาติพันธุ์อื่น ๆ ทั้งในด้าน
กลวิธีการใช้ภาษาและภาพสะท้อนสังคม เพื่อให้องค์ความรู้ที่เกี่ยวข้องกับกฎหมายโบราณสมบูรณ์
ชัดเจนมากยิ่งขึ้น

รายการอ้างอิง

- กรรณิการ์ วิมลเกษม. (2554). ตำราเรียนอักษรไทยโบราณ : อักษรขอมไทย อักษรธรรมล้านนา อักษรธรรมอีสาน. (พิมพ์ครั้งที่ 2). ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- กฤษฎา บุญยสมิต. (2547). กฎหมายตราสามดวง : แฉ่งส่องสังคัมไทย ผลงานวิจัยฉบับสมบูรณ์ลำดับที่ 2 กฎหมายตราสามดวง : การพิจารณาใหม่. สำนักพิมพ์เฟื่องฟ้า.
- เกื้อพันธุ์ นาคบุปผา. (2540). พื้นฐานการอ่านวรรณคดีไทย. ([ฉบับพิมพ์ครั้งที่ 3]. ตันอ้อ1999.
- งามพิศ สัตย์สรวง. (2543). หลักมานุษยวิทยาวัฒนธรรม. (พิมพ์ครั้งที่ 4). ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- จรินทร์ สุวรรณโชติ. (2537). การศึกษาเปรียบเทียบภาษากฎหมายในกฎหมายตราสามดวงกับกฎหมายปัจจุบัน. [วิทยานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต]. มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.
- จารุวรรณ ธรรมวัตร. (2538). วรรณกรรมท้องถิ่น : อีสาน-ล้านช้าง. มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- จิรนนท์ คงรักษ์ (2558). การศึกษาค่านิยมที่ปรากฏในนิทานพื้นบ้านไทยพวน ตำบลหาดเลี้ยว อำเภอศรีสัชนาลัย จังหวัดสุโขทัย. [วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต]. มหาวิทยาลัยนเรศวร.
- เจตนา นาควัชระ. (2521). ทฤษฎีเบื้องต้นแห่งวรรณคดี. ดวงกมล.
- เจ้าคำหลวง หน่อคำ. (2555). ประวัติศาสตร์เมืองพวน. ศาลาโมเสส.
- เจ้าพระยาทิพากรวงศ์. (2538). พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1. โรงเรียนหลวงสวนกุหลาบ.
- ชลธิชา บำรุงรักษ์ และนันทนา รณเกียรติ. (2559). ภาษาและภาษาศาสตร์. มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- ชาคริต อนันทราวิน. (2548). รายงานการวิจัยเรื่องโทษและการลงโทษในกฎหมายตราสามดวง. คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏเลย.
- ชาญชัย คงเพ็ชรธรรม. (2554). ขนบการประณามพจน์ในวรรณคดีเขมร. วารสารมนุษยศาสตร์สังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยทักษิณ, 18(2), 37 - 52.
- ตรีศิลป์ บุญขจร. (2523). นวนิยายกับสังคัมไทย (2475 - 2500). จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ทรงถ้ำ อ่อนมะนีสอน. (2535). วัดเจนนานุกมพาสาลาว. ใน
- ธวัช ปุณโณทก. (2528). ความเชื่อพื้นบ้านอันสัมพันธ์กับวิถีชีวิตในสังคัมอีสาน ในวัฒนธรรมพื้นบ้าน คติความเชื่อ. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- นิติลักษณ์ แก้วจันดีและวัชรพล พุทธิรักษา. (2561). กฎหมายโบราณอีสาน : สถานภาพองค์ความรู้และข้อคิดเห็นบางประการ. การเมือง กฎหมาย นโยบาย : รวมบทความวิชาการทางสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา, 79 -99.

- นิศารัตน์ ศิลปเดช. (2539). *ประชากรกับการพัฒนาคุณภาพชีวิต*. พิเศษการพิมพ์.
- บัวริน วังศิริ. (2553). *ธรรมศาสตร์ขุนบรมราชาธิราช*. สำนักงานกองทุนสนับสนุนงานวิจัย (สกว.)
- ปภัสสร เจริญปัญญา. (2539). *การศึกษาเปรียบเทียบคัมภีร์พระมนุสธรรมศาสตร์ฉบับภาษาสันสกฤตกับฉบับภาษามอญ*. [วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต]. มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- ปภัสสร เจริญปัญญา. (2551). *จักรวาลวิทยาสยาม : การศึกษาที่มาของอำนาจทางการเมืองและกฎหมายในกฎหมายตราสามดวง*. [วิทยานิพนธ์ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต]. มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- ประทีป วาทิกทินกร. (2548). *ร้อยกรอง*. (พิมพ์ครั้งที่ 12). สำนักพิมพ์แห่งมหาวิทยาลัยรามคำแหง.
- เปลื้อง ณ นคร. (2542). *ภาษาวรรณนา : วิวัฒนาการและวิบัติของภาษาไทย*. ข้าวฟ่าง.
- แผนที่เมืองเชียงขวาง
<https://earth.google.com/web/search/Xiangkhouang+Province,+Laos/@19.4186908,103.46681502,1004.54826108a,280712.14088014d,35y,0h,0t,0r/data=CoYBGlwSVgolMHgzMTJmZTEzNWwZmVhNGYzOjB4Njk4ZWJYTC0ZGM4NDM4NxmG6dbGM6MzQCGICKRp9dZZOCobWGlhbmdraG91YW5nIFByb3ZpbmNLLCBMYW9zGAIgASlmCiOJ9Hdhkpk9NUARghjcsu8EMKAZ8BzqMcSVWkAhuPsnTOftWEA6AwoBMA> ใน
- พงษ์นรินทร์ ศรีประเสริฐ. (2549). *กระบวนการตรวจสอบความจริงในคดีอาญา ศึกษาจากกฎหมายตราสามดวง*. [วิทยานิพนธ์นิติศาสตรมหาบัณฑิต]. มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
https://library.tu.ac.th/eds/detail/ir01518a_tldc.113129
- พระธรรมกิตติวงศ์. (2550). *ศัพท์วิเคราะห*. (พิมพ์ครั้งที่ 2). เลียงเชียง.
- พระยาอนุমানราชธน. (2521). *พจนานุกรมเขมร - ไทย เล่ม 2*. ใน
- พระยาอนุমানราชธน. (2525). *พจนานุกรมเขมร - ไทย เล่ม 4*. ใน
- พระสมณกุลวงศ์. (2511). *วรรณคดีไทยอีสาน เรื่องขุนทึง*. คณะกรรมการฟื้นฟูวรรณคดีไทยอีสาน.
- พิฑูร มลิวัลย์. (2530). *พื้นขุนบรมราชาธิราช กฎหมายธรรมศาสตร์ขุนบรม ปีและศกไทยโบราณ*. ม.ป.ท.
- มนตรี เงินสวัสดิ์. (2549). *แนวคิดในการลงโทษของกฎหมายตราสามดวง*. [วิทยานิพนธ์นิติศาสตรมหาบัณฑิต]. มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- มานิจ ชุมสาย, ม. ล. (2522). *ญวน-ไทยกับเขมรและลาว (รวบรวมจากเอกสารกระทรวงการต่างประเทศของรัฐบาลฝรั่งเศส)*. โรงพิมพ์และทำปกเจริญผล.
- มูลนิธิโตโยตาญี่ปุ่น. (1992). *วัดเจนนานุกมพาสาลาว*. มูลนิธิโตโยตาญี่ปุ่น.
- รณี เลิศเลื่อนใส. (2544). *ฟ้า-ขวัญ-เมือง จักรวาลทัศน์ดั้งเดิมของไทย : ศึกษาจากคัมภีร์โบราณไทอาหม*. มูลนิธิวิถีทรรศน์.
- ราชบัณฑิตยสถาน. (2554). *พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554*. ใน

- ราชบัณฑิตยสถาน. (2556). *พจนานุกรมศัพท์กฎหมายไทย*. ใน
 วิมล คำดี. (2542). ภูมิปัญญาท้องถิ่นนครศรีธรรมราชจากถ้อยคำสำนวนและภาษิต. *คติชนกับคนไทย-
 ไท รวมบทความทางด้านคติชนวิทยากับบริบททางสังคม*, 130 - 152.
- วิไลวรรณ ขนิษฐนันท์. (2529). *วิวัฒนาการพิธีทำขวัญของคนไทย*. ม.ป.พ.
- ศรีศักร วัลลิโภดม. (2545). *กฎหมายตราสามดวงกับความเชื่อของไทย*. เมืองโบราณ.
- ศิริพร ณ ถลาง. (2539). *ตำนานข้าวในความเชื่อของคนชาติไทย*. *เอกสารประกอบการประชุมวิชาการ
 เรื่องชนชาติไทยกับวัฒนธรรมข้าว*, 1 - 2 สิงหาคม 2539, 1-19.
- สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า. (2515). *พจนานุกรมภาคอีสาน - ภาคกลาง*. ใน
 สมเด็จพระสังฆราชชวน ณาต. (1967). *พจนานุกรมเขมร*. พุทธสาสนบณคดี.
- สมบัติ มั่งมีสุขศิริ. (2567). *พญา*. [การสื่อสารส่วนบุคคล, 28 พฤษภาคม 2567].
- สมบัติ มั่งมีสุขศิริ. (2567). *เร้งโย*. [การสื่อสารส่วนบุคคล, 13 กรกฎาคม 2567].
- สุนันท์ อัญชลีนิกุล. (2556). *ระบบคำภาษาไทย*. (พิมพ์ครั้งที่ 4). *โครงการเผยแพร่ผลงานวิชาการ คณะ
 อักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย*.
- โสภี อุ้นทะยา. (2551). *กฎหมายโบราณลาว : สังคมลาวปีค.ศ. 1353-1695*. [วิทยานิพนธ์ปรัชญาดุษฎี
 บัณฑิต]. มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- หยุด แสงอุทัย. (2538). *ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับกฎหมายทั่วไป*. ปรกาศพริก.
- หัสยา มาระวัง. (2563). *ประวัติศาสตร์กฎหมาย: กรณีศึกษากฎหมายเปรียบเทียบการกำกับดูแลน้ำ
 ระหว่างกฎหมายล้านนาโบราณกับพระราชบัญญัติทรัพยากรน้ำ พ.ศ. 2561*. [วิทยานิพนธ์นิติ
 ศาสตร์มหาบัณฑิต]. มหาวิทยาลัยพะเยา.
- องค์การค้าของคุรุสภา. (2506). *ประชุมพงศาวดารฉบับคุรุสภา*. องค์การค้าของคุรุสภา.
- อมรา ประสิทธิ์รัฐสินธุ์ และคณะ. (2558). *รายงานวิจัยในโครงการภาษาแห่งอำนาจ: การวิเคราะห์ วิจารณ์
 ลีลาของภาษากฎหมาย ภาษาการเมือง ภาษาสื่อ และภาษาวิชาการของสังคมไทย*. สนับสนุน
 การวิจัยโดยสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).
- อมรา พงศาพิชญ์. (2547). *ความหลากหลายทางวัฒนธรรม : กระบวนทัศน์และบทบาทในประชาสังคม*.
 สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- อรธ นันทจักร์. (2529). *กฎหมายภาคอีสานกับการเปลี่ยนแปลงตามจารีตและประเพณีนิยม* ราชสำนัก
 กรุงเทพฯ. *ศิลปวัฒนธรรม*, 7(5), 108 - 111.
- อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว. (2547). *กฎหมายโบราณของล้านนา*. ใน *เอกสารประกอบการสัมมนาเรื่องเรา
 ไร่บ้างเกี่ยวกับกฎหมายล้านนา*. มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- อัญชลี รัตนธรรม. (2564). *ลักษณะทางภาษากับการนำเสนออุดมการณ์ทางสังคมในกฎหมายโบราณ*

- อีสาน. [วิทยานิพนธ์ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต]. มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- อาทิตย์ ศรีจันทร์. (2552). *การศึกษาวิเคราะห์วรรณกรรมคำสัต์ยสาบานของไทย*. [วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต]. มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- อำนาจ พรหมกัลป์. (2560). กฎหมายโบราณอีสานในสยาม: การปกครองท้องถิ่นสาเกตุนคร พ.ศ. 2397- 2414. *วารสารวิชาการ ฉบับภาษาไทย สาขามนุษยศาสตร์ สังคมศาสตร์ และศิลปะ*, 10(1), 647-655.
- อุดม บัวศรี. (2551). *เงินตราอีสาน*. คลังนาวิทยา.
- อุดม วโรตม์ลิขิตดี. (2537). *ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับภาษา*. มหาวิทยาลัยรามคำแหง.
- อุไรศรี วรตะริน. (2545). *ประชุมอรรถาภิธาน : รวมบทความวิชาการของศาสตราจารย์เกียรติคุณ ดร. อุไรศรี วรตะริน*. ภาควิชาภาษาตะวันออก มหาวิทยาลัยศิลปากร.

เอกสารตะวันตก

- Pavie, A. (1879-1895). *Mission Pavie : Indo-Chine 1879-1895. Geographie et voyages by Pavie Auguste par. Ouvrage publie sous les auspices du Ministere des affaires etrangeres, du Ministire des colonies, et du Ministere de l'intruction publique et des beaux-arts*. Ernest Leroux.
- Rocher, R. (2003). *The Blackwell Companion to Hinduism*. Blackwell Publishing Ltd.
- Wellek Rene and Warren Austin. (1985). *Theorie der literatur : neuauflage* Konigstein/Ts. : Athenaum, .

ภาคผนวก

ภาคผนวก

ภาคผนวก แสดงการปริวรรต ถอดความและแปลความของกฎหมายล้านคำกอง ซึ่งเป็นเนื้อความส่วนที่ 2 ในเอกสารขุนบุรุม ฉบับที่ 60 ของกลุ่มหนังสือตัวเขียนและจารึก สำนักหอสมุดแห่งชาติ กรุงเทพมหานคร เป็นเอกสารโบราณ 1 ผูก แบ่งเป็น 5 คอลัมน์ คือ คอลัมน์ที่ 1 คือ บทที่ คอลัมน์ที่ 2 คือ โคลงที่ถ่ายทอดเป็นอักษรไทย ภาษาไทยมาตรฐาน คอลัมน์ที่ 3 คือ อธิบายความหมาย คอลัมน์ที่ 4 คือ หน้าลานที่ คอลัมน์ที่ 5 คือ หมายเหตุ

บทที่	โคลงที่ถ่ายทอดเป็นอักษรไทย ภาษาไทยมาตรฐาน	อธิบายความหมาย	หน้าที่ ลานที่	หมายเหตุ
1	<p>(49/1) ฟังเยอ นักปราชญ์เจ้าผู้สูงหมู่ เสนา เป็นที่ยอทุกนหัวทุกคน จริ่งแท้ บัดนี้ ข้าจักทูนชูลินอบวันทา ก่อนแล้ว ให้อพระเจ้าองค์แก้ว สว่างกรสัน แต่ทอน</p>	<p>ขอหมั่นปราชญ์และเหล่าเสนา(ทหาร) ข้ารับใช้จงฟัง เรื่องที่ อยู่เหนือหัวของทุกคนอย่างแท้จริง บัดนี้ อันดับแรก ข้าฯ ขออัญชูลินอบน้อมวันทาให้ พระพุทธเจ้าผู้ทรงเป็นแก้วรัตนชาติ ให้ความความคิดคณิง (หรือความกังวล)</p>	(49/1)	<p>ตอนนี้ เป็นชนบทของการ ประพันธ์ของชาวพุทธและชาว ไทยลาวมาแต่โบราณ คือ ต้อง ให้อพระรัตนตรัยก่อน</p>
2	<p>ดั่งว่า พิเศษสร้อยศรีเขตี ธรรมจักร ขอให้พระสังสสอน(49)ธรรม ทรงมัน เทวดาท้าวอินทร์พรหม พื้นเทศ ชูช้อยข้าพญากว้างแผ่ผาย</p>	<p>พระธรรมเป็นดังจักรอันพิเศษดงามเป็นศรีรุ่งเรือง ขอพระพุทธเจ้า(หรือเจ้าเมือง?)โปรดสั่งสอนพระธรรมให้ตั้งคณมัน ขอเทวดา พระอินทร์ เทวดาพรหมในสถานที่ต่าง ๆ โปรดได้ช่วยอ้อม ชู(ส่งเสริม)ให้ข้าฯ (ผู้ประพันธ์)ได้มีปัญญา(ญาณ)กว้างขวางแผ่ กระจายไป</p>	(49)	
3	<p>ขอให้ได้สืบสร้างยี่นยั้ง ยาวไกล ในเมืองคนโลกถือ บัย้อง บัดนี้เรา จักเอาในสร้อยธรรมเทศน์ ชักออก มาแล้ว เป็นแวนไว้อสามแก้ว ขอบธรรม ก่อนแล้ว</p>	<p>ขอ(ให้)ข้าฯ ได้สืบต่อสร้าง(ผลงาน)ให้ยี่นยั้งยาวนานยาวไกล ให้ คนยกย่องไปเป็นเมืองมนุษย์เลื่องลือไปทั่ว บัดนี้ ข้าฯ จักนำส่วนที่สวดยอดจากพระธรรมเทศนาออกมาให้ มากยิ่ง(แวน แปลว่า มาก, ยิ่ง) ให้ถูกต้องขอขอบธรรมตามพระ รัตนตรัยเสียก่อน</p>	(49)	<p>ไปในที่นี้ น่าจะเป็น ยี่ อ่านว่า ยอ มาคู่กับ บัย้อง เป็น ยี่ย้อง แปลว่า ยกย่อง สร้อย เป็นคำวิเศษณ์ แปลว่า ยอด, สุด (พจนานุกรมฉบับ ปณิธานฯ หน้า 393) แวน แปลว่า มาก, ยิ่ง (ฉบับ ปณิธานฯ หน้า 379)</p>

บทที่	โคลงที่ถ่ายทอดเป็นอักษรไทย ภาษาไทยมาตรฐาน	อธิบายความหมาย	หน้าที่ ลานที่	หมายเหตุ
4	<p>เมื่อนั้น พระบาทเจ้าตนชื่อ ค่ำกอง พระชะก็ ทรงคลองธรรมทศราชมี่ จริ่งแท้ ก็จิงตัด คลองอาณาจักรไว้ในที่ นาสาว</p>	<p>เมื่อนั้น มีกษัตริย์(เจ้าเมือง)องค์หนึ่ง นามว่า ค่ำกอง พระองค์ทรงทศพิธราชธรรมอย่างแท้จริง จึงได้ตรัสถึงครรถรงคลองธรรมเล่าหรือบอณาจักร(ของพระองค์)ไว้ ณ ที่เมืองชื่อนาสาว (นาที่บุกเบิกใหม่)</p>	(49)	บางครั้ง โคลงแบบนี้ อาจมีแค่ 2 หรือ 3 บาท ไม่จำเป็นต้องครบ 4 บาท
5	<p>พระชะก็ คิดบอกให้ฝูงหมู่ ทั้งมนตร์ไพร่ไท ทั้งค่าย มาฟังแจ้งคลองเมือง ตั้งแต่ง ให้กล่าวไว้ป็น เต้ายี่</p>	<p>พระองค์ทรงดำริและบอกให้เหล่าเสนาอำมาตย์ มนตรี ไพร่ ฟารวมถึงผู้คน(ไท)ทั้งหมด ให้มาฟังแนวทางปฏิบัติ(กฎหมาย) หรือคลองเมืองที่ทรงตั้งไว้ (บัญญัติไว้) ที่ทรงให้ประกาศไว้ในปีเต้ายี่ หรือ เต้ายี่</p>	(49)	ไท แปลว่า คน ทั้งค่าย แปลว่า ทั้งหมด เต้า หรือ เต้า ก็เรียก หมายถึง ปี จุดศักราชที่ลงท้ายด้วยเลข 9 หรือ นพศก ยี่ หรือ ยี่ ในที่นี้ คือ ปีชวด รวม ว่า คือ ปีชวด นพศก ของจุล ศักราช
6	<p>พระบาทสร้างเสวยราช นครขวาง บุญเรืองยศยี่ใน นครกว้าง พระชะก็ โฉวทตั้งมีอาช (50/1) ญาสอน ฝูงเสนาหมู่คน มวลพร้อม</p>	<p>พระราชสาส์นขึ้นเนื่องในการครองราชย์ของอาณาจักรที่ขยับขยายออกไปกว้างซึ่งเรียกว่าเมืองขวาง(หรือเชียงขวางในปัจจุบัน)อันมีบุญและรุ่งเรืองด้วยยศยี่ใหญ่ในนครอันกว้างใหญ่พระราชวจีงได้ให้อោวทตั้งคำสอน กลุ่มเสนาพร้อมทั้งประชาชน</p>	(49 – 50/1)	

บทที่	โคลงที่ถ่ายทอดเป็นอักษรไทย ภาษาไทยมาตรฐาน	อธิบายความหมาย	หน้า สถานที่	หมายเหตุ
7	<p>พึงเยอ โยธาท้าวพงศ์พันธุ์ เชื้อชาติ ฝูงจัก นำแห่เจ้าควรให้ จ้อจำ ยามเมื่อ พระบาทเจ้ายุรยาตร ไปมา อย่าให้มีศัตรูเบียดเบียน พระองค์เจ้า</p>	<p>พึงเอะกะลุ่มทหาร พระบรมวงศานุวงศ์ กลุ่มตามเสด็จ ทั้งหลายควรให้จ้อจำ ยามเมื่อกษัตริย์เสด็จพระราช ดำเนินไปมาเมื่อใด อย่าให้มีศัตรูเบียดเบียนพระราชอา ย</p>	(50/1)	
8	<p>อันหนึ่ง ให้แสงทหาฝ่ายศัตรู นั้นเนื้อ คุณพระ ให้จ้อแจ้งจำไว้ ชูคน เหตว่า มิมากลั่นลือราษ ได้ใน ชุนบุลมแต่แปลง เป็นเจ้า</p>	<p>อันหนึ่งให้สืบเสาะแสวงหาฝ่ายศัตรูในอดีตนั่นเนื้อ ให้ จดจำทุกคนไว้ชัดเจน คุณของพระราชามีมากกลั่นลือราษ ได้นั้น เลื่องลือในหมู่ราษฎรเพราะชุนบุลมตรงแต่งตั้ง ไว้ให้เป็นพระราชอา</p>	(50/1)	
9	<p>บัดนี้ พระก็ สอนขุนให้รักษา ขึ้นหมาก ครันว่า ยอขึ้นตั้งดีแล้ว ลำดู หลอนว่า มิคนร้ายปาป้าง ใจบาป ราตรีคืนให้มี ปู้</p>	<p>บัดนี้พระราชาก็สอนขุนให้รักษาขึ้นหมากครันเมื่อยกถวาย ดีแล้วให้คอยพิจารณาดู บางทีว่ามีคนร้ายใจบาปมีอาจรร ต่อนกลางคืนให้มีการจุดเทียนให้สว่าง</p>	(50/1)	
10	<p>บัดนี้ พระก็ สอนพวกรั้งฝูงแต่ง พาทเววย ควรที่ เล็งแลดูให้ดี ตรงแจ้ง (50) หลอนว่า มดแมงน้อยทั้งหนอน ตกถึก สันน ทั้งเล่า มดง่ามน้อยแมงไม้ ทุกอัน</p>	<p>บัดนี้พระราชาก็สอนพวกรั้งฝูงแต่งเครื่องเสวยควรที่ พิจารณาดูให้ดีถึกถ้วน บางทีว่ามีมดแมงน้อยหนอนตกลง ไป(ในอาหาร) ฉนั้น ทั้งเหล่ามดง่ามน้อยแมงเลงทุกชนิด</p>	(50/1 - 50)	

บทที่	โคลงที่ถ่ายทอดเป็นอักษรไทย ภาษาไทยมาตรฐาน	อธิบายความหมาย	หน้า สถานที่	หมายเหตุ
11	<p>หลอนว่า มียักษ์เหยื่อผมมาแล้ว ครครที่ จังใจเสลาดู ตรงเพียน บรู เลิงเมื่อ ยอมมาตั้งเหนือเตียง อันขอบ ดั้น ก็หาก เป็นฮีตถ้อยขุนตั้ง แต่งคร้ว</p>	<p>บางที่ว่าจะมีหยากเเย่ เส้นผมตกลงไป(ในอาหาร)ก็มี อาจรู้ ครครที่จังใจเสลาดูให้ถึถ้วน ถึงเมื่อเวลาจะมา ถวยที่เหนือเตียง ก็เป็นอันหมดหน้าที่ ต่อจากนั้นก็ให้เป็น หน้าที่ของพวกขุนที่จัดการเรื่องคร้ว</p>	(50)	
12	<p>บัดนี้ พระบาทเจ้าปลงอาช ผู้รักภษาจ้อคลอง อย่าได้หล่าใจแท้โดยคลอง ให้ต้นเข้าพันแท้</p>	<p>บัดนี้ พระราชกัมีอาชญา สอนกลุ่มอกรักราพระราชา ให้จำแนวทางปฏิบัติอันนี้ อย่าได้มีใจประมาทพะละใจ ให้ตื่นแต่เข้าเดินตรวจตรา</p>	(50)	
13	<p>ตลกแต่ง แล้วเอาใส่ตัวดี ห่อใส่กระแจะ มีอบายน้ำสะส่วยสียอเอียงเดียว อันหนึ่งให้หมั้นเฝ้า</p>	<p>ตลกแต่งงานให้ดีแล้ว นำมาห่อเก็บไว้กับตัวดีแล้วให้ใส่ กุญแจถือไว้ให้หมั้นถือดูบ่น้ำล้างหน้าเป็นศรี ใหยกถึงเตียง ที่วางเรียงตั้งไว้นั้นให้หมั้นเฝ้าพระราชาเกษัตริย์</p>	(50)	
14	<p>อย่าให้ได้ทัณฑ์แท้ พระกีสอน(51/1)สั่งให้เเเ ให้มีจิตดีแท้หน้าคลอง เข้าในแท้เปลี่ยเวเดียวมี</p>	<p>อย่าให้ได้ต้องโทษถึงตัวไม่ตี บัดนี้พระราชาที่สอนสั่งให้เเ ผู้เป็นขุนด่าน ให้มีใจอันดีกระทำความคลองอันซื่อตรง อย่าล้งล้าเข้าพระราฐานชั้นโน้โดยลำพัง</p>	(50 - 51/1)	

บทที่	โคลงที่ถ่ายทอดเป็นอักษรไทย ภาษาไทยมาตรฐาน	อธิบายความหมาย	หน้าที่ สถานที่	หมายเหตุ
15	<p>พอสองสามสี่ ไกลสนมเจ้า ยามเมื่อ พระบาทเจ้ายุรยาทร ให้มีตาแลลดล้ำดู</p> <p>อย่าได้ ไปตี ทางไกล กิติ ตรงเพ็ญ</p>	<p>ให้ไปเป็นกับเพื่อนพอ 2 - 4 คน อย่าได้เข้าไปใกล้นางสนม เวลาเมื่อเกษียรีเสด็จทางไกลกิติ ให้มีการตรวจตราอย่าง ถ้วนถี่</p>	(51/1)	
16	<p>อันหนึ่ง ให้หมั้นเฝ้าราชา อย่าได้ให้ทัณฑ์แท้ อันนี้ เป็นคลองแท้ไปฝูงขุน คลองนี้ชู้วัน</p> <p>ภูวนาด บตี ด้านให้ จื่อไว้ แท้ตาย</p>	<p>อันหนึ่งให้หมั้นเฝ้าพระราชอาญา อยาได้ให้ต้องโทษจะ ไม่ตี อันนี้เป็นคลองที่แท้จริงที่กลุ่มขุน ด่านให้จำไว้คลองนี้ ทุกวันจริงแท้</p>	(51/1)	
17	<p>บัดนี้ พระกีสอนพอบ้าน ควรรักษาบัวนาง อย่าให้ กระทำมีจฉากรแท้ตั้งอยู่ อย่าให้โทษแล่นต้อง</p> <p>ฝูงหมู่ กวานนเกย จำนำ ดีแท้ ในคลอง ขอบตาย เมื่อหน้า เกิดมี</p>	<p>บัดนี้พระกีสอนพอบ้านเหล่ากลุ่มกวาน³¹เกย ควรให้รักษา สาวใช้ที่ได้มาจากการจำนำให้ดีแท้ อยาได้ให้มีใครมา กระทำมีจฉากรให้ตั้งอยู่ในคลองของขอบตาย อยาให้โทษ เข้าถึงตัวเมื่อกายหน้า</p>	(51/1)	
18	<p>แม่มวา ไปหนห้องทาง(51)โตประเทศต่าง กิติ ควรรักษาเนบนำอย่าช้า ฝูงหมู่กวานนเกยควรรักษา อันหนึ่ง สนมหม่นน้อย</p> <p>หากแมนแท้ปาน จื่อจำ คลองนี้ ฝูงหมู่ บัวนาง</p>	<p>แม่มวาไปหนห้องที่แม่มวาไปหนห้องที่ทางใดหรือไป ต่างประเทศกิติ ควรรักษาและนำติดตามไปด้วยอย่าช้า หากมีตำแหน่งเทียบเท่าเหล่ากลุ่มกวานนเกย ควรรักษาเชื้อ จำคลองนี้ อันหนึ่งสนมหม่นน้อยและเหล่าสาวใช้</p>	(51/1 - 51)	

31: กวาน คือ ตำแหน่งขุนนางซึ่งมีหน้าที่ปกครองเรียก กวาน ขุนกวาน

บทที่	โคลงที่ถ่ายทอดเป็นอักษรไทย ภาษาไทยมาตรฐาน	อธิบายความหมาย	หน้า สถานที่	หมายเหตุ
19	อันจัก เมื่อยามเรือนแม่ตน ให้สนมนางฝูงแก่ แล้วจึงเมื่อบัดนั้น เมื่อยังกลายคดอง	ภายใน วรรคอบ บนบอก แจ้งควร อย่าเถา เลย โทษมี จำไว้	(51)	อันเมื่อจะกลับบ้านของแม่ตน วรรคแจ้งนางสนมผู้ใหญ่ ให้รับรู้ตาม วรรคแล้วจึงกลับ ไม่แจ้งแล้วรีบตัวกลับ ยังไม่ปฏิบัติตามคดองจะเป็นโทษ
20	อันนี้ อย่าลวงพันคดองแท้ พระก็สอนขุนคุ่มบักตุवार ยังเล่าเห็นบัวนาง	จำจ้อ สั่งสอน ทั้งสี่ ก่อนแล้ว ออกไป เดียวทัน	(51)	อันนี้ เป็นคดองให้นางสนมจดจำ อย่าละเมียดคดอง ที่สั่งสอน บัดนี้ พระราชาก็ได้สั่งสอนขุนคุ่มบักตุวารแล้ว ถ้าเห็นนางรับใช้ออกไปคนเดียว
21	ควรไฟความถองถามดู ดูหลกแก่อย่าให้ อันหนึ่ง (52/1) ควรรถมค้ำคนเขา ฮ้ำฮ้ำถอย	ตรงถึ ติดาย ออกไป เข้าออก นน่นนอ ตีร้าย ทุกอัน	(51 - 52/1)	ควรรถมถอยความให้ติดาย หากพิจารณาดูว่ามีพิรุณ อย่าให้ออกไป อันหนึ่งควรรถมค้ำคนเขาคนที่เข้าออก อาณาจักรนั้นนอ พิจารณาถอยค้ำตีร้ายทุกอัน
22	อันหนึ่ง ให้เสียบคุ่มมีคีน อย่าฮามเสี่ย หากเป็นคดองขุนคุ่มโบราณ อย่าให้เป็นโทษต้อง	สามเทื่อ โทษถอง เล็งต้อง จำจ้อ เขาเนื้อ ตนแท้ บตี	(52/1)	อันหนึ่งให้ตระเวนดูเวรยามตามคุ่มอาณาจักรคีนละสาม ครั้ง อย่าละเลยจะเป็นโทษถึงตัว อันนี้หากเป็นคดองในตำแหน่งขุนคุ่มอาณาจักรมาแต่โบราณให้จดจำเขาเนื้อ อย่าให้เป็นโทษต้องถึงตัวจะไม่ตี

บทที่	โคลงที่ถ่ายทอดเป็นอักษรไทย ภาษาไทยมาตรฐาน	อธิบายความหมาย	หน้า ลานที่	หมายเหตุ
23	<p>บัดนี้ พระก็สอนสั่งข้าวงใช้ หัดถบาท คนใน คำคร้าน จงให้มีใจเพียรอย่าให้มี อันชื้อ ให้อาเถรเงงเจ้าโดยคลอง บัด อยู่นั้น อยู่นั้น</p>	<p>บัดนี้พระราชาก็สั่งสอนข้าวงใช้ โกลสิดคนในให้มีใจ พากเพียรอย่าให้มีความเกียจคร้าน ให้เคารพยำเกรง พระราชาโดยตั้งมั่นในคลอง อย่าเข้าไถ่ลนางสนมจะไม่สิดอัน บัด</p>	(52/1)	
24	<p>อันหนึ่ง ปุนดูน้ำล้างส่วย ทัตสัพพินให้ตี อันหนึ่ง วัตถังผ้าเช็ดมือ อยู่นั้น อยู่นั้น</p>	<p>หนึ่งตรวจตราดูน้ำล้างมือล้างที่นั่นนนั้น ทัตสัพพินให้เตรียมไว้ให้พร้อม อันหนึ่งรวมถึงผ้าเช็ดมือ เตรียมไว้ให้ครบ อยู่นั้น อยู่นั้น</p>	(52/1)	
25	<p>อันหนึ่ง พระบอกลีให้รับ ให้อำนาจ (52) ผู้มี ให้อำนาจ (52) ผู้มี ให้อำนาจ (52) ผู้มี ให้อำนาจ (52) ผู้มี</p>	<p>อันหนึ่งพระราชาก็ให้รับทำโดยทันที หากเป็นคลอง ตำแหน่งข้าฝ่ายในให้จดจำ สิ่งเหล่านี้ อันหนึ่งเป็นขุนนางในพระราชวังหลวง จะพูด สิ่งใดก็ควรพูดเฉพาะที่เป็นเหตุเป็นผล ไม่ตั้งนินยาเอามา พูด</p>	(52/1 - 52)	
26	<p>อันหนึ่ง มั่นจักเป็นโทษ ของหากไปตกเปื้องในเขต อยู่นั้น อยู่นั้น</p>	<p>มันจักเป็นโทษถึงตัวแท้ อันหนึ่งของหากไปตกในเขต พระสงฆ์ก็ดี อยู่นั้น อยู่นั้น อยู่นั้น อยู่นั้น</p>	(52)	

บทที่	โคลงที่ถ่ายทอดเป็นอักษรไทย ภาษาไทยมาตรฐาน	อธิบายความหมาย	หน้า สถานที่	หมายเหตุ
27	อนุญาตแล้ววางให้ก็ บัดนี้ พระบาทเจ้าสอนสั่ง อย่าได้ลวนค้ำสอน อันหนึ่ง อยาได้เอากันเล่นการหญิง	จึงเอา ขอบตาย นางหญิง ก่อนแล้ว บาปเวร เมื่อหน้า สาวบ่าว นั้นเนื้อ	(52)	เมื่อท่านอนุญาตแล้วพระสงฆ์วางให้ก็จึงรับของสิ่งนั้นได้ ขอบตาย บัดนี้พระราชาที่สั่งสอนผู้หญิงก่อน แล้ว อย่าได้ละเมิดค้ำสอนจะเป็นบาปเวรกายหน้า อันหนึ่ง อย่าได้คบกันเล่นกับคนใช้ผู้หญิงสาวนั้นเนื้อ
28	อย่าโลกเลี้ยวล่วงชู้ อันอย่าช่วยให้ผิวเมีย (53/1)ราชาพระฆ่าตาย หญิงได้จักเข้าเว้าสนมทนม	จากผิว เพื่อนทาง กันเนื้อ มรเมียน บ่วงนาง ก็ดี	(52 - 53/1)	อย่าเอาใจออกห่างจากผิว อันอย่าช่วยให้ผิวเมียเขา ทะเลาะกันเนื้อพระราชาจะสั่งประหารได้ อันหนึ่งผู้หญิง จะเข้าพูดคุยสนทนากับนางสนมและสาวใช้ก็ดี
29	ให้มีคำถองเงิง อย่าทอสองคนเง้า กระทำเยื้องนั้น อันหนึ่ง อยาให้ทำสหายแท้	คอบเคย ภายท้าย จากัน ชับซิม คลองนี้ บดี สนมนาง ภูวนาถ	(53/1)	ให้มีการสั่งคำที่จะพูดให้แจ้งแก่ทุกคนตั้งแต่ต้นจนจบ อย่าพูดจาหยอกล้อกันทนมสาวกรจะชื่บกระซากับกันสองต่อ สองกระทำแบบนั้นเป็นการละเลยคลองไม่ตี อันหนึ่งอย่า ทำเป็นสนมสนมกับนางสนม
30	โทษเล่นต้องนำให้ อันหนึ่ง อยายืมผ้าสไบบาง ผิดฮึดแท้คลองน้น อันหนึ่ง อยาได้ยืมหนังสือไว้พอบี	ถักดิน มาน่ง บดี มิชอบ คลองตาย	(53/1)	อันหนึ่งอย่ายืมผ้าสไบบางมาน่ง จะผิดจารีตเป็นการ ละเลยคลองน้นไม่ตี อันหนึ่งอย่าได้ยืมหนังสือไว้ถึงปีเป็น การละเลยคลองตาย

บทที่	โคลงที่ถ่ายทอดเป็นอักษรไทย ภาษาไทยมาตรฐาน	อธิบายความหมาย	หน้า ลานที่	หมายเหตุ
31	<p>อันหนึ่ง อันหนึ่ง</p> <p>หλονว่าได้สลังเสียนั้น เพื่อนมายิมของแ้วตัวตน ด้วบ้แ้งจ้งเอาให้ มีทางไปแ้วด้วนาน</p> <p>ปติ บอยู่ สันน ป้ควร มาออด กัด</p>	<p>บางทีว่าจะเกิดข้อสงสัยว่าหนังสือนี้ในสุณุทายไมเต อันหนึ่ง เพื่อนมายิมของแ้วตัวตนไม่อยู่ดั่งนั้น ด้วยังไม่รู้ไม้ควรเอา ของให้ อันหนึ่งด้วไปท้จระยังกลับมามาไม่ถึง กัด</p>	(53/1)	
32	<p>อันหนึ่ง</p> <p>มีผู้ร้นำแ้ววงให้ (53)เพื่อนมาซื้อของตัว ด้วบ้แ้งจ้งดอมแ้วท้อยา ภายลุนเป็นโพทศควรใยั้ง</p> <p>จิงควร มีค่า กัด ขายยัง ขายแ้ว ฟงถ่า แหวงด้ว</p>	<p>มีผู้รู้เห็นเป็นพยานด้วยจิงควรมอบของให้ อันหนึ่งเพื่อนมา ซื้อของมีค่าของตัวกัดก็ ด้วไม่อนุญาตอย่างขาย หากยังแอบ ขายไปภายหลังเป็นโพทศ ควรรอพึ่งคังอนุญาตของด้วก่อน</p>	(53/1 - 53)	
33	<p>อันหนึ่ง</p> <p>ไยกล่าวหัวหมุดัน ให้พลอยไปยังด้วนคินมาเรือน ได้ว่ามีด้วแล้วอย่าเหลียว</p> <p>คำใส่ ด้วบ้ ววงค้ำ เกิดเป็น ย้าวยุ่ง ชายอื่น</p>	<p>อันหนึ่งถ้าจะไปเจรจากเล่นในเรือนของผู้อื่น มีค่าพูดค้ำจา กล่าวเล่นกล่าวหัวกับผู้อื่น ถ้าด้วยังไม่ได้อนุญาตให้รับ ไป รับผิดชอบ ถ้าไม่รับผิดชอบแต่ยกกลับมาถึงเรือนจะเกิดเป็น เรื่องยุ่งทะเลาะกันกับด้ว อันหนึ่งด้วด้วว่ามีด้วแล้วอย่าขายตา มองชายอื่น</p>	(53)	
34	<p>อันหนึ่ง</p> <p>อย่ากล่าวเล่นเชิงชู้ อย่าได้กินเหล้าพันหลงเพศ เลยลาวตมีมายาเกิดเป็น มีนนานแ้วจักตาย</p> <p>มายชาย โมทนา นันน้อ เชิงชู้ คอบดาบ</p>	<p>อย่าแอบเล่นชู้จะม้อยช้มายขายตาให้ชายอื่น อันหนึ่ง อย่าได้กินเหล้าพันหลงสลิมนั้นน้อ เลยเกิดมีมารยาเกิด เป็นเชิงชู้ กับผู้อื่นเดียวกันไปจะต้งต้องโทษถึงตายด้วยดาบ</p>	(53)	

บทที่	โคลงที่ถ่ายทอดเป็นอักษรไทย ภาษาไทยมาตรฐาน	อธิบายความหมาย	หน้าที่ สถานที่	หมายเหตุ	
35	ชีวิตมันหกล้าน คลองฝูงนี้ภายใน ผู้หาคอนุญาตให้ (54/1) อันหนึ่ง หลงเลี้ยวลวงซู้	เถียงแท้ เที่ยงจริง มีโทษ สิ้นมัน จิงควรร จากผิว	ชีวิตก็จะสิ้นแท้เที่ยงจริง การพิจารณาความจริงในคลอง เหล่านี้จะมีโทษภายหลังผู้หาคอนุญาตให้ตั้งมันจิงควรร อันหนึ่งผู้หญิงได้นอกใจจากผิวไปกับชายซู้	(53 - 54/1)	
36	อันหนึ่ง หลงได้มีผิวแล้วให้อยู่ บวระบัดผิวตน อย่าได้กระทำให้เสียตบะ ให้คอยยอมยอขึ้น	ในคลอง เที่ยงจริง ดีแท้ ผู้สอน มันเนื้อ จิงดี	อันหนึ่งผู้หญิงคนใดมีผิวแล้วให้อยู่ในคลอง ปรนนิบัติผิว ของตนจิงจะดีแท้ แล้วอย่าได้กระทำให้เสียความอดทน ในเรื่องที่ผู้สอนสิ่งใดให้คอยจดจำมันเนื้อ ใส่ใจให้จิงดี	(54/1)	
37	อย่าได้ไปเล่นช้อยฝูงหมู่ ลูกหลานเขาบ่อย่า อันหนึ่ง จักไปทางใดให้ถกมผิว ผู้อนุญาตให้ไปแท้	ไทร้อน มันเนื้อ ดูร้าย เสียกอน จิงควรร	อย่าได้ไปเล่นกับช้อย ³² และกลุ่มไทร ³³ ไทรร้อนมันเนื้อ ลูกหลานของกลุ่มพาสและไทรจะไม่เคารพยำเกรงจะดูไม่ดี อันหนึ่งจะไปทางใด ให้ถกมของอนุญาตผู้เสียกอน ผิว อนุญาตให้ไปจิงควรรไปตามคำอนุญาต	(54/1)	

³² ช้อย คือ ทาส

³³ ไทร คือ ผู้ที่เป็นพลเมือง มีอิสระไม่ได้ตกเป็น ข้า หรือ ทาส ของผู้ใด

บทที่	โคลงที่ถ่ายทอดเป็นอักษรไทย ภาษาไทยมาตรฐาน	อธิบายความหมาย	หน้าที่ ลานที่	หมายเหตุ
38	หากยังตนไปแต่ให้มีปาวไป ด้วยกัน ทั้งค่าย สนม ผู้ໃ้ พระบาทเจ้าสรองสังสา ทั้งทาสีหม่นาง	หากยังจำเป็นตอ้งไปโดยที่ผู้ยังไม่ได้อนุญาตให้มิคนรับใช้ ไปด้วยกัน ก็จึงสมกับเป็นนางพญาที่คนเขาสรรเสริญโดย ทั่วทั้งอาณาจักร บัดนี้พระราชาก็มีโอวาทสั่งสอนสาว สนม ทั้งทาสี ³⁴ ให้ถ่านางรับใช้	(54/1)	
39	อย่าได้ทำคดลองร้ายมิจฉาจาร ให้คดอยหลีกเว้นเมื่อหน้ก็ อันหนึ่ง ให้บัวระบัดเจ้าภูมิเทวราช (54)เจ้าสั่งสอนยังจักมี	อย่าได้กระทำความคดลอง มิจฉาจาร ³⁵ เชิง ถ้อย ³⁶ น้นเนื้อ ให้ คดอยหลบหลีกให้ไกลกายหน้าก็จจะดี อันหนึ่งให้ปรับนินบัติ รับใช้พระราชาภูมิเทวราช ให้ถูกต้องตามคดลองที่พระราชาสั่งสอน ยังจะมีบุญค่าจุน	(54/1 - 54)	
40	สุขเมื่อกายหน้าบุญชู้ก เป็นดังสีดาแก้วก็ถลาพระยาราม ปางน ก็ทำชอบแท้ พระบาทตั้งคดลองไว้	ให้มีความสุขไปกายหน้า บุญชู้ก ³⁷ เรื่องกายหน้า เหมือนดังสีดาแก้ว ก็ถลาพระยารามแต่ปาง ก่อนนั้น กระทำการปรับนินบัติรับใช้อย่างถูกต้องผลบุญจึง ค่าจุนให้รุ่งเรือง พระ ราชาตั้งคดลองไว้สอนสั่ง	(54)	

³⁴ คำว่า ทาสี คือ ทาส

³⁵ มิจฉาจาร คือ การประพฤติผิด

³⁶ ถ้อย คือ คนชั่ว

บทที่	โคลงที่ถ่ายทอดเป็นอักษรไทย ภาษาไทยมาตรฐาน	อธิบายความหมาย	หน้า ลานที่	หมายเหตุ	
41	<p>บ้วนางทั้งทาสา พระบาทเจ้าสอนสั่งคน ไปพบพ่อสาวสนม ให้หลีกเว้นหนีแท้</p> <p>ยังจอนให้ตีเสียบาดหมัดโทษแล้ว ผู้เข้ามาไปที่ทางหลวง เห็นนางสนมมา ตีเสยสามสิบสามบาดหมัดโทษแล้ว บ้วนาง</p> <p>อันหนึ่ง ผู้ไปฮิตบ้านตกแต่ง ขี้มากราบราชาพระยอดเป็นเจ้าให้เอาเส้สามง่า ตีเสยสามบาดตามโทษแท้</p> <p>แม้ว่า เป็นตรรกุแลแท้สมมาเงิน</p>	<p>ขุน จำไว้ เที่ยวทาง ก่อนแล้ว ยั่วละยาตร ชั่วไกล</p> <p>วางไว้ หยาเสีย ก็ตี หลีกไกล เออวัน วางไว้ อย่างเสีย</p> <p>คลองเมือง (55/1) กิตติ เออแล้ว สามง่า วางไว้ หยาเสีย ห้าบาท</p>	นางรับใช้ทั้งทาสา ³⁷ ทุกคนจำไว้ บัดนี้พระราชาสั่งสอนคนเดินทางก่อนแล้ว ถ้าหากว่าไปพบกับสาวสนมเดินทางมา ให้หลบหลีกเว้นระยะห่างให้ไกล	(54)	
42	<p>แม้ว่ายังมาพบพระจันหนักนในให้ตี 10 ที่ จึงหมัดโทษและ ค่อยปล่อยไปอันหนึ่งผู้ตีขมิไปในที่ทาง หลวงก็ตีเห็นนาง สนมเดินมาให้หลบหลีกไปให้ไกลเสีย ไม่ตั้งนับตี 33 ที่ จึงหมัดโทษแล้วจึงปล่อยตัว</p>	แม้ว่ายังมาพบพระจันหนักนในให้ตี 10 ที่ จึงหมัดโทษและค่อยปล่อยไปอันหนึ่งผู้ตีขมิไปในที่ทาง หลวงก็ตีเห็นนางสนมเดินมาให้หลบหลีกไปให้ไกลเสีย ไม่ตั้งนับตี 33 ที่ จึงหมัดโทษแล้วจึงปล่อยตัว	(54)		
43	<p>อันหนึ่ง ผู้ไปฮิตบ้านตกแต่ง ขี้มากราบราชาพระยอดเป็นเจ้าให้เอาเส้สามง่า ตีเสยสามบาดตามโทษแท้</p> <p>แม้ว่า เป็นตรรกุแลแท้สมมาเงิน</p>	อันหนึ่งผู้มีหน้าที่ไปดูแลจากริต ³⁸ บ้านปรับปรุงคลองเมืองก็ตี ได้ขี้มาผ่านหน้าพระราชา พระราชาให้เอาเส้สามง่าตี 3 ที่ จึงหมัดโทษแล้วจึงปล่อยตัว หากว่าเป็นผู้มีเชื่อตรรกุแลให้ปรับสมมา ³⁹ เงิน 5 บาท	(54 – 55/1)		

³⁷ คำว่า ทาสา คือ ทาส

³⁸ จาริต คือ ประเพณีที่ยึดถือปฏิบัติกันมาช้านาน

³⁹ สมมา คือ ปรับ ใส ให้

บทที่	โคลงที่ถ่ายทอดเป็นอักษรไทย ภาษาไทยมาตรฐาน	อธิบายความหมาย	หน้าที่ ลาที่	หมายเหตุ	
44	เผิงพรำพร้อมเริงถ้วน ผู้เฒ่าผู้แก่เสนา ให้เสียหยาบแต่ สมมามีเงินห้าบาทคลอกล่าวไว้	ทุกพัน ผู้ใหญ่ กิติ สมแท้ โทษมัน มีแท้ เทียงจริง	พร้อมสี่ฝั่ง 1 พัน ⁴⁰ ให้ด้วยแล้ว 5 ที่จึงสมแก่โทษมัน 5 บาท คลอ กล่าวไว้ มีแท้เที่ยงจริง	(55/1)	
45	ฝูงใด ได้ขึ้นมาแก่ง ให้ลงหนีหลีกไกล หากบ่เว้นต้นขึ้นมา ควรวีเสียสยบาคเติมคลอแก่	สิ่งใด กิติ กลอยเว้น ตั้งนั้น จึงควรวี	เหล่าใดได้ขึ้นมาหน้าพระสงฆ์ให้ลงจากหลังมาแล้ว ระยะห่าง หากไม่ เว้นระยะขึ้นขึ้นมาหน้าพระสงฆ์ไป ตั้งนั้นควรวี 10 ที่ ตาม คลอเดิมจึงควรวี	(55/1)	
46	ผิวา เสนาท้าวขุนนางเสนาศ จงให้ขาดเอาแท้ ยังออย(55)ได้มีของมาไถ่ ถึงฮอดฮ้อยเงินแท้	กิติ ขอบคลอ เอานัน จึงวาง	หากว่าเสนาท้าวขุนนางกิติ โทษตามคลอให้ยึดเอาไปแม่ หากยังออยก ได้มาคืน มีของเอามาไถ่เอานัน ให้เอาเงินฮ้อย ⁴¹ มาไถ่	(55/1 - 55)	
47	หากแม่หนทางคดเคี้ยว อย่าได้พาตันไปโทษตั้ง ได้ชี้ข้างกายพระบาท ทิ้งส่งโทษหลีกหนี	ให้ชี้ คินหนี ตัวแท้ เรียงโย เสียเว้น	หากแม่หนทางคดเคี้ยวให้ชี้กลับไปทางเดิม อยาได้ผันไป ต่อจะรับโทษใหญ่ถึงตัวเหล่าได้ชี้ข้างผ่านหน้าพระราชาทั้ง พระสงฆ์ให้หลบหลีกหนีให้ไกล	(55)	

⁴⁰ พัน คือ เป็นหน่วยวัดที่ตั้งสมัยโบราณ โดยมีกำหนดหน่วยวัดที่ตั้ง คือ 10000 เท่ากับ 12 กิโลกรัม ฉะนั้น 1 พัน เท่ากับ 1.2 กิโลกรัม

⁴¹ เงินฮ้อย เป็นเงินตราหรือเงินตราล้านช้างชนิดหนึ่ง ทำด้วยโลหะเนื้อเงินผสมทองแดง และทองเหลือง ซึ่งกำหนดเรียกกันว่ากลับบาทเงินว่า “ฮ้อยหนึ่ง”

บทที่	โคลงที่ถ่ายทอดเป็นอักษรไทย ภาษาไทยมาตรฐาน	อธิบายความหมาย	หน้า ลานที่	หมายเหตุ
48	ถึงที่ทางฮ่อมให้ยอมมือ บัตน์นให้ต้อยบาดแสะ บัตน์ นากัจกบอบอนให้ ทั้งทาสาหมั้นแสะน	นบกอน จริงแท้ ขอบคลอง ฝูงหมู เสนา มอลพร้อม	(55)	ถึงที่ทางฮ่อม ⁴² ให้ ยกมือขึ้นไหว้ก่อนไม่ตั้งนินให้ตีด้วยแสะ 100 ที่ จึงถูกต้อมตามคลอง บัตน์นากัจกบอบอนถึงเรื่องให้ เหล่าเสนาและทาสทั้งมวล
49	แม้นว่า ฝูงเผ่าเชื้อจอมหัวภูวนาถ ตามคลองเมืองอย่าลวน อันหนึ่ง ราชตระกูลเชื้ออกษัตรา ใ้หนั่งเปื้องฉันทนา	กิตติ กายฉ้วน อันใหญ่ กิติ จิงควาร	(55)	แม้นว่าเหล่าพระบรมวงศานุวงศ์หรือราชตระกูลกิติ ให้ ปฏิบัติตามคลองเมืองอย่าลวนเมืองอันหนึ่งพระ บรมวงศานุวงศ์หรือราชตระกูลของกษัตริย์อันยิ่งใหญ่กิติ จิงควารให้หนั่งแถวหน้าเวลาเข้าเฝ้าพระราชธา
50	อันหนึ่ง นางเสนาแถ้นางแสง นังเรียงพระแถน(56/1)แก้ว บโดยแท้ตามคลอง ให้จ้อแจจคลองนี้	ขุนหมื่น กิติ สนมเนา บควาร เป็นโนโทษ ชู้ฉอน	(55 - 56/1)	อันหนึ่งนางเสนา ⁴³ นางแสง ⁴⁴ ขุนหมื่นกิติ นังข้างพระเทวี นางสนมไม่ควารนังข้างพระเทวี นางสนมที่ไม่กระทำตาม คลองนี้จะได้รับโทษ ให้จ้อจำคลองนี้ทุกอัน

⁴² ทางฮ่อม คือ ทางที่สองข้างทางยกขึ้นสูง ทางรองกลางเอาไว้ใช้สัญจร

⁴³ นางเสนา คือ ตำแหน่งของผู้หญิงที่เป็นข้ารับใช้ในพระราชวังหลวง

⁴⁴ นางแสน คือ ตำแหน่งสูงสุดของผู้หญิงที่เป็นข้ารับใช้ในพระราชวังหลวง

บทที่	โคลงที่ถ่ายทอดเป็นอักษรไทย ภาษาไทยมาตรฐาน	อธิบายความหมาย	หน้า ลานที่	หมายเหตุ
51	บัดนี้ จักกล่าวถึงมนตรีเฝ้า อย่างกล่าวตำนานหลาย คำคลองกล่าวไว้อย่าลั้น จักไปทางใดก็อย่ากาย	ราชา พระบาท ถ้อยลั้น พิมพ์เมือง คลองแท้	(56/1)	บัดนี้จะกล่าวถึงมนตรี ⁴⁵ ยามเข้าเฝ้าพระราชอาชญาทูตลั้งที่ ไม่เป็นแก่นสารที่คลองกล่าวไว้อย่าเกินพิมพ์เมือง ⁴⁶ จะไป ทางใดก็อย่ากระทำเกินคลองแท้
52	แมงว่า ชีซังมำไปเข้าบ้านเมืองที่ คั้นไปถึงหลักคำให้ลง อันหนึ่ง แยกต่างท้าวเมืองอื่น ถึงหลักคำก็ให้ลง	ทางใด ก็ดี เสียแท้ ไปมา ก็ดี ตั้งนั้น	(56/1)	แมงว่าเวลาชีซังหรือมำเขาไปบ้านเมืองทางใดก็ดี เมื่อไป ถึงหลักคำ ⁴⁷ ให้ลงเสียแท้ อันหนึ่งแยกที่มาจากต่างบ้าน ต่างเมืองเดินทางไปมาก็ดี เมื่อถึงหลักคำก็ให้ลงตั้งนั้น
53	หากไม่โดยคลองแหว่ตันกลาย ผิดอาชญ์เจ้าบุญกว้าง อันหนึ่ง ให้ออดตั้งซันตี คิตชูซันต่างเจ้า	เป็นโทษ ที่ซัง เย็นยาก แต่งแบ่ง	(56/1)	หากไม่ทำตามคลองยั้งฝืนที่ซังหรือมำผ่านไปจะเป็น โทษ ผิดจากคำสั่งของพระราชอา อันหนึ่งให้ตั้งอยู่ในซันตี มีความขยันหมั่นเพียรในการรับใช้พระราชอา

⁴⁵ มนตรี คือ ข้าราชการชั้นผู้ใหญ่

⁴⁶ พิมพ์เมือง คือ แบบแผนของอาณาจักร

⁴⁷ หลักคำ คือ หลักเมือง

บทที่	โคลงที่ถ่ายทอดเป็นอักษรไทย ภาษาไทยมาตรฐาน	อธิบายความหมาย	หน้า ลานที่	หมายเหตุ
54	อันใด พระบาทเจ้ามีใจ ให้รับได้โดยแท้ อันหนึ่ง อยาเบียตเบือผุงหมู ให้ค่อยเอาใจขวาง	จงฮ่อ เที่ยง(56)พลัน ชาวเมือง นั้นเนื้อ แต่งแปง เมืองบ้าน	(56/1 - 56)	อันใดเป็นพระประสงค์ของพระราชา ให้รับทำโดยเร็ว อันหนึ่งอย่าเบียตเบือผุงหมูนั่นเนื้อ ให้ ค่อยเอาใจใส่ขยับขยายแต่งบ้านแปลงเมือง
55	อย่าได้โลกาพันหลายความ ให้ค่อยคิดชู้ช่นคะนิงไว้ อันหนึ่ง เสนาผู้กินเมืองตกแต่ง ควรรที่ถามฮีตแท้คลองตั้ง	มกมมาก จือจ่า แปงนั้น แท้หลัง	(56)	อย่าได้มีใจโลกล ให้ค่อยพิจารณาจดจำ อันหนึ่งเสนาผู้เป็นข้าหลวงต่างพระเนตรให้ ครรศึกษากาจริต และคลองแต่โบราณ
56	อย่าได้กลายคลองแท้ โทษแล่นต้องเถิกแท้ อันหนึ่ง ให้แต่งตั้งตามแพง อย่าให้เห็นแก่เงินค่าเขา	พาโล มกมมาก เถิกตน โบราณ โลกพราง เอาแท้	(56)	อย่าได้กระทำให้เกินคลองแถมมีใจพาลมกมากโทษจะถึงตัว อันหนึ่งให้ปฏิบัติตามธรรมเนียม โบราณ อย่าปิดบังเอา ทรัพย์สินผู้อื่นด้วยความโลภ
57	อันหนึ่ง อยาได้ข่มไพร่น้อยผุงหมู ยามเมื่อการเมืองมีแต่งเขา อันหนึ่ง อยาได้ปากกล่าวต่าน มันเล่าเสียโคดม	ไทเมือง นั้นเนื้อ ผุงนั้น คำยาก ใส่ย ฮิตคลอง เมืองแท้	(56)	อันหนึ่งอย่าได้ข่มไพร่น้อยผุงหมู ทำงานราชการนั้น อันหนึ่งอย่ากล่าวคำที่เกินความจริงหรือ คำที่ใส่ร้ายทำให้ผู้อื่นต้องโทษ พาให้เสียจารีตคลองเมืองเดิม

⁴⁸ คำว่า ไพร่ คือ กลุ่มคนที่ต้องสังกัดมูลนาย

บทที่	โคลงที่ถ่ายทอดเป็นอักษรไทย ภาษาไทยมาตรฐาน	อธิบายความหมาย	หน้า สถานที่	หมายเหตุ
58	อัน(57/1)หนึ่ง อยาได้โศกาเข้มสมความ พลอยดำ ก็นนิน ให้ค่อยต้านจนแท้ ขอบคลอง อันหนึ่ง หลีกการหนักแก้การเบา ให้แต่งโศภาพแท้บูราณตั้ง แต่หลัง	อันหนึ่งอยากกล่าวคำเพราะความโกรธกันนั้น ให้ค่อย พูดค่อยจางจึงถูกต้องตามคลอง อันหนึ่งให้เล็งเห็นการทำงาน ที่หนักและการงานที่เบาทุกส่วน แล้วจัดตามสภาพให้ สมควรเหมือนโบราณตั้งแต่ก่อน	(56 – 57/1)	
59	อันหนึ่ง ให้ดูคนทุกซี้เฮ้ ฝูงหมู่ฮ้อมแลงงายบ่ ฝูงใด ยังขาดฮ้ายให้ฮ้อมเพียงดูพิจารณา อันหนึ่ง อย่านอนพันกลางคิน คณมิ่ง มุลหลาย พอเย้า เรือนเหย้า แต่งแบ่ง ตามฐาน หลับคิน นันเนอ	อันหนึ่งให้ดูแลทั้งคนทุกซีกและคนมิ่งมี เหล่าคนอด อยากคนไร่บ้าน เหล่าไต่ยงขาดกบพร่องให้รำพึงดู พิจารณาสงเคราะห์ไปตามควาร อันหนึ่งอย่านอนหลับจน เกินพอคินนเนอ	(57/1)	
60	ให้ค่อยสอนใจตน สอนตาไว้ไปทางลิ่งลำพราพร้อม ฟังแจจิ่ง ชูคลอง อันหนึ่ง เป็นที่ไปแต่ควรไป อันบ่เป็นประโยชน์แท้ อยู่เอื้อง เสมอแก้ว สอนตาไว้ไปทางลิ่งลำพราพร้อม ฟังแจจิ่ง ชูคลอง แวนชอบ ดีตาย อวยาย่างไป	ให้ค่อยเตือนใจตนให้รู้เรื่องแจจิ่งใส่เสมีอน แก้ว สอนตา ให้มองซัดมิให้ฟังแจจิ่งทุกคลอง อันหนึ่งที่ควรเดินทางไป ก็จึงเดินทางไปจึงถูกต้องดีตาย อันไม่เป็นประโยชน์ใน การเดินทางไปก็อย่าได้ไป	(57/1)	
61	อันหนึ่ง สอนมือไว้อย่าเอา แมงว่า เมีย(57)เพื่อนนอย่า อันหนึ่ง ให้ย่าแยงงถ้าลุดอว บุญชู้ก็จิ่งเอง ของทาน เอื้ออว สวงน ฝูงแก่ นันเนอ เถิงเถ้า	อันหนึ่งสอนมือตนเองเอาไว้ว่าอย่าให้เหยียบเอาของท่าน แมงว่าเมียของผู้อื่นก็อย่าได้โลภอยากได้มาเป็นเมียของ ตน อันหนึ่งให้เคารพยำเกรงผู้เพิ่มผู้แก่นันเนอ เพราะมี บุญจึงอยู่ได้ถึงตอแถม่า	(57/1 – 57)	

บทที่	โคลงที่ถ่ายทอดเป็นอักษรไทย ภาษาไทยมาตรฐาน	อธิบายความหมาย	หน้าที่ สถานที่	หมายเหตุ
62	<p>อันหนึ่ง ให้ยำแยงเถ่า นำคำ สอนสั่ง บุญช้อยคำเมื่อน้าหาก จักขวาง อันหนึ่ง อย่าได้ลิมคุณผู้กระทำความ แต่ก่อน บันเนมือ มันจักเป็นบารายภายหน้ามอด ชีวา</p>	<p>อันหนึ่งให้เคารพยำเกรงคำสั่งสอนผู้เฒ่าผู้แก่ ผลบุญจะส่งถึงภพหน้า อันหนึ่งอย่าหลงลืมบุญคุณผู้ เคย ช่วยเหลือมาแต่ก่อนนั้นน้อ มันจะเป็นบาปไปถึงชีวิตในภพภาค หน้า</p>	(57)	
63	<p>อันหนึ่ง อย่าได้โลภภาพันมิจฉาจาร เมียทาน มันจักเป็นคลองร้าย หม่นหมอง เมื่อน้า อันหนึ่ง ให้แต่งตั้งขวัญปักตู รูด่าน ทางคดเลี้ยวหลายเส้น ทัพตั้ง</p>	<p>อันหนึ่งอย่าได้กระทำมิจฉาจารกับเมียของผู้อื่น มันจะเป็น ความหม่นหมองในภพหน้า อันหนึ่งให้ดูแล ประตุด้านและ เส้นทางสัญจรต่าง ๆ</p>	(57)	
64	<p>อย่าได้ใจโลร้ายเลิกเบียด เบียดเมือง แท้ตาย เอากันคิดชูคลองปูนป้อง จึงได้ ชีอว่า เสนาแก้วแข็งเมือง ตางราช อยู่ท่าก่อสร้างเมืองบ้าน อู่แข็ง</p>	<p>อย่าให้ใจและซัดศึกเข้ามาทำให้เกิดความวุ่นวายในเมืองแท้ตาย ให้ช่วยกันคิดเร่งหาวิธีปกป้องรักษาเมือง จึงได้ชื่อว่าเสนาแก้ว แข็งเมือง⁴⁹ช่วยพระราชกิจของพระราชฯ ทำงานราชการให้ บ้านเมืองเจริญรุ่งเรือง</p>	(57)	
65	<p>(58/1)อันหนึ่ง ให้หมิ่นเฝ้าพระบาท จอมหัว อย่าให้ภูมิพระต่างทัน เทียวใช้ บัดนี้ มาจักกล่าวด้านตามริตคลองผิต ก่อนแล้ว อย่าให้กลายคลองเมือง ปตี เมื่อน้า</p>	<p>อันหนึ่งให้หมิ่นเฝ้าพระราชฯ อย่าอให้พระราชฯต้องตรัส เรียกใช้งาน บัดนี้มาจะกล่าวตามจารีตและคลองก่อนแล้ว อย่าได้กระทำการละเมิดคลองเมือง จะไม่ตีในภพหน้า</p>	(58/1)	

⁴⁹ แข็งเมือง คือ ขยันขันแข็งในการทำการงานเมืองเพื่อให้เกิดความสงบสุขในเมือง

บทที่	โคลงที่ถ่ายทอดเป็นอักษรไทย ภาษาไทยมาตรฐาน	อธิบายความหมาย	หน้า สถานที่	หมายเหตุ
66	คนใดมีโทษแท้พิจารณา ตัดใส่แท้อย่าได้ ผู้ใดมากกล่าวตัวนั้นมีมูล อย่าได้ฟังทางเดียวให้ถาม	ตรงถึ ฟังเพียร ยกก่อน ก็ดี สองก้า	(58/1)	ผู้ใดมีโทษแท้พิจารณาให้ถึถ้วน อยาได้ตัดสิ้นความอย่าง ขาดสติ ใครมาที่ อร้งก่อนให้พิจารณาความจาก เหตุการณเบื่องต้นก่อนก็ดี อยาได้ฟังความข้างเดียวให้ สอบถามถ้อยความจากทั้งสองฝ่าย
67	ผู้ผิดนั้นตามคลอง ผู้แมนั้นนควร อย่าเปียงถ้อยเห็นที่ ให้ค้อยตรงตราตัด	มีโทษ เวชอบ คดี โลภ ตั้งยอย โสมอแท้	(58/1)	คนผิดมีโทษตามคลอง คนถูกตัดสิ้นความให้ถูกจึงจะ ถูกต้อง อยาบัดเบือนคำตัดสิน ด้วยความโลภ ให้ พิจารณาไตร่ตรองให้ถี่เสมอ
68	ความใดพิจารณาแล้วอย่าลวน โทษแล่น้อยอย่าฆ่าบ ผิดเลิงเงินพอเบียดเอียง ให้กวางนแลงบ้าน(58)ตัดแล้ว	ฟ้าผูก ตีนัน ชอบคลอง ห้าบาท คดี แต่เบา มีค้ำรอย	(58/1 - 58)	คดีความใดยังพิจารณาไม่สิ้นสุดคดีความอยาฟังตัดสินจงจำกั โทษนั้น โทษเพียงน้อยอยาฆ่าไปฆ่าไม่ถูกต้องตามคลอง ความผิด ตั้งแต่เงิน 1 เบียด ถึง 5 บาทก็ให้กวางนและจำบ้าน ⁵⁰ ตัดสินให้แล้วเสร็จ ความผิดถึงค่าช้อย
69	ควรให้นำมาเลิงกวางนเมืองค้อย ให้แล้วตามคดี อย่าได้ข่มไพร่น้อย หนีหากมากกว่าช้อย	พิจาร แจงตัด ภายนอก ชาวบ้าน ปควร ควรฮอด เสนา	(58)	ให้นำคดีความส่งมาให้กวางนของเมืองพิจารณา ตัดสิ้นให้ แล้วเสร็จตามคดีภายนอก อยาข่มเหงไพร่และชาวบ้านไม่ ควร ถ้ามหนีเกินมากกว่า 1 ช้อย ควรนำคดีความส่งมาให้ เสนา

⁵⁰ จำบ้าน คือ ผู้ดูแลบ้าน เทียบได้กับตำแหน่งกำนันในปัจจุบัน

บทที่	โคลงที่ถ่ายทอดเป็นอักษรไทย ภาษาไทยมาตรฐาน	อธิบายความหมาย	หน้าที่ สถานที่	หมายเหตุ
70	<p>พิจารณาตัวกรอบาย อันหนึ่ง เสนาผู้พิจารณาต่าง ให้ตั้งอยู่สุดดีแท้ คิดว่าให้หลักรับหาประการ คล่องบ้าน น้นเนื้อ</p> <p>ทูลเจ้า ความน้น โดยตาม ตั้งคดอง คดองบ้าน น้นเนื้อ</p>	<p>พิจารณานำ ขึ้นกรอบายให้กษัตริย์ทรงตัดสินคดี ความน้น อันหนึ่งเสนาผู้พิจารณา หมายความว่าความน้น ให้ตั้งอยู่ ในความสุคติ⁵¹ตามคดอง ให้หลบหลีกเว้นจากอคติ 5 ประการตามคดองบ้านน้นเนื้อ</p>	(58)	
71	<p>มีฉันทาทากเป็น ฉันทานั้นเห็นแก่ เป็นวงศาสืบมาแทนเชื้อ ถ้อยตั้งพู่แปเสมอ</p> <p>คดองเค้า แวนนาม ตัดเบียง โพสถานัน คนซึ่ง</p>	<p>มีฉันทาคติเป็นคดองต้น คือเห็นแก่เชื้อพวงศาจึงตัดสิน คดีความลำเอียง โศษาคติคือซึ่ง</p>	(58)	
72	<p>แต่ก่อนตัดโทษให้สั้นน้น ไถยานันกล่าวเกรงยศใหญ่ตัด(59/1)ให้แพ่ คนน้อย ชมแห่ง โมฆานันมัวเมาหลงหล่าลอน อันลอบ คว่าด่ากัน เหลือแท้ฮิตคดองโลพานันมีใจ</p> <p>ป่ควร เจ้าเฮย คนน้อย ชมแห่ง อันลอบ คว่าด่ากัน มกมาก</p>	<p>จึงตัดสินคดีความให้เป็นโทษฉันทานันไม่ควร มีภาคติคือกล้อยศกแล้วศึกก็จึงตัดสินให้ชนะคดีความคนยศ ต่ำเป็นการชมแห่งคนยศต่ำ โมหาคติคือพิจารณาคนยศ ด้วยความหลงไม่คำนึงถึงจารีตและคดองโลภาคตินันคือมีใจ โลภ</p>	(58 - 59/1)	

51. สุคติ คือ ความสุข สงบ

บทที่	โคลงที่ถ่ายทอดเป็นอักษรไทย ภาษาไทยมาตรฐาน	อธิบายความหมาย	หน้า ลานที่	หมายเหตุ
73	เห็นที่ลีนทอดแท้ ฝูงนี้เป็บบาบฮ้ายไปสู ให้ค้อยบรรเทาจิตหลักไกล ให้อยู่สภาพแท้	ตัดให้ เบี่ยงคลอง อเวจี แท้ตาย กลอยเว้น ตามแพ่ง คลองเมือง	(59/1)	ตัดสินคดีความด้วยความถ่อมใจด้วย เห็นแก่ลีนบน เหล่านี้เป็นบาบนำไปสู่บารก แล้วให้ค้อยระวังจิตใจให้หลบ หลักไกลจากอคติทั้ง 5 ประการ ให้พิจารณาคดีความตาม สมควรในคดีความทางแพ่ง ⁵² คลองเมือง
74	บุญเหลือหลายไพเราะ จักกล่าวด้านฝูงขุนใจบาบโลกถ่าย พันใหม่ ข้าไพร ไพรขุนเดียดพอกพันใหม่ไพร เขาเล่าเลยมาฟ้องเสนาพร้อม	ยอयोग พันใหม่ ข้าไพร ไพรเมือง เหลือใจ พิจารณา ตรงถึ	(59/1)	เป็นขุนที่ไพเราะและพลเมืองยกย่องสรรเสริญ บัดนี้จะ กล่าวถึงเหล่าขุนใจบาบมีความโมโหปรับใหม่ ⁵³ ข้าไพร ไพรขุนผู้ใดปรับใหม่ไพรไพรและพลเมือง เขาอัปจนที่ฟังฟัง จึงมากกล่าวฟ้อง ถึงเสนาให้พิจารณาคดีความให้ถ้วน
75	พิหากความผู้มาฟ้อง พิหากเอาของเขาแท้ จึงชอบแท้(59)คลองเจ้า ฉิบคืนให้แท้ผิดอึด	โทษมี คืนเขา ดังเก่า สั่งสอน คลองเมือง	(59/1 - 59)	หากคิดความผู้มาฟ้องมีโทษลี้ลิ่งของผู้อื่น หากลี้ลิ่ง ลิ่งของผู้อื่นจริง ให้คืนลิ่งของอันนั้น จึงถูกต้องตาม ที่ พระราชอาพทรงตั้งรัสสอนในคลอง หากไม่คืนลิ่งของอันได้ ลี้ลิ่งไปนั้นผิดจารีตคลองเมือง

⁵² แพ่ง คือ คดีความทางทรัพย์สิน มรดก

⁵³ ปรับใหม่ คือ ปรับเงิน

⁵⁴ ข้า คือ บริวารที่มีเจ้านาย

บทที่	โคลงที่ถ่ายทอดเป็นอักษรไทย ภาษาไทยมาตรฐาน	อธิบายความหมาย	หน้า สถานที่	หมายเหตุ	
76	<p>ควรเสนาใส่ขัน อันหนึ่ง ผู้ไปผู้ยังอีตคลองเมือง ขันสมมาขอบถวาย ขุนหากยังขอบแท้</p>	<p>ใหม่ซ้ำ ควรถูก เถิงเจ้า ตามคลอง อันแมน</p>	<p>ควรให้เสนาปรับขันใหม่⁵⁵ อันหนึ่งผู้ไม่รู้จักรีตคลองเมือง ควรปรับขันสมมา⁵⁶แต่ถ้า ขุน ยังเป็นฝ่ายถูกตามคลอง</p>	(59)	
77	<p>ไพรหากมากกล่าวฟ้องคำสวน ไพรเล่าแท้ดีใส่ ผู้พาความสวนถักขึ้น ไพรบู้ควรถักสมมา ฉิวว่า</p>	<p>ขุนใหญ่ ขันใหม่ แบ่งแท้ ขอบแล้ว</p>	<p>ไพรหากมากกล่าวฟ้องขุนใหญ่ ไพรเป็นฝ่ายแพ้ปรับขัน ใหม่ไพร ผู้พามาแจ้งความโต้แย้งกับขุนถูกขันแปลง⁵⁷แท้ หากไพรถูกนำตัวมาแจ้งความโต้แย้งโดยไม่รู้ปรับขันสมมา ขอบแล้ว</p>	(59)	
78	<p>ยอเมื่อถวายกราบขูล ไพรบมีค่าผิดแท้ที่ขุนหาก ให้ใหม่ขุนสองฮ้อย กับทั้งขันแบ่งขันเป็นเงิน</p>	<p>เถิงเจ้า กุมผูก เอานม คลองต่ง แต่หลัง ห้าบาท</p>	<p>ถูกปรับตามคลองแล้วจึงนำเรื่องขึ้นกราบทูลพระราชอา หากไพรไม่มีความคิดแต่โดนขุนจับกุมเอาไว้ให้หมขุน 2 ฮ้อยตามคลองเดิม ขันแปลงเป็นเงิน 5 บาท</p>	(59)	

⁵⁵ ขันใหม่ คือ สิ่งที่ใช้เพื่อขุดใช้หรือทดแทนความเสียหายที่เกิดขึ้นแก่ทรัพย์สิน

⁵⁶ ขันสมมา คือ เงินที่ปรับใส่ หรือปรับให้

⁵⁷ ขันแปลง คือ การปรับที่สามารถปรับเป็นเงินก็ได้ ปรับเป็นการกระทำก็ได้ เช่น ไปท่าเหมืองฝายชำระ ให้ปรับเป็นขันแปลง คือ ให้ไปซ่อมเหมืองฝายที่ชำระให้สภาพดีดังเดิม

บทที่	โคลงที่ถ่ายทอดเป็นอักษรไทย ภาษาไทยมาตรฐาน	อธิบายความหมาย	หน้า สถานที่	หมายเหตุ
79	<p>ควรแล้วที่ตั่งมีเสมอแท้ แม่มงคล บัดนี้ จักกล่าวตั่งคอง(60/1)แห่งมิจฉาจาร ก่อนแล้ว ตามคองเมืองแต่หลัง แปลงไว้ อันว่า เมียหลินชูผู้ว่าป มีเห็น</p>	<p>ตัดสินตั่งบัจจิงถิวว่าทำฎกคอง บัดนี้จักกล่าวถึงคอง มิจฉาจาร ตามคองเมืองที่มีมาแต่เดิม อันว่าเมียเถลนชูผู้ นั้นไม่รู้ไม่เห็น</p>	(59 - 60/1)	
80	<p>ยังเล่ามีคนไกลกล่าวจา จงว่า ชันใหม่ขึ้นมาปุน เป็นคอง กองหนึ่งให้ผู้เว้ากินแท้จิงควาร ผัวหาก กุมเอา ได้ชันใหม่อย่าว่าไว้แก่ผู้ ผัวนั้น ชูอัน</p>	<p>มีคนมาเล่าให้ฟัง ชันใหม่มาแบ่งครึ่ง ครึ่งหนึ่งให้แก่คนมา เล่า แต่ถ้าวหากผู้จับเมียได้เองชันใหม่ไม่ต้อง แบ่งเป็นของ ผัวทั้งหมด</p>	(60/1)	
81	<p>อันหนึ่ง ผัวหากรู้แล้วมันป ยังเล่ามีคนมาช่วยบอง หนั้นมันนป็นเป็น สองส่วนนั้นไว้กับ</p>	<p>อันหนึ่งผู้ว่าเมียมีผู้แล้ว ผัวใหม่มาจับเมีย แล้วมีคนมา ช่วยจับเมียเอาได้ หนั้นมันให้แบ่งเป็น 3 ส่วน 2 ส่วนนั้น ไว้ กับผัว</p>	(60/1)	
82	<p>ส่วนหนึ่งให้ผู้สงช้อย ตามคองเมืองกล่าวมา ผัวหากเสียค่าแล้วมาสู่ ควารขายเสียค่ามัน</p>	<p>1 ส่วนนี้ให้ พวกรช่วยจับกุมเมีย คองเมืองกล่าวมาตั่งนี้ ผัว จ่ายค่าขาด⁵⁸แล้วกลับมาสู่เรือนตน ควารขายเมียเสียค่าตัว มันเอาไว้</p>	(60/1)	

⁵⁸ ค่าขาด คือ ค่าหย่าร้าง

บทที่	โคลงที่ถ่ายทอดเป็นอักษรไทย ภาษาไทยมาตรฐาน	อธิบายความหมาย	หน้าที่ สถานที่	หมายเหตุ
83	<p>คำว่า ผู้ว่าเสียค่าขาดแท่ง(60)คืนแก่ ลุงตา ขอบแล้ว ให้มีขันสมมาแก่แก้ว อันหนึ่ง ลุงตาได้แบ่งปลุก อย่าได้เอาสมบัติ</p> <p>อันหนึ่ง เมียทำซุ้มใจ คิดโลกเลี้ยวกระทำร้าย บุญบองฆ่าผู้ตน ประสงคใส่พิชยาฮ้าย</p>	<p>กับแก้ว ถ้าหากว่าผู้ว่าไม่ยอมเสียค่าขาดคืนไว้ให้แก่ลุงหรือตาจึง ถูกต้องขอบแล้ว ให้ปรับขันสมมาแก่แก้วเงินร้อยแทนค่าขาดที่ ผู้ว่าไม่ยอมจ่าย อันหนึ่งหากลุงหรือตาเป็นคนแต่งสร้างปลุกเหย้า เรือนให้ก็ดี ไม่ให้เอาสมบัติให้สังคนลุงหรือตาทั้งหมด อันหนึ่งเมียมีซุ้มใจโหดเหี้ยม คิดคิดทรยศกระทำร้ายผู้ ให้ตาย ด้วยการวางยา ฆ่า</p>	(60/1 - 60)	
84	<p>ของเอา เป็นซู้ ตัดถี่ ดูท่อน หากควร แท้ตาย</p> <p>ได้เสี ลินใหม่ ตั้งหลัง สันนั้น คิดเอา เป็นเมีย เงินร้อย</p>	<p>อันหนึ่งมีใจคิดคิดทรยศอยกได้สมบัติผู้ว่ามีใจเอนเอียงไป ทางผู้ชายที่เป็นผู้ควรให้พิจารณาไตร่ตรองให้ถี่ถ้วนดูท่อน แม่นว่า เสียค่าใหม่แล้วผู้ว่าจะฆ่าเมียก็สมควรแก่โทษมัน อันนั้นแท้ตาย</p>	(60)	
85	<p>อันหนึ่ง ใจคิดเลี้ยวลักลอบ ใจยอมแห่งชาย ควรให้พิจารณาแต่ตรงองตรา เสียค่าแล้วผู้ว่าก็</p> <p>อันหนึ่ง เมียหากมีซู้แล้ว ยังเล่าเอาเป็นเมีย ผู้ว่าก็ยังไม่อยากได้ ควรให้มีเผิง(61/1)พัน</p>	<p>อันหนึ่งเมียมีซู้ได้ปรับสินไหม แล้วเอากลับมาเป็นเมีย เหมือนเดิมตั้งนั้น อันหนึ่งผู้ว่าก็ยังเอากลับไปเป็นเมีย ควร ให้มีเผิง 1 พัน เงินร้อยหนึ่ง</p>	(60 - 61/1)	

⁵⁹ คำใหม่ คือ เงินทดแทนในกรณีการทำผิดกฎหมายของอาณาจักร

บทที่	โคลงที่ถ่ายทอดเป็นอักษรไทย ภาษาไทยมาตรฐาน	อธิบายความหมาย	หน้า สถานที่	หมายเหตุ
87	<p>การจะเจ้าจอมหัว พระอนุญาตแล้วไล่ให้ อันหนึ่ง เมียมีชูแล้วฆ่าหาก พลอยเล่าแล้วกันตาย</p>	<p>ถวายพระราชา พระราชาอนุญาตแล้ววางให้ก็จึงเอาถึง จะถูกต้องขอไปแล้ว อันหนึ่งเมียมีชูแล้วฆ่าหรือวางยาเบื่อ</p>	(61/1)	
88	<p>อันว่า ของผู้ชายนันมีสิ่ง คล่องกล่าวไว้ อันหนึ่ง เมียมีชูแล้วเลี้ยง ทั้งสองพรั่กัน</p>	<p>อันว่าของ ผู้ชายมีมากน้อยเท่าใดก็ดี คล่องกล่าวไว้ เป็น สินไหมของเมือง อันหนึ่งเมียมีชูผู้จับได้เห็นกับตาควร ฆ่าตายทั้งคู่พร้อมกันคดีความให้แล้วกันไป</p>	(61/1)	
89	<p>ผู้ไปเอาไว้ชาวเมือง เขาหากอวนนานแท้ เงินห้าบาทได้ให้ อันหนึ่ง ชูหากไปสู้ฆ่าผู้ตาย</p>	<p>หากผู้จับเอาชูและเมียได้ชาวเมืองเห็นเป็นโทษ เมียและ ชูอวนอวนขอยอมความเป็นขึ้นสมมภายนอกให้เป็นเงิน 5 บาท คดีความให้แล้วแก่กัน อันหนึ่งชูฆ่าผู้ตายตั้งนั้น</p>	(61/1)	
90	<p>ให้ฆ่าผู้เมียนั้น ของชู้ขึ้นควรมอบ เป็นขึ้นใหม่กราบถวาย บัดนี้ จักกล่าวห้องอำมาตย์</p>	<p>ให้ฆ่าทั้งชูและเมียทั้งสองคน ของชู้ขึ้นควรมอบให้แก่ผู้ หรือตา เป็นขึ้นใหม่ถวายพระราชา บัดนี้จักกล่าวถึง อมาตย์ราชตระกูลก่อนแล้ว</p>	(61/1 - 61)	

บทที่	โคลงที่ถ่ายทอดเป็นอักษรไทย ภาษาไทยมาตรฐาน	อธิบายความหมาย	หน้า สถานที่	หมายเหตุ
91	<p>ชั้นใหม่เนินหุดลอง เป็นห้าอ้อยส้ม ชั้นแบ่งเนินผ่ากองชั้นใหม่เป็นสองอ้อย บาทแท้ คองตั้งแต่หลัง</p>	<p>ชั้นใหม่ลดลงครึ่งหนึ่ง เป็น 500 บาท ตั้งเนินจึงควร ชั้น แบ่งแบ่งครึ่งหนึ่งชั้นใหม่เป็น 200 บาท คองแต่หลังชั้น สมมา</p>	(61)	
92	<p>ผ่ากองชั้นแบ่งตามคองเมือง กลาวมา สิ้นเนิน เสนาท้าวทั้งเมือง ชั้นแปดอ้อยมีแท้ค่าคอง หุดลองฐานต่ำเป็นสี่อ้อย</p>	<p>แบ่งครึ่งชั้นแบ่ง ตามคองเมืองกลาวมาตั้งเนิน เสนา ยศใหญ่ชั้นค่าคอง 800 บาท ชั้นใหม่เนิน ลดลงครึ่งหนึ่ง เป็น 400 บาท จริงแท้ของคอง</p>	(61)	
93	<p>ชั้นแบ่งให้ผ่ากอง ชั้นสมมาผ่ากอง ฝูงหมู่เสนาท้าวทุน ชั้นหกอ้อยมีแท้</p>	<p>ชั้นใหม่ ชั้นแบ่ง พระยา ขุนใหญ่ ค่าคอง ชั้นใหม่เนิน</p>	(61)	
94	<p>ยุดลงผ่ากองเป็น(62/1)สามอ้อย จริงแท้ ชูคน บางขุนกวางขุนบ้าน ชั้นห้าอ้อยมีแท้ ตั้งแต่นั้นตามที่ตระกูล</p>	<p>ลดครึ่งหนึ่งเป็น300 บาท ทุกคน ขุนกวางขุนบ้าน ต่ำลงตามชั้น ชั้นค่าคอง 500 บาท ตามตระกูล</p>	(61 – 62/1)	

บทที่	โคลงที่ถ่ายทอดเป็นอักษรไทย ภาษาไทยมาตรฐาน	อธิบายความหมาย	หน้า สถานที่	หมายเหตุ
95	ตามลำดับฝ่าลง พึงเยอเสนาท้าวแสน ให้จ้อแจ่งจำไว้ ตามแต่โทษหนักแท้	ตามลำดับเบงครึ่งลงเป็นฐาน พึงเนอเสนาท้าวแสนพระ ยาขุนผู้ใหญ่ ให้จำไว้อย่าลืมแท้ตาย ตามแต่โทษหนัก โทษปานกลางและโทษต่ำ	(62/1)	
96	จงตัดให้เสมอแอแท้อย่า โทษผู้ซึ่งกล่าวออกแท้ตั้งแต่ อย่าได้ทำมิจจาการ อันหนึ่ง ผู้หม้ายอ้างผู้ง่ป่าว	ตัดสินในหทัยธรรมอย่าให้มีความลำเอียงโทษเหล่านี้บัญญัติ ไว้ตั้งแต่พระอินทร์ เจ้าเอย อย่าได้กระทำมิจจาการจาก ผู้เมียแท้ อันหนึ่งเหล่าหม้ายแม่ร้างกับเหล่าคนรับใช้ สาวรุ่น ก็ดี	(62/1)	
97	เพื่อนหากปุนกล่าวไว้ ของเก่าแท้คั้นมา ควรที่ใหม่ซ้ำห้าบาท ฉิวา เจ้าไปพอโกธา	เขาหากตกแต่เงี้ยวได้ของเก่าคั้นให้ชดใช้ 1 เท้า และ บริบใหม่เป็นเงินอีก 5 บาท จึงควร หากว่าเจ้าของไปพบ เกิดโกรธ	(62/1)	
98	เลยฆ่า(62)เสียอย่างว่า อันหนึ่ง ผู้ได้ไปลักข้าวในนาของ เจ้านาเห็นฆ่าตาย ฉิวา บัดี้ฆ่าตัดเสลินใหม่ขมของผู้นั้น จำใช้ ขอบคอง	แล้วฆ่าเสียไม่ให้เอาผิดเจ้าของ อันหนึ่งผู้ไปลักข้าวในนา ของนาแท้ตั้ง นั้น เจ้านาพบแล้วฆ่าผู้ลักข้าวตายไม่เป็นที่ คดีความ หากว่าไม่ได้ฆ่าคนลักข้าวให้ปรับสินไหม	(62/1 - 62)	

บทที่	โคลงที่ถ่ายทอดเป็นอักษรไทย ภาษาไทยมาตรฐาน	อธิบายความหมาย	หน้า สถานที่	หมายเหตุ
99	หากยังได้ของเก่า ใส่โทษข้าพห้ ใฝ่ผู้ลักเอาข้าวในเยีย เจ้าเห็นฆ่าตายแล้ว	ข้าพห้ลักไปให้ชดใช้ ถ้าหากได้ของเก่าคืน ปรับเงินอีก 5 บาท ผู้ลักข้าวในเถาของท่านเจ้าของข้าพห้มาแล้วฆ่าผู้ลักข้าวในเถาตายไม่เป็นคดีความ	(62)	
100	หากบฆ่าจำแทน ยังเล่าได้ของเก่า ใฝ่ใส่ขันหม้อฆ่า ผู้ลักนั้นพาลี	ถ้าไม่เดฆ่า ให้ชดใช้ข้าว 5 เกวจริงแล้วถ้าได้ข้าวของเก่าคืนมา ให้ใส่ขันหม้อเงิน 100 บาทชอบคลอง ถ้าผู้ลักข้าวมีใจบาป	(62)	
101	ครั้นว่ามีนฆ่าเจ้าข้าตายแล้ว หากบได้ฆ่าแทนไปเพ็ง ใฝ่ใช้ห้าคนแท้ (63/1)ใฝ่พิศฆ่าตัดใส่	ได้ฆ่าเจ้าของข้าพห้ตายครั้นให้ตายตกตามกันไป ถ้าผู้ลักข้าวไม่ได้ฆ่ามันไปพึ่งพระสงฆ์ก็ดี ให้ชดใช้เป็นคน 5 คน ชอบคลอง แล้วปรับขันใหม่	(62 - 63/1)	
102	เอาตามคลองถึงขัน หากยังเอามันได้ ของมันยังมากน้อยท้อใดแท้ ผู้ฆ่าเชื่อนามการถึงแก่	ตามคลองถึงขันให้ชดใช้ แต่ถ้าเอาตัวมาได้ให้ฆ่าผู้ลักข้าวเสีย ของกลางเหลือมากน้อยเท่าใดให้นำขึ้นถวายพระราชานี้ ไม่ควรสังคินให้ญาติ	(63/1)	

บทที่	โคลงที่ถ่ายทอดเป็นอักษรไทย ภาษาไทยมาตรฐาน	อธิบายความหมาย	หน้าที่ สถานที่	หมายเหตุ	
103	ปครวให้ท้าวปิ่น ผู้ใดไปลักแก้วทั้งแหวน ควรที่ให้ใช้หาเท่าแท้ ยังเล่าได้ของเก่า	เป็นถ้อย ยกยอ ผ้าแผ่น ผืนนูน สนับนึ่ง จิ้งจกร คินมา	ผู้ใดไปลักแก้วแหวนและผ้าผืน ควรให้ชดใช้ 5 เท่าของ สิ่งของที่ลักไปจิ้งจกร ถ้าได้ของเก่าคืน	(63/1)	
104	ให้ใส่ขันสมมา แม้ว่าแมนขุนแท้ ใส่ให้พัดซ้ำเสียแท้ ผู้ใดรักรักษาเครื่องเจ้า	ท่อนของ ผู้ขน ขันค่า คอตัด กองนา พลอยเก่า เลยเสีย	ให้ปรับขึ้นสมมาราคาเท่า ของ หากว่าเป็นขุนให้ปรับขึ้น ค่าคอ ⁶⁰ และปรับเท่าครึ่งหนึ่งของคักตินา เหล่าใดรักษา เครื่องพระราชอิสริยยศของพระราชแล้วทำหาย	(63/1)	
105	คนใดเห็นเล่าเอา มีสักขีแท้จำไป ค่าเครื่องมีมากน้อย คินผู้รักชานมีเงิน	มาไว้ ให้ไกล ทอใด (63)แท้ให้ ห้าบาท	ผู้ใดเห็นแล้วเก็บเอาไว้ มีพยานรู้เห็น ให้มีค่าได้ตามค่า เครื่องพระราชอิสริยยศมากหรือน้อยเท่าใดก็ให้จ่ายค่าไถ่ ตามนั้นส่วนเครื่องพระราชอิสริยยศให้คืน เหล่ารักษา เครื่องพระราชอิสริยยศให้ปรับใหม่ 5 บาท	(63/1 - 63)	
106	ให้มันใช้ค่าคินยังเล่าได้ของเก่า ควรให้ใช้เงินแท้ ใหม่สนับนึ่ง ตัดใส่จิ้งจอบแท้	คินมา ดึงน สีคิน ค่าคอ คลองตึง แต่งมา	และชดใช้ค่าคินหาเครื่องพระราชอิสริยยศที่หายไป หากได้ ของเก่าคืนให้ชดใช้ 4 คน ให้ปรับขึ้นค่าคองจิ้งจอกต้องตาม คลอง	(63)	

⁶⁰ ขันค่าคอ คือ ขดใช้ด้วยทรัพย์สินตามมูลค่าของคักตินา

บทที่	โคลงที่ถ่ายทอดเป็นอักษรไทย ภาษาไทยมาตรฐาน	อธิบายความหมาย	หน้า สถานที่	หมายเหตุ
107	ฝูงใด ได้เอามาหากลบเก่า กอนค่านันควรรให้ ผิบได้ผู้ลักนั้นได้แต่ คุณมันมีกองค์หัว	ใครเก็บเครื่องพระราชอิศริยยศได้ แล้วเอามาคืนที่เดิมมัน ควรสมนาคุณครึ่งหนึ่งของค่าของ หากไม่ได้ตัวผู้ลักได้แต่ คืนตัวตั้งนั้น ให้สมนาคุณครึ่งค่าหัว	(63)	
108	หากแมนที่ไกลแท้ ส่วนหนึ่งให้แก่มันผู้ได้มานั้น อันหนึ่ง ยังมีข้าฮ้ายลักเอา ให้ป่าวฮ้องนำสินไต่	หากเป็นที่ทางไกลให้แบ่งค่าสมนาคุณเป็น 3 ส่วน ส่วน หนึ่งให้แก่มันผู้เก็บได้จึงถูกต้องแล้ว อันหนึ่งยังมีข้าลักฮ้อม เอาของท่านแล้วหัวนี้ไปนั้น ให้ตีฆ้องร้องปาวสะกครอย ตามทรัพย์สินถึงเขตบ้านใดก็ดี	(63)	
109	เฒ่าแก่ผู้เฒ่า นำเขานำไต่ฮอย (64/1)ฮอดบ้านหนานนำไต่ เถิงแดนผู้ไพร่ไททั้งข้า	ให้ผู้เฒ่าผู้แก่ของบ้านจัดเตรียมข้าวนำให้คนสะกครอย ตามต่อถึงบ้านหนานก็ให้แกะรอยตามกันไปเรื่อย ๆ ถึงเขต หมู่บ้านของผู้ไพร่ไททั้งข้าไท ตามรอย	(63 - 64/1)	
110	พันเขตบ้านฮอดที่ เขาลิงวางมอบให้ ไทจึงนำไทเข้าหมดที่ ควรรที่เขียนขีดไว้มีแท้	จนถึงเขตแดนไทก็ดี ก็จึงมอบอำนาจให้แก่ไทในการตาม ข้าที่ลักของต่อให้ ถ้ารอยที่ติดตามหมดที่เขตไทจริงตั้งนั้น ควรรที่ทำหนังสือรับรองไว้เป็นพยานที่ตรงนั้น	(64/1)	

บทที่	โคลงที่ถ่ายทอดเป็นอักษรไทย ภาษาไทยมาตรฐาน	อธิบายความหมาย	หน้า ลานที่	หมายเหตุ
111	<p>อันหนึ่ง ยิ่งเล่าสิ่งกตัญญูยอชื่น จงให้พร้อมกันแท้ ปนแปลก กันนั้น แล้วนำถึงเสนาคู่ให้แต่ตั้ง พิฆเนนแตรร้อยผ่านสนเสียดียบดวงน ที่ใด มีรู้</p>	<p>อันหนึ่งยังมีชื่อเสียงดี ยรอยชื่นปนแปลกกันนั้น ให้ร่วมกัน ไว้รร้อยนั้บระยะทาง และจงไปบอกเสนา เพื่อเทียบระยะ ตามรอยนั้บระยะทาง หากกระษรร้อยเท้ามีรอยสั้น จนไม่สามารถ จนสิ้นความสงสัย ค่อยถือว่าชาวบ้านในเขตนั้นหลุดจากการ เป็นผู้ต้องทหา อันหนึ่งคนล่อยน้ำติดกอไม้มากดี ใครไปพบ แล้วช่วยเอาไว้ได้ไม่ตาย</p>	(64/1)	
112	<p>ก็จึ่งหายเสียแท้คำสลั่ง หมตโทษแล้วชาวบ้าน อันหนึ่ง คนไหลน้ำแขวนกอไม้ ใญ่ผู้ไปจวบพอ</p>	<p>จนสิ้นความสงสัย ค่อยถือว่าชาวบ้านในเขตนั้นหลุดจากการ เป็นผู้ต้องทหา อันหนึ่งคนล่อยน้ำติดกอไม้มากดี ใครไปพบ แล้วช่วยเอาไว้ได้ไม่ตาย</p>	(64/1 - 64)	
113	<p>คำหว่านปูนเป็น กองหนึ่ง ให้แก่มันผู้เอาออกมัน อันหนึ่ง คนใดได้ก็กินงวนมีผู้ ให้พิจารณาตัด</p>	<p>ให้คิดคำหว่านปูนเป็นกองหนึ่ง ครึ่งหนึ่งสมนาคุณให้แก่คนที่ช่วย เอาไว้ได้มันนั้น อันหนึ่งใครกินยาพิษหรือยาเบื่อมีคนมาช่วย ไว้ได้ตั้งนั้น ให้พิจารณาความเลอกเช่นเดียวกันกับการ พิจารณาความล่อยน้ำติดกอไม้แล้วมีคนไปพบแล้วช่วย เอาไว้ได้</p>	(64)	
114	<p>อันหนึ่ง คนใดกล้าหนีไปตก ท้าวทนต์แห่งเมืองใด ผู้ใดเห็นลวดเอา คำหว่านปูนเป็น</p>	<p>อันหนึ่งคนแอบหนีไป อยู่อาศัยประเทศอื่นก็ดี ใครพบเห็น แล้วนำมาส่งคืนให้ ค่าหัวคนให้แบ่งเป็น 2 ส่วน</p>	(64)	

บทที่	โคลงที่ถ่ายทอดเป็นอักษรไทย ภาษาไทยมาตรฐาน	อธิบายความหมาย	หน้า สถานที่	หมายเหตุ	
115	ส่วนหนึ่งให้แก่นัมนูผู้ได้ จักกล่าวข้อยคนแล มีคำผิดลวนหนี ไปพึ่งเสนาท้าวเมืองใด ครั้นให้มอບความ บ้านหากไกลกันแท้พอวัน ให้เที่ยวแท้ไปคอบ แม้ว่า โรงพระบาทเจ้า	มาให้ ทอບคุณ เมียไฟ กิติ เรือนหย้า ข้อยไฟ กิติ ครั้นให้ มอບความ จึงฮอด สันนง วันเดียว มีเงิน เบี้ยหนึ่ง	1 ส่วน สมณาคณินให้แก่ผู้นำมาคืน บัดนี้จงกล่าวถึงชาวทาส และเมียภัย กิติ มีความผิด และหนีหนีหย้าเรือน ไปพึ่งเสนาเมือง ใด ข้าทาสไคร่กิติ	(64)	
116	อย่าให้กลายค่าแท้ บ้านหากไกลกันแท้พอวัน ให้เที่ยวแท้ไปคอบ แม้ว่า โรงพระบาทเจ้า	ครั้นให้ มอບความ จึงฮอด สันนง วันเดียว มีเงิน เบี้ยหนึ่ง	อย่าให้ล่วงเลยจนค่าของวันนั้นให้รับส่งข่าว ถ้าบ้านห่างกัน ช่วงเดินทาง 1 วันถึงฉนั้น ก็ให้เร่งเดินทางให้ถึงภายใน 1 วัน หากว่าต้องพระโรงของพระราชฯ ให้มีเงิน 1 เบี้ย	(64)	
117	(65/1)กับทั้งชาวหน่วยเบีย แม่เรือนแสนเมืองแท้เสนา คลองกล่าวไว้แม่แท้ ให้มีของพร้อมทั้งเงิน	ยอขึ้น กราบถวาย เชื้อใหญ่ กิติ เที่ยงจริง พอบาท	ถึง 20 เบี้ย ภายพระราชฯ ถ้าเป็นเรือนแสนหรือเรือน แสนผู้ใหญ่กิติ ตามคลองกล่าวไว้ให้มีเงินสมมา 1 บาท	(65/1)	
118	สิบหน่วยเบียมาให้ หากแม่ นเสนาท่านหัวศึก ตกแต่่งให้มีพร้อม มีเหล็กพร้อมทั้งเงิน	ขอบคลอง ทั้งสี่ กิติ เครื่องแข็ง ทกซึก	กับ 10 เบี้ย หาก เป็นเรือนแสนหัวศึกทั้ง 4 กิติ ให้ตกแต่ งเครื่องสมมาพร้อมเครื่องแข็ง เป็นเหล็กกับเงิน 6 ซึก ⁶¹	(65/1)	

⁶¹ 1 ซึก เท่ากับ 400 เบี้ย “เงินซึก” เป็นหน่วยเงินไทยสมัยโบราณที่มีค่าเท่ากับ 1/16 บาท หรือ 1/2 เฟื้อง หรือ 1/4 สลึง

บทที่	โคลงที่ถ่ายทอดเป็นอักษรไทย ภาษาไทยมาตรฐาน	อธิบายความหมาย	หน้า ลานที่	หมายเหตุ
119	<p>ทำหน่วยเบีย้นำให้ แม่เรือน เสนาท่านขุนวัง มีเหล็กพร้อมทั้งเงิน สี่หน่วยเบีย้นำให้</p>	<p>และเงิน 5 เบี้ย ให้จึงควร ถ้าเป็นเรือนเสนาขุนวัง ทั้ง 4 กัศิ ให้มีเหล็กกับเงิน 5 ซีก กับ 4 เบียจ่ายให้ถูกต้องของบดลอง</p>	(65/1)	
120	<p>แมงนว่า เสนาท่านเสนาพัน มีเหล็กพร้อมทั้งเงิน สามหน่วยเบีย้นำให้ (65) ผิวว่า เรือนขุนแก้วมีเงิน</p>	<p>ถ้าเป็นเรือนเสนายศพันให้มีเหล็กกับเงิน 4 ซีก 3 เบี้ย ตามให้ถ้าเป็นเรือนขุนให้มีเหล็ก เงิน 3 ซีก</p>	(65/1 - 65)	
121	<p>เหล็กแลสองหน่วยเบีย เรือนกว่านค่านขุน ให้มีเหล็กพร้อมทั้งเงิน สองหน่วยเบีย้นำให้</p>	<p>กับ 2 เบี้ย ตามให้ เรือนกว่านค่านขุนภายนอกกัศิ ให้มีเหล็กกับเงิน 2 ซีก 2 เบี้ย ตามให้จึงควร</p>	(65)	
122	<p>เรือนไพร่น้อยผูกหมู่ ให้มีเหล็กพร้อมทั้งเงิน เบียหนึ่งน้นำให้ ได้ให้แล้วเครื่องแต่ง</p>	<p>เรือนไพร่ชาวเมืองกัศิให้มีเหล็กกับเงิน 1 ซีก 1 เบี้ย ตาม ให้ถูกต้องของบดลองให้เป็นเครื่องตกแต่งแปลงเรือนตั้งนั้น</p>	(65)	

บทที่	โคลงที่ถ่ายทอดเป็นอักษรไทย ภาษาไทยมาตรฐาน	อธิบายความหมาย	หน้าที่ สถานที่	หมายเหตุ
123	<p>ภยลุนลยฮวตฤม คนไว้ ควรฮตเสนาให้ เมื่อทูน ภูวนถ หากจัก นำบอกให้เอาได้ เทียวคิน หั้นแล้ว ฉิบ แข็งเรื่อนแท้กายคลอง มีชอบ</p> <p>แม่ว่า ได้ว่าง่ายแท้งานพัน ล้วงคลอง (66/1)ควรวไกลแท้วันน อย่กาย ให้คอบ ครั้นกายนัจกบุน เป็นโทษ จริงแล้ว</p>	<p>และหากภยหลังจับกุมคนไว้ ควรแจ้งเสนาให้ขึ้นทูล พระราชฯ เพื่อให้ตามบอกและส่งคนคืน หากไม่ทำดังนั้น และปล่อย</p> <p>ไปง่าย ๆ ถือว่ากระทำผิดตลอด ถ้าหากกระทางไกลจริง ๆ ให้แจ้งภายใน 2 วัน ถ้ากระยะไกลให้แจ้งภายในวันนั้น หาก ล่วงเลยกว่านั้นจะเป็นโทษจริงแล้ว</p>	(65)	
124	<p>ผิวา เจ้าเรื่อนบ่าวให้อันคน เพื่อนมา ดั่งนั้น เจ้าคนเห็นให้เอา ควรแล้ว เจ้าเรื่อนยังกล่าวตาดานจาบ ขึ้นความ ดั่งนั้น ควรให้ตัดชันใหม่ใส่มัน พอฮ้อย</p>	<p>หากเจ้าของบ้านไม่รับบอกว่ามีคนของทามาหาที่บ้าน ดังนั้น นายของคนตามมาพบให้อาคคนคินนายของคนและ เจ้าของบ้านไม่ชิตขึ้น ยินดีคินคนให้ดังนั้น ปรับช้นใหม่เป็น เงิน 1 ฮ้อย⁶²</p>	(65 – 66/1)	
125	<p>ผิวา ยังอย่มันถึงชวบ ปีปลาย ดั่งนั้น ควรที่แต่่งให้มันใช้ ค่าคน แท้แล้ว เห็นคนเพื่อนลักหนีมันพลอย มาว่า สั้นนั้น ควรที่คินบาทเปี้ยเขานัน จึงควร ชอบแล้ว</p>	<p>หากว่าให้อยู่ถึง 1 ปีหรือเกินกว่านั้นควรให้ใช้ค่าคนจน เต็มค่าคนแท้แล้ว เหล่าใดพบคนของทากลักหนีแล้วมันมา บอกนายของคนนั้นควรสมนาคุณให้คนมาบอก 1 บาท 1 เปี้ยทดแทนคุณจึงควรถูกต้องแล้ว</p>	(66/1)	

⁶² ฮ้อยหนึ่ง” คำว่า “ฮ้อย” มาจากมาตราซึ่งของชาวศรีสัตนาคหนุตหรือล้านช้าง ซึ่งกำหนดเรียกน้ำหนักสิบบาทเงิน

บทที่	โคลงที่ถ่ายทอดเป็นอักษรไทย ภาษาไทยมาตรฐาน	อธิบายความหมาย	หน้าที่ สถานที่	หมายเหตุ	
127	เจ้าท่านได้ยินแล้ว คุณเขาก็ได้ตื่นเดียว อันหนึ่ง คนใดโก(66)ธาฮ้ายเคียดซ่า โทษสมพอตี	ควรตอบ เสนา อันกล่าว หลังนั้น ตีเมีย ดั่งนั้น ซ่าพัน กระทำฮ้าย	หากเจ้าท่านได้ยิน แล้วควรแจ้งเสนา ก็ให้ทดแทนคุณดังกล่าว มานั้น อันหนึ่งใครโกรธ ด่าตีเมียดั่งนั้น โทษพอที่จะตีพอที่จะฆ่าและทำร้าย	(66/1 – 66)	
128	เมียเล่าปลงขิงเงิง ครที่เฒ่าพอกองค้ำหัว กับทั้งแข็งเอือนพร้อมบ่ คลองกล่าวไว้โดยความ	พระอาช ลั่นนั้น คนนั้นแล้ว บวร ทุกสิ่ง ดั่งหลัง	เมียหนีเข้าถึงห้องพระโรงฉันทันนั้น ครมมีค่าได้เท่าครึ่งค่าหัวพร้อม ทั้งเครื่องแข็งตามคลองกล่าวไว้	(66)	
129	ผิวว่า เลียดบอกเทวดาแล่น ให้มีขึ้นสมมาราบกาย หากตีแท้บพอมิเลือดออก มีแต่พอแข็งเอือน	เงิงโรง ดั่งนั้น พอย้อย ลั่นนั้น ชอบคลอง ควรแล้ว	ถ้าเลือดไม่ออกแล้วหนีมาห้องพระโรงตั้งนั้นให้บริขารขึ้นมา 100 บาท หาก ดีแต่พอมิพอกฉันทันนั้น ให้มีแค่เครื่องแข็ง ⁶³ ควรแล้ว	(66)	
130	อันหนึ่งเมียหากทำผิดแค้นตี พลอยแล่นขึ้นเอือนเหย้า คลองกล่าวไว้มีแต่ อย่าลวนกายลวงคลอง	เลือดออก ก็ดี แหงไฟ แข็งเอือน เมื่องตั้ง	อันหนึ่งเมียทำผิดผิดตีแล้วเลือดออกก็ดี เมื่องหนีขึ้นเหย้าเรือน ใคร คลองกล่าวไว้ให้มีเฉพาะแข็งเรือน ⁶⁴ อยาลวงและเมียดคลอง เมื่อง	(66)	

⁶³ เครื่องแข็ง คือ อาจจะเป็น เหล็ก หรืออุปกรณ์ที่ใช้ในบ้านหรืออุปกรณ์การเกษตรที่ทำจากเหล็ก

⁶⁴ แข็งเรือน คือ ไม่ต้องเสียเงิน

บทที่	โคลงที่ถ่ายทอดเป็นอักษรไทย ภาษาไทยมาตรฐาน	อธิบายความหมาย	หน้าที่ สถานที่	หมายเหตุ	
131	อันหนึ่ง เมื่อเพียงห้องเขื่อนเหย้า คลองกล่าวไว้มีแต่ อยู่ลวนกายให้หน้า ครั้นว่า สองที่แล้วแมนเขื่อน ขันสมมาใส่เงินหกเบียด เหมือนดังอันหลัง เลือดบาดค้อนฮ้อยหนึ่ง	อันหนึ่งผู้ แห่งใด ซึ่งเขื่อน ไปที่ แสนหนึ่ง ก็ดี คลองซึ่ง เขื่อนนั้น นั้นแล้ว สมมา	อันหนึ่งผู้กั้นเหล่าแล้วตีเมีย เมียเลยหนีไปนั้น ขึ้นเหย้าเรือน ของใคร คลองกล่าวไว้ให้มีเฉพาะซึ่งเรือน อย่างละเลย ให้นำ ไปมอบ	(66 – 67/1)	
132	ชื่อว่า เขื่อนแสนแท้ เลือดบาดค้อนสามเบียด เขื่อนขุนพันแท้ เลือดบาดค้อนหกเพ็อง	ชื่อว่า ฮ้อยหนึ่ง แมนคลอง สมมา ทกบาท ฮอบคลอง	แก่เจ้าเรือน ถ้าถึงครั้งที่ 2 หากเป็นเรือนแสนเรือนหนึ่งก็ดี ปรับขันสมมา 6 เบียด คลองซึ่งเรือน เหมือนดังเก่ามา ให้ ปรับเงินสมมารอยเลือดจากบาดเจ็บ 100 บาท	(67/1)	
133	ชื่อว่า หากแมน เลือดบาดค้อนหกเพ็อง	ชื่อว่า ฮ้อยหนึ่ง แมนคลอง สมมา ทกบาท ฮอบคลอง	ถ้าเป็นเรือนแสน 100 บาท รอยเลือดจากบาดเจ็บรอยละ 3 เบียดถ้าเป็นเรือนขุนพันให้ปรับเงินสมมา 6 บาท รอยเลือดจาก บาดเจ็บรอยละ 6 เบียด ⁶⁵ ฮอบคลอง	(67/1)	
134	เขื่อนขุนพันแท้ (67)เลือดบาดค้อนห้าเบียด ให้ชอบแท้สมมาสามบาท ท่อแต่ตีแต่แท้บ่พอ	ห้าบาท ครวแล้ว สันนั้น จึงควร ครวแล้ว เลือดออก สันนั้น	เรือนขุนพันปรับเงินสมมา 5 บาท ครวแล้วรอยเลือดจากการ บาดเจ็บสันนั้น รอยละ 5 เบียด พร้อมเงินสมมา 3 บาท ครวแล้ว ถ้าตีเลือดไม่ออกสันนั้น	(67/1 – 67)	

⁶⁵ “เงินเพ็อง” เป็นหน่วยเงินไทยสมัยโบราณที่มีค่าเท่ากับ 1/8 บาท หรือ 1/2 สลึง หรือ 1/4 บาท หรือ 1/2 สลึง หรือ 1/4 บาท หรือ 1/2 บาท บางครั้งก็เรียกว่า กิ่ง บาท)

บทที่	โคลงที่ถ่ายทอดเป็นอักษรไทย ภาษาไทยมาตรฐาน	อธิบายความหมาย	หน้า ลานที่	หมายเหตุ
135	มีแต่แข็งเรือนมัน เรือนขุนแก้วขุนบ้านแท้ เลือดบาดค้อนเงินเบี้ยทากควร ท้อแต่ตีแต่แท้แท้บัพพอ	ขอบควร นำให้ สมมา ทักบาท แท้แล้ว เลือดออก	(67)	ให้มีเฉพาะแต่แข็งเรือนขอบควรส่งให้ เรือนขุนแก้วขุนบ้าน ให้ปรับเงินสมมา 5 บาท รอยเลือดจากบาดเจ็บรอยละ 1 เบี้ย ควรแท้แล้ว ถ้าตีเลือดไม่ออก
136	มีแต่แข็งเรือนมันแตงนำ เรือนจำบ้าน มีเงินเบี้ยหนึ่งเลือดบาดค้อน แม้ว่า เือนไพร่น้อยสมมา เลือดบาดค้อนเงินเงินห้อง	เมื่อให้ ถึงแท้ บาทเงิน เงินบาท จึงควร	(67)	ให้มีเฉพาะแข็งเรือน เรือนจำบ้านปรับเงินสมมา 1 เบี้ย รอย เลือดจากบาดเจ็บ รอยละ 1 บาท แมว่าเรือนไพร่ปรับเงิน สมมา 1 บาท รอยเลือดจากบาดเจ็บรอยละ 1 เพื่อจึงควร
137	แม่ว่า เรือนควายตัวเลา(68/1)ใหญ่ไปมาแต่ พิวว่า เสนาทำนตระกูล ควรที่มีเหล่าแท้หมู่พร้อม ช้อยไพร่แท้ชาวเมือง	แบ่งยาว ที่เอือน แสนหมื่น อย่างกาย ทุกหมู่ ก็ดี	67 – 68/1)	หากเป็นเรือนควายคนมยศให้มิคาแปลงเรือน เป็นควาย 1 ตัว เหล่า 1 ไท เป็นเครื่องแปลงเรือน ⁶⁶ ถ้าเป็นเรือนเสนานาย แสนนายหมื่น ควรมีเหล่ากับหมู่แปลงเรือน ทาสไพร่ ชาวเมืองทุกเหล่า
138	ควรให้มีไก่เหล่า บัดนี้ จักกล่าวห้องทนแห่งกระ แม่ว่า มีหม่อมองฝายลตอดักัน ตัวที่ผู้เป็นกวาง	สิ้นน จึงควร ทำนา ก่อนแล้ว หลายเจ้า เดือนปาว	(68/1)	ควรให้มีเหล่า 1 ไท ไก่ 1 ฉั่นนันตัวแปลงเรือนจึงควร บัดนี้ จะกล่าวเรื่องการทำนาก่อนแล้ว นาที่มีหม่อมองฝายมีน้ำไหลไป ถึงนากันหลายเจ้า ให้กวางปาวประกาศให้

⁶⁶ เครื่องแปลงเรือน คือ การทดแทนให้ทางกฎของอาณาจักร อาจะทดแทนด้วยทรัพย์สิน สิ่งของ หรือ อาจจะทดแทนโดยการซ่อมแซมสิ่งนั้นให้กลับมามีดังเดิม

บทที่	โคลงที่ถ่ายทอดเป็นอักษรไทย ภาษาไทยมาตรฐาน	อธิบายความหมาย	หน้าที่ สถานที่	หมายเหตุ
139	มันก็คร้านทำสร้าง ควรว้ออณัติไว้สักสี่ ซึ้งพูนพิสองเบื่อง อย่าให้น้ำไหลผ่าน	ช่วยแปง ให้เจ็บ สักสี่ นมนัน	(68/1)	เจ้าของนามมาช่วยทำเหมืองฝายร่วมกัน ถ้าเจ้าของนาเกียด คร้านไม่มาช่วย ออณัติให้มาเป็นสักขีพยานทั้งสองฝายอย่า ให้น้ำไหลผ่านนมนันผู้มัน
140	แม่ม่ว่า ปละไว้เรือกลางแล้ว เหตุว่ามันหาญคร้าน ตามแต่ฝนฮวาย้ำ(68)ก็จึงตาม ยามใดหากเกิดด้วยพาโล	ช่างมัน ใจถอย พาโล ตนคร้าน สักลอบ เอานัน	(68/1 - 68)	หากว่าเป็นนาร้างก็ปล่อยวางไว้ เหตุว่าเป็นคนเกียดคร้าน บดอยให้ไปเป็นไปตามแต่ฝนจะตกใส่แต่หากเกิดความโมโห สักลอบเอานันในฝายนั้น
141	เงินห้าเบี่ยเหมซ้า มันหากยังซ่อยแท้ปูนแปง ก็จึงแจกแบ่งให้สมแท้ มันหากมักมากแท้พลอยเล่า	ซอบคลอง ตคแต่่ง ฝายนั้น แก้มัน ตันเอา ดั้งนั้น	(68)	ให้ปรับใหม่เป็นเงิน 5 เบี่ย หากมันยังช่วยตคแต่่งฝายก็ค่อย แบ่งแจกน้ำให้ หากมันมักมากกันทางน้ำ
142	พิว่า ให้หม่มมันเอาห้าบาทเงิน มันหากซ่อยแท้เจ้าฝายบ่ ให้เมื่อถึงเสนาตัดได้สมัน ผู้หนึ่งมันเลียนน้ำในที่	ครวแท้ ภูนา ดั้งนั้น พอฮ้อย เหมืองฝาย	(68)	ให้ปรับใหม่เป็นเงิน 5 บาทถ้ามันช่วยตคแต่่งฝายแต่เจ้าฝายไม่ เมตตาให้ใช้น้ำในฝายดั่งนั้น ให้มันขึ้นพบรี อังเรียนกับเสนา ปรับใหม่เงินถึง 100 บาท คนหนึ่งเลียนบเลาะน้ำ ในเหมือง ฝาย

67 อาณัติ คือ ข้อบังคับ คำสั่ง

บทที่	โคลงที่ถ่ายทอดเป็นอักษรไทย ภาษาไทยมาตรฐาน	อธิบายความหมาย	หน้า ลานที่	หมายเหตุ
143	ผู้หนึ่งไปนำทางหลาย เพื่อนก็เตือนสองที่ แท้บั้งความคนลัก ชั้นใหม่มีห้าบาทเงิน	ลักเอา ยิงนำ สามที่ เอานัน ควรรแท้	(68)	คนหนึ่งไม่ไปกับเขาแต่ลักลอบเอาไปเขาก็ตกใจเตือน 2 - 3 ที่ก็ไม่หยุดลักนำในฝาย หากลักเอาไปในเหมืองฝายเอา นั้น ให้ปรับขึ้นหม 5 บาท ควรรแท้
144	มันหากคนลักแท้บั้ง ตามคลองเมืองฆ่าตาย อันหนึ่ง โจรหากฆ่าเจ้าเหมืองตาย ให้ฆ่าซ้ำมันนั้น	เสียใจแล้ว สัน(69/1)มัน ล้างแล้ว มระณาศ เสียมัน ตั้งเดียว	(68 - 69/1)	หากมันยังฟันลักเอานำอยู่ ไม่มีความเกรงใจหรือเกรงกลัว ตามคลองเมืองให้ได้รับโทษฆ่าให้ตายเสียแล้ว อันหนึ่ง โจรฆ่าเจ้าเหมืองตายนั้น ให้ฆ่าโจรให้ตายตามกันไป
145	อันหนึ่ง ฝายพระยาเจ้าเสนา เด็กน้อยเขาบรู ให้บอกแก่พี่น้อง ไปแบ่งดีอย่า	แสนหมื่น กิติ ไปม่าง จุตเสียด พ่อแม่ ลุงตา ว่าสั่ง เสียก่อน ตั้งมัน ใหม่ซ้ำ	(69/1)	อันหนึ่งฝายพระยาเจ้าเสนาขายแสนนายหมื่นก็ดี เด็ก น้อยไม่รู้เรื่องเสียไปเผาไปทำลาย ให้ไปบอกแก่พ่อแม่และ ญาติของเด็ก ให้ไปซ่อมแซมฝายให้ดี อย่าว่าอะไรเด็ก
146	คิดว่า ผู้ใหญ่แท้ไปจุดเผาเสีย ควรรให้มันแบ่งแทนใส่ขัน หากเกลือก้ำล้างแท้แบ่งฝายบ่ มีฮอด สันมัน ตัดให้ใช้ตรงเสียด	ตั้งมัน ใหม่ซ้ำ มีฮอด สันมัน อย่าทล	(69/1)	ถ้าเป็นผู้ใหญ่ไปเผาทำลายฝาย ควรรให้มัน ซ่อมแซมและ ปรับขึ้นใหม่ หากเกลือก้ำล้าง มันซ่อมแซมฝายไม่เสร็จจน นั้น ให้ชดใช้ค่าฝายทั้งหมด

บทที่	โคลงที่ถ่ายทอดเป็นอักษรไทย ภาษาไทยมาตรฐาน	อธิบายความหมาย	หน้าที่ สถานที่	หมายเหตุ
147	แมงว่า ผายไพรน้อยแท้เขาให้จุด ให้ยอขันสองที่เถิงขัน อันหนึ่ง ครั้นว่าได้จุดน้ำเหมืองฝาย ทั้งเล่ม่างลินน้ำเสนา	ผาเสียดี้ กิติ แปงนุ่น ของท่าน (69) กิติ ท่านนุ่น	หากว่าผายไพรเขาได้เผาทำลายกิติ ให้ยอขัน ⁶⁸ สองที่ ถึงขัน แปงนุ่น อันหนึ่งได้จุดเอาน้ำเหมืองฝายของท่านกิติ ทั้ง ทำลายเหมืองฝายให้น้ำเข้ามาท่านนุ่น	(69/1 - 69)
148	ให้พิจารณาตัดตังหลัง ตัดใส่ให้แทนทองคำ อันหนึ่ง คนโหมฮ้ายฮักษาไฟ เลยเล่าให้หมบ้าน	สันนุ่น เหมืองฝาย ชอบแบแล้ว บ่ฮอด เมืองท้าว ที่สถาน	ให้พิจารณาเหมืองตังเก่าฉนั้นน คือให้ชดใช้แทนทองคำ เหมืองแล้ว อันหนึ่งคนโหมให้ร้ายกันไฟไม่อยู่ ทำไฟใหม่ บ้านเมืองท้าวพระยา	(69)
149	ควรใส่เงินห้าฮ้อย ขันใหม่ก็จึงสมโกลโส ครั้นว่า เมืองหมิ่นเมืองแสนแท้ ตัดโโทษใส่แท้สามฮ้อย	ตามโโทษ โโทษนุ่น อันฮ้าย ตามตระกูลฐานคำ จึงควร	ใส่ขันใหม่เป็นเงิน 500 บาทตามโโทษ ก็จึงสมแก่โโทษมัน หากเป็นเมืองของหมิ่นเมืองของแสน ตรกูลต่ำลงมา ให้ ใส่โโทษ 300 บาท จึงควร	(69)
150	แมงว่า เมืองขุนเมืองหมิ่นข้าฝูงอ่อน เป็นขันใหม่ฮ้อยห้าบาทเงิน ฉิวว่า บ้านไพร่น้อยฝูงหมู่ เป็นขันใหม่ฮอดเงิน	ใหญ่ กิติ ควรแล้ว ออกนา กิติ หกเบียด	ถ้าเป็นของเมืองของขุนเมืองของหมิ่นข้าใหญ่ ให้ใส่ขันใหม่ เป็นเงิน 105 บาท ควรแล้ว ถ้าเป็นบ้านไพร่น้อยออก อาศัยอยู่เนน กิติ ปรับขันใหม่ 6 เบียด	(69)

⁶⁸ ขัน คือ เครื่องสักการะ

บทที่	โคลงที่ถ่ายทอดเป็นอักษรไทย ภาษาไทยมาตรฐาน	อธิบายความหมาย	หน้า ลานที่	หมายเหตุ
151	<p>แม่บ้านแม่(70/1)ขันใหม่ ใหม่หลายแต่ตามคลอง ใหม่แล่นอยตามฐาน ใผ่ยืมหนึ่งสี่ทานแห่</p> <p>มันหากยังอ้าเอา นานคืนแท้เจ้าของมา พลอยเล่ามีค่าอำกว่าคืน เจ้าเองได้แต่ถ้อยเมื่อฮอด</p> <p>ก็จึ่งเห็นหนังสือเมื่อลุน ควรรที่ตัดใส่แท้ท้อค่าหนังสือ ก็จริงแม่ฮิตแท้ ขันสมมาพร้อมมีเงิน</p> <p>สมมานั้นที่เทียน ดอกไม้พร้อมสันนั้น ผู้ใดใจโลกลีลาอีกเอาหนังสือท่าน สันนั้น ก็จักได้ไปอยู่พินในหม้อ (70)หมั้นปี</p>	<p>ถ้าเป็นบ้านปรับขันใหม่ 100 บาท ปรับใหม่มากตาม คลองตั้งเอาไว้นั้น ปรับใหม่บ่อยตามลดทอนลงไป ใคร ยืมหนึ่งสี่ทานแห่ ยืมแล้วให้รีบคืนอย่าปล่อยให้ยืมไว้ นาน</p> <p>หากยังปิดบังเอาหนังสือไว้ภายนอกจะมีโทษ หากยืมไว้ นานจนเจ้าของมาถาม และปิดบังว่าคืนแล้วจริงแท้ เจ้าของหนังสือมาติดตามจนถึงเรือน</p> <p>ก็ได้พบหนังสือในเรื่องในเวลาต่อมา ให้ปรับใหม่ เท่าค่า หนังสือขอไปแล้ว ก็จึ่งเป็นจารีตคลองมาแต่ก่อน ปรับขัน สมมา 5 บาท</p> <p>เทียน 5 คู่ พร้อมดอกไม้สันนั้นจึ่งควรร เท่าใดมีใจโลก ลักเอาหนังสือของท่านฉนั้นนั้น ก็จึ่งได้เปิดกรรทหมั้นปี</p>	(69 – 70/1)	
152	<p>ให้คืนเทียว อย่านาน โทษมี ภายหน้า ถามฮอด จริงแท้ เฮือนมัน</p>	<p>หากยังปิดบังเอาหนังสือไว้ภายนอกจะมีโทษ หากยืมไว้ นานจนเจ้าของมาถาม และปิดบังว่าคืนแล้วจริงแท้ เจ้าของหนังสือมาติดตามจนถึงเรือน</p>	(70/1)	
153	<p>ก็จึ่งเห็นหนังสือเมื่อลุน ควรรที่ตัดใส่แท้ท้อค่าหนังสือ ก็จริงแม่ฮิตแท้ ขันสมมาพร้อมมีเงิน</p>	<p>ก็ได้พบหนังสือในเรื่องในเวลาต่อมา ให้ปรับใหม่ เท่าค่า หนังสือขอไปแล้ว ก็จึ่งเป็นจารีตคลองมาแต่ก่อน ปรับขัน สมมา 5 บาท</p>	(70/1)	
154	<p>สมมานั้นที่เทียน ดอกไม้พร้อมสันนั้น ผู้ใดใจโลกลีลาอีกเอาหนังสือท่าน สันนั้น ก็จักได้ไปอยู่พินในหม้อ (70)หมั้นปี</p>	<p>เทียน 5 คู่ พร้อมดอกไม้สันนั้นจึ่งควรร เท่าใดมีใจโลก ลักเอาหนังสือของท่านฉนั้นนั้น ก็จึ่งได้เปิดกรรทหมั้นปี</p>	(70/1 – 70)	

บทที่	โคลงที่ถ่ายทอดเป็นอักษรไทย ภาษาไทยมาตรฐาน	อธิบายความหมาย	หน้า สถานที่	หมายเหตุ
155	ใจหากยังประสงค์แท้ทาลาน มากาย เอาน้อ ครั้นว่าเขียนชิตแล้ว นำให้ เทียวคิน คนใดมีหนังสือแล้ว ลักเอา ของท่าน ควรรที่ตัดขึ้นใหม่ใสมั้น พ้อฮ้อย	หากใจยังประสงค์อยากได้หนังสือจริง ๆ ให้นำไปลานมา คัดลอกเอาไว้เน้อ ครั้นว่าคัดลอกเสร็จแล้วให้รับส่งคืน เจ้าของหนังสือ คนที่มีหนังสือแล้ว ยังลักเอาของท่าน ให้ไปรับขึ้นใหม่ 100 บาท	(70)	
156	ผิวา มันทหากไเฮลักเอา ผิจักใส่โทษมัทมั้น อย่าได้ใส่โทษง่าภายนอก ก็ให้นำมาถวายบาท	หากมันทุกขักขยักไรทรพิยลีน แต่ได้ลักเอาหนังสือของท่าน ฉันนั้น ครั้นจะปรับโทษ ก็ไม่มีอะไรให้ปรับ อย่าลงโทษ ถึงขักให้ตาย เป็นโทษภายนอกอาณาจักร ให้นำขึ้นกราบ ทูลพระราชา	(70)	
157	เจ้าพระหากมีอาชญาแล้วตัดสิ่ง ผิวามีภูนาอย่าเสียก็ อันหนึ่ง ผู้ได้รู้มันย้ายาแฝด สักขิมรู้แจ้งสันนั้น อย่าเอา	พระราชามีอาชญาวินิจฉัยตัดสินประการใดก็ดี หากมี พระกรุณาเว้นโทษก็ให้เลิกแล้วต่อกัน อันหนึ่งผู้ได้รู้ทำ มนต์ยาแฝดก็ดี ถ้าไม่มีพยานรู้เห็นอย่าพึ่งเอาผิด	(70)	
158	ผู้ใดผิดท่านแล้วเลยเล่า ภายลุนเป็นโทษายัง ควรรที่ตัดขึ้นใหม่ซ้ำ ใส่เติมเงินร้อยเปี้ยแถมซ้ำ ชบชบชบ	เหล่าคนผิดใจกันแล้ว ไปใส่ความคนที่ผิดใจภายหลังจะ เป็นโทษถึงตัว ให้ปรับขึ้นใหม่พร้อมขึ้นแปลงเป็น เงิน 100 เปี้ย ชอบชบชบ	(70 - 71/1)	

บทที่	โคลงที่ถ่ายทอดเป็นอักษรไทย ภาษาไทยมาตรฐาน	อธิบายความหมาย	หน้า ลาที่	หมายเหตุ	
159	แม้ว่า คนทุกซัไรบิมสิ่ง มันนั้นควรรักปาราชิกแท้ ผู้พามาส่วนมีโทษคล่อง ตามอาณาจักรกล่าวมา อันหนึ่ง คนใดบักโทษย้ายใส่ท่าน ภายนอกเพื่อนต่อความ ควรที่ตัดโทษแท้ใส่กอง ตามชั้นหนักอันเบา บัดนี้ จักกล่าวเบื้องสูงใหญ่ ให้จ้อจำตามคล่อง พอเวียกหากบอก(71)ลูกเวียกแล้ว มันไป ฟังความ พลอยเล่ามากกว่าท่าน	เสียโทษ ตัวเค้า ขอบคล่อง ชั้นใหม่ สิ้นนี้ ความใด ก็ดี โดยแท้ ชั้นบัก ⁷⁰ กองชั้น บักนั้น กระทำการ กอนแล้ว บอกสอน สิ้นนี้ มันไป ฟังความ เถียงจ้ำ คำนำ	หากเป็นคนทุกซัไรที่ทรัพย์สินไม่ทำอะไรให้รับใหม่ มันนั้นควร ถูกโทษปาราชิก ⁶⁹ ตัวต้นถูกต้องตามคล่อง ผู้พามาได้ส่วนความ มีโทษ ตามอาณาจักรกล่าวมานี้	(71/1)	
160	อันหนึ่ง คนใดบักโทษย้ายใส่ท่าน ภายนอกเพื่อนต่อความ ควรที่ตัดโทษแท้ใส่กอง ตามชั้นหนักอันเบา บัดนี้ จักกล่าวเบื้องสูงใหญ่ ให้จ้อจำตามคล่อง พอเวียกหากบอก(71)ลูกเวียกแล้ว มันไป ฟังความ พลอยเล่ามากกว่าท่าน	ความใด ก็ดี โดยแท้ ชั้นบัก ⁷⁰ กองชั้น บักนั้น กระทำการ กอนแล้ว บอกสอน สิ้นนี้ มันไป ฟังความ เถียงจ้ำ คำนำ	อันหนึ่งคนใดกล่าวโทษใส่ร้ายท่านเรื่องใดก็ดี ภายหลังท่านต่อสู้ คดีผู้ส่วนความโดยแท้ ควรตัด โทษใส่ครั้งชั้น ใส่ความท่าน ตามคดีหนักคดีเบา	(71/1)	
161	บัดนี้ จักกล่าวเบื้องสูงใหญ่ ให้จ้อจำตามคล่อง พอเวียกหากบอก(71)ลูกเวียกแล้ว มันไป ฟังความ พลอยเล่ามากกว่าท่าน	ชั้นแปง หกเบี่ย ทั้งตี ดั่งนั้น เบี่ยชู้ คนชู้	บัดนี้ จะกล่าวเหตุการณ์การกระทำก่อนแล้ว ให้จำตามคล่องบอกมา ฉนั้นนี้ พอทำงานบอกสอนงานลูกแล้วลูกไม่ฟัง ลูกซำยังตาเถียง	(71/1 - 71)	
162	ลูกเวียกถือโทษแท้ตัดใส่ ตามคล่องเมืองถักขึ้น เขาหากได้เวียกแล้วพอเวียกตา ควรให้ตัดชั้นใหม่ใส่เงินหก	ชั้นแปง หกเบี่ย ทั้งตี ดั่งนั้น เบี่ยชู้ คนชู้	(71)		

⁶⁹ ปาราชิก คือ ละเมิดกฎข้อที่หนักที่สุดของอาณาจักร

⁷⁰ ชั้นบัก คือ การปรับโทษให้เป็นทรัพย์สินหรือสิ่งของอย่างหนัก

บทที่	โคลงที่ถ่ายทอดเป็นอักษรไทย ภาษาไทยมาตรฐาน	อธิบายความหมาย	หน้า ลานที่	หมายเหตุ
163.	หากฮ้ายตาตอเบียงกัน ดั่งนิน กัปเป็นโทโสหากเสีย กันแล้ว อันหนึ่ง ผู้โตโกธฮาฮ้ายเลยมา ควรวที่ตัดขันแปงใส่ขัน หกเบี้ย แม่หญิงแท้	ต่างคนต่างร้ายตาเบียงโต้ตอบกันดั่ง นินน ก็ให้เลิกแล้วต่อกันไม่เป็นโทษแล้ว อันหนึ่งผู้โตโกธฮาฮ้ายเลยมาค่าท่านนั้นควรวปรับขันแปง 6 เบี้ย ถ้าเป็นผู้หญิง	(71)	
164.	ขันแปงทกบาทควรวแล้วจริงชอบ แท้คลอง ตั้งแตงมา อันหนึ่ง ซ้อยไพรแท้คนพลอยทุกซัยก ซันแปงควรวถิกเงิน อันหนึ่ง ผู้โตมาทาเวียกเจ้าฮอดที่	ขันแปง 6 บาท จึงถูกต้องตามคลอง อันหนึ่งทาสไพร่คนยากไร้ก็ดี ซันแปง 6 เพื่อ อันหนึ่งผู้โตมากระทำ การให้พระราชาก็ดี	(71)	
165.	ข่าวว่าลูกเมียภายหลัง ป่วยเป็น ภาย(72/1)บ้าน ควรวเล่ากว่าบ้านแจ่งให้ทั้งหลาย ไปเปลี่ยน เวียกนิน อย่าได้ลามการเสียบ้าน ลูกเมียบป่วยใช้ค่านเวียก	มิข่าวมาถึงว่าลูกเมียที่อยู่บ้านป่วยควรวบอกวานให้หาคนมาเปลี่ยนเพื่อทำงานแทนนั้น อย่าให้เสียการเสียนงานแต่แต่หากลูกเมียไม่ป่วยจริงแต่เกียจคร้านในงานเลยหนี กลับไปดั่งนั้น	(71- 72/1)	
166.	ให้มันยูนผู้โตไปเวียกต่างมัน หากบยูนแท้ให้เอา ให้เอากสองทอเวียกนิน อันหนึ่ง บัดบอกรเวียกแก่ไพร่แท้	ให้มันคิดค่าแรงให้คนที่ไปทำงานแทนมันนั้นเมื่อ แต่หากไม่คิดค่าแรงให้ ให้เอาค่าแรงจา กมันเป็นเกลือก้อน 2 เท่าจากค่าทำงาน อันหนึ่งไม่ได้บอกงานแก่ไพร่ทำให้เสีย งานของเมือง	(72/1)	

บทที่	โคลงที่ถ่ายทอดเป็นอักษรไทย ภาษาไทยมาตรฐาน	อธิบายความหมาย	หน้า สถานที่	หมายเหตุ
167.	<p>ควรรให้ขุนแทนแจ้สองทอ เวียกมัน สันนิน ไพร่มีเวียกแล้วมีผู้มาจัด ดั้งนั้น ออกจากได้กุมเอาเอ็ด เวียกเอื่อน ตัวนั้น ไพร่หากถ้าหนีแท้ยังเล่า โโกธา</p>	<p>ควรรให้ขุนชดใช้ทำงานทดแทนเป็น 2 เท่าของค่างาน ฉนั้น นั้น อันหนึ่งไพร่กำลังทำการอยู่ดั่งนั้น อย่างคุมเอาไป ทำงานเรือนตนเอง อันหนึ่งไพร่เสร็จงานแล้วจะกลับ</p>	(72/1)	
168.	<p>บ้ายค้อนเม็ดแต่ ขมแห่ง ควรรให้ขุนผู้มัน(72)ปุ่นแปง ขวัญไพร่ ตามฮืดตั้งแบ่งไว้ แต่หลัง จักกล่าวตั้งกูข้าว กั้นกิน</p>	<p>ได้ขมแห่งตั้งด้วยไม่ด้วยความโกรธ ควรรให้ขุนผู้มัน แปลง ขวัญไพร่ ตามจารีตมีมาแต่ดั้งเดิม บัดนี้จะกล่าวถึงการ คุ้มกันข้าวกันกิน</p>	(72/1 - 72)	
169.	<p>ตามแต่กาดถักแก่ แพงนั้น กล่าวมาก กูข้าวมากินมีอถักแก่แทนทอ สามบุง เจ้าเฮย ผุงได้ได้กูข้าวมากิน มี้อยาก แพงนั้น ให้กล่าวตำนานแม่แท้ ที่ดู เจ้าข้าว</p>	<p>ให้ดูที่ค่าข้าวถูกหรือแพงตามราคาตลาดเวลานั้น ผู้ไป ข้าวมากินช่วงข้าวถูกก็มี 1 กระบุง ให้ทดแทน 3 กระบุง เจ้าเฮย อันหนึ่งเหล่าได้ได้กูข้าวมากินช่วงข้าวแพงนั้น ให้ถามเจ้าของข้าวดู</p>	(72)	
170.	<p>หากกล่าวตำนาน ยากเมื่อมาแทนทาบหนึ่งแท้ สันนิน ก็เอา หากกับมีข้าวแท้เที่ยงนาน กายชวย ฤดูนั้น เจ้าข้าวจักให้ใช้ แทนนั้น บมี หากมีอันแทนแท้สังขยา ดูค่า มันนั้น</p>	<p>หากเจ้าของข้าวได้ข้าวมาอย่างหนึ่งอย่าง 1 กระบุง ให้ ทดแทน 1 ทาบ ฉนั้น หากไม่มีข้าวชดใช้ทานเกิน 1 ฤดูกาล เจ้าของข้าวจะให้ชดใช้ ทดแทนแต่ไม่มีให้ หาก ไม่มีข้าวชดใช้จริง ๆ ค่าขนาดนั้น</p>	(72)	

บทที่	โคลงที่ถ่ายทอดเป็นอักษรไทย ภาษาไทยมาตรฐาน	อธิบายความหมาย	หน้า สถานที่	หมายเหตุ
171.	หลายมากกลิ่นคำ ควรรื่นกราบถวายพูลบาทเจ้า มีอาช ญาตัด ก็จึงโดยอาชญา(73/1)เจ้าคลองตั้ง แต่งมา อันหนึ่ง ไผ่จักไปแลกกู้เงินค่า ของเพื่อน	แล้วเกินกำลังที่จะชดเชยนั้น จึงควรรื่นกราบพูลพระราช พระราชชาติสิ้นอย่างไรก็ดีให้เป็นไปตามคลองพระราชชาติ คลองมา อันหนึ่งจะไปกู้เงินทองของท่าน	(72 - 73/1)	
172.	ควรรู้แจ้งเจ้าของให้ ผู้สามช้อยเป็นสินใช้ช่วงเงินสี่ช้อย เป็นช้อย ค่าเงิน ยามเมื่อจากกันนั้นมันมีสักสี่ เงินเมื่อใช้แท้แล้ว	โดยใช้ตัวเองเป็นตัวค้ำประกันเงินกู้เจ้าของเงินยอมรับจึง ทำสัญญาได้ หากว่าผู้ถึง 300 บาท ทำงานแทนให้ เจ้าของทรัพย์ ถ้าถึง 400 บาท เป็นพาสเงินให้มีสักสี่ พยานรู้เห็น เมื่อชดเชยเงินแล้วให้แลกต่อกัน	(73/1)	
173.	อันหนึ่ง ช้อยพระบาทเจ้าภูวนาถ ยามเมื่อโผยภัยถึงถึงกตม ก็หากยังได้แลกกู้ของเพื่อน เจ้าของควรรกราบขุนเงิน	อันหนึ่งพาสหลวง กิติ ยามเมื่อมีภัยถึงตน อาจจะใช้ตัว ค้ำประกันแลกเงินกู้ของท่านก็ ดีเจ้าของเงินควรรนำเรื่อง ขึ้นกราบพูลพระราช พะระราชา	(73/1)	
174.	หากอนุญาตให้ภูนา เจ้าของจึงให้แท้สนั้น อันหนึ่ง เขาหากได้เป็นช้อย เจ้าของหากให้แท้	หากพระพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมอนุญาต เจ้าของเงินจึงให้กู้ได้ขอคลอง อันหนึ่งหากเขาเป็นพาส หลวง เจ้าของเงินหากให้กู้โดยไม่กราบพูลพระราชไม่ ควร	(73/1 - 73)	

บทที่	โคลงที่ถ่ายทอดเป็นอักษรไทย ภาษาไทยมาตรฐาน	อธิบายความหมาย	หน้า สถานที่	หมายเหตุ
175.	<p>ภาณุคุณพูนจักดาเป็นโทษ คลองเมืองมีกล่าวมา แลฮ้อยแท้ซันใหม่ จึงขอบแท้สั่น</p>	<p>ถึงแล้ว สั่น ท่าบาท แม่นคลอง</p>	(73)	พระราชพงศาวดารภายหลังจะเป็นโทษถึงแล้ว คลองเมืองกล่าวไว้ฉนั้น ถ้าเป็นเงินฮ้อยแท้เป็นซันใหม่ 5 บาท จึงขอบตามคลองฉนั้น
176.	<p>ผิวา อันทึ่ง เถิงพันแท้ซันใหม่ซันเต็มเป็นท่าฮ้อย สั่น จิงควรร โทษท่านบเสียแท้ หากยังโดยตามโนหนี่เสีย ให้นายซ่างทั้งหลาย</p>	<p>ของบ่ คารแทน บควรร กระทำฮ้าย ถั่วแก่</p>	(73)	ถ้าเป็นเงินถึง 1000 บาท ให้เพิ่มซันใหม่ถึง 500 บาท ฉนั้นจิงควรร อันที่นี้โทษของคนที่ยังไม่ทำของเสียหายยังไม่ควรมีให้ทดแทนถ้ายิ่งติดตามเอาของได้ก็ยังไม่ควรทำร้าย ให้นายซ่างกับผู้เฒ่าผู้แก่
177.	<p>ไปพร้าพร้อมสองเบ้องล้ำดู ทมันกินหมตมากน้อยท้อ ให้แทกฝือกไว้ถ้าแทก ฮอดไค่นั้นท้อไค</p>	<p>แทกเพรียก ล้อมทัน ไคแท้ เบิงดู อันยัง เติงดู</p>	(73)	ให้ไปดูด้วยกันทั้งสองฝ่าย คำว่าฉนั้นที่ความเสียหายว่ามากน้อยแท้ไคเสียหายแท้ไคให้วัดซ่งดู
178.	<p>จำไว้ให้นายซ่าง อันมันกินซ่างที่ (74/1)แลเหยียบนึ่งยังเหลือ ครวที่ให้เจ้าซ่างใช้</p>	<p>ใช้ซ่าง ซ่างกิน น้อยมาก เท่าไคฉนั้น เอาแท้ ขอบคลอง</p>	(73 - 74/1)	และจดไว้ จึงให้นายซ่างชงดูใช้ซ่างที่ซ่างกินและเหยียบนึ่งซ่างที่ซ่างกินและเหยียบเหลือเท่าไคฉนั้น ยกให้เจ้าของซ่างได้นำกลับไปใช้ขอบคลอง

บทที่	โคลงที่ถ่ายทอดเป็นอักษรไทย ภาษาไทยมาตรฐาน	อธิบายความหมาย	หน้า สถานที่	หมายเหตุ	
179.	อันหนึ่ง เจ้านาไปไล่ช้างข้างบ ให้รับน้าเมื่อถึงบอกนาย นายช้างหากเจ็บไข้แพทย์เกิด ควรให้นายช้างหาพื้หนอง	หนินา ดั้งนน ควายช้าง ในตัว ดั้งนน ชาวบ้าน ช้อยเอา	อันหนึ่งเจ้านาไปไล่ช้างข้างบไม่เหมือนดั้งนน ให้รับน้าบอกนายช้าง ถ้าหากเป็นช่วงที่นายช้างเจ็บไข้ได้ป่วยดั่ง นั้นควรให้นายช้างหาญาติพี่น้องของชาวบ้านไปช่วยเอาช้าง	(74/1)	
180.	หากไปเอาแพที่พางาน กินหมตมากน้อยท้อใดแต่ อันหนึ่ง เจ้านาหากฮ้ายยิงแหวง เป็นที่เจ็บปวดฮ้ายจำใช้	คืออยู่ ช้างหาก ให้แทน ชอบแล้ว ช้างทำน สันนน ชอบคลอง	แต่ถ้าไม่เอาช้างแล้วยังคงอยู่ ช้างกินหมตมากน้อยเท่าใดให้ทดแทนทั้งหมดจึงชอบแล้ว อันหนึ่งหากเจ้านายยิงแหวงของพางานนั้น ให้ได้รับบาดเจ็บร้ายแรงให้เจ้านาชาติใช้จึงถูกต้องตามคลอง	(74/1)	
181.	อันหนึ่ง ช้างย้อยแพที่เหลือที่ นายหากเพียงหิงนานก็ ยังเสียข้าวไร่นาน้อยมาก ข้าวนั้นให้ผ่าแท่นปูนเป็น	กำลัง บ่เอา มันได้ (74)เท่าใดนั้น สามส่วน	อันหนึ่งช้างตกมันเหลือกำลัง ที่นายช้างจะควบคุมเอาได้เสียข้าวมาน้อยเท่าใดนั้น ให้แบ่งค่าเสียหายเป็น 3 ส่วน	(74/1 - 74)	
182.	สองส่วนให้นายช้าง ไว้กับเฮี้นนาจึงชอบแท้ อันหนึ่ง ม้าหากไปกินข้าวในนา ควรไปถึงนายควาญควรรแทน	เล่าแทน คลองตั้ง แต่งมา ไต่ทาน กิติ หมายถ้อย	ให้นายช้างชดใช้ 2 ส่วน 1 ส่วนไว้กับนา จึงถูกต้องตามคลอง อันหนึ่งม้าไปกินข้าวในไร่นาก็ดี ควรให้รีบไปบอกนายมานายควาญ	(74)	

บทที่	โคลงที่ถ่ายทอดเป็นอักษรไทย ภาษาไทยมาตรฐาน	อธิบายความหมาย	หน้าที่ สถานที่	หมายเหตุ	
183.	ยามเมื่อเป็นฮวงแท้พิจารณา เสียมากน้อยท้อแดแท้ให้แทน เจ้าหน้าอย่างกล่าวตำนานจาวา เจ้าหน้าอย่างได้มีความหมาย	ดูถึ ชอบแล้ว ตัดเอา ดั่งนั้น กล่าวจา ตัดให้	หากข่าวเป็นรวงให้คำนวณดู เสียมากน้อยเท่าใดให้ซัดใช้ แทนเท่านั้นชอบแล้ว เจ้าหน้าอย่าคิดเอาค่าทดแทนเอาเอง ดั่งนั้นเจ้าหน้าก็อย่าคำนวณค่าเสียหายเอง	(74)	
184.	ครวให้หาฝูงเช่าพิจารณา หมตมากน้อยท้อแดแท้ อันหนึ่ง ถึงกาลละดูรักษาม่าอย่าให้ อันหนึ่ง บ้านเดียวแท้วัวควาย	ตัดแต่ง ให้แทน ปล่อยไป ที่ใด ของ(75/1)เพื่อน กิติ	ครวให้หาฝูงเช่าพิจารณาคำนวณความเสียหาย หมด มากน้อยเท่าใดจึงให้ซัดใช้ทดแทน อันหนึ่งถึงดูรักษาม่า อย่าปล่อยมา อันหนึ่งบ้านเดียวกันวัวควายของท่านมา	(74- 75/1)	
185.	กินข้าวใส่แทนพร้อม เมื่อค่าแท้เป็นกาลอันห่าง วันหน้าเข้าครวให้ ดิต่างบ้านไกลชั่วครววาย	หมูสวน เสียมัน ขอบทความ กิติ	กินข้าวในเรือนในสวน เมื่อยามวิกาลนั้น ต้นเข้าให้รับไป แจ้ง หากอยู่ต่างบ้านไกลกันในระยะเวลาการเดินทางไปกิน ข้าวมีต่อไปไม่ทันกิติ	(75/1)	
186.	อย่าให้กลายสามวันรับเมื่อ ครวไกลแท้กลายเขต อย่าให้กลายเจ็ดวันรับเมื่อ หากบ่เมื่อครวแท้เป็นคนลอบบ่	หมายถ้อย อันหนึ่ง กิติ จาด่าน มีคอง เสียแล้ว	ให้รับไปบอกภายในสามวัน อันหนึ่งถ้าไกลกว่านั้นจนเกิน เขตของวัวควาย ⁷¹ กิติ ให้รับไปแจ้งภายในเจ็ดวัน ถ้าไม่รีบ ไปบอกตามเวลาที่กำหนดให้ล่วงเลยผ่านไปจากคลองเสีย	(75/1)	

71. เขตของวัวควาย คือ ในอาณาจักรเฉียงขวางมีการกำหนดพื้นที่เขตที่ใช้สำหรับเลี้ยงสัตว์เลี้ยงของประชาชนในอาณาจักร

บทที่	โคลงที่ถ่ายทอดเป็นอักษรไทย ภาษาไทยมาตรฐาน	อธิบายความหมาย	หน้า ลานที่	หมายเหตุ
187.	<p>ควรรหากผิดเพี้ยนแต่เมื่อหน้า โทษมี เพื่อนหากมาสู่แล้วตามคลอง อันชอบ ควายตามตึงซอกแกที่ป็นน้อยา ว่าสัง อันหนึ่ง ควายกินข้าวโนนา เซียอ่อน</p>	<p>หากจะไปเอาโทษเจ้าของสัตว์ร้ายหลัง เจ้าของสัตว์หาก มาหาสัตว์เลี้ยงตามคลองอันชอบ ถือว่าควายลากเชือกไป เองอย่าปรับโทษแก่เจ้าของสัตว์เลี้ยง อันหนึ่งควายกิน ข้าวกล้าโนนา</p>	(75/1)	
188.	<p>ควรรให้มรร้อยปุนปลุกแปลง ดิ้ว เถิงเมื่อข้าวแก่แล้วควายกินหมด ไตนั้น อย่าหลอ มิชอบ</p>	<p>ควรรให้ปลุกทดแทนมรร้อยที่ทำเสียหาย ถ้าเป็นข้าวแก่ ควายกินข้าวหมดเท่าไตนั้น ควรรให้ชดใช้ข้าวทั้งหมด เจ้า นาจะคำนวณค่าเสียหายเองมิชอบ</p>	(75/1 - 75)	
189.	<p>เจ้าควายหากต้านตื้อให้ ยังอยกเจรจาแท้ ให้ไปเบ้งข้าวโนน ครั้นหาก ยังหลายแท้ควรรกระทำ</p>	<p>เจ้าควายจะคำนวณชดใช้ค่าเสียหายเองไม่ควร หากจะ เจรจากันควรรเชิญผู้เฒ่าผู้แก่ให้ไปพิจารณาตรวจข้าวถ้า ยังเหลือมากควรรให้ล้อมดูนั้น</p>	(75)	
190.	<p>ไปแวงล้อมดูแท้ เถิงเมื่อยามเอาแท้ เสียมากน้อยท่อไต่แท้ให้แทน ข้าวที่ควายกินนั้นยังเหลือ</p>	<p>พื้นที่ ที่เสียหายวัดดูแล้ว จึงคำนวณความเสียหายเสีย มากน้อย เท่าใดจึงให้ชดใช้ เท่านั้นจึงถูกต้องขอบแล้ว ข้าวที่ควายกินเหลือมากนักย เท่าไตนั้น</p>	(75)	

บทที่	โคลงที่ถ่ายทอดเป็นอักษรไทย ภาษาไทยมาตรฐาน	อธิบายความหมาย	หน้าที่ สถานที่	หมายเหตุ
191.	<p>ควรไว้แก่เจ้าข้าสั้นนั้น จิงครว อันทนึ่ง ความหากเกลือกนาแท้ยามเมื่อ กลางคืน ดิ่งนั้น ควรแต่งเหล็กและเบี้ยให้ สิ่งเดียว ยามเมื่อเพื่อนแต่ลยว่าเอา ตัวไ้</p> <p>ดิว่าเอา(76/1)ไ้แก่นเหล็กเบี้ย อันทนึ่ง ความกินแกลกนั้นทั้งมัน ให้กระทำขวัญนาไ้แแดง ครั้นว่า ความหากเกลือกนาแท้ให้มีเงิน สองซีก</p>	<p>ควรไว้ไว้แก่เจ้าของข้า อันทนึ่งความเกลือกนาข้าเวลา กลางคืนดิ่งนั้น ควรให้เหล็กและเบี้ยแก่เจ้าของนา แต่ถ้า เจ้าของนาจจะเอาตัวไ้ ถ้าให้ตัวไ้ได้</p> <p>ไม่ให้อาเพเหล็กและเบี้ย อันทนึ่งความกินข้าวและถ้ายมูลไ้ ข้าแกลก⁷²ก็ตี ให้จัดทำขวัญนาด้วยไ้แแดงกับเหล็ก หากว่า ความเกลือกนาข้าให้มีเงิน 2 ซีก</p>	(75)	
192.	<p>ข้าไ้แก่พร้อมมีแท้ ความหากชนกของข้าแท้ให้ ให้แแดงชอบชูเบื่อง ความชนกของข้าหากท้าวแท้</p> <p>เหล่าไ้แก่พร้อมน้ำให้แแดงแปลง จงให้เถิงพร้อมที่ มากน้อยท้อไ้เดิน อันทนึ่ง วัจความเลี้ยงไปเถิงถึกแแดง</p>	<p>ให้มีข้าวกั้ไปไ้ในการทำขวัญนา หากว่าค วายชนกของข้า ให้พิจารณาเหมือนดังกล่าว มาข้างต้น ให้จัดแแดงเครื่องทำ ขวัญให้ครบตามคลองแต่เดิมมา ความที่ชนกของข้าล้มแท้ ให้มีเงิน 2 ซีก</p> <p>เหล่าและไ้ เป็นเครื่องไหว ส่วนข้าวกั้ให้ผู้เฒ่าผู้แก่มา พิจารณาตรวจดูเสียมมากน้อยทำไ้จริงไ้ให้ชดใช้ทดแทน อันทนึ่งวัจความที่เลี้ยงอยู่เดินไปเข้าที่อยู่ของท่านนั้น</p>	(75 – 76/1)	
193.	<p>ข้าไ้แก่พร้อมมีแท้ ความหากชนกของข้าแท้ให้ ให้แแดงชอบชูเบื่อง ความชนกของข้าหากท้าวแท้</p> <p>เหล่าไ้แก่พร้อมน้ำให้แแดงแปลง จงให้เถิงพร้อมที่ มากน้อยท้อไ้เดิน อันทนึ่ง วัจความเลี้ยงไปเถิงถึกแแดง</p>	<p>จิงครว พิจารณา สั้นเก่า คลองตั้ง แต่หลัง มีเงิน สองซีก</p> <p>ข้าวนั้น ดูตก แแดงเสีย ให้แทน เพื่อนั้น</p>	(76/1)	

72 ข้าแกลก คือ ข้าแแรก

บทที่	โคลงที่ถ่ายทอดเป็นอักษรไทย ภาษาไทยมาตรฐาน	อธิบายความหมาย	หน้า ลานที่	หมายเหตุ
194.	<p>ให้มีเครื่องพร้อมหมุ่เหล่า 194. เสีย (76) มันแท้ ให้มีเครื่องเหล่า 194. หมายความว่า มีเงิน 194. กับเครื่องพร้อมหมุ่เหล่า</p>	<p>ให้จัดเครื่องให้หมุ่เหล่าทำขวัญเจ้าของบ้านขอบแล้ว 194. หากว่า มันทำของเสียหายให้จัดเครื่องให้เหล่ากับควายทำ 194. ขวัญขอบคล่อง หากว่าเป็นหมามาให้ชุดใช้เงิน 1 เบี้ย 194. พร้อมจัดเครื่องให้หมุ่เหล่าทำขวัญเรือนขอบคล่อง</p>	(76/1 - 76)	
195.	<p>อันหนึ่ง ควายหากไปแต่สู่บันได 195. ควรมีเครื่องเหล่าหมุ่พร้อม 195. ชันใดหากน้อยแท้กับลูก 195. ควายหากไปชนตกอย่าเสีย</p>	<p>อันหนึ่งควายหากไปชนบันไดบ้านท่านล้มเสียนั้น บันได 195. บ้านของท่านสมควรให้จัดเครื่องให้หมุ่เหล่าหมุ่แปลงเรือน 195. หากเป็นบันไดเล็กไม่ได้ ชันช็อกกับเรือนตั้งนั้น ควาย 195. หากไปชนตกอย่าให้เป็นความ</p>	(76)	
196.	<p>ควายไผ่ไปชนผ้ากองฟืนลูกไก่ 196. ควรมีให้เจ้าไปแทนค่าหลัง 196. ตามคลองเมืองอย่าไหม 196. อันหนึ่งไผ่ หากยังเลี้ยงแบ้หมุ่หมามา</p>	<p>ควายชนกองฟืนลูกไก่ของท่านนั้น ควรให้เจ้าของควาย 196. ไปชุดใช้ทดแทนค่า สิ่งปลูกสร้างนั้น อย่าให้มีมีการกล่าว 196. ข่มเหงกันอย่าปรับโทษกัน อันหนึ่งใครหากเลี้ยงแพะ หมู 196. หมามา เป็ดและไก่ก็ดี</p>	(76)	
197.	<p>ยังเล่าไปฮอดดักลักินข้าว 197. ควรมีที่เจ้ากล้า(77/1)ไล่ส่ง 197. เล็งสองที่สามที่บอกเติน 197. หากบเอาข้างไว้เบกิน</p>	<p>หากเข้าไปกินข้าวกล้าในไรนา ให้เจ้าของกล้า ไส่ส่ง 197. จนถึงเรือน ถ้าถึง 2 - 3 ครั้งให้เตือนตรึงแรง ถ้าเจ้าของ 197. สัตว์เลี้ยงยังไม่ซึ้งเอาไว้ แล้วไปกินข้าวทำนอีก</p>	(76 - 77/1)	

บทที่	โคลงที่ถ่ายทอดเป็นอักษรไทย ภาษาไทยมาตรฐาน	อธิบายความหมาย	หน้า ลานที่	หมายเหตุ
198.	<p>ควรวที่เฒ่าแก่พร้อมไปเยี่ยม เบ็ญจ หากยังเสียข้างแที่โนนน้อย มากท้อ โตนน ควรวให้ไซ่แทนแท้ ที่เสีย ไว้แควร์ ไว้ว่า ไก่บ้านพร้อมกันแปง</p>	<p>ควรวให้ผู้เฒ่าแก่ไปตรวจดูข่าวในนาเสียมากน้อยเท่าใด นั้น ควรวให้ไซ่ที่ใช้ทดแทน แท้ที่เสีย หากเป็นไก่บ้านให้ ร่วมกันสานไว้แควร์</p>	(77/1)	
199.	<p>หากบแปงช้อยแท้ซึ่งไว้ ให้ตี ข้าวท่าน อย่าแทน ท่านหากฆ่าตายแท้ รักษาช้อย เถิงเมื่อกลางปีแท้เอากัน</p>	<p>ป้องกันเกหลุดออกจากบ้าน ถ้าบ้านหนึ่งไม่ช่วยทำไว้ให้ ซึ่งเกตัวเองให้ตี หากซึ่งไม่ได้ออกไปกินข้าวของท่าน ท่าน ฆ่าเกตาย อย่าได้ไปเอาผิดคนฆ่าเก เมื่อถึงกลางปีให้ ช่วยกันรักษาข้าว</p>	(77/1)	
200.	<p>ครั้นว่า เอาข้าวแล้ววางไว้ อันหนึ่ง นาที่ไฮ่ไม่ตอกมีเก ควรวที่เอากุนชูดู เจ้าของบช้อยแท้ไปกิน ของเพื่อน ว่าสัง</p>	<p>ครั้นว่าเกเกี่ยวกับข้าวแล้วแล้วให้ปล่อยสัตว์เลี้ยงได้อันหนึ่ง นามิเกที่ไม่ได้ไม่ตอกล้อมไว้ก็ตี ควรวที่จะช่วยกันชูดู แล้วล้อมนาไว้เพื่อป้องกันสัตว์เลี้ยง เจ้าของคนใดคนหนึ่ง ไม่ช่วยไปชูดูล้อมนาไว้แล้วสัตว์เลี้ยงไปกินข้าวของท่าน</p>	(77/1)	
201.	<p>ท่านหากฆ่าตายแท้อย่า หากกิน(77)ทีเดียวแท้อย่าฟ้าฆ่า เสียสัตว์ นนน้อย ครั้นหากยกกระทำแท้ให้ มั่นแทน ไซ่ท้อ อย่าได้ฆ่าเสียแท้ บควรว</p>	<p>ถ้าสัตว์เลี้ยงถูกฆ่าตายอย่าว่าอะไรแก่กัน หากสัตว์เลี้ยง กินข้าวแควร์เดียวอย่าพึ่งฆ่าสัตว์เลี้ยงนั้นน้อ ถ้าอยาก เอาเรื่องจริง ๆ ให้เจ้าของสัตว์เลี้ยงไซ่ใช้ทดแทน 1 เท่า อย่าได้ฆ่าสัตว์เลี้ยงไม่ควรว</p>	(77/1 - 77)	

บทที่	โคลงที่ถ่ายทอดเป็นอักษรไทย ภาษาไทยมาตรฐาน	อธิบายความหมาย	หน้า สถานที่	หมายเหตุ
202.	อันหนึ่ง วัวควายหากฮ้ายห่างเวียง ขาดเชือกนั้นไปแท้ ควรถิ่นาหาหาที่อยู่นาน ถ้าที่แท้เห็นแจ้ง	ตัวถ้อย ที่ใด เฮือฮีบ จึงเอา	(77)	อันหนึ่งวัวควายดุร้ายมีหางเรียวกำลังเยาะเชือกที่ผูกขาตไป ในที่สุด ควรถิ่นาหาหา หากตามมพบว้ารุก ถ้าเข้าไป ในที่นั้นตั้งใจจะเข้าไปจับแต่ยังจับไม่ได้
203.	หากบได้บนบอก ให้อั๊กษานาชุกคน หากได้ควายคืนแล้ว ผายคำควรว้าควาย	ชานา ตรงเสียง บอกหมู่ ชานา ตัวได้	(77)	ให้บอกเจ้าของที่นาบริเวณนั้น ให้ระวังเครื่องปลูก ⁷³ ของ ตน เจ้าของควายหากได้ควายคืนแล้ว ให้ไปถามชานา ว่าควายทำควายเสียหายให้เครื่องปลูกบ้างไหม
204.	อันหนึ่ง ฉิวา วัวควายได้กินข้าวในนาที่หนึ่ง กิด บ่ควรร เจ้านาฆ่าควายตาย ควรรที่จำให้ใช้แทนแท้	กิด บ่ควรร เป็นโทษ จริงแล้ว จึงควรร	(77)	อันหนึ่งวัวควายได้กินข้าวในนาที่ใดที่หนึ่ง กิด เจ้าของนาไม่ บอกเจ้าของควายไม่ควรร หากว่าเจ้าของนาฆ่าควายตายจะ เป็นโทษจริงแล้ว ควรรให้เจ้าของนาขอชดเชยทดแทนจึงควรร
205.	ฉิวา ฉ่าตายแท้ควรรแทน ฉิบ(78/1)ว่า เจ็บบ่วยแท้ควรรให้ ฮามเวียงแท้มีหนอน ควรรที่เอาของมีนผู้กระทำ	สองทอ ปีนปีว ตักได้ มาสร้าง	(77 - 78/1)	หากควายตายค่าควายเป็น 2 เท่าหากว่าเจ้าของนาได้ทำร้าย ควายเกิดบาดเจ็บให้เจ้าของนารักษา เจ้าของควายยังเสียงาน เพราะวัวควายมีบาดเจ็บแล้วเป็นหนอนยังบาดเจ็บอยู่ให้ เอาวัวควายของผู้ทำร้ายควายบาดเจ็บมาใช้งานแทน

⁷³ เครื่องปลูก คือ เครื่องมือที่ใช้ในการทำนา

บทที่	โคลงที่ถ่ายทอดเป็นอักษรไทย ภาษาไทยมาตรฐาน	อธิบายความหมาย	หน้า สถานที่	หมายเหตุ
206.	<p>พิวว่า ยาดิแล้วคินมา ดั่งเก่า จักขอบแต่คองตั้ง แต่งมา อันหนึ่ง หมากก็มาขบบายไป มรณาศ เสียมัน ควรรที่จำให้ใช้สันนิน ชอบบคอง</p>	<p>จนกว่าจะรักษาดีเป็นปกติตั้งเดิมจึงค่อยคืนวีความไว้ให้ เจ้าของควาย จะขอบแต่คองคองที่ตั้งมา อันหนึ่งหมากัด แพะตาย เสียมัน ควรรให้หาแพะมาขบบายใช้แพะฉนั้นชอบ คอง</p>	(78/1)	
207.	<p>ครั้นบมีแม่เอาหมา กก็ขอบ เหตุว่าตัวดิผิดให้เอา ตันนิน อันหนึ่ง แะหากขึ้นเมื่อที่เรื่อนในเ กิด ควรรที่พิจารณาตาม ตัวแม่</p>	<p>ถ้าไม่มีแพะก็เอาหมาขบบายใช้แทนกิด เหตุว่าตัวดิผิดให้เอา ตัวนั้น อันหนึ่งแพะขึ้นไป ที่เรื่อนในกรกิด ควรรให้พิจารณา ราคาแพะตัวนั้น</p>	(78/1)	
208.	<p>ของอันนั้นปูนเป็น สองส่วน ส่วนหนึ่งไว้แก่เจ้าบ๊ว สันนิน ชอบบคอง อันหนึ่ง วัวควายไปเข้าบ้านกายเพื่อน พลอยหลัง มีคนเห็นแล้วเอา มาไว้</p>	<p>แบ่งเป็น 2 ส่วน 1 ส่วนให้ไว้แก่เจ้าของแพะฉนั้นชอบ คอง อันหนึ่งควายไปเข้าเขตบ้านของท่าน มีคนเห็นแล้ว เอามาเก็บรักษาไว้</p>	(78/1)	
209.	<p>ไปนากนแต่เจ้าของควายนำ บฮอด พลอยผูกไว้(78)หลายมือ พรรานาน ควรรกล่าวให้เตือนฮาซ จำหลัก ควรรมีความไปไป เตือนแต่</p>	<p>หากว่านากนแล้วเจ้าของควายยังไม่ตามมาเอาควาย จึงผูกไว้ เป็นเวลาหลายวัน ควรรให้กล่าวเตือนราชาหลัก⁷⁴ แล้วให้ มีการป่าวประกาศเตือน</p>	(78/1 - 78)	

⁷⁴ราชาหลัก คือ เสาของอาณาจักรที่ปักไว้ให้ผู้กล้าตัว

บทที่	โคลงที่ถ่ายทอดเป็นอักษรไทย ภาษาไทยมาตรฐาน	อธิบายความหมาย	หน้า ลานที่	หมายเหตุ
210.	<p>คำว่า เจ้าถวายทานมาให้เห็นแก่ ขอคืน สิ้นเก่า ให้มีหมากหัวเกือกก่อน⁷⁵นำส่งให้ จึงคืน</p> <p>คำว่า ถวายเก้านันพลัดเล่า คินมา</p> <p>เลิงสองที่สามที่ค่าแรง ครวได้</p>	<p>ออกไปแก่เจ้าของถวายมาเห็นแล้วมาขอคืนฉนั้นเก่า ให้มีหมากหัวเกือกก่อน⁷⁵นำส่งให้คนให้นำถวายมาผูกไว้แล้วจึงคืน หากว่าถวายตัวเดิมพลัดหลงแล้วได้คืน กลับมาอีกถึง 2 - 3 ครั้งควรมีค่าแรงให้แก่คนผู้ผูกไว้</p>	(78)	
211.	<p>ครวให้รักเพื่อนแท้เหลือหลาย อย่ำบระมาก</p> <p>เหตว่าคุณท่านผู้เอาไว้ อย่ำลิม</p> <p>สิบวันล่าหลายกว่า เดือนปลาย กิด</p> <p>ก็ไปเห็นคนโตกล่าวถาม ทาแท้</p>	<p>ก็ให้รักท่านเหตว่าตอบแทนพระคุณ ท่านผู้ผูกเอาไว้ให้ หากว่าผูกไว้เกิน 10 วันขึ้นไปหรือเกิน 1 เดือนกิด ก็ไม่เห็นคนมาตามหาแท้</p>	(78)	
212.	<p>ครวที่สัญญาไว้เกยฮาย เ็งใจ</p> <p>ความนั้นครวถวายเจ้าพระ ยอดเมือง</p> <p>อันหนึ่ง ความเสียแล้วมีคนรู้เมื่อ เห็นมัน</p> <p>ครวตอบคุณเพื่อน(79/1)แท้ เงินเบี่ย จึงสม</p>	<p>ครวที่ทำสัญญาไว้ที่ขานโองหลวง⁷⁶เจ้าเมือง ความตัวนั้นให้ ถวายเจ้าเมือง อันหนึ่งถวายหายแล้วมีคนพบเห็นนั้น ครว ตอบแทนพระคุณท่านเป็นเงิน 1 เบี่ย จึงสม</p>	(78 - 79/1)	
213.	<p>คำว่า แม่นว้าวแท้ครวเป็น ตัวบาท</p> <p>อย่ำลิมแท้กลายมัน โทษมี</p> <p>ไฟบุรีคืนกลับ คำช้อ</p> <p>ก็จึงเตือนคลองเมือง แต่หลัง มาตั้ง</p>	<p>หากว่าเป็นวัวตัวละ 1 บาท อย่ำเกินกว่านี้ถ้าปรับมากกว่านี้มีโทษ ใครไม่รู้คลองให้ส่งคืนกันเองโดยตรง จึงป่าวประกาศ คลองเมืองแต่เดิมมาแล้ว</p>	(79/1)	

⁷⁵ หมากหัวเกือกก่อน คือ เม็ดเกือกก่อน

⁷⁶ โองหลวง คือ โรงหลวง

บทที่	โคลงที่ถ่ายทอดเป็นอักษรไทย ภาษาไทยมาตรฐาน	อธิบายความหมาย	หน้า ลานที่	หมายเหตุ	
214.	ดิป็นควายแท้ให้ ค่าถ่านครวให้ อันหนึ่ง ให้นำโจจรแท้มีลักซีเห็นบ่อน คลองเมืองมีฝากองตัว	กุมเอา ดังเก่า แกมัน สันนั้น นำให้	(79/1)	หากไม่ยอมคืนควายให้จับกุมเอาไว้เหมือนเก่า ควรรีให้มีค่าได้ อันหนึ่ง แกมัน อันหนึ่งตามจับโจจรมีลักซีพยานมาตามโจจร แล้วพบเห็นตัวโจจร คลองเมืองให้เอาค่าตัวสัตว์มาแบ่งครึ่ง นำส่งให้คนตามตัวโจจร	
215.	พิว่า พิว่า อันหนึ่ง สัตว์สี่ตีนสองตีนนั้นตัวเป็น สักขีมีเที่ยงแท้คืนให้	ห้าบาท จึงสม ปนแปลก กันนั้น ชอบคลอง ขันลัก หลังนั้น สันเก่า จึงเอา	หากเป็นมาตัวละคร 5 บาท หากเป็นช้างตัวละครฮ้อยจึงสม อันหนึ่งสัตว์ 4 ตีน 2 ตีนนั้น เข้าไปปะปนกัน ถ้ามีลักซีพยาน ยืนยันว่าเป็นสัตว์ของตนได้แล้วส่งคืนให้จึงถูกต้องตามคลอง ย	(79/1)	
216.	บ่คืนให้แท้ตัดไล่ ตามคลองเมืองดังกาย ยืมของเพื่อนแท้มีคืน เจ้าของหากแจ้งลัก(79)ขันน	ขันลัก หลังนั้น สันเก่า จึงเอา	(79/1 - 79)	หากไม่คืนให้รับให้รับขันลัก ⁷⁷ ตามคลองเมืองแต่เดิมมา นั้น ยืมของท่านแต่ไม่ได้คืนของท่าน เจ้าของเห็นของ รู้ว่าไม่ใช้ของเก่าของตนแล้วมีลักซีพยานรู้เห็นจึงรับของเอาไว้	
217.	ผู้ยืมให้เลงดู แม่แท้แล้วลักซีพร้อมจึงคืน มันหากบ่จ้อแจ้งตัดไล่ ตามโบราณแต่หลัง	ของเพื่อน ชอบแล้ว ขันใหม่ เอาตั้ง	(79)	ส่วนผู้ยืมให้พิจารณาของท่าน หากเผลอและมีลักซีพยานรู้เห็น พร้อมจึงคืนชอบแล้ว หากของที่คืนไปไม่มีการแจ้งชัดเจนใส่ขัน ใหม่ ตามโบราณแต่เดิมมา	

⁷⁷ ขันลัก คือ การปรับโทษคดีใช้เป็นทรัพย์สินหรือสิ่งของที่ได้ลักขโมยไป

บทที่	โคลงที่ถ่ายทอดเป็นอักษรไทย ภาษาไทยมาตรฐาน	อธิบายความหมาย	หน้า ลานที่	หมายเหตุ
218.	บัดนี้ จักกล่าวด้านสตรีสิงหวิศวาย ก่อนแล้ว ข้าหากชนกันตายแต่ดิน แกมหย้า ควรรให้พิจารณาแจ้งตัวเป็น เอกค่า ฝากองไหนสองเบื่องเงิง เสมอ	บัดนี้จะกล่าวถึงสตรีสิงหวิศวายก่อนแล้ว ชนกันตาย ควรรให้พิจารณาเอกค่าตัวเป็นมา แบ่งครึ่งให้เจ้าของสตรี ทั้งสองฝ่ายเท่ากัน	(79)	
219.	รู้ว่าฮ้ายมันบขายเสีย พลอยเล่าชนกันตาย อย่ายอมใจไว้ มีทอได้น้อยมาก	เจ้าของสตรีรู้ว่าสตรีคู่ร้ายแต่ยอมขายดั่งนั้น จนไปชน กันตายอีก 2 - 3 ตัว ก็ไม่ต้องเกรงใจเจ้าของควายตัวนั้น อีกแล้ว ค่าควายตัวที่ตายมีค่าทำได้น้อยมากก็ดี	(79)	
220.	จำให้ใช้แทนเสียง ชนคนแถมรณาศ จำมันแทนสองคน เสียองคะแต่การเมื่อง	บังคับให้ชุดใช้ทั้งหมด หากว่าชนคนตายดั่งนั้น บังคับ เจ้าของควายให้ชุดใช้ทดแทนค่าคน 2 คน ถ้าบาดเจ็บจน พิการไม่สามารถรับใช้งานบ้านงานเมืองได้ให้ชุดใช้	(79 - 80/1)	
221.	ควรรให้ใช้ผู้หนึ่งแห่งเหล่า เจ็บใหญ่แท้ให้แปลงเงิน หมู่พราพร้อมทั้งเหล่า ยังเจ็บน้อยแปลงเงิน	ทดแทนเท่าค่าคน 1 คน ทั้งเหล่าและหมู่แท้แล้ว หากว่า บาดเจ็บหนักให้เงินแปลง 100 บาท พร้อมทั้งเหล่าและ หมู่ ถ้าบาดเจ็บเล็กน้อยเงินแปลง 1 เบี้ย	(80/1)	

บทที่	โคลงที่ถ่ายทอดเป็นอักษรไทย ภาษาไทยมาตรฐาน	อธิบายความหมาย	หน้า สถานที่	หมายเหตุ
222.	<p>หมู่พร้าพร้อมทั้งเหล่า ผิจึงชนที่เดียวแท้คนตาย ควรรให้ซ้ทอหนึ่งแท้คนนั้น เสียดองคะแท้เจ็บใหญ่</p> <p>ให้เอาแทนทองคำห่มมัน ยังเจ็บน้อยมีเงิน เหล่าไก่พร้อมนำหัว ควายชนม้าตายไป</p> <p>ควรรให้เจ้าควายหามา หาบได้ควรรตรองหาโทษ สมประ(80)มาณมีทอใด ยังบตายแท้พอเจ็บ</p>	<p>หมู่พร้าพร้อมทั้งเหล่า ผิจึงชนที่เดียวแท้คนตาย ควรรให้ซ้ทอหนึ่งแท้คนนั้น เสียดองคะแท้เจ็บใหญ่</p> <p>ให้เอาแทนทองคำห่มมัน ยังเจ็บน้อยมีเงิน เหล่าไก่พร้อมนำหัว ควายชนม้าตายไป</p> <p>ควรรให้เจ้าควายหามา หาบได้ควรรตรองหาโทษ สมประ(80)มาณมีทอใด ยังบตายแท้พอเจ็บ</p>	(80/1)	
223.	<p>สุชวิญ นัยหนึ่งมัน มรณาศ ไปนั้น ชอบบคลอง ในตัว กัด</p> <p>แท่น ห้าบาท สุชวิญ มรณาศ</p> <p>ชอบบคลอง ปีนปิว ห้าบาท ตัวเบียด ชอบบคลอง ม้าหากเจ็บน้อยแท่นมันป็น บัวดี</p>	<p>หมู่พร้าพร้อมทั้งเหล่า ผิจึงชนที่เดียวแท้คนตาย ควรรให้ซ้ทอหนึ่งแท้คนนั้น เสียดองคะแท้เจ็บใหญ่</p> <p>ให้เอาแทนทองคำห่มมัน ยังเจ็บน้อยมีเงิน เหล่าไก่พร้อมนำหัว ควายชนม้าตายไป</p> <p>ควรรให้เจ้าควายหามา หาบได้ควรรตรองหาโทษ สมประ(80)มาณมีทอใด ยังบตายแท้พอเจ็บ</p>	(80/1)	
224.	<p>ควรรให้หาหากไม่มาแท้ แบ่งชวิญมามีเงิน ม้าหากตัวซ้วแท้ ม้าหากเจ็บน้อยแท่นมันป็น</p>	<p>หมู่พร้าพร้อมทั้งเหล่า ผิจึงชนที่เดียวแท้คนตาย ควรรให้ซ้ทอหนึ่งแท้คนนั้น เสียดองคะแท้เจ็บใหญ่</p> <p>ให้เอาแทนทองคำห่มมัน ยังเจ็บน้อยมีเงิน เหล่าไก่พร้อมนำหัว ควายชนม้าตายไป</p> <p>ควรรให้เจ้าควายหามา หาบได้ควรรตรองหาโทษ สมประ(80)มาณมีทอใด ยังบตายแท้พอเจ็บ</p>	(80/1 - 80)	
225.	<p>ควรรให้หาหากไม่มาแท้ แบ่งชวิญมามีเงิน ม้าหากตัวซ้วแท้ ม้าหากเจ็บน้อยแท่นมันป็น</p>	<p>หมู่พร้าพร้อมทั้งเหล่า ผิจึงชนที่เดียวแท้คนตาย ควรรให้ซ้ทอหนึ่งแท้คนนั้น เสียดองคะแท้เจ็บใหญ่</p> <p>ให้เอาแทนทองคำห่มมัน ยังเจ็บน้อยมีเงิน เหล่าไก่พร้อมนำหัว ควายชนม้าตายไป</p> <p>ควรรให้เจ้าควายหามา หาบได้ควรรตรองหาโทษ สมประ(80)มาณมีทอใด ยังบตายแท้พอเจ็บ</p>	(80)	

บทที่	โคลงที่ถ่ายทอดเป็นอักษรไทย ภาษาไทยมาตรฐาน	อธิบายความหมาย	หน้า ลานที่	หมายเหตุ
226.	เงินแบ่งขวัญยามี้ ครอบแล้ว อันหนึ่ง ม้าหากขม้าม้าทพลอยตาย ตัวหนึ่ง ฝากองขึ้นสองเบือ่ง ทอกัน ตัวเป็นันฝากอง ปันกัน	ไม่ต้องจ่ายเงินแปลงขวัญ อันหนึ่งมากัดมาตายตัวหนึ่ง ให้แบ่งเนื้อตัวตายเป็น 2 ส่วนให้แบ่งทั้ง 2 ฝ่ายเท่ากัน ส่วนตัวเป็นให้ขายเอาคามาก มาแบ่งครึ่งให้เท่ากันทั้ง 2 ฝ่าย	(80)	
227.	ตามคลองเมืองกล่าวมา สันนี้ วัวควายหากชนกัน กลางป่า ตัวหนึ่งเมี้ยนมรร้าย มอดตาย ควรรผ่าแท้งค่างทั้งสองปุ่นเสมอกัน สุขภาย นำให้	ตามคลองเมืองกล่าวมา อันหนึ่งวัวควายชนกันกลาง ป่าตัวหนึ่งตาย ควรรให้แบ่งครึ่งให้กับทั้ง 2 ฝ่ายเท่า ๆ กัน	(80)	
228.	ของหยิ่งแตกม้างน้อยมาก ปานใด ก็ดี ให้เจ้าควายตัว(81/1)เป็นแทนพ่อ ของนั้น อย่าได้ใส่โทษแก่จักสิ่ง อันใด ของอันแตกเสีย ในทัน	สิ่งของใดแตกพังเสียหาย ให้เจ้าของควายตัวเป็นชดใช้ ทดแทนของมัน อย่าได้โทษกัน สิ่งของที่พังเสียหายนั้น	(80 - 81/1)	
229.	ควรเจ้าวัวผู้ของมิ่งนแป เพน ควรนั้นให้ใช้แทนแท้ ชูอัน ชอบแล้ว สองคนหากเที่ยวทาง มาจวบ กั้นมัน ชูคนชูหาบหนักแท้ ควรวุ่น หลีกกัน	ให้เจ้าของวัว เป็นผู้ชดใช้ทดแทนทุกอย่างอันคน 2 คน เดินทาง มาพบกันนั้น ต่างคนต่างหาบหนักแท้ ควรร ให้หลีกกัน	(81/1)	

บทที่	โคลงที่ถ่ายทอดเป็นอักษรไทย ภาษาไทยมาตรฐาน	อธิบายความหมาย	หน้า ลานที่	หมายเหตุ
230.	<p>คำว่า ทางคดฮ้ายได้ถึก ชนกัน กัด ก็บ่เป็นคดองผิดอย่างว่าสั่ง เสียทอน ผู้เดียดฮาบหนกแก่ทั้ผู้เบา ให้หลิก อันหนึ่ง พระบาทเจ้าธิฮาซ เอ็งโย</p>	หากว่าทางคดเลี้ยวสุดวิสัยแล้วได้ชนกัน ก็ไม่เป็นคดอง ผิดอย่างว่าอะไรแก่กัน คนหาบของเบาให้หลิกคนหาบของ หนัก อันหนึ่งพระราชามีคำสั่งให้ทำการ	(81/1)	
231.	<p>ปลงคดองคนบอกการ เทียวใช้ เสนาทั้ทั้งหลาย แสนหมื่น โดยอาชยุใช้ไปแท้ เทียวพัตัน ม้าควรป่าว เตือนไป</p>	ตามคดองเสนา นายแสนนายหมื่น รับอาชญาแล้วให้เร่ง รีบไป คนขี่ม้าควรป่าวประกาศเตือน	(81/1)	
232.	<p>ให้ฝูงชาวเมืองเห็น หลิกไกล คอย(81)เว้น ฝูงนี้บ่เป็นคดองแท้ควรเขา จำจ้อ จริงแล้ว อย่างลวงข้ามสันนี้โทษมี เจ้าเฮย ใผ่บ่หลิกวันมาเหยียบ คนตาย ดั่งนั้น</p>	ให้ชาวเมืองหลิกให้ห่างเหล่านี้เป็นคดองควรจาดจริงแล้ว อย่างลวงละเมิดจะมีโทษเจ้าเฮย หากใครไม่หลิกให้ห่าง และโดนม้าเหยียบตายดั่งนั้น	(81/1 - 81)	
233.	<p>บ่ควรเป็นโทษสิ่งแก่มั่น ลางแล้ว เด็กน้อยพอหลิกกลางทาง ดั่งนั้น ผู้ขี่ม้าควรให้ หลิกไกล อันหนึ่ง ผู้หาบนำเปทาทางเดียว กัด</p>	ไม่เป็นโทษถึงผู้ขี่ม้า หากเจอเด็กเล็กเล่นอยู่กลางทาง ดั่งนั้น ให้คนขี่ม้าหลิกให้ไกล อันหนึ่ง คนหาบนำเปทาทาง เดียวกันก็กัด	(81)	

บทที่	โคลงที่ถ่ายทอดเป็นอักษรไทย ภาษาไทยมาตรฐาน	อธิบายความหมาย	หน้า สถานที่	หมายเหตุ
234.	เห็นอัสสัมเหล็กไกล ตัวฮ้าย เพื่อนหากเตือนเสียแล้ว มั่นพลอย มิหิลิก มาหากเหยียบตายแท้ ออย่าแห่ง ป่าวแท้มาเหยียบ คนตาย ดั่งนั้น คิดว่า จำใช้	เห็นมาแล้วควรวรเหล็กให้ไกล หากมีคนเตือน แล้วแต่ไม่ยอมเหล็ก แล้วโดนมาเหยียบตายแท้ อย่ำให้เป็นความผิดของคนซึ่ม่า หากว่าไม่มีใครป่าวประกาศเตือนแล้วมีมาเหยียบคนตาย	(81)	
235.	เป็นโทษสาทมัน อันหนึ่ง เป็นนายน้าวางไปปะปลอย เสียมัน เลยถ่วงลำทำม้า เพื่อนตาย อันหนึ่ง ไปเลม้มาชุมเหยียบ คนตาย กิติ	เป็นโทษให้คนซึ่ม่าชดใช้ทดแทน อันหนึ่งเป็นนายน้าวแต่ปลอยปะลละเลยม้มาเสียมัน ทำม้าของท่านตาย อันหนึ่งไปเลม้มาที่เหยียบคนตายกิติ	(81)	
236.	สอง(82/1)ประการมีตั้งเดียว กันแล้ว ตามกระบวนเมืองคลองเมือง อันกล่าว มานี้ ให้ใช้ทำทอแท้สันนั้น อันกล่าว มานี้ ม้มาท่งหมู่ววควาย จิงควร กิติ	2 ประการนี้ ให้พิจารณาเหมือนกันตามคลองเมืองอันกล่าวมานี้ ให้ชดใช้ทดแทน 5 เท่าอันนั้นจิงควร อันหนึ่งม้มา หมู วัวและควายกิติ	(81 - 82/1)	
237.	เขาหากโธ่เฮปนไถกัน มานัน เลยเล่าไปขุนผ่าของเขา เทียวฮาด เสียของให้เจ้ามาเจ้าควายใช้ ชูอัน เจ้าของอย่าเข้าแทงแท้ บควร เจ้าเฮย	ปะปนกันมานัน แล้วไปชนสิ่งของ ของชาวบ้าน มีสิ่งของเสียหายให้เจ้าของสัตว์ ชดใช้ทดแทนทุกอัน เจ้าของพรพ้อยอย่าเข้าไปทำร้ายสัตว์	(82/1)	

บทที่	โคลงที่ถ่ายทอดเป็นอักษรไทย ภาษาไทยมาตรฐาน	อธิบายความหมาย	หน้า ลานที่	หมายเหตุ	
238.	ครั้นว่า อันหนึ่ง หากก็ทำแต่ตายเสีย จำให้ใช้แทนห้า หมาหากฮ้ายลืออยู่ เห็นคนมาขอคาบตั้ง	มรณาศ สันนิน ขอบคลอง กลางทาง กระทำฮ้าย	หากได้ทำร้าย จนสัตว์ตายฉนั้น บังคับให้ชดใช้ทดแทน 5 เทา ขอบคลอง อันหนึ่งหมาดุร้ายหลบอยู่ระหว่าง ทางเข้าทำร้ายคนผ่านทาง	(82/1)	
239.	คนใดฆ่าหมาตาย ก็บ่เป็นโทษแต่ฮ้ายจริง รู้ว่าหมาหากฮ้ายทานบ (82)ยังเล่าชนคนตายให้มัน	มรณาศ กระทำ ฮ้ายชาติ แทนห้า	คนฆ่าหมาตาย ไม่ถือว่าเป็นโทษ รู้ว่าหมาดุร้ายแต่ไม่ รักษาไว้ให้ตักคนตายให้ชดใช้ทดแทน 5 เทา	(82/1 - 82)	
240.	ขบป่ตายนั้นพอเสียองคะ ควริให้ใช้คนนั้นกอง มีทั้งเหล่าทั้งหมู่ไปสู จึงขอบแท้	สันนิน คำหัว ขวัญนั้น คลองตั้ง แต่งมา	ถ้าก็คนไม่ตายแต่พิการฉนั้น คนริให้ชดใช้ทดแทนค่า ครึ่งหัวคน มีเหล่าและหมู่สูขวัญ จึงขอบแท้คลองตั้งมา	(82)	
241.	อันนี้ บัดนี้ หมาหากขี้เยียวถิก บ่ควรเป็นโทษโตแถมัน จักกล่าวห้องของแห่ง ตามคลองเมืองแต่หลัง	ตัวคน ตั้งนั้น คำแล้ว มูลเอือน ก่อนแล้ว สันนี้	อันนี้หมาขี้เยียวโดนตัวคนตั้งนั้น ไม่ควรเป็นโทษแถมัน แล้ว บัดนี้จะกล่าวเรื่องมรดกเรือนก่อนแล้ว ตามคลอง เมืองแต่เดิมมา ดังนี้	(82)	

บทที่	โคลงที่ถ่ายทอดเป็นอักษรไทย ภาษาไทยมาตรฐาน	อธิบายความหมาย	หน้า สถานที่	หมายเหตุ
242.	<p>ผู้ใดมีลูกได้เลี้ยงใหญ่ สูงมา มันแล้วล้มคุณเสีย บังใจเลี้ยง ผู้พินนพลอยหนี เสียจาก ยิงต่อลูกผู้น้องมันเลี้ยง อยู่ต่อม</p>	<p>ผู้ใดมีลูกแล้วเลี้ยงจนเติบโตใหญ่ แต่มัน ล้มพระคุณ ถ้าลูก คนที่พี่น้องออกจากบ้านเหลือแต่ลูกคนน้องที่ยังอยู่เลี้ยงดูพ่อ และแม่เมื่อเป็นการตอบแทนพระคุณ</p>	(82)	
243.	<p>เป็นคุณแท้เลิศเอื้อน มวนมอบ ให้แก่ชายผู้น้องมันเลี้ยง อยู่ต่อม ผู้พินนมันเล่า หนีเอื้อน ราชาพระยอด(83/1)เมือง ยิงเลี้ยง</p>	<p>มรดกควรได้แก่ลูกคนน้องที่อยู่เลี้ยงดูพ่อและแม่ ลูกคนที่ ที่หนีออกจากเรือนถ้าพระราชายังทรงเลี้ยงดูไว้</p>	(82 - 83/1)	
244.	<p>มูลเอื้อนนั้นยังมีน้อยมาก ท่อใต้น คารแบ่งให้ท่อกันแท้ ชอบคลอง ไม้ผู้ขอถูกแก้วดอมพาน ผู้ใด ก็ดี มาเป็นลูกชายตัวใหญ่สูง สอนหน้า</p>	<p>พ่อและแม่มีมรดกมากน้อยเท่าใด ควรให้แบ่งเท่ากันกับ ลูกทุกคนชอบคลอง อันหนึ่งใครมาขอลูกชายของท่านก็ มาเลี้ยงเป็นลูกบุญธรรมจนเติบโตใหญ่</p>	(83/1)	
245.	<p>ภายหลังแล้วลักหนี บ่แก้วน ครวให้เอาค่าเลี้ยงสามฮ้อย ค่าหัว เอาลูกข้อยพันจากเป็นไท ดั่งนั้น ภายหลังเลยหนีเสียขาดาย อยาไว้</p>	<p>ภายหลัง แอบหนีออกจากบ้าน ไปอยู่เมิดิดที่ พ่อและ แม่บุญธรรมครวที่คิดค่าเลี้ยงดูเป็นค่าหัว 300 บาท อันหนึ่งเอาลูกขอทางที่พันจากทาสม่าเลี้ยงเป็นลูกตั้งนั้น ภายหลังแอบหนีออกจากบ้านไปให้ฆ่าลูกของทาสนั้น ให้ตาย</p>	(83/1)	

บทที่	โคลงที่ถ่ายทอดเป็นอักษรไทย ภาษาไทยมาตรฐาน	อธิบายความหมาย	หน้า สถานที่	หมายเหตุ
246.	ครั้นวายเภาไว้ซึ่งมิให้ขาด ครวที่เอ้าขันแ้วยอาช ญาจักร ก็จักเต็มคลองเมืองกล่าวมา จักกล่าวเบื้องหนแห่งคลอง เสนา ก่อนแล้ว บัดนี้	ถ้าหากยังแ้วยชีวิตไว้วัน ครว ให้เอาขันถวยให้พระราชา มีอาชญาตัดสิน ตามคลองอาณาจักรคลองเมืองกล่าวมา ฉันนี้ บัดนี้จะกล่าวถึงคลองเสนาก่อนแล้ว	(83/1)	
247.	ทั้งมนตรีจ้อจำ ข้าศึกเบื้องหนแห่ง โพยภัย(83)จักเกิดมี ให้รีบไปทันใดกำลัง	และมนตรีทั้งหลายเชื่อจำคลองไว้ หากมีข้าศึกมาผจญ ทางหนแห่งที่ได้ก็ดี ภัยจะเกิดมีฉันนี้ ให้รีบไปเกณฑ์ กำลังพล	(83/1 - 83)	
248.	คนอย่าช้าพลันแท้ บ้านหลังแจ้งพลันเปลือง พลอยเล่ากายบ้านหน้า ผู้อยู่บ้านหน้า	มาอย่าช้า บ้านหลังให้รีบมา ถึงก่อนบ้านหน้า เหล่าที่อยู่ บ้านหน้านี้มีโทษ	(83)	
249.	แล้วตามคลองศึกฆ่าตาย ศึกหลวงแท้พลันเปลือง อย่าได้เคียนไม่หน้าป็น ฆ่าเสียผู้เข่นหากก็	ให้ประหารตามกฎอัยการศึก หากว่าศึก ใหญ่ให้รีบแจ้ง ให้รีบจัดเตรียมผู้คน อย่ายกย้ายหน้าไม้เป็นไปคนที่ใช้ให้ กระทำการฝ่าฝืนกฎอัยการศึกอย่างงั้น	(83)	

บทที่	โคลงที่ถ่ายทอดเป็นอักษรไทย ภาษาไทยมาตรฐาน	อธิบายความหมาย	หน้า ลานที่	หมายเหตุ
250.	<p>ควรวที่เอามันเสียช่าตาย ตนมเมยน ย้งยอมไว้ช่นค่าคอ ตดีไส่ อย่าได้ประมาทแท้ภายหน้า ลีนลาน ได้รบแท้ศึกใหญ่จ่าตน ดั้งน</p>	<p>ให้อามันไปฆ่าให้ตาย หากยังยอมอ่อนน้อมให้รับช่นค่า คอ ไม้ให้ประมาทล่วงละเมิดตกลงไปภายหน้า หาก กำลังรบศึกใหญ่ระชิตตนตั้งน</p>	(83)	
251.	<p>लगकनतकहलमेसिय खेओम อยวว่าแท้เอากัน ชิงยาค ใพบโตยตั้งนนคร(84/1)ช่า เบิกตาว เผื่อวามันช้อยานหนีแต่ พอตัว</p>	<p>หากบางคนถูกฆ่าศึกล่อม ให้อวยกันตีฝ่าฆ่าศึกชวยนำคน ออกมา ใครไม่ทำดั่งนี้ควรฆ่าเสีย เพราะมมันชิตลาดเกรง กลัวฆ่าศึกหนีการศึกเห็นแก่ตัว</p>	(83 - 84/1)	
252.	<p>พลอยเล่าวางกันเสียไฟพรเมือง ตายช่า ใผผู้ชนศึกแพ คนหาญ ลัดสู เอามันได้หัวศึก เยียงโต บ่าวหากได้ใจเมื่อ มออบกวาน</p>	<p>พลอยให้เสียกำลังพรพลเมือง คนที่ผจญศึกเอามัน จน ได้ตัวหัวหน้าฆ่าศึกมา ด้วยวิธีใด หากเป็นบ่าวให้นำตัวส่ง มออบให้กวน</p>	(84/1)	
253.	<p>ตัวนำเมื่อมออบกวาน ตัวนำ เมื่อถึงนายพันหลวงหมู่ พระยา เห็นแจ้งค่าหัวข้าศึกนั้น ราชทาน ปลงทอด เงินสามร้อยปลงให้แก่มัน ชอบแล้ว</p>	<p>นำส่งให้ถึง นายพันหลวงให้ พระยาเห็นแจ้งในฝีมือการ รบ พระราชาพระราชทานค่าหัวข้าศึกเป็นเงิน 300 บาท</p>	(84/1)	

บทที่	โคลงที่ถ่ายทอดเป็นอักษรไทย ภาษาไทยมาตรฐาน	อธิบายความหมาย	หน้า ลานที่	หมายเหตุ
254.	ของอันมันไต้มนปุ่นเป็น ฝากอง แกมัน กองหนึ่งนควรให้ ของพลัดยงันเกล้าผ้า เป็นส่วนนึ่งถววยราชาพระยอด เมืองเจ้า	ส่วนข้าของทีเกไปไต้แบ่งเป็น 2 ส่วน 1 ส่วนให้แกมัน ผู้จับตัวหัวหน้าศึกอีก 1 ส่วนที่เหลือให้นำมาแบ่งครึ่ง เป็น 2 ส่วน 1 ส่วนถวายพระราชธา	(84/1)	
255.	ส่วนหนึ่งควรให้ผู้ถือพล ก็จิงข้าแพศกันัน (84)ไต้ซ้างมาทั้งหมู่ ควรที่นำเมื่อถวายพระยอดเมือง เป็นเจ้า	1 ส่วนให้แกแม่ทัพ เหล่าไต้เตซ้าง ม้า ซ้า และคนรับใช้กิต ควรนำขึ้นถวายพระราชธา	(84/1 - 84)	
256.	ผู้ใดไต้หมูแก้วแหวนตีดวง อย่าไต้ซุกเซ่องไว้น้ำขึ้น ไต้ดาบง้าวดวงประเสริฐผู้กเงิน ทั้งซันเงินซันคักราบ	เหล่าไต้ได้ทรัพย์สินแก้วแหวนเงินทอง ก็ให้นำขึ้นถวาย พระราชธาอย่าไต้ซุกเซออนไต้รวมถึงดาบง้าวผู้กเงินผู้กทองก็ ไต้ ทั้งซันเงินซันทองก็ให้นำขึ้นถวายพระราชธาด้วย	(84)	
257.	เจ้าคนไต้ไต้ของตีอัน ผู้งนัพระจักโอกาสให้รางวัลพร้อม ซูนัน ซุนไต้ไต้กินเมืองแห่งไพร่ ไพร่ทากอันทูลเจ้า พระยอดเมือง	ใครไต้ของตีของมีค่าเหล่านี้ พระราชาจะพระราชทานให้ เป็นรางวัลหรือปูนบำเหน็จกอนัน อันหนึ่งซุนไต้ถูกแต่งตั้ง จากพระราชธาไปปกครองเมืองแล้วชมแห่งราษฎรฉนั้น ไต้ไพร่เกิดความเดือดร้อน ซันกราบทูลพระราชธา	(84)	

บทที่	โคลงที่ถ่ายทอดเป็นอักษรไทย ภาษาไทยมาตรฐาน	อธิบายความหมาย	หน้า สถานที่	หมายเหตุ
258.	สิทธิเดชที่ทั้งแผ่นดิน พระก็ปลงคำสั่งให้ ผัว แม่หนักไพร่แท้เตือนคลอง ควรรักษาเสียแท้	ไต่คำ พิจารณา ตั้งแต่ง ชุมนั้น เที่ยงจริง	(84)	พระราชวังมีคำสั่งให้พิจารณาความ หากจริงตามคำที่ ไต่กราบชูลงนั้น ควรรักษาชุนั้นเสีย
259.	ครั้นว่า ขุนทากสวน(85/1)ไพร่แท้ไพร่หาก ควรรักษาเสียแท้ อันหนึ่ง อยู่ต่างบ้านไปสู้ข้าเพื่อน ถึงเขตบ้านแคมฮั่ว	จนความ ตั้งนั้น ขอปลอกลง ตั้งนั้น นอกเรือน	(84 - 85/1)	แต่หากชุนต่อสู้ความขณะถูกไพร่เสาะความตั้งนั้น ควรรให้ ฆ่าไพร่เสียขอปลอกลง อันหนึ่งอยู่ต่างบ้านตั้งนั้น จะไปตี ไปฆ่าทานถึงเขตบ้านดินออกสู้เรือนของท่าน
260.	เจ้าบ้านฮ้ายพลอยฆ่า กับเป็นโทโสข้าเสีย ผัว มันหากบตายเป็นแท้พอมัน เงินหกฮ้อยไหมฆ่า	มันตาย กลางแล้ว เจ็บใหญ่ ใสมัน	(85/1)	โดนเจ้าของบ้านฆ่าตาย เจ้าของบ้านไม่เป็นโทษ แต่หา กมันไม่ตายแค่เจ็บหนัก ให้ปรับขึ้นใหม่เงิน 600 บาท
261.	ผัว คลองเมืองตัดใสมัน สมมานั้นพอทอ ก็เพื่อคนสู้รายก็ทำลั่น	ตายไป ตั้งนั้น แทนห้า ฆ่าคน นั้นแล้ว สิ้นคลอง	(85/1)	หากว่ามันฆ่าเจ้าของบ้าน ตายไปตั้งนั้น ให้ชดใช้ทดแทน ตามคลองเมือง 5 เทา ปรับขึ้นสมมานั้นเท่าราคาคนนั้น แล้วเพราะมันเป็นคนพาลลวงละเมิดคลอง

บทที่	โคลงที่ถ่ายทอดเป็นอักษรไทย ภาษาไทยมาตรฐาน	อธิบายความหมาย	หน้า ลานที่	หมายเหตุ
262.	เจ้าบ้านยังอยู่พร้อมเขาบ่ ไทร่วมบ้านเขาหาก ขุนมาเถิงหลอเอือน (85) ไทเอือนเลยลงมาซ่า	เดือนกัน ดั้งนั้น ชุนกัน กิติ จริงแท้ พินัน	(85/1 - 85)	เจ้าของบ้านยังอยู่แต่ไม่ได้อีกเดือนกันดั่งนั้น คนในบ้านเกิด ไปกระทบกระแทกทั้งกับเขาก็ดี ลามมาถึงเรือนคนในเรือน ลงมาซ่าพินัน
263.	ตายมอดเมียนเสียแล้ว ใจบ่ขาดแท้ยังเล่าคินมา ควรรที่ตัดชิ้นแบ่งใส่มัน ฉิวามันมูมาเจ้าเอือน	อย่าแห่ง ดั่งนั้น พออ้อย มรณาต เสียมัน	(85)	ตายเสียแล้วอย่าเอาความกัน ยิ่งไม่ตายแท้ยังอาจจะมี ชีวิตดั่งนั้น ถ้าไม่ตายให้ปรับซันแปลง 100 บาท หากมัน พยายามฆ่าเจ้าของเรือนให้ตายเสียมัน
264.	ควรรที่ให้มันใช้ทำ สมมานันทอค่า จึงชอบแท้คดลองตั้ง ผู้เมื่อสู่ทานันมีกำลังหลายมาก	คนแท้ ขอบคดลอง หัวคน แต่งมา สันมัน	(85)	ควรรให้มันขอใช้ทดแทนค่าคน 5 คน ขอบคดลอง ปรับซัน สมมาเท่าค่าหัวคน จึงถูกต้องตามคดลอง ผู้ไปต่อสู้กับ ทานันมีกำลังมากฉินัน
265.	ครั้นผู้เจ้าเอือนมัน ควรรบัณฑิตผู้พิจารณา เล็งล้ำแจ้งดูเพิ่นชู้ เจ้าเอือนยังตั้งทวงไปที่	บมิ ตรงถิ ประการ ทางใด กิติ	(85)	เจ้าของเรือนมีกำลังน้อยกว่า ควรรให้บัณฑิตพิจารณาคดี ความ ให้ละเอียดทุกประการ อันหนึ่งเจ้าของเรือนต้น แตกหนีไปที่อื่นกิติ

บทที่	โคลงที่ถ่ายทอดเป็นอักษรไทย ภาษาไทยมาตรฐาน	อธิบายความหมาย	หน้า ลานที่	หมายเหตุ
270.	ครั้นว่าตื่นทิวแห่งศวรรตอณ มีแปลกแท้ทวนไล่ อย่างวางมันไล่ตาม ไผ่บ่กลางต่อนเอาใจ มีนหากพร้อมใจแท้ ทั้งหลายยังไล่ต้อนตามไล่ มันบ่ไปนำใจโรหะมี ผู้ได้รักษาคุ้มปักษุทวาร	หากรู้แล้วให้ช่วยกันต้อนใจ ตามจับให้ได้ อย่ายปล่อย ใจไว้ ใครไม่ลงมาช่วยต้อนเอาใจโรหะมัน	(86/1)	
271.	ชู่ทาง เอาใจ เอาใต้ ชู่ช้อย กันนั้น (86)บลง รอยใจร ดั่งนั้น ภายนอก ทั้งสี่	แสดงว่าเป็นใจกับใจคนทั้งหลายที่ไล่ต้อนตามรอยใจไป ดั่งนั้น มันไม่ไปจับใจกับเขามีโทษในภายนอก เหล่าใด รักษาคุ้มประตุทวารทั้ง 4	(86/1 - 86)	
272.	ให้ฮัดถ้อยถามแท้ ฝูงใดไปมีค่านันให้มัทวน อย่าได้ไปมีแต่แท้ดั่งนั้น ไปฮอดถ้วนปักษุทวาร	ให้ไตรถามให้ถ้วน เหล่าใดเดินทางในเวลากลางคืนให้มิ ไปนำทางไม่ใครไป ในความมืดดั่งนั้นเมื่อไปถึงประตุ ทวารทั้ง 4	(86)	
273.	ชู่ประการ มันหากยังกล่าวต้อนความชวด แฉ่งงาน ดั่งนั้น ควรให้นายปักษุทลวง หากมันนั้นมิอาวุธพร้อมทอก ดาบหลาว	นายพวกรควรถามให้ถ้วนทุกประการ หากมันยังกล่าว ตอปัดด้วยกริยาวาจากหญิง ยโสดั่งนั้น ควรให้นายพวกร หลวงคุมตัวเอาไว้ หากมันมีอาวุธทอกดาบหลาว	(86)	

บทที่	โคลงที่ถ่ายทอดเป็นอักษรไทย ภาษาไทยมาตรฐาน	อธิบายความหมาย	หน้า ลานที่	หมายเหตุ
274.	<p>แหลมเตอนทั้งหลายผูกเอา ตรงได้ ครอบที่พิจารณาให้ตรองดู ยังโทษ มั่นนั้น หลอนว่ายังกำลังมาแท้หลวงความ บัญ ใจโรฮ้ายบมีวาง หอกดาบ</p>	<p>แหลมให้คุมตัวเอาไว้ให้ได้ ควรที่จะพิจารณาไตรตรอง โทษมันให้ถ่วงนั้น เพื่อเป็นคนมาหลงลืมสติ หรือหาก เป็นใจร้ายไม่ยอมวางอาวุธ</p>	(86)	
275.	<p>(87/1) ให้พราพร้อมกันฆามอดม หันทอน แมงว่า บ้านไพร่น้อยฝูงหมู่ เสนา กิติ ฝูงชาวเมืองนอกใน หึ่งค้าย คนไต่ยังโทษไว้ฝูงหมู่ เป็นโจร</p>	<p>ให้พร้อมใจกันฆามันเสีย แม่นว่าเพรบ้านเสนา กิติ ชาวเมืองทั้ง ในค้ายและนอก ค้าย ใครปิดบังแอบเอา โจรไว้</p>	(87/1)	
276.	<p>กระทำปาปึงเบียดตน กษัตริย์ให้ มนบุดุ้ย่านคลองเมือง อันกล่าว มา โทษถักต้องโทษเข้า ถอดนา พระบาทเจ้าสอนสั่ง หึงชวย ก่อนแล้ว</p>	<p>กระทำปาปกับกษัตริย์ให้ มันไม่เคารพยำ เกรงคลอง เมื่อดังกล่าวมานี้ เป็นโทษปรับขึ้นไม่ หมและถอดคักคักดิ บัตินี้พระราชาก็มีคำสั่งสอนผู้หญิงและผู้ชาย</p>	(87/1)	
277.	<p>คนใดได้ยินเสียงกอลวง พลับใน ระวังเจ้า ใฝ่ผู้ไป ความเบื่องหนแห่ง ทางใด กิติ ให้รีบคืนมาถึงที่ตน จริงแท้ ไปควาเหือนพิน้องกำฝ่าย ทางใด กิติ</p>	<p>ใครได้ยินเสียงกอลวง วงดังมาจากในวัง คนผู้ไป แห่ง หนใดก็ดี ให้รีบกลับมาบประจำที่ของตนเดินทางไปเยี่ยม ญาติพี่น้องแห่งหนใดก็ดี</p>	(87/1)	

บทที่	โคลงที่ถ่ายทอดเป็นอักษรไทย ภาษาไทยมาตรฐาน	อธิบายความหมาย	หน้า สถานที่	หมายเหตุ	
278.	<p>เงียรตรีคำจวน อันหนึ่ง ทาสีข้าป่วนาง หากไต่ยินพลันช่าง (87)หากเป็นที่ไปแท้</p> <p>ไปคำแท้สนน อันหนึ่ง อามาศย์ท้าวฝูงหมู่ มีเมตรีแห่งกัน จักไปยามกันแท้มีโคม</p> <p>อย่าได้เบมิตแต่ที่สนน ยังต่างประเทศให้นายกลอน หากรู้จักที่อยู่แล้วควรให้ บุรีที่อยู่แท้มาส่ง</p> <p>เงียรเรือนตบแห่งเขา จักกล่าวห้องเงิงแห่งหงสา คนใดจักกระทำปาณา ให้เมื่อเงิงแท้เจ้าหลัก</p>	<p>นอนน ใช้ช่าง กิติ เสียแล้ว อยาไป เมื่อวัน ยังสูง</p> <p>บ่ควร เสนา กิติ สองเบื่อง ได้แปลก</p> <p>บ่ควร ถามเบิ่ง ออกไป คืนหนี</p> <p>ฝูงน ก่อนแล้ว ฆ่าควาย กินน เกยราช</p>	<p>หากตกค่าแล้วให้ค่างแรมที่นั่น อันหนึ่งเหล่าทาส ข้า คนรับ ใช้กิติ หากไต่ยินเสียกลอง แล้วอย่าเดินทางออกจากที่ หากจำเป็นต้องไปจริง ๆ ให้เดินทางตอนกลางวันที่ยัง มองเห็น</p> <p>ไม่ควรถัดเดินทางตอนกลางคืนไม่ควร อันหนึ่งเหล่าเสนา อำมาตย์กิติ มีเมตรีต่อกัน จะไปเยี่ยมเยียนกันใหม่มีโคมไป นำทาง</p> <p>ไม่ควรถัดไปในความมืด หากเป็นคนเมืองอื่นให้นายกลอนถาม ดูให้ละเอียดถี่ถ้วน หากรู้ปลายทางที่จะไปชัดเจนควรให้ ออกไป แต่ถ้าไม่รู้ที่จะไปชัดเจนให้นำส่งคนเดินทาง</p> <p>กลับคืนบ้านของคนเดินทางและไม่ให้ออกไปจากเมืองนั้น บัดนี้จะกล่าวเรื่องมิ่งหงสา⁷⁸ก่อนแล้ว บุคคลใดจะฆ่าควาย กินนให้นำไปจำหลักเกยราช</p>	(87/1 - 87)	
279.			(87)		
280.			(87)		
281.			(87)		

⁷⁸ คำว่า มิ่งหงสา คือ ควาย

บทที่	โคลงที่ถ่ายทอดเป็นอักษรไทย ภาษาไทยมาตรฐาน	อธิบายความหมาย	หน้า ลานที่	หมายเหตุ
282.	ครั้นว่าบ่กล่าวให้รู้แท้ พลัดเล่าเข้าตัดได้ ควรให้เอาควายเถิง บัดนี้ จักกล่าวห้องเถิงที่	ความเย็นน ยาดเอา ชั้นไหม (88/1)ทำตัว จึ่งแท้ ความเมือง ก่อนแล้ว	(87 - 88/1)	เพราะหากว่าไม่บอกกล่าวให้รู้เอาจเป็นควายนนที่แย่งชิง ผู้ขึ้นมา ให้ปรับขันไหม ควรให้เอาเป็นควาย 5 ตัว บัดนี้ จะกล่าวความเมืองก่อนแล้ว
283.	หนบูรพาแต่เชียง ทางกำได้แต่บ้านบอเถิงที่ ยังเล่าลงเปเถิงฮอดเมือง กำวันตกนั้นเชียงหวาย	ลือพูน นายก ญวนแท้ เป็นเขต	(88/1)	ด้านตะวันออกตั้งแต่เชียงลือ ด้านใต้ตั้งแต่บ้านบอเถิงที่นา ย่าง ลงเปเถิงเมืองญวน ด้านตะวันตกถึงเชียงหวายเป็น เขต
284.	ทางหากยาวไปแท้ หนเหนือมันตัดกตอม มันหากแมนเขตห้องเมืองเจ้า ผู้ใดจักกระทำมายังควาย ในเขต ฟุ้งนี้	ช่วงาย เป็นเขต ที่เชิง	(88/1)	เส้นทางยาวชั้วกินข้าว 1 มีอ ด้านเหนือถึงตักตอม อันนี้ เป็นเขตเมืองของพระราชธา ผู้ใดจะฆ่าควายในเขตตั้งว่ามา นี้
285.	ควรรับหมายกล่าวจ่าแก่คน แมนว่าแสนเมืองแท้เสนา ให้มีสักชีแท้สนั่น ไปตอบแท้ให้ยาด	ผู้เฒ่า ยศใหญ่ กิติ จิงกระทำ เอาควาย	(88/1)	ควรรับ ให้มีหมายบอกแจ้งจากผู้เฒ่าผู้แก่ หากว่าเป็น แสนเมืองแสนผู้ใหญ่กิติ ให้มีสักชีพยานรับรูจิงกระทำ การฆ่าควาย หากตอบหรือบอกไม่ได้ให้รับเอาควายไว้

บทที่	โคลงที่ถ่ายทอดเป็นอักษรไทย ภาษาไทยมาตรฐาน	อธิบายความหมาย	หน้า ลานที่	หมายเหตุ
286.	ควรให้ตัดชันใหม่ตั้งกาย หลังนั้น ก่อนแล้ว จักกล่าวห้อง(88)ทนแห่งพาดิโซ ควายนัน เขาผู้เมืองไกลมาชาวขาย ควายนั้น ให้มาสัญญาแจ้งจำหลัก เกยราช	แล้วปรับชันใหม่เหมือนดังคลองเดิม นั้น บัดนี้จะกล่าวเรื่อง พ่อค้าก่อนแล้ว จากเมืองไกลเข้ามาค้าขายควายนัน ให้เข้า มาบอกแจ้งยังจำหลักเกยราช	(88/1 - 88)	
287.	ให้รู้แจ้งควายนัน จิงควร เพื่อนหากยังรู้แท้ อย่าเล่า ขายเสีย คนใดมาอมเอาอย่าลวน ขายให้ หากบ่คบแต่ยังเล่าคนขาย ดั่งนั้น	มีสัญญาและรูปพรรณสัณฐานควายจึงจะถูกต้อง ถ้าหากเขา ยังไม่รับรู้ อย่าเพิ่งขายเสีย ใครมาเจรจาซื้อเอาก็อย่า ฟังขายให้ หากไม่บอกแจ้งรายละเอียดเกี่ยวกับควายแล้ว ยังแอบขายไปดั่งนั้น	(88)	
288.	ให้อืออือเอาแท้ หมุควาย โพไซใส่ซ้าดใส่ ชันใหม่ ควรที่เอาควายนัน ห้าตัว จริงแท้ เมืองหมื่นแท้ให้ขอบ ขุนต่าง	ให้อายัด ⁷⁹ เอาผู้ควายไว้ แล้วปรับชันใหม่แกมกัน เป็นควาย 5 ตัว ถ้าเป็นเมืองของศึกดินาหมื่นให้นำแจ้งขุน ต่างหาก	(88)	
289.	หากบ่ควรแท้ใหม่ซ้า ดั่งหลัง พระบาทเจ้าปลงอาช ญาสอน ใฝ่ผู้เอากการผู้ล่อตี เหล็กน ผู้เอยากล่อตีแท้ให้เมื่อหา ฉางหล่อ	หากไม่แจ้งให้ปรับใหม่ดังกล่าวมาก่อนหน้า บัดนี้พระราชามี อาชญาสั่งสอน เหล่ากระทำการล่อตีเหล็กน ผู้เอยาก ล่อให้ชันถึงฉางหล่อ ⁸⁰	(88)	

⁷⁹ อายัด คือ หันจำหน่ายจ่ายโอนทรัพย์สินหรือสิทธิเรียกร้อง

⁸⁰ ฉางหล่อ คือ โรงหล่อเงิน

บทที่	โคลงที่ถ่ายทอดเป็นอักษรไทย ภาษาไทยมาตรฐาน	อธิบายความหมาย	หน้า สถานที่	หมายเหตุ	
290.	เพื่อนหากให้หล่อแท้ ไฟฟุ้งคำสอนแท้(89/1)พลอยไป เงินมันให้ยาคือ มีโทษแท้ตัดไล่	สันนั้น จึงกระทำ ลักลอบ ดิ้น เอาแท้ สิ่งเดียว ขึ้นใหม่	ท่านอนุญาตให้หล่อจึงจะสามารถหล่อได้ ใครไม่ฟังคำสอน แล้วไปลักลอบหล่อตีนั้น เงินให้ยาคือเอาทั้งหมด มีโทษปรับ ขึ้นใหม่	(88 – 89/1)	
291.	ตามคลองเมืองโพธิจะมี ใฝ่แปลงเงินตัวลาย ควรรักขันคาคอ ใฝ่ผู้ตัวจ่ายัน	พอฮ้อย ขายกิน ดั่งนั้น ดังคลอง เมืองตั้ง มันว่า เงินดี	ตามคลองเมือง 100 บาท ใครแปลงนำหน้าหนี้ ⁸¹ ถ้า นำมาซื้อขายดั่งนั้น ควรถูกปรับขันคาคอผู้ซื้อขายนั้น ใคร แปลงเนื้อเงินปิดบังว่าเป็นเงินเนื้อดี	(89/1)	
292.	ภายหลังเลยเล่าเป็น ควรรู้มันแทนแท้ ขันสมมาทอเงิน ผู้ใดซื้อขายแท้ตามคลอง	เงินกว้าง ปูนเป็น เก้าทอ อันนั้น อันชอบ	ภายหลังจึงรู้ว่าเงินเนื้อไม่ดี ควรปรับใหม่เป็น 9 เท่า ของมูลค่าเงินปรับขันสมมาเท่าค่าเงินอันนั้น เหล่าใดซื้อ ขายถูกต้องตามคลองอันชอบ	(89/1)	
293.	อย่าได้ติกล่าวตัวยังข้อ เอาตลาดแท้อย่าดำ อย่าลักเอาของกันโทษมี อันหนึ่ง ผู้ไพร่น้อยทั้งหมู่	บควรร เถียงกัน ภายนอก คนทุกๆ กัด	อย่าได้ว่ากล่าวติเตียนกันไม่ควรร เหล่าใดค้าขายในตลาด ห้ามทะเลาะกัน อย่าลักขโมยของกันจะเป็นโทษภายนอก อันหนึ่งเหล่าไพร่คนทุกๆ กัดก็	(89/1)	

⁸¹ แปลงนำหน้าเงิน คือ การปรับนำหน้าเงินให้ต่างจากนำหน้ามาตรฐานที่เมืองกำหนด

บทที่	โคลงที่ถ่ายทอดเป็นอักษรไทย ภาษาไทยมาตรฐาน	อธิบายความหมาย	หน้า ลานที่	หมายเหตุ
294.	เขาจักกัฏุมเอาของหมื่น อันหนึ่ง ไพร่หากกัฏุมกัน สักชิมพร้าว(89)อม แลสามฮ้อยอย่าได้ว่าคนสิน คือนั้น ก่อนแลก ก็ดี เอาให้ จังคร เจ้าเลย	จะกัฏุมเอาของนายหมื่นนายแสนนั้น อันหนึ่งไพร่จะกัฏุม ของกันก็ดี ให้มีสักชีพยานรู้เห็นพร้อมกันจึงควรเอาให้ หากว่าถึง 300 บาท อย่าเพ่งเรียกว่า คนสิน ⁸² เลย	(89/1 - 89)	
295.	ควรรให้มหนึ่งสือชิตเขียน เถิงเมื่อยามแหม่นมันบมีเทม เจ้าของลาวดฮอดเสเนศักว โดยตั้งตำนานมเมื่อ หมายนัน ของเพื่อน สันนั้น ขอแท้ เพื่อคดลอง มาเอา	ควรรให้เขียนหนึ่งสือสัญญาไว้เป็นสำคัญ จนถึงเวลาคั้นนั้น แล้วไม่มีคั้นนั้นนั้น เจ้าของเงินขึ้นแจ้งความถึงเสนาขอให้ บังคับ ตามคดลองตั้งสัญญาเมื่อตอนมาเยี่ยม	(89)	
296.	ทั้งโบลานสักชี อันหนึ่ง ผู้งฮ้อยน้อยทั้งหมู่ ฮ้อยเสนาขุนข้าทั้งกวาน ฮ้อยผู้งนี้ได้กระทำผิด มีพร้อม คนหลง ก็ดี บ้านใหญ่ ใส่โทษ ได้นั้น	พร้อมทั้งโบลานที่เป็นหนึ่งสือสัญญา อันหนึ่งเหล่าทาส และคนพลัดหลงก็ดี ทาสเสนาขุนกวานบ้านใหญ่ เหล่า ทาสที่มีได้กระทำผิดมิได้ต้องโทษได้นั้น	(89)	

⁸² คนสิน คือ คนที่นำตัวเองไปขายแลกกับเงิน

บทที่	โคลงที่ถ่ายทอดเป็นอักษรไทย ภาษาไทยมาตรฐาน	อธิบายความหมาย	หน้า ลานที่	หมายเหตุ
297.	เขาหากปเต้ไปกู่ทาน รอยที่ขึ้นเมื่อทิ้งให้ หลังเสียถือเส้นสาย คาดสินไว้อันเสียกันโทษ	เสียนั้น ขาดการณ์ ภายหลัง มันนั้น ภายหลัง	(89)	เขาไม่ได้ไปกู่ทานเสียนั้นแล้วนำเรื่องกู่ยืมขึ้นตัดสินให้เสีย การณ์ ⁸³ ในภายหลัง คาคาสิน ⁸⁴ อันเสียการณ์ไว้กับโทษมัน นั้น
298.	ควรที่นำฮอดเสเนศท้าว ใฝ่ผู้จ่าจื่อไว้อัจจากกล่าว เป็นโทษโทษของ อันหนึ่ง ขุนด่านแลขุนหอ	ยอขึ้น กราบ(90/1)พูด สอนมา ดังนี้ แจ้งแท้ ข้อยเพร กิติ บุญกว้าง ชูคน แลผูก สันนั้น พระยอดเมือง กัจจิง โดยตาม	(89 – 90/1)	และนำเรื่องขึ้นแจ้งเสนาเพื่อให้นำขึ้นกราบทูลพระราช ไครจจากลองค์นี้ เรื่องกู่ยืมมากกล่าวโกหกเป็นโทษ กับมันแท้ อันหนึ่งขุนด่าน ขุนหอ ทาสไพร่กิติ
299.	ข้อยพระบาทเจ้าแผ่นดิน เขาหากทำผิดแท้ครวตี ควรรกราบไหว้ทูลเจ้า พระหากปลงอาชญาแล้ว	บุญกว้าง ชูคน แลผูก สันนั้น พระยอดเมือง กัจจิง โดยตาม	(90/1)	และทาสหลวงทุกคนหากกระทำความผิดควรผูกและตี ฉนั้น ครวนำเรื่องขึ้นกราบทูลพระราช มีพระราช อาชญารับสั่งก็จึงให้กระทำตามคำสั่ง

⁸³ เสียการณ์ คือ เสียเวลา เสียงานไปเปล่าประโยชน์

⁸⁴ คาคาสิน คือ ค่าปรับเสียเวลา ค่าปรับการเสียงานไปแบบเปล่าประโยชน์

บทที่	โคลงที่ถ่ายทอดเป็นอักษรไทย ภาษาไทยมาตรฐาน	อธิบายความหมาย	หน้า ลานที่	หมายเหตุ
300.	ดิม่ค้ำทุลโทษกอง เสนาท้าวขุนกวาน ควรรักขันคาคอ หลวงแสนเจ้าเสนา อันหนึ่ง	เถิงแท้ ภายนอก กัถิ ถอดนา ไหมเข้า ขุนหมื่น กัถิ ขุนหมื่น กัถิ	(90/1)	หากไม่นำขึ้นกราบทูลพระราชทานเป็นโทษ หากว่าเป็นเสนาท้าวขุนกวาน ภายนอกกัถิ ควรรับขันคาคอปรับชั้นใหม่ และถอดคัถินา ⁸⁵ อันหนึ่งทาสของหลวงแสน เจ้าเสนา และขุนหมื่นกัถิ
301.	ข้อยสูงนินผิตแท้ ควรรให้เจ้าเมืองนินพิจารณา โทษหากมีมากน้อย โทษหากมีหลายแท้ควรรให้เถิง	สิ่งใด นินเเต ตรงถึ ทอใดแท้ สิ่งใด มหา เสนา	(90/1)	ทาสเหล่านั้นกระทำความผิดสิ่งใดนั่นเเต่ ควรรให้เจ้าเมืองพิจารณาให้ถึถ้วน ว่ามีโทษมากน้อยประการใด หากโทษมีมากควรรนำเรื่องขึ้นพบมหาเสนา
302.	ให้พิจารณา(90)ดชอบคลอง คนผิตเบื้องเมืองใด ให้เจ้าเมืองกล่าวต้วพิจารณาแท้ ควรรที่สูงรักษาโจทท์ถาม	เมืองตั้ง เป็นโทษ กัถิ ชอบคลอง ดูแจ้ง	(90/1 - 90)	ให้เป็นผู้พิจารณาตัดสินคดีความจึงถูกต้องตามคลองเมืองอันหนึ่งคนผิตกบิลเมือง ⁸⁶ ของเมืองใดเิดกัถิ ให้เจ้าเมืองนินพิจารณาจึงถูกต้องตามชอบคลอง - ควรรที่เหล่ารักษาการสอบสวนให้รู้ระเบียบชัดเจน
303.	ใผผู้มาเฆม้างตัด ใส่เป็นฮ้อยแท้เงินนิน ผาสาทททองฮ้อย ควรรที่ทำเอ็ดฮ้อยอ้อม	ชั้นใหม่ ชอบคลอง อันหนึ่ง ภูวนาถ เวียงล้อม ให้ดี	(90)	ใครผู้มาทำลายระเบียบให้ปรับชั้นใหม่เป็นเงิน 100 บาท จึงชอบคลอง อันหนึ่งปราสาททองฮ้อยอันเป็นวังของพระราชาวรรกระทำ ร้ารวอบขอขบชิตในเวียงจึงให้หมื่นคงให้ดี

⁸⁵ ถอดคัถินา คือ ถอดยศ

⁸⁶ กบิลเมือง คือ ระเบียบ แบบ วิธีการ

บทที่	โคลงที่ถ่ายทอดเป็นอักษรไทย ภาษาไทยมาตรฐาน	อธิบายความหมาย	หน้า สถานที่	หมายเหตุ	
304.	ใฝ่ผู้มางฮิตฮิวเข้านั่ง ควรให้ตัดขันใหม่ใตมัน แม่มช้อยแท้ตเสีย หมตโทษแล้ววางไว้	ทั้งนอน กัด สามฮ้อย ห้าบาท ตั้งสอน	ใครทำลายหรือบุกเข้ามางั้นมานอนกัด้ ควรให้รับขันใหม่ 300 บาท หากว่าเป็นข้าทาสให้ตี 5 ที สั่งสอนแล้วจึงหมด โทษ	(90)	
305.	อันหนึ่ง เทียวทางเข้าแะบ้านโนที่ ให้มค้ำสัญญากล่าวขุน เขาผิตแท้พิจารณา สมที่โทษถักแท้คลองตั้ง	เอื่อนไฟ กัด กวนบ้าน ตรงถี้ จึงใหม่	อันหนึ่งเดินทางไปแะพักในเรือนใครกัด้ ให้มีหนังสือ อนุญาตเดินทางไปแะแจ้งแก่ขุนกวนบ้าน หากว่าเขากระทำ ผิดให้พิจารณาให้ถักถวน ความผิตสมกับโทษจริง ๆ จึงค่อย ปรับใหม่	(90)	
306.	ครันบควรใหม่แท้ควรวาง คลองหากตั้งสั้นน ผิบสัญญาแท้หาเกียงเกิด ตามภาษาตั้งลือ	(91/1)เสียอย่า แต่งมา เป็นความ ตั้งน ลางแล้ว	หากไม่ควรปรับใหม่จริง ๆ ควรปล่อยให้เสีย เป็นคลองตั้ง ไว้สั้นนตั้งมา หากไม่มีหนังสืออนุญาตเดินทางแล้วเกิดคดี ความขึ้นตั้งนั้น ชื่อบ้านชื่อเมืองเขาอย่างไรกัว่าตามนั้น หากไม่ว่าอะไรกัแล้วไป	(90 - 91/1)	
307.	อันหนึ่ง ผู้ได้ต่อตงเพื่อนเรีย ควรที่ผ่ากองให้เจ้าของนั้น อันหนึ่ง ใฝ่ผู้ไปกินเหล้ามา ไปควผิตเรือนอันแท้เงินเบี่ย	เสียขึ้น ขอบคลอง เอื่อนหนึ่ง กัด แต่งแบง ขอบแล้ว	อันหนึ่งผู้ได้เก็บของหลนหายของท่านได้ หากนำส่งเจ้าของ ได้ควรแบงครึ่งกับเจ้าของขอบคลอง อันหนึ่งใครไปกิน เหล้ามาเบเรียนหนึ่งกัด้ แล้วไป วิวาทกับเรือนอื่นให้รับ เงินแบง 1 เบี่ย ขอบแล้ว	(91/1)	

บทที่	โคลงที่ถ่ายทอดเป็นอักษรไทย ภาษาไทยมาตรฐาน	อธิบายความหมาย	หน้า ลาที่	หมายเหตุ
308.	อันหนึ่ง ใฝ่ผู้ชาวบ้านเอื้อสับเปิด อย่าให้ผิงจับเป็นนา อยากบัตให้สับนาเอื้ออันดิแลร้าย ว่า นาทหากเอื้อได้ชวบทหลายปี	เป็นนา มันนั้น เสียมัน จึงแทน ผิ กัต	(91/1)	อันหนึ่งใครไปสับ ^{๘๘} บุกเบิกพื้นที่ที่เคยเป็นบ้านร้าง มาทำเป็นที่นา อย่าให้ผิงจับจองเป็นที่นาของมันนั้น หากออกได้ให้ไปบุกเบิกส่วนที่เป็นนาร้างที่อื่นดีกว่าใครๆ ได้จึงใช้เป็นทีนาทดแทน หากว่านาร้างได้หลายปีก็ดี
309.	มีคนสับเป็นนาให้ทัน ผู้อื่นมันนมาเอามาซึ่ง ผิดคลองเมืองบวร (91)คนใดไปหาไม่สับป่า	หมดถ้วน ดังนั้น วางให้ เป็นนา ดังนั้น	(91/1 - 91)	ยังเปิดพื้นที่ใหม่หมด คนอื่นจะมาซึ่งเอาพื้นที่ตั้งนั้น ผิดคลองเมืองไม่ควรให้คนใดไปกลางป่าเป็นที่นาตั้งนั้น
310.	ควรวางให้มันกิน หมดแล้วหลานเหลน เปิดนาเอื้อสามปีเป็นค่า สานเวียกมันควรให้บอกเตือน	หมดข้าว สืบกิน ควรแล้ว ชอบแล้ว	(91)	ควรได้เป็นของมันทำกินจนหมดข้าวอายุชย จึงตกทอดให้ลูกทั้งหมดลูกก็ให้หลานหลานก็ให้เหลนทำกินต่อ หากว่าบุกเบิกนาร้าง 3 ปี ทำกินต่อเนื่องในพื้นที่นั้น 3 ปี ให้ถือเป็นกรรมสิทธิ์รับรู้อยู่ร่วมกันชอบแล้ว
311.	บัดนี้ พระบาทเจ้าจักสั่งไว้ผู้หมู่ ทั้งเสนาหมู่ขุนพันพร้อม ให้จกกันคลองของบออย่าต ข้องแห่งกันอย่าได้ขาด	กินเมือง ก่อนแล้ว กินเมือง บ้านผิต น้ำกล้า	(91)	บัดนี้พระราชาสั่งเหล่าเจ้านายที่ถูกลงไปกินเมือง ^{๘๙} ก่อนแล้ว ทั้งเสนาหมู่ขุนพันพร้อมให้ถูกต้องตามคลองของบออย่าแย่งบ้านให้ขาดหมากัน อย่าแย่งน้ำจากเหมืองฝายที่แบ่งใส่ข้าวกกล้า

^{๘๘} สับ คือ ถากถางพื้นที่

^{๘๙} กินเมือง คือ ปกครองเมือง

บทที่	โคลงที่ถ่ายทอดเป็นอักษรไทย ภาษาไทยมาตรฐาน	อธิบายความหมาย	หน้า ลานที่	หมายเหตุ
312.	ทั้งที่เหมืองฝาย นนั้นน้อ อย่าได้ชิงแดนดินที่พระองค์ ป็นให้ เหมืองฝายให้แปลติ ตกแต่่ง เคียงไพร่น้อยเมืองบ้าน ย่งเฮือง	เหมืองฝายทั้งหลายนั้นน้อ อย่าแย่งชิงดินแดนที่พระราช เจ้าสรรทำให้บำรุงรักษาเมืองฝายให้ดี บำรุงไพร่พลเมืองให้ รุ่งเรือง	(91)	
313.	อันหนึ่ง ให้ชอบแท้ตามแพงสิบ ประการ อย่าได้มีโลกาเบียดบัง ใจเลียว ทุกแห่ง ทางมาบ้านเมืองไม่ ให้ดี ยังยากฮ้ายปลงไว้	อันหนึ่งให้กระทำให้ถูกต้องตามแพง 10 ประการ อย่าได้มีใจ คดโกงโลกาเบียดบังเมือง อันหนึ่งถนนหนทางสัญจรระหว่าง เมือง ที่ยังไม่ดีให้ซ่อมแซมให้ดี	(91 – 92/1)	
314.	นำการฮอนจำไป ใช้รับ มันหากล้มตายแท้ ให้แทน หากทามาบได้ชั้นใหม่ ตัดใส่ ตามคลองเมืองโทษมี สามฮ้อย	หากว่าพระราชามีรับสั่งชวนให้ไปก็ให้รับไป มันหากมีการ เสียชีวิตให้หากคนมาแทน หากหากคนมาแทนไม่ได้ปรับชั้นใหม่ ตามคลองเมือง 300 บาท	(92/1)	
315.	ขุนใดเพี้ยนเมืองบ้านให้ มีเงิน สองซีก เหล็กพราพร้อมนำให้ ค่าแข็ง นายแขวงงั้หมี่สี่ จางวาง กับทั้งเงินสี่สี่เสียนำให้ ตั้งหลัง บ้านจำแท้	อันหนึ่งขุนใดไปทำผิดจารีตผิดคลองเมืองเงาให้ปรับ เหล็ก กับเงิน 2 ซีก เป็นค่าแข็งเรือน นายแขวง 4 จางวาง ⁹⁰ ปรับ เงิน 4 เสียนำให้ตั้งคลองเดิม จำบ้าน	(92/1)	

⁹⁰ จางวาง คือ ตำแหน่งข้าราชการชั้นผู้ใหญ่

⁹¹ เสียว คือ 2 อัฐ เท่ากับ 200 เบี้ย

บทที่	โคลงที่ถ่ายทอดเป็นอักษรไทย ภาษาไทยมาตรฐาน	อธิบายความหมาย	หน้า ลานที่	หมายเหตุ
316.	เงินซีกจากสามตามระกูล อันหนึ่ง ดงดอนยังพอสร้างเป็นเมือง อย่าลวงล้ำชิงช้า เหมืองผายนารักชาติ	หรือตำแหน่งจ่าปรับเงิน 3 ซีกตามแต่ฐานะตระ ภูลปรับ ค่าเชิงเรือน อันหนึ่งดงดอนยังพอบุกเบิกเป็นเขตเมืองได้ นั้น อย่าลวงล้ำแย่งชิงกัน ส่วนที่เป็นเหมืองผายให้ ร่วมกันบำรุงรักษาให้ดี	(92/1)	
317.	อย่าได้บึงเบียดบ้านไฟไว้ ไฟผู้มักปีดสร้างแปง(92)ชาว หากไปแมนดินดอนไฟ เขาสืบเป็นนาหลวง	อย่าเบียดบึงเอาของบ้านใครของบ้านใครที่ใดแก่บ้าน คนนั้น ใครชอบบุกเบิกถางป่าให้เป็นนาให้ที่นาตกเป็น ของเขาตั้งนั้น หากไม่ใช้ที่ดินของใครก็อย่าหวังเอาไว้ หากสืบเป็นนาหลวงให้ขึ้นกับเมือง	(92/1 - 92)	
318.	เขตบ้านไร่กับบ้าน ไทแลฮ่ากระทำไร่ ในดินใครชอบควาร ดินไทให้ไททา	เขตบ้านให้ขึ้นกับบ้าน อันหนึ่งไทแลฮ่ากระทำไร่ใน ที่ดินใครตั้งนั้น ในดินแดนของ ใครให้ขึ้นกับเจ้า ของนั้น ที่ดินไทให้ไปขึ้นกับจารีตไท	(92)	
319.	ดินขาให้เถิงขา ฝูงไต่ได้กินดินเเนเขต มันเอ็นเทินว่าดี ตามคลองตงซันใหม่	ที่ดินขาให้ไปขึ้นกับจารีตขาตั้งนั้น เหล่าไต่ได้ไปทำกินใน เขตแดนทานนั้น ภายหลังมีอำนาจกรรมสิทธิ์ ให้ปรับซัน ใหม่ตามคลอง	(92)	

บทที่	โคลงที่ถ่ายทอดเป็นอักษรไทย ภาษาไทยมาตรฐาน	อธิบายความหมาย	หน้า ลานที่	หมายเหตุ	
320.	<p>ให้แม่เงนแม่เงนสามฮ้อย พระบาทตั้งแต่งใช้ไป ที่เสนาแต่งไป อัยกายอัยตามกลอน</p> <p>ครั้นว่า ได้เคียนแต่ไต่มน อันบร้างเคียนแท้ ยังกายคลองโทษมี คนใช้นั้นมีคนถือหาบ</p>	<p>เงินแท้ อัยกาย ทางใด กิติ ทางใช้ ภูวนาด</p> <p>จักร อัยบอก จ้า(93/1)ไป จริงแท้ น่าน</p> <p>คลองตั้ง แต่งมา พาน ตั้ง สมมานัน ครอบ มาตั้ง แต่งขึ้น</p> <p>ครอบย ชันกอง หยุดลง เป็นกอง เมื่อหน้า ครอบ ใช้ฮีบแท้ชิตดาบพาย</p>	<p>เป็นเงิน 300 บาท บัตินพระราชาได้รับสั่งใช้ให้ไปใดก็ได้ เป็นเสนาให้รับไปตามรับสั่ง อย่างทำเกินคำสั่ง</p> <p>ครั้นว่าได้ผูกเครื่องสำหรับสัตว์⁹²เดินทางวันจันทร์ สัตว์ ที่ไม่ได้ตกแต่ผูกเครื่องไว้ยอให้เบทากลวงละเมียดคลองนี้ เป็นโทษจริงแท้ ทกว่าคนรับสั่งนั้นมีคนถือหาบติดตามไป ด้วยนั้น</p> <p>ก็ไม่ว่าจะมีใจโกรธหรือเกลียดจระดาน ใครที่รู้แล้วพาลจะทำให้ เสียงานตั้งนั้น เป็นความคิดแต่ไม่ถึงกับปรับขึ้นใหม่ แต่ให้ ปรับเป็นขันสมมานันยกขึ้น 1 เทา ให้ เอามูลค่าของผูก อยู่บนหลังสัตว์พาหนะมาตั้งเป็นมูลค่าขึ้น</p> <p>ทกว่าใครยังไม่รู้จักคลองเมือง ควรให้ลตชันสมมาลง ครึ่งหนึ่ง อยาได้ลวงเกินคลองไปเน นั้นภายหน้าไม่ว่า หากต้องรับไปมีเพียงดาบและถุงสะพาย ถึงที่ใด</p>	(92)	
321.	<p>ครั้นว่า ได้เคียนแต่ไต่มน อันบร้างเคียนแท้ ยังกายคลองโทษมี คนใช้นั้นมีคนถือหาบ</p>	<p>จักร อัยบอก จ้า(93/1)ไป จริงแท้ น่าน</p>	(92 – 93/1)		
322.	<p>ก็บครเคียนแท้ ในผู้ทากรู้แล้วเลยเล่า ผิดอันใดแมนคลองบใหม่ ทอหนึ่งให้เอาอันเคียนนั้น</p>	<p>คลองตั้ง แต่งมา พาน ตั้ง สมมานัน ครอบ มาตั้ง แต่งขึ้น</p>	(93/1)		
323.	<p>ครั้นว่า ได้เคียนแต่ไต่มน อันบร้างเคียนแท้ ยังกายคลองโทษมี คนใช้นั้นมีคนถือหาบ</p>	<p>ครอบย ชันกอง หยุดลง เป็นกอง เมื่อหน้า ครอบ ใช้ฮีบแท้ชิตดาบพาย</p>	(93/1)		

⁹² ผูกเครื่องสำหรับสัตว์ คือ อุปกรณ์เครื่องผูกบนหลังสัตว์พาหนะในการเดินทาง

บทที่	โคลงที่ถ่ายทอดเป็นอักษรไทย ภาษาไทยมาตรฐาน	อธิบายความหมาย	หน้า สถานที่	หมายเหตุ	
324.	กินอิมไปอย่างบู้สูแแท้ ควรรคาเมสงไป อันหนึ่ง ทายังพอเคียนแแท้ตาม คลองเมือง กล่าวมานัน พิเคียนบ้านมีแท้	ยังที่ ทางไป แดนนั้น กล่าวมานัน หาบเดียว	กินอิมแล้วก็ให้รีบไปต่อ หากไม่รู้ว่าจะต้องไปทิศทางใด ควร ให้คนในหมู่บ้านนำส่ง อันหนึ่งหากยังสามารถเคลื่อน หาบ ตามคลองเมืองกล่าวไว้นั้น หากเคลื่อนเพียงหาบ เดียว	(93/1)	
325.	เลิงสองแแท้เมื่อ(93)เทิง คลองกล่าวไว้ควรรให้ น้ำหนักหาบนั้น อย่างกระทำหนักสิ้นคลอง	หลายหาบ เคียนเมือง เป็นหมื่น ทกพัน อันตั้ง	ถึง 2 หาบ ขึ้นไปถึงหลายหาบ คลองกล่าวไว้ให้เป็น ระวาง ⁹³ ของเมือง นักหมื่นหมื่นพันต่อหาบ อย่าให้เกิน คลองอันตั้งไว้	(93/1 - 93)	
326.	ผิวา แม่ณดูทักวาเสนา หากไ้ไปคว่าซ้อ อย่าไ้เต้เคียนแแท้ คลองเมืองตักกล่าวมา	แสนหมื่น กิติ ชายแแท้ เวียกตัว ยังหาบ ของตัว สิ้นนี้	หากว่าถูกทักวาเสนา นายแสนนายหมื่น กิติ ไปตระเวนซื้อ ขายของตามงานของตัว อย่างจะระหว่างหาบเอง คลอง เมืองกล่าวมานันนี้	(93)	
327.	อันหนึ่ง คนไ้ได้ฮับจ้างหาบแบก เลยไปเลิงควรวอนบ้วยเป็น เป็นหนักแท้ไป ควรรจำบ้านคะนึ่งแท้	คนขาย กิติ อันฮ้าย บ่ฮอด ช้อยมัน	อันหนึ่งใครรับจ้างหาบไปให้แขกคนค้าขาย กิติ ไป ถึงกลาง ทางเกิดป่วยหนัก ไม่สามารถหาบไปถึงที่หมายได้ ควรรให้ จำบ้านคิดหาวิธีช่วย	(93)	

⁹³ ระวาง คือ ที่บรรทุกของในพาหนะ เช่น รถ มี ภาเกียน หาบ ฯลฯ หาบของนำหนักของหาบหนักหมื่นหมื่นพัน (มาตราข้างตวงแบบโบราณ ที่หมื่นมีค่าเท่ากับสิบสองกิโลกรัม)

บทที่	โคลงที่ถ่ายทอดเป็นอักษรไทย ภาษาไทยมาตรฐาน	อธิบายความหมาย	หน้า ลานที่	หมายเหตุ
328.	<p>ให้เจ้าทาบไปก่อนแล้ว ดูคราวคะฉิงคราวหลังหน้า จึงเอาค่าจ้างนำคน มาผ่าให้เจ้าฮีบไป</p> <p>คนหนึ่ง ดูไกล ใกล้แล้ว ผู้ป่วย ชอบแล้ว</p>	<p>ให้เจ้าของสิ่งของในหาเดินทางล่วงหน้าไปก่อน ให้หา คนมาทาบของส่งแทน แล้วคำนวณระยะทางก่อนหลัง ใกล้ไกล แล้วให้เอาค่าจ้างจากคนป่วย มาคำนวณแบ่งให้ คนที่รับจ้างทาบต่อไป</p>	(93)	
329.	<p>เหตว่าบแม่นเวียก(94/1)พรันน้อยผู้อยู่ คาเม แท้แล้ว ทอว่าคะฉิงดูคลองกล่าวมา อันหนึ่ง เมืองหลวงกำสมมา แขกต่างท้าวมาแท้</p> <p>เป็นเจ้า ภายนอก กิติ ฮอตเถิง</p>	<p>ด้วยเหตุว่าไม่ใช้งานของพรันที่อยู่หมู่บ้านนั้นแท้แล้ว ให้ ค่านึงพิจารณาถึงคลอง อันหนึ่งทั้งเมืองหลวงและ ภายนอกเมืองกิติ แขกต่างเมืองมาถึง</p>	(93 – 94/1)	
330.	<p>นายปักตูเมืองตัน แล้วจึงมากอบเจ้าเมืองนั้น เจ้าเมืองควรรู้ใช้ กฏตราเอาทาบเคียน</p> <p>ตรองตรา ดูดี สู่ประการ ไปเที่ยว ถามดู ตรงแจ้ง</p>	<p>ให้นายประตุเมืองถามให้ถัดถัน แล้วรีบมา แจ้งเจ้าเมือง ทุกประการ เจ้าเมืองควรรู้ใช้ให้ไปตรวจตราดู ทาบ สัณหาระให้ชัดเจน</p>	(94/1)	
331.	<p>ยังควรส่งทาบแท้จึงเคียน ตามคลองเคียนเคียนไป นายปักตูเมืองบ่งกล่าวตัน เลยเคียนมาฮอดบ้านเมืองแท้ ที่ใด</p> <p>กายไป อย่าช้า ถามดู ตรงถึ ที่ใด</p>	<p>หากควรส่งทาบให้ไปจึงอนุญาต ให้ไป ตามคลองเมือง อย่าช้า นายป ระตุเมืองไม่ถาม ให้ถัดถัน แล้วเคลื่อน สัณหาระมาถึงบ้านเมืองที่ใดที่หนึ่ง</p>	(94/1)	

บทที่	โคลงที่ถ่ายทอดเป็นอักษรไทย ภาษาไทยมาตรฐาน	อธิบายความหมาย	หน้า สถานที่	หมายเหตุ
332.	เข้าที่นั่นฮีฮ่า บัสมควรเคียนมา ตามคลองแห่นายปักตู มันบฮีฮ่าแท้พลอยให้	ตรองดู สั้นนั้น เป็นโทษ เคียน(๑4)มา	เขาในที่นั้นพิจารณาแล้ว ของในสัมภาระไม่พึงเป็นของที่ ควรขมามาฉนั้น ตามคลองแล้วนายประตูดองรับโทษ เพราะมันไม่ไตร่ตรองให้ดีทำให้เขาได้ขมสัมภาระนั้นมา	(94/1 - 94)
333.	อันหนึ่ง นายปักตูได้ตรองตรา บัสมิให้เคียนแท้แกลง ฮอดแห่งบ้านทันที ก็บพิจารณาเลยเคียนกลาย	ดูถึ หากไป ทางใด ก็ดี ไปแท้	อันหนึ่งนายประตูดองถึถึถึแล้ว ไม่สมควรให้เคลื่อน สัมภาระไป แต่เขยงคงไปต่อจนไปถึงบ้าน ไต่กัถึ ก็ไม่มี การตรวจตราปล่อยให้ผ่านไป	(94)
334.	อันหนึ่ง เจ้าบ้านนั้นเป็นโทษ ผิดคลองเมืองแต่หลัง ต่างเมืองใช้กิริยา ศึกเวียกแท้ฮัวฮ้อน	โทษ มาตั้ง มาฮอด ฮีบพัน	เจ้าบ้านนั้นเป็นโทษ ผิดตามคลองเมืองแต่เดิมมา อันหนึ่ง พระราชทานต่างเมืองใช้ให้มีความสามารถเกี่ยวกับการศึกษา	(94)
335.	ผีว่า บัตินี้ มีจุมจิตแท้ดวงตรา ให้รับนำเอามกเทียวเปลือง จักกล่าวห้องราชทูตนายเมือง นำพระราชสาส์นถึงเมือง	มาฮอด ดั่งนั้น อย่าช้า ก่อนแล้ว ไปแท้	หากมีใบจุม ^{๑๔} มาถึงพร้อมตราประทับมาถึง ดั่งนั้น ให้รับนำ ขึ้นทูลพระราชอาญาช้า บัตินี้จะกล่าวถึงราชทูตนายเมือง ก่อนแล้ว มีหน้าที่นำส่งพระราชสาส์นไปถึงเมืองต่าง ๆ แแท้	(94)

^{๑๔} ใบจุม คือ เอกสารที่ทำมาจากผ้าฝ้าย ผ้าไหม หรือด้าย ทอเป็นผืนยาว รูปสี่เหลี่ยมเหมือนผ้าอาบน้ำ จุดประสงค์เพื่อใช้ในการบันทึกเรื่องราวต่าง ๆ ของทางราชการ

บทที่	โคลงที่ถ่ายทอดเป็นอักษรไทย ภาษาไทยมาตรฐาน	อธิบายความหมาย	หน้า ลานที่	หมายเหตุ	
336.	เมื่อจักเจรจาต้านค้ำเมือง ให้จ้อช้อกลอนเจ้า บอระเทศท้าวไชช่วงถึง อันหนึ่ง(95/1) ใฝ้ผู้เป็นนายค้ำวสมบัตติ ทั้งช้อข้างบงยีแท้ ให้เทแก้วฝูงหมู่ ทั้งช่วงค้ำปกติ อย่าได้มีใจเลี้ยวโลกาโลก	กลอยกล่าว สั่งไป พระองค์ กิติ ไปจ่าย สันนิน ชู้อัน นองา กิติ และพร้อม เอาตาย	เมื่อจะกราบทูลเจรจาความเมือง ให้จดจำข้อรับสั่งของ พระราชาก็ดี หากเป็นพระราชาทองต่างประเทศส่งพระ ราชสาส์นถึงพระราชาก็ดีอันหนึ่งผู้ได้รับมอบหมายเป็น นายค้ำประกันเงินค้ำนั้น ให้นำทรัพย์สินไปช้อจ่ายสิ่งของทั้งช้อข้างทุกอัน อันหนึ่ง ทั้งนอแรดและงาช้างก็ดี ทั้งช่วงทองที่มีเม็ดดีและพร้อม อย่าได้มีใจเลี้ยวโลกาเบียดบังเอาทรัพย์สินหลงเอาตาย	(94 - 95/1)	
337.	อันหนึ่ง เมื่อจ่ายช้อมีพร้อม ใฝ่หากยังโลกแก่ทรูเมื่อ เป็นโศโสะโหมี สมมานันเป็นขัน ทั้งถอดช้านาแท้ เจ้าหากไ้ช้ไปเท อย่าได้เอ็นเทินเสีย ควรที่บงจรหัสให้งามแท้	สักชี ภายคุด ดั่งนิน พอน่า ท่อนึง แมนคอง ทางใด กิติ กล่าวจา รหัสนิน ก็จิงจา	เมื่อช้อขายสิ่งใดให้มีสักชีพ ยานรู้เห็น หากเบียดบังเอา แล้วมารูภัยห ลังตั้งนั้น จะเป็นโทษถึงประหาร ปรับ ขึ้นสมมา 1 เทา และถอดคักคินาแท้ ตามคองอันหนึ่งพระราชารับสั่งใช้ ให้ไปเทก็ดี อยาไปเที่ยวประกาศรับสั่งหรือภารกิจ ของตนให้ใครได้ฟังควรเก็บงำภารกิจนั้นให้เป็นความลับ	(95/1)	
339.			(95/1)		

บทที่	โคลงที่ถ่ายทอดเป็นอักษรไทย ภาษาไทยมาตรฐาน	อธิบายความหมาย	หน้า ลานที่	หมายเหตุ
340.	<p>อันหนึ่ง เจ้ายังเหยยช้วนำโกษณะ มีคำสั่งอย่างพูด</p> <p>อันหนึ่ง พระหากยังลงหลินม(95)ทรสพ ความมิใช่อันใดแท้</p>	<p>ของหวาน กิติ ถวายให้ ตามฮีต กิติ อย่างพูด</p>	(95/1 - 95)	
341.	<p>ท้อเว้นไว้แต่การศึก กับทั้งซ่างป่าเข้ามาบ้าน</p> <p>อันหนึ่ง คนแต่เต้าเที่ยวที่ กับทั้งซาวความควาย</p>	<p>ทางอื่น ยาตไฟ ทางใด กิติ ของคำ</p>	(95)	
342.	<p>ไปเฮยยังครามอนแจะจอต ไกลเขตแต่ชาวบ้าน</p> <p>พลอยตากไว้ผ้าแผ่น ทั้งของฝูงทาบคอน</p>	<p>ที่ใด กิติ ปลอยควาย อารมณ์ กิติ มวไลไว้</p>	(95)	
343.	<p>ยังมีวัวพ่อค้าชาวเกเรียน กับทั้งฝูงหมู่บ้านเขาป้อง</p> <p>เจ้าหาบให้ฮีบู่กูของตาก ฮักษาของตีแล้ว</p>	<p>ทางต่าง กิติ ปลอยควาย แควมทาง ควายเว้น</p>	(95)	

บทที่	โคลงที่ถ่ายทอดเป็นอักษรไทย ภาษาไทยมาตรฐาน	อธิบายความหมาย	หน้า ลานที่	หมายเหตุ
344.	<p>ผิว่า ยังเห็นแล้วเจ้าของพลอย สัตว์ได้เหยียบเสียนั้น (96/1) ทหากยังกายเรียวแก่พลอยเล่า นอนหลับ ก็ดี ก็บ่เห็นวัวควายทีใด</p>	<p>รูปเก่าเข้ามาแล้วไม่เหลือตัวไม่รักษาสิ่งของ สัตว์ได้เหยียบ สิ่งของเสียหายอย่างไรจะไรแก่สัตว์หรือหากกำลังทำงาน อยู่หรือหลับก็ดี ทหากไม่เห็นวัวควายของชาวบ้านเข้ามา</p>	(95 – 96/1)	
345.	<p>วัวควายแท่งกินของแลเหยียบ ควรรู้ให้แทนท่อน้อยได้ ไพศาวค้ำเอาของ ใกล้เขตบ้านมีฮั่ว</p>	<p>วัวควายกินและเหยียบสิ่งของเสียหายนั้น ควรรู้ชัดใช้ ทดแทนท่าของที่เสียหาย อย่ายปรับไปหม อันหนึ่งคน ค้ำขายเอาของออกตาก ใกล้เขตบ้าน บ้านที่มีฮั่วแล้ว</p>	(96/1)	
346.	<p>วัวควายหากเดินมา กัตคบบเคียวทั้งได้ ควรรู้ให้เอาแทนสิ่งภายหลัง ใฝ่ผู้พ้นแห่งฆ้าวัวควาย</p>	<p>มีวัวควายชาวบ้านเดินมาถึง ได้กัตได้เหยียบสิ่งของ เสียหาย ควรรู้ชัดใช้ทดแทนอย่างทีกล่าวมาก่อนหน้านี้ ใครพ้นแห่งฆ้าวัวควายของท่านตามนั้น</p>	(96/1)	
347.	<p>ควรรู้ใช้สองทอ พระราชเจ้าให้แต่ง ควรรู้คะมีงตุการณ์เหตุอัน อันน้อยแท้ชื่อว่า</p>	<p>ควรรู้ชัดใช้เป็นค่าตัวควายที่ตาย 2 เท่า อันหนึ่ง พระราชามีวิธีสั่งให้กระทำการใดก็ได้ที่ควรคำนึงถึงการอัน มากอันน้อย การอันน้อยอย่างว่ามาก</p>	(96/1)	

บทที่	โคลงที่ถ่ายทอดเป็นอักษรไทย ภาษาไทยมาตรฐาน	อธิบายความหมาย	หน้า ลานที่	หมายเหตุ
348.	อันหลายอย่างกล่าวเป็น อันแล้วให้ว่าแล้วสัจจะ อันมีบอระบวรอย่างกล่าวความ บแล้วเรียกว่าแล้วจาลาย ยังมีเรียกว่ามีโทษกอง ควรตรองตั้งดีเสเงินหกเบี้ย อันหนึ่ง เสนตักทำฝูงแต่ง จงให้โดยตามคลองอาชญา	การอันมากน้อยกว่าน้อย การอันยังไม่แล้วเสร็จจอย่างแล้ว เสร็จการไม่แล้วเสร็จจอกว่าแล้วเสร็จ การอันไม่มีดีกว่ามี เป็นโทษปรับขันธ์สมา 6 เบี้ยฉนนัน ขอบคลอง อันหนึ่งเหล่าเสนา ตกแต่งกระทำการใดก็ได้ ให้เป็นไปตามรับสั่งทุกประการ	(96/1 - 96)	
349.	อันน้อย เพียงความ(96)เดียว จาแล้ว ยังความ เถิงเจ้า สมมานัน สนัน ขอบคลอง แปกการ กิติ มีแท้		(96)	
350.	อันหนึ่ง ผู้รักษาสสมบัติเจ้า ควรให้เล็งลำเอี่ยมดูแท้ มีลูกเต้าชำเกิด ยังเล่าเป็นสังเสียทอใด	อันหนึ่งผู้รักษาสสมบัติพระราชามีว่าความมา ควรให้ดูแล เป็นอย่างดีอย่าปล่อยปะละเลย หากว่าสัตว์หลงเกิด ลูกหลายตัว เป็นจำนวน เท่าใดไม่แน่ชัด	(96)	
351.	จงให้เมื่อพูดเจ้า มีคำใดก็จึงโดยคำเจ้า ของเจ้าให้มีใจ ภายหน้าเจ้าเชื่อแท้กุณาให้	ให้นำขึ้นกราบทูลพระราชาชพรราชตรัสสิ่งใดก็ให้เป็นไป ตามนั้น ให้มีใจซื่อตรงอย่าได้บิดบังเอาไว้ ภายภาคหน้า พระราชานี้เชื่อใจ จะมีพระกรุณาให้มากกว่าที่เคยได้	(96)	

บทที่	โคลงที่ถ่ายทอดเป็นอักษรไทย ภาษาไทยมาตรฐาน	อธิบายความหมาย	หน้า ลานที่	หมายเหตุ	
352.	อันหนึ่ง พระบาทเจ้าประสงคเื่อง ให้โดยพลันปลื้ม (97/1) อย่างาน จริ่งแท้ ผิวว่า ปเตือนอาชญ์แท้เจ้าโกรธ ถึงสองที่สามทีอดณา	การใด กิตี โกธ ใหม่ซ้ำ	อันหนึ่งพระราชฯ ประสงค์การสิ่งใดกิตี ก็ให้รีบไปทำ อย่างช้า หากว่าไม่กระตือรือร้นทำให้ทันพระทัยจนทำให้ พระราชฯ โกรธ ถึง 2-3 ที ให้ถอดศักดินาปรับปรับขึ้นใหม่	(96 - 97/1)	
353.	ผู้ใดโดยอาชญ์เจ้าเติมคดอง ควรเติมให้ขุนแท้ อันหนึ่ง ถูกหลานท้าวเสนาแสนหมื่น ยังรู้หลักชอบแท้ควรรู้ขึ้น	พระบาท ที่ขวาง กิตี กราบถวาย	ส่วนหนึ่งที่กระตือรือร้นกระทำตามรับสั่งของพระราชฯ ควรเพิ่มความดีความชอบ อันหนึ่งถูกหลานท้าว พระยาเสนาแสนหมื่น กิตี เป็นคนฉลาดรู้หลักราชการแท้ ก็ควรรู้ขึ้นชูธูลถวาย	(97/1)	
354.	พระบาทเจ้าทรงแผน พระหากฎนาทรง พระจักกุนาแท้ค่าสุข ให้ฮักพระบาทเจ้ายำแท้	ตรองตัด สี่บง ศาเชื่อ มีมาก ที่แข็ง	พระราชฯ ถ้าพระองค์ทรงโปรดก็จะได้สืบเชื้อวงศ์ของศาหาก พระองค์ทรงโปรดเช่นนั้น อันความสุขก็จะมาถึงตัวให้รัก และเคารพยำเกรงพระราชฯ	(97/1)	
355.	อย่าโลบเลี้ยวใหม่ไพร่ ให้กุนาริบไป แม้ว่า การมีที่หนักเบาอันเยี่ยง อย่าให้ลั่นเหลือแท้ไพร่เมือง	ไท่เมือง เสียแท้ ได้นั้น ชอบตาย	อย่าได้มีใจโลภไปใหม่ไพร่พลเมือง ให้มีความกรุณา หากมีการบ้านการเมืองหนักเบาอย่างไรนั้น อย่าได้ใช้ให้ ทำงานจนเกินกำลังไพร่พลเมือง	(97/1)	

บทที่	โคลงที่ถ่ายทอดเป็นอักษรไทย ภาษาไทยมาตรฐาน	อธิบายความหมาย	หน้า ลานที่	หมายเหตุ	
356.	อันหนึ่ง เสนาท้าวบรมนินิตี เมื่อจักถวายบาทเจ้าของนั้น ของในเอือนตัวแท้ยถวาย อย่าสืบเอาของไพร่น้อยถวายแท้	ฎ(97)วานถ กัตติ เยื้องใจ จึงชอบ คลองตาย ปคร	อันหนึ่งเสนาท้าวบรมนินิตีพระราชาก็ดี เมื่อจะถวายสิ่งใดให้ พระราชายเยื้องใจ ก็ควรเป็นทรัพย์สินของในเรือนตนชอบ คลองตาย อย่าได้เปรียบเอาของไพร่มาถวายไม่สมควร	(97/1 - 97)	
357.	ผัจักเลี้ยงไพร่แท้ของตัว อย่าได้ชมเอาของไพร่น้อย ไพร่บัดแตกถ้อยเสนา ภายลุนฝูงไพร่น้อยสวนแท้	หากจ่าย มาแท้ ปคร ยกโทษ โทษมี	ถ้าจะเลี้ยงไพร่ให้อาทรพริศลินของตัวจ่าย อยาไปชมเมง เอาของไป พรพลเมืองไม่ควร ใครที่ไม่ได้กระทำคามผิด เสนา ยกโทษให้แต่ต่อมาไพร่กลับไปฟ้องร้องเสนามีโทษ	(97)	
358.	ครั้นว่า เสนาแพ้นั้นใหม่ ขุนหากบทยอนยานคลองนั้น อันหนึ่ง กินนาให้ดูเหมือง เหมืองฝายหายหากยกแท้	ดีได้ เกียงงอน ทุกที่ เป็นห้วย ฝายสูง	หากเสนาชนะให้ปรับขึ้นใหม่ไพร่ หากว่าขุนไม่ เคารพยำ เกรงคลอง อันหนึ่งพอบ้านพอนาให้ดู เหมืองทุกที่ และ เหมืองฝายหายหากกล้ากพื้นที่ เป็นห้วยฝายสูง	(97)	
359.	ครั้นให้ป่าวลูกบ้านไปช้อย ว่านาใฝสูงชอยแบง อันหนึ่ง คนหากเที่ยวทางแท้พอยตาย มรณา ในแห่งบ้าน(98/1)เหมืองแท้	กันแบง ดีแท้ มรณา ที่เฝ	ครั้นป่าวลูกบ้านไปช้อยกันตงฝาย นาคไร อยู่สูงก็ให้ช้อยกันตงแท้ให้ดีแท้ อันหนึ่งคนเดินทางเกิด ตายระหว่างทาง ในพื้นที่ต่างบ้านต่างเมือง	(97 - 98/1)	

บทที่	โคลงที่ถ่ายทอดเป็นอักษรไทย ภาษาไทยมาตรฐาน	อธิบายความหมาย	หน้า สถานที่	หมายเหตุ
360.	<p>อย่าไปเอาคนร้ายผีเข้า ตายทางใดให้เสีย คนตายด้วยยาฆ่า ฝิชอบร้ายกินแท้</p> <p>อันหนึ่ง</p>	<p>มาเมือง ทางนั้น ง้วนเนื้อ กิติ ลาวตาย</p>	(98/1)	<p>อย่าให้เอาซากผีเข้ามาในเมือง ตายทางไหนให้ส่งไปเสีย ทางนั้น อันหนึ่งคนตายด้วยยาเบื่อหรือยาสังข์ก็ดี ฝิชอบ กินตาย</p>
361.	<p>ยังมีสักซิปหรือมกุฎเอาคำปาก นำฮอดเสนศท้าวของนั้น ใฝ่ผู้เอาผีเข้ามาที่ในเมือง ควรที่ตัดชันใหม่ไผ่มัน</p>	<p>มันนั้น อย่าเสีย ตั้งนั้น กระทำนั้น</p>	(98/1)	<p>ถ้ามีสักซิปพยานรู้เห็นให้สอบปากคำและจดไว้มัน น้ำขึ้น พบเสนาใครเอาผีเข้ามาในเมืองตั้งนั้น ควรให้ปรับชั้นใหม่ แก่มันนั้น</p>
362.	<p>ยี่มาจนเมืองแท้มาถึง อย่าได้เอาคาบฮ้าย ความมหากพิจารณาแล้วมี เช่นพระบาททนสว่างแล้ว</p> <p>ฉิวว่า</p> <p>อันหนึ่ง</p>	<p>เสนศ มานั้น บัด สักซิป แต่ก่อน เล็งเจ้า ชื่นสวย</p>	(98/1)	<p>หากว่ามาใกล้เมืองแล้วจริง ๆ ให้ถึง เสนา ก็อย่าให้เอา เข้ามาในเมืองนั้นแน่ดี อันหนึ่งคติความมหากพิจารณาแล้ว เสร็จมีสักซิปพยานจนคติความถึงเวลาพระราชา จะขึ้น ตัดสินโทษ</p>
363.	<p>ก็บ่ควรกล่าวด้านความใหม่ อย่าให้กระทำให้เป็นความแก่เขา เหมือง(98)ฝ่ายด้านพั้งเป็นหาค แล้วจักชุกที่นั้นไปแท้</p> <p>อันหนึ่ง</p>	<p>มุลมา เจ้าเฮย ผู้เชื่อ เสียมัน แมนนา</p>	(98/1 - 98)	<p>ไม่ควรนำข้อมูลคติใหม่มากราบทูลเพิ่มเจ้าเฮย อย่าให้ เป็นคติความใหม่แก่เขาและพวก อันหนึ่งเหมืองฝ่ายด้าน ที่พั้งทลายลงเป็นหาคเสียมัน แล้วจะชุกเป็นพั้งนา</p>

บทที่	โคลงที่ถ่ายทอดเป็นอักษรไทย ภาษาไทยมาตรฐาน	อธิบายความหมาย	หน้า ลานที่	หมายเหตุ
364.	<p>ควรวที่หัวเจ้านาแท้มีความ เจ้านาให้ชุดแท้ เสนาผิตแท้ตัดเต็ม อย่าบ้องไว้ชนนิน</p> <p>อันหนึ่ง</p>	<p>อันคอบ จิงกระทำ ตามโทษ ใส่เต็ม</p>	(98)	<p>ควรวให้เจ้าหัวนา⁹⁵อนุญาต เจ้าของนาอนุญาตให้ชุดจิงชุด อันหนึ่งเสนากระทำผิตให้ตัดลิ้นเต็มตามโทษ ปรับขึ้นให้ เต็มอย่าบ้องไว้</p>
365.	<p>ผิแมนคนทุกแท้กับมีสิ่ง ควรวที่ชนทุลเจ้าพระ ผิผิตแต่ก่อนนินแท้ชนคาคอ มันเล่าบหลายยังซ้ำ</p> <p>อันหนึ่ง</p>	<p>เสียโทษ ยอดเมือง ได้ใส่ มันนิน ถ้วนสอง</p>	(98)	<p>หากเป็นคนทุกขียากไม่เมื่ออะไรให้ปรับไหมตามโทษ ควรวนำ ขึ้นกราบทูลพระราชฯ อันหนึ่งใครทำผิตแต่ก่อนจนถูกปรับ ขึ้นคาคอมนั้น มันไม่หลายจากกระทำอีกเป็นครั้งที่ 2</p>
366.	<p>ควรวให้ฆ่าเสียแท้ตามโทษ อย่าได้เห็นแก่เงินค่าเขาวาน ชนใหม่และชนแบ่งนินชนสมมา ยังเล่าผิตบาดนั้นถึงซ้ำ ถ้วนสอง เป็นโทษแท้</p> <p>คนใดเถิก</p>	<p>อันผิต มีเจ้า ที่หนึ่ง กัตติ</p>	(98)	<p>ควรวให้ฆ่าเสียแท้ตามโทษที่ผิต อย่าเห็นแก่เงินหรือเห็นแก่ คนมีศหรือคนมีเจ้านาย หากคนเคยต้องโทษปรับขึ้นใหม่ ขึ้นแปลงและขึ้นสมมาครั้งหนึ่งแล้วกัตติ ยังกระทำผิตซ้ำ ครั้งที่ 2 ควรวปรับ</p>
367.	<p>ควรวถิกชนคาคอทั้งนานน คดองคนเจ้าจอมหัว หากตั้งไว้ทั้งค่าย ผู้ผิตและผู้บิผิตนิน</p> <p>อันนี้</p> <p>อันหนึ่ง</p>	<p>ถอด(99/1)เสีย อย่าวัว ภูนาถ หัวแดน ตรองตรา ดูถึ</p>	(98 - 99/1)	<p>ขึ้นคาคอและถอดคัตตินาเสียอย่าไว้ อันนี้คดองพระราชฯ หากตั้งไว้ซึ่งอาณาจักร อันหนึ่งคนผิตและคนบิผิตให้ ไต่ตรงองให้ถึถ้วน</p>

⁹⁵ เจ้าหัวนา คือ คนควบคุมมา ตำแหน่งทางศตถ้ายศสุดสมภักดิ์ 4 ที่มี เวียง วัง คลัง นา ตำแหน่งนี้ดูแตกต่างโดยเฉพาะ

บทที่	โคลงที่ถ่ายทอดเป็นอักษรไทย ภาษาไทยมาตรฐาน	อธิบายความหมาย	หน้า ลานที่	หมายเหตุ	
368.	ผู้เฒ่าผู้ชู้คะนองแจ้ง ครั้นผู้สู้สับสอถ้อยให้ท่าน ให้ค่อยพิจารณาดูชู้อัน หากยังสงกาทศวรรษ พระหากตัดสอแจ้ง ผู้ใดได้กล่าวท่าน ควรรที่ปฏิญาณมีขีดเขียน เลยน่านมาขออดศึกษาไปได้	จึงควร จับหาย ดั่งมัน แฉนเพียน ภูวนาด ญาณแก้ว แห่งตน ฝากของ นำท่าน หมายไว้ กลายผิดนั้น เสียแล้ว อย่าแห่ง	ผู้และผู้เฒ่าผู้ชู้คะนองแจ้ง ครั้นผู้สู้สับสอถ้อยให้ท่าน ให้ค่อยพิจารณาดูชู้อัน หากยังสงกาทศวรรษ พระหากตัดสอแจ้ง ผู้ใดได้กล่าวท่าน ควรรที่ปฏิญาณมีขีดเขียน เลยน่านมาขออดศึกษาไปได้	(99/1)	
369.	อันหนึ่ง ฝากของไว้ในเรือน ไฟหากใหม่ใจร้าย ของอันฝากไว้ กับ(99)ทั้งของในเรือนนี้	อันหนึ่ง ฝากของ ไว้ในเรือน ไฟใหม่ใจร้าย สิ่งของที่ฝากหยาพร้อมทั้งของในเรือนท่านก็เสียหาย ทั้งหมดแท้	เมื่อคิดความถึงพระราชจะทรงตัดสินด้วยพระประปรีชาญาณ อันหนึ่งฝากของท่านควรมีหนังสือจดกำหนดไว้หาก ล่วงเลยเวลาที่กำหนดแล้วยังไม่มาถึงท่านรักษาของไม่ได้ สิ่งของเสียหายอย่าเอาผิดท่าน	(99/1)	
370.	อันหนึ่ง มีสักขีแจ้งทั้งหลายผู้เมื่อ เจ้าของผู้ฝากนั้นอย่าได้ ของเจ้าเรือนบ่เสียแท้ ควรถึงเจ้าเรือนใช้	อันหนึ่ง ฝากของไว้ในเรือน ไฟใหม่ใจร้าย สิ่งของที่ฝากหยาพร้อมทั้งของในเรือนท่านก็เสียหาย ทั้งหมดแท้	อันหนึ่งฝากของไว้ในเรือนท่านก็ ไฟใหม่ใจร้าย สิ่งของที่ฝากหยาพร้อมทั้งของในเรือนท่านก็เสียหาย ทั้งหมดแท้	(99/1 - 99)	
371.	อันหนึ่ง มีสักขีแจ้งทั้งหลายผู้เมื่อ เจ้าของผู้ฝากนั้นอย่าได้ ของเจ้าเรือนบ่เสียแท้ ควรถึงเจ้าเรือนใช้	มีสักขีพยานรู้เห็นนั้น ผู้ฝากนั้นอย่าว่าอะไรแก่เจ้าของ เรือน หากว่าสิ่งของเจ้าของเรือนไม่หาย หายเฉพาะของ ผู้ฝากควรให้เจ้าของเรือนชดใช้สิ่งของ	มีสักขีพยานรู้เห็นนั้น ผู้ฝากนั้นอย่าว่าอะไรแก่เจ้าของ เรือน หากว่าสิ่งของเจ้าของเรือนไม่หาย หายเฉพาะของ ผู้ฝากควรให้เจ้าของเรือนชดใช้สิ่งของ	(99)	

บทที่	โคลงที่ถ่ายทอดเป็นอักษรไทย ภาษาไทยมาตรฐาน	อธิบายความหมาย	หน้า ลานที่	หมายเหตุ
372.	<p>ฉันเห็นว่า ทั้งเอือนแท้พลอยลุ่ม ของหากเสียทั้งสองอย่า ว่าลิดลงแล้ว ฉันหนึ่ง ฝากของนำแก้วต่างแท้พลอยเสีย ตกแปร ของนั้น ครั้นว่า สักซิมี่เที่ยงแท้อย่าให้ ท่านแทน</p>	<p>หากเกิดความเสียหายทั้งเรือนตั้งนั้น และสิ่งของเสียหาย ทั้งสองฝ่าย อย่างกัน อันหนึ่งฝากของไปกับขบวนวัว ต่าง⁹⁶สิ่งของตกหายนั้น หากมี สักซิมี่พยานรู้เห็น อย่าให้ เจ้าของวัวต่าง⁹⁷ชดใช้ทดแทนสิ่งของที่เสียหาย</p>	(99)	
373.	<p>ฉันหนึ่ง ฝากของนำหากแท้เที่ยวทาง ไปมา ตั้งนั้น เจ้าหากบเซท้าวลุ่มของนั้น แตกเสีย อย่างกล่าวด้านจากา แทนของ มีสักซิมี่เห็นปครว แทนแท้</p>	<p>อันหนึ่งฝากของไป กับหากบเจ้าหากบแล้ว เจ้าหากบล้มทำ ของแตกเสียหาย มีสักซิมี่พยานรู้เห็น ไม่ควรให้เจ้าหากบ ชดใช้ทดแทนสิ่งของเสียหาย</p>	(99)	
374.	<p>ฉันหนึ่ง คนผู้ลึกลอบ ให้หากถึง(100/1)สามวันชอกดู หากไปได้แท้เมื่อถึง แก่บู้ จู้จัก เอานัน จริงแท้ เกยราช</p>	<p>อันหนึ่งของหายไม่รู้จัก คนขโมยเอานันให้ตามหาถึง3 วัน หากตามของไม่ได้ ให้ขึ้นถึงเกยราช⁹⁸</p>	(99 – 100/1)	

⁹⁶ ขบวนวัวต่าง คือ ขบวนวัวที่มาจากนอกพื้นที่

⁹⁷ วัวต่าง คือ วัวนอกพื้นที่

⁹⁸ เกยราช คือ เกลี้ยงเรือนของพระราช

บทที่	โคลงที่ถ่ายทอดเป็นอักษรไทย ภาษาไทยมาตรฐาน	อธิบายความหมาย	หน้า ลานที่	หมายเหตุ
375.	ให้ป่าร้องสามที ปได้แท้พลอยเล่า อย่าได้สิ้นทาดอมข้าวของ ใฝ่ผู้ไปกล่าวตัวโมมเอา อันหนึ่ง	ให้ที่ร้องร้องป่าวประกาศ 3 วันทั่วทั้งแดน ถ้าตามของ ไม่ได้จริง ๆ ก็อย่าได้มีใจกังวลกับสิ่งของที่หายนั้นอันหนึ่ง ใครไปเจรจาเอาของท่าน	(100/1)	
376.	ว่าปตกกาดแท้ของเล่า ตั้งนั้นของนั้นพลอย เจ้าของมันหากหลง ควรเจ้าของให้ถามดู	ยังไม่เสร็จเด็ดขาด จะคืนของแล้วตั้งนั้นของนั้นหาย เจ้าของหากก็สมควรให้เจ้าของรับถาม	(100/1)	
377.	อย่าได้กายมีอัน หลายวันแถมินถาม ควรที่ตัดชิ้นใหม่ใส่มัน ผ่าส่วนนั้นขึ้นแบ่ง	อย่าให้ล่วงเลยช้านานไม่ควร หากว่าปล่อยไว้หลายวัน แล้วค่อยมาตามถาม ควรปรับชิ้นใหม่แก่เจ้าของคิดมูลค่า ครึ่งหนึ่งปรับขึ้นแปลงพร้อม	(100/1)	
378.	เงินฮ้อยเบี้ยจริงแท้ สองหากผิดแกล้งพวยเล่า ควรที่พิจารณาดูโทษ (100)ผู้ลงมือก่อนนั้น	เงิน 100 เบี้ย ขอบคลอง อันหนึ่ง 2 คนทะเลาะวิวาทกัน จนลงมือต่อกันตั้งนั้น ควรให้พิจารณาดูโทษทั้งสองฝ่ายคน ลงมือก่อนแต่เล็ดไม่ตก	(100/1 - 100)	

บทที่	โคลงที่ถ่ายทอดเป็นอักษรไทย ภาษาไทยมาตรฐาน	อธิบายความหมาย	หน้า ลานที่	หมายเหตุ
379.	มันผู้ใดกายคุณเลือดมี สองขานันเป็นคลอง ควรวาทักกล่าวต่าใหม่ซ้ำ ครั้นว่าตมมือเดียวแท้พอยเล่า แบ่งขวัญมีเงินบักเหล่าหมู ตีหลายกายเข็ดแท้ให้ที่ดู จักไว้พิสังแลบาทแล พร้อมหมูเหล่า	จริงแท้ เสมอภาค กันแล้ว แกมกัน เลยเจ็บ ดั่งนั้น นำให้ ตามบาท นั้นแล้ว เงินบัก สุขวัญ	(100)	คนลงมือที่หลังถึงได้เลือดจริงแท้ ถือว่าเสมอภาคกันแล้ว ควรวาทักกล่าวต่าใหม่ซ้ำ แกมกัน หากว่าตมมือเดียวแล้วเจ็บ ดั่งนั้น
380.	ตีด้วยค้อนนบาดหนึ่ง ควรแบ่งขวัญเหล่าหมู นับบาดค้อนตามแต่ ครั้นว่ายังตีหลายก็เล่าที่	พอเจ็บ ก็ตี เงินเพื่อ ตีไป ตามนั้น เลือดออก ก็ตี สุขวัญ ชอบแล้ว จักคน ดั่งนั้น เงินฮ้อย	(100)	ให้มีเงินแปลงขวัญ พร้อมเหล่ากับหมู หากว่าตีหลายที่ ให้ன்பดูตามบาทแลแล้ว ให้บัพที่ที่ตีเอาบาทแลต่อเงิน 1 บาทพร้อมให้มีเหล่ากับหมูสุขวัญ
381.	ตีด้วยค้อนนบาดหนึ่ง ควรแบ่งขวัญเหล่าหมู นับบาดค้อนตามแต่ ครั้นว่ายังตีหลายก็เล่าที่	พอเจ็บ ก็ตี เงินเพื่อ ตีไป ตามนั้น เลือดออก ก็ตี สุขวัญ ชอบแล้ว จักคน ดั่งนั้น เงินฮ้อย	(100)	หากว่าตีด้วย ค้อน 1 ครั้ง พอเจ็บก็ตี ให้แปลงขวัญด้วย เหล่า หมูกับเงิน 1 เพื่ออง ตามแต่ได้ตีไปหากว่าตีหลายที่ ก็ให้บัพจำนวนที่ตามนั้น
382.	ตีด้วยค้อนนบาดหนึ่ง ควรแบ่งขวัญเหล่าหมู นับบาดค้อนตามแต่ ครั้นว่ายังตีหลายก็เล่าที่	พอเจ็บ ก็ตี เงินเพื่อ ตีไป ตามนั้น เลือดออก ก็ตี สุขวัญ ชอบแล้ว จักคน ดั่งนั้น เงินฮ้อย	(100 - 101/1)	หากว่าตีด้วยค้อนจนเลือดออกก็ตี ให้มีเงินสุขวัญ 5 เพื่อ พร้อมหมูและเหล่าชอบแล้ว ถ้าตีจนถึงขั้นเจ็บป่วยให้มี เงินแปลงขวัญ 100 บาท พร้อมทั้งเหล่าและควาย

บทที่	โคลงที่ถ่ายทอดเป็นอักษรไทย ภาษาไทยมาตรฐาน	อธิบายความหมาย	หน้า ลานที่	หมายเหตุ
383.	<p>ตีตายแท้ตามคลอง ควรถักใจให้เซ็งหง้า มีสามฮ้อยตามคลอง มันหากบไซแท้ควรรให้</p> <p>เป็นโทษ ค่าคน อันกล่าวมานี้ ฆ่าเสีย บัดจัน</p>	<p>หากว่าตีตายแท้เป็นโทษตามคลอง ควรรบจับให้ชดใช้ ค่าคน 5 คน กับเงิน 300 บาท ตามคลองอันกล่าวมานี้ หากมันไม่ชดใช้ให้ฆ่าเสีย</p>	(101/1)	
384.	<p>ควรรให้ขาดเสีย มันหากลวงคลองเมืองปดู อันหนึ่ง ใฝ่ผู้สันทาบให้คนใด ให้ว่าแท้ความมัน</p> <p>หันทอน ย้ายาน เป็นโทษ สันนั้น บมี</p>	<p>เพราะมันลวงและเม็ดคลองเมืองหันทอน ไม่เคารพยำ เกรง อันหนึ่งใฝ่รอยากให้ท่านต้องโทษฉนั้นนั่นทั้งที่ไม่มี ความผิด</p>	(101/1)	
385.	<p>มันหากเป็นโทษแท้เพราะเพื่อ ควรรที่ตัดซินใหม่ใส่มัน คนใดมันกินเหล่าสุรา พอยเล่าตีเจ้าเอือนด้วยค้อน</p> <p>เสินความ พอฮ้อย เมามาก สันนั้น โทษมี</p>	<p>ให้มันเป็นโทษเพราะใส่ความท่าน ให้ปรับขึ้น โหม 100 บาท ใครกินเหล่าจนเมามากบรือนท่าน และ พอยตีเจ้าของเรือนด้วยค้อนฉนั้นนั่นมีโทษ</p>	(101/1)	
386.	<p>มันนั้นผิดคลองแท้เงิงตน ตัดให้เล็งฮ้อยทำบาทเงินแท้ เจ้า (101) ฮื้ออนหากตีแขกแท้เลือดบ่ออก พอเจ็บ ดั่งนั้น แขกเล่าตีเจ้าเอือนเลือดไหล ตกแท้</p> <p>เป็นโทษ ชอบคลอง แท้แล้ว</p>	<p>มันนั้นผิดตามคลอง ให้ปรับขึ้นเป็นเงินฮ้อยกับเงิน 5 บาท หากว่าเจ้าเรือนตีแขกเลือดไม่ออกแต่พอเจ็บตั้งนั้น แล้วแขกตีเจ้าของเรือนจนได้เลือดแท้</p>	(101/1 - 101)	

บทที่	โคลงที่ถ่ายทอดเป็นอักษรไทย ภาษาไทยมาตรฐาน	อธิบายความหมาย	หน้า ลานที่	หมายเหตุ
387.	<p>ชนใหม่ นครวัดสี่แยก เงินสามร้อยคลองตั้ง อันหนึ่ง แยกหากดีเจ้า พอยเจ็บเลือด</p> <p>เจ้าเอือนตีตอบแยกแท้ ควรที่สี่โทษแท้เจ้าเอือน คลองหากตั้งแต่งไว้สนี่ เหตุว่าเจ้าบ้านหากอยู่บ้านแท้</p> <p>แยกหากมากินเหล่า แยกนั้นโกธฮายมันตีเป็นโทษ โทษหากหนักตั้งนั้นคลองตั้ง ไพหากยังรู้แล้วคลองเมือง</p> <p>เลยลดได้ใช้มากรายหลิน (102/1) ยามเมื่อไปต่างบ้านกายที่ ในเมือง กิติ ตามคลองเมืองให้คุม สมมานันมีเงิน</p>	<p>ให้ปรับขึ้นใหม่แยกจริงแล้ว เป็นเงิน 300 บาท คลองตั้ง มาอันหนึ่งแยกดีเจ้าเรือนแท้ พलयเจ็บแต่เลือดไม่ออก</p> <p>เจ้าเรือนตีแยกกลับ เที่ยวนั้นจนเลือดออก ให้ปรับโทษ เจ้าของเรือน 5 บาท ตามคลองตั้งไว้สนี่ชอบคดี เหตุว่า เจ้าของเรือนอยู่ในเรือน ตน</p> <p>แยกมากินเหล่าในเรือนและมาถึงมีใจกล้าดูร้ายมันตีจึง เป็นโทษ เป็นโทษหนักตั้งนั้นตามคลองแต่ก่อนนั้น ใคร หากรู้คลองเมืองอันกล่าวมานี้</p> <p>หากยังชี้มาผ่านหน้าพระราชฯ ที่ไปต่างบ้านแต่อยู่ในเขต เมืองกิติ ตามคลองเมืองให้คุมตัวมาเอาไว้แท้ ให้มีเงินสม มาอ้อย</p>	(101)	
388.	<p>เจ้าเอือนตีตอบแยกแท้ ควรที่สี่โทษแท้เจ้าเอือน คลองหากตั้งแต่งไว้สนี่ เหตุว่าเจ้าบ้านหากอยู่บ้านแท้</p> <p>แยกหากมากินเหล่า แยกนั้นโกธฮายมันตีเป็นโทษ โทษหากหนักตั้งนั้นคลองตั้ง ไพหากยังรู้แล้วคลองเมือง</p> <p>เลยลดได้ใช้มากรายหลิน (102/1) ยามเมื่อไปต่างบ้านกายที่ ในเมือง กิติ ตามคลองเมืองให้คุม สมมานันมีเงิน</p>	<p>เจ้าเอือนตีแยกกลับ เที่ยวนั้นจนเลือดออก ให้ปรับโทษ เจ้าของเรือน 5 บาท ตามคลองตั้งไว้สนี่ชอบคดี เหตุว่า เจ้าของเรือนอยู่ในเรือน ตน</p> <p>แยกมากินเหล่าในเรือนและมาถึงมีใจกล้าดูร้ายมันตีจึง เป็นโทษ เป็นโทษหนักตั้งนั้นตามคลองแต่ก่อนนั้น ใคร หากรู้คลองเมืองอันกล่าวมานี้</p> <p>หากยังชี้มาผ่านหน้าพระราชฯ ที่ไปต่างบ้านแต่อยู่ในเขต เมืองกิติ ตามคลองเมืองให้คุมตัวมาเอาไว้แท้ ให้มีเงินสม มาอ้อย</p>	(101)	
389.	<p>เจ้าเอือนตีตอบแยกแท้ ควรที่สี่โทษแท้เจ้าเอือน คลองหากตั้งแต่งไว้สนี่ เหตุว่าเจ้าบ้านหากอยู่บ้านแท้</p> <p>แยกหากมากินเหล่า แยกนั้นโกธฮายมันตีเป็นโทษ โทษหากหนักตั้งนั้นคลองตั้ง ไพหากยังรู้แล้วคลองเมือง</p> <p>เลยลดได้ใช้มากรายหลิน (102/1) ยามเมื่อไปต่างบ้านกายที่ ในเมือง กิติ ตามคลองเมืองให้คุม สมมานันมีเงิน</p>	<p>เจ้าเอือนตีแยกกลับ เที่ยวนั้นจนเลือดออก ให้ปรับโทษ เจ้าของเรือน 5 บาท ตามคลองตั้งไว้สนี่ชอบคดี เหตุว่า เจ้าของเรือนอยู่ในเรือน ตน</p> <p>แยกมากินเหล่าในเรือนและมาถึงมีใจกล้าดูร้ายมันตีจึง เป็นโทษ เป็นโทษหนักตั้งนั้นตามคลองแต่ก่อนนั้น ใคร หากรู้คลองเมืองอันกล่าวมานี้</p> <p>หากยังชี้มาผ่านหน้าพระราชฯ ที่ไปต่างบ้านแต่อยู่ในเขต เมืองกิติ ตามคลองเมืองให้คุมตัวมาเอาไว้แท้ ให้มีเงินสม มาอ้อย</p>	(101)	
390.	<p>เจ้าเอือนตีตอบแยกแท้ ควรที่สี่โทษแท้เจ้าเอือน คลองหากตั้งแต่งไว้สนี่ เหตุว่าเจ้าบ้านหากอยู่บ้านแท้</p> <p>แยกหากมากินเหล่า แยกนั้นโกธฮายมันตีเป็นโทษ โทษหากหนักตั้งนั้นคลองตั้ง ไพหากยังรู้แล้วคลองเมือง</p> <p>เลยลดได้ใช้มากรายหลิน (102/1) ยามเมื่อไปต่างบ้านกายที่ ในเมือง กิติ ตามคลองเมืองให้คุม สมมานันมีเงิน</p>	<p>เจ้าเอือนตีแยกกลับ เที่ยวนั้นจนเลือดออก ให้ปรับโทษ เจ้าของเรือน 5 บาท ตามคลองตั้งไว้สนี่ชอบคดี เหตุว่า เจ้าของเรือนอยู่ในเรือน ตน</p> <p>แยกมากินเหล่าในเรือนและมาถึงมีใจกล้าดูร้ายมันตีจึง เป็นโทษ เป็นโทษหนักตั้งนั้นตามคลองแต่ก่อนนั้น ใคร หากรู้คลองเมืองอันกล่าวมานี้</p> <p>หากยังชี้มาผ่านหน้าพระราชฯ ที่ไปต่างบ้านแต่อยู่ในเขต เมืองกิติ ตามคลองเมืองให้คุมตัวมาเอาไว้แท้ ให้มีเงินสม มาอ้อย</p>	(101 - 102/1)	

บทที่	โคลงที่ถ่ายทอดเป็นอักษรไทย ภาษาไทยมาตรฐาน	อธิบายความหมาย	หน้า สถานที่	หมายเหตุ	
391.	<p>เพื่อพร้าพร้อมพันแท้ บั๊อยู่แท้ดีเสีย แม้นข้อยแท้ดีทำ แม่นว่า ชีกายเข้าในเขต</p> <p>ก็หากเป็นโทษแท้ ใญ่ผู้ลักอาชญาแท้ จำชาวเมืองเคียนปลง เงินสองฮ้อยขันไหม</p> <p>ตามเลขแท้หนักัน จิตจะถ้อยเป็นขัน ควรให้เถ่าแก่ด้านจาแล้ว ครั้นไปแล้วฮอต</p>	<p>จึงคืน สิบบาท บาทเสีย อาราม ก็ดี คลองต้ง แต่หลัง ไปล่อง คาม ต่างเจ้า ตัดใส่ ท่อให้ บอนเบา ห่าบาท ก็ดี บอกลมา กวานเมือง</p>	<p>กับเงิน 1 เพื่อ นำส่งให้แล้วจึงคืน หากไม่รู้คลองจริง ๆ ให้ตี 10 ที่หากเป็นทาสให้ตี 5 ที่ แม่นว่าได้ชกลักกรายเข้า ไปในเขตพระอารามก็ดี</p> <p>ก็หากเป็นโทษแท้ตามคลองเดิม อันหนึ่งใครลักตรา ประทับของพระราชออกไปนอกเขต แล้วส่งชาวเมืองส่ง ภาชีให้ต่างเจ้า⁹⁹ ให้ปรับขันไหม 2 ฮ้อย</p> <p>หนักเบาตามเลข¹⁰⁰ อันหนึ่งธูระถ้อยความปรับเป็นขันถึง 5 บาทก็ตี ควรให้ผู้เฒ่าผู้แก่พิจารณาบอกกล่าวไว้แล้ว เสร็จ ถ้าไม่แล้วเสร็จให้ส่งเรื่องถึงกวานเมือง</p>	(102/1)	
392.			(102/1)		
393.			(102/1)		

⁹⁹ ต่างเจ้า คือ เฉลยชนพระราชอา

¹⁰⁰ ตามเลข คือ คนที่โดนลักเลข การลักเลขจะลักแต่เฉพาะเพศชายที่เป็นหัวหน้าครอบครัว การลักเลขจะลักกับผู้ชายที่แต่งงานแล้ว จะลักในกลุ่มผู้ชายที่สามารถมีครอบครัวได้ คือ ผู้ชายอายุ 15 ปีขึ้นไป

บทที่	โคลงที่ถ่ายทอดเป็นอักษรไทย ภาษาไทยมาตรฐาน	อธิบายความหมาย	หน้าที่ สถานที่	หมายเหตุ	
394.	หากแม้ในในความหลังตัด ครั้นบ่งใจแต่แยงเสนาศ (102)อันหนึ่ง นาทีก่หากแปลกบงกัน ให้ค่อยมีคางแมกกัน	ขันเงิน พอฮ้อย ควรวให้ ตัดโทษ ดั่งนั้น คั้นให้	ถ้าตีพลิกให้ปรับขันเป็นเงินถึง 100 บาท หากไม่ได้ตั้งใจ ให้เรื่องถึงเสนาศรให้ตัดสินโทษ อันหนึ่งนาที่ไก่อมาปะบงกันดั่งนั้น ให้ค่อยพูดค่อยจาแล้วคิน ให้กิน	(102/1 - 102)	
395.	บัดนี้ จักกล่าวตำนานแห่งผิวเมีย ขาจักบละกันเสียอยู่พอย สองขานนั้นบผิดบ เงินค่าขันชำนคินให้	ก่อนแล้ว เป็นร้าง เป็นโทษ แก่ชาย	บัดนี้จะกล่าวเรื่องผิวเมียก่อนแล้ว เขาจะหย่ากัน 2 ฝ่ายไม่ ผิดพอที่จะเป็นโทษ เงินทองในขันหมากคินให้ แก่ฝ่ายชาย	(102)	
396.	เงินคำพร้อมของอันชื้อกิน กับทั้งของหญิงอันจ่ายนั้น อย่าว่าสิ่งของพูดอันเป็นกูด แม้นว่าอยู่สามวัน	ชื้อนุ่ง กิติ กลางแล้ว เป็ยนั้น กิติ	ส่วนเงินทองที่ชื้อกินชื้อนุ่งกิติ และ ที่ฝ่ายหญิงนำไปใช้ จ่ายนั้น ให้เลิกแล้วต่อกันอย่าว่าอะไรแก่กันของอันส่วน เป็นกูดเป็ย ¹⁰¹ นั้น แม้นว่าอยู่ 3 วันก็ดี	(102)	
397.	หากเป็นของผู้หญิงสิ่งเดียว เหตุเสียดาปีเดือน กูดเป็ยนั้นอย่าได้ ของอันได้สร้างแท้	จริงแท้ ดาบดอก ว่าสั่ง แต่ก่อน ดอมกัน	หากเป็นผู้หญิงจริงแท้ ให้เป็นของฝ่ายหญิง เหตุ เสียดาปีเดือน กูดเป็ยนั้น อย่าว่าอะไรแก่กัน หากของอันได้ช่วยกันสร้างสะสมมาก่อน	(102)	

¹⁰¹ กูดเป็ย คือ คำที่สร้างจากกันแบบกรวดนำคำว่าขัน

บทที่	โคลงที่ถ่ายทอดเป็นอักษรไทย ภาษาไทยมาตรฐาน	อธิบายความหมาย	หน้า สถานที่	หมายเหตุ
398.	<p>ควรปฐมนั้นผ้าสาม สองพูดให้ทางหญิง พูดหนึ่งไว้ชายแท้ มีลูก(103/1)แท้ให้แก่</p> <p>ก็จึงเดิมคลองเมือง ปสมพอดีแท้ผิวดี ตัวแตกมังไปแท้ เรียกบ่ยาชาติเชื้อพ่อแม่</p> <p>ควรจำหนึ่ค่าสิน มันก็ทำได้ดอมเมี่ยน้อย เอาให้หมดแท้เอาไว้ หญิงหลินมีจจากฝั้ว</p> <p>ให้ชายเอาค่ามัน ค่ามันนั้นปั่นฝั้ว ควรเอาคืนพ่อแม่จริงแท้ ไม่บ่สอนมัน</p>	<p>ควรแบ่งเป็น 3 ส่วนเท่ากัน 2 ส่วนให้ไว้แก่ฝ่ายหญิง 1 ส่วนให้ไว้แก่ฝ่ายชาย หากมีลูกด้วยกันให้เป็นของฝ่ายหญิงทั้งหมด</p> <p>จึงถูกต้องตามคลองเมือง หากไม่สมควรแต่ผู้ผู้ฉันนั้นตีเวลาพักเข้าเป็นแน่ล ถือว่าไม่เคารพยำเกรงชาติเชื้อพ่อแม่ญาติผู้ใหญ่ของฝ่ายหญิง</p> <p>ควรให้เลขชายแล้วเอาค่าสินสมรสให้ครอบครัวนั้น หากว่าสินสมรสสร้างร่วมกับเมียมากน้อยเท่าใด นั้น ให้เมียหมดอย่าให้แก่นั้นหากผู้หญิงกระทำการมีจจากฝั้วตั้งนั้น</p> <p>ค่าตัวมันนั้นเอามาแบ่งครึ่งครึ่งหนึ่งให้แก่ฝั้ว ครึ่งหนึ่งให้แก่พ่อ(แม่)จริงแท้เหตุว่าพ่อแม่ล้วนเคยสอนอบรมลูกก็ตาย</p>	(102 – 103/1)	
399.	<p>แต่หลัง มาตั้ง มัดผูก สั้นนั้น เลือดไหล ลุ่มตา</p> <p>เอาถ่าน มากท้อ ไตนั้น แก่มัน ตั้งนั้น</p> <p>ตรงเสียง ฝากอง ปุนหนึ่ง เหตุว่า พ่อแม่ ก็ตาย</p>	<p>จึงถูกต้องตามคลองเมือง หากไม่สมควรแต่ผู้ผู้ฉันนั้นตีเวลาพักเข้าเป็นแน่ล ถือว่าไม่เคารพยำเกรงชาติเชื้อพ่อแม่ญาติผู้ใหญ่ของฝ่ายหญิง</p> <p>ควรให้เลขชายแล้วเอาค่าสินสมรสให้ครอบครัวนั้น หากว่าสินสมรสสร้างร่วมกับเมียมากน้อยเท่าใด นั้น ให้เมียหมดอย่าให้แก่นั้นหากผู้หญิงกระทำการมีจจากฝั้วตั้งนั้น</p> <p>ค่าตัวมันนั้นเอามาแบ่งครึ่งครึ่งหนึ่งให้แก่ฝั้ว ครึ่งหนึ่งให้แก่พ่อ(แม่)จริงแท้เหตุว่าพ่อแม่ล้วนเคยสอนอบรมลูกก็ตาย</p>	(103/1)	
400.	<p>ควรจำหนึ่ค่าสิน มันก็ทำได้ดอมเมี่ยน้อย เอาให้หมดแท้เอาไว้ หญิงหลินมีจจากฝั้ว</p> <p>ให้ชายเอาค่ามัน ค่ามันนั้นปั่นฝั้ว ควรเอาคืนพ่อแม่จริงแท้ ไม่บ่สอนมัน</p>	<p>ควรให้เลขชายแล้วเอาค่าสินสมรสให้ครอบครัวนั้น หากว่าสินสมรสสร้างร่วมกับเมียมากน้อยเท่าใด นั้น ให้เมียหมดอย่าให้แก่นั้นหากผู้หญิงกระทำการมีจจากฝั้วตั้งนั้น</p> <p>ค่าตัวมันนั้นเอามาแบ่งครึ่งครึ่งหนึ่งให้แก่ฝั้ว ครึ่งหนึ่งให้แก่พ่อ(แม่)จริงแท้เหตุว่าพ่อแม่ล้วนเคยสอนอบรมลูกก็ตาย</p>	(103/1)	
401.	<p>ให้ชายเอาค่ามัน ค่ามันนั้นปั่นฝั้ว ควรเอาคืนพ่อแม่จริงแท้ ไม่บ่สอนมัน</p>	<p>ค่าตัวมันนั้นเอามาแบ่งครึ่งครึ่งหนึ่งให้แก่ฝั้ว ครึ่งหนึ่งให้แก่พ่อ(แม่)จริงแท้เหตุว่าพ่อแม่ล้วนเคยสอนอบรมลูกก็ตาย</p>	(103/1)	

บทที่	โคลงที่ถ่ายทอดเป็นอักษรไทย ภาษาไทยมาตรฐาน	อธิบายความหมาย	หน้า สถานที่	หมายเหตุ
402.	<p>มันหากเป็นแต่หัวใจมัน อันหนึ่ง ผัวเมียสร้างเสียนกินเท่าชั่ว ชายหากมีพี่น้อง(103)มา ของหากมีมากน้อย</p> <p>เถว้อออกจกวงศา ผู้หากมรณาตเมียตายไป ของเอื้อนยังมากน้อยควรให้ เมียหากมรณาตเมียตายก่อน</p> <p>ของเอื้อนยังให้ผิว สองหากตายเมียทั้งสอง ของหากยังมิมมากน้อยควรให้ ผิบมีลูกแท้</p> <p>กำฝ่ายทางหญิงบมิ่งศา ชายบมีเชื้อแวนวม ควรผ่าสามเสมอแท้ ส่วนหนึ่งเมื่อถายเจ้าจอมหัว</p>	<p>หากแต่มันเป็นผู้หญิงใจชั่ว อันหนึ่งผัวเมียสร้างเสียนกินเท่าชั่ว จนตายไปนั้น พี่น้องฝ่ายชายจะ มาเอาสิ่งของในเรือน ไม่ควรให้แกมัน</p> <p>เหตุว่าชายได้ออกจกวงศาตระกูลมาอยู่กับฝ่ายหญิง หาก ผู้ตายก่อนเมียนั้น ของในเรือนไว้ให้แกเมีย เมียตาย ก่อนผัวของในเรือนไว้ให้แกผัวดังนั้น</p> <p>หากตายทั้งผัวทั้งเมียหากของในเรือนควรให้ไว้แก่ลูกนั้น หากไม่มีลูกให้ไว้กับพี่น้องฝ่ายหญิง</p>	(103/1 - 103)	
403.	<p>เถว้อออกจกวงศา ผู้หากมรณาตเมียตายไป ของเอื้อนยังมากน้อยควรให้ เมียหากมรณาตเมียตายก่อน</p> <p>ของเอื้อนยังให้ผิว สองหากตายเมียทั้งสอง ของหากยังมิมมากน้อยควรให้ ผิบมีลูกแท้</p> <p>กำฝ่ายทางหญิงบมิ่งศา ชายบมีเชื้อแวนวม ควรผ่าสามเสมอแท้ ส่วนหนึ่งเมื่อถายเจ้าจอมหัว</p>	<p>สู่หญิง ภายหน้า เสียก่อน เมียนั้น แกเมีย ผัวตน ดังนั้น</p> <p>หมดถ้วน หมดชั่ว ไปนั้น ลูกแทน ไว้แก่ พี่น้อง</p> <p>ให้ทาง ชายเชื้อ อันสืบ มุนนั้น ขอบคลอง ภูนาถ</p>	(103)	
404.	<p>เถว้อออกจกวงศา ผู้หากมรณาตเมียตายไป ของเอื้อนยังมากน้อยควรให้ เมียหากมรณาตเมียตายก่อน</p> <p>ของเอื้อนยังให้ผิว สองหากตายเมียทั้งสอง ของหากยังมิมมากน้อยควรให้ ผิบมีลูกแท้</p> <p>กำฝ่ายทางหญิงบมิ่งศา ชายบมีเชื้อแวนวม ควรผ่าสามเสมอแท้ ส่วนหนึ่งเมื่อถายเจ้าจอมหัว</p>	<p>หากตายทั้งผัวทั้งเมียหากของในเรือนควรให้ไว้แก่ลูกนั้น หากไม่มีลูกให้ไว้กับพี่น้องฝ่ายหญิง</p>	(103)	
405.	<p>เถว้อออกจกวงศา ผู้หากมรณาตเมียตายไป ของเอื้อนยังมากน้อยควรให้ เมียหากมรณาตเมียตายก่อน</p> <p>ของเอื้อนยังให้ผิว สองหากตายเมียทั้งสอง ของหากยังมิมมากน้อยควรให้ ผิบมีลูกแท้</p> <p>กำฝ่ายทางหญิงบมิ่งศา ชายบมีเชื้อแวนวม ควรผ่าสามเสมอแท้ ส่วนหนึ่งเมื่อถายเจ้าจอมหัว</p>	<p>ถ้าฝ่ายหญิงไม่มีพี่น้องให้ตกถึงวงศ์ญาติชาติเชื้อเดียวกัน ถ้าหากชายไม่มีวงศ์ญาติชาติเชื้อไว้สืบมรดกนั้น ควรให้ แบ่งสมบัติเป็น 3 ส่วน ขอบคลอง 1 ส่วนถวายพระราชชา</p>	(103)	

บทที่	โคลงที่ถ่ายทอดเป็นอักษรไทย ภาษาไทยมาตรฐาน	อธิบายความหมาย	หน้าที่ สถานที่	หมายเหตุ
406.	<p>ส่วนหนึ่งให้เสนาศ(104/1)ท้าว เอาแท้ จิงควรร ส่วนหนึ่ง ทำบุญสร้างกองทาน ฝ่ายเสือ ชูช้อยค์ำเขื่อนัน สุสวรรคค์ อันหนึ่ง สONGสหายหากปลุกลูกได้ ฆ่าสุ้ สมกัน</p>	<p>1 ส่วนให้เสนาท้าวเอาแท้จิงควรร 1 ส่วนให้สร้างกองบุญ ทำบุญอุทิศให้ไปสวรรคค์ อันหนึ่งสองสหายหากปลุกให้ลูก เป็นผีัวเมียกัน</p>	(103 – 104/1)	
407.	<p>ให้ขาเป็นผีัวเมียอยู่ดี สมสร้าง ของเมียนั้นมิสิ่ง น้อยมาก ของผีัวมีเพื่อนสองเบ้อง ทอกัน ขาหากมีอยู่สร้างเฮื่อนที่ ทางใด ก็ดี</p>	<p>สมบัตุก่อนเป็นผีัวเมียของทั้ง 2 ฝ่ายเท่ากัน หากเขา อยากไปสร้างเรือนทำกินที่ได้ก็ดี</p>	(104/1)	
408.	<p>ตามแต่ใจเข้าไปอยู่ใน สมสร้าง ขาหากสันทาตั้งตอมกัน อ้างหย่า เสียมัน ของไฟแต่ก่อนนี้วางให้ แก่มัน ขาอันสร้างได้ตอมกัน ผ่ากอง</p>	<p>ให้ตามใจเขา และหากประสงค์จะหย่าร้างกันเสียมัน ทรัพย์สินก่อนแต่จะให้คืนสมบัติของพ่อและแม่แก่เขา ส่วน สินสมรส</p>	(104/1)	
409.	<p>อย่าว่าหญิงหลายชาย ทอกัน ควรรแท้ เอากันทาเถิงระดู ถ้าแก่ ไปนั้น ผีัวหากตายก่อนแท้ (104)ของไว้ แก่เมีย เมียหากตายก่อนแท้ ผีัวเล่า เลยยัง</p>	<p>ให้แบ่งเป็น 2 ส่วนเท่ากัน หากว่าอยู่ด้วยกันจนเฒ่าจนแก่ ผีัวตายก่อนเมียแท้ สมบัติไว้ให้แก่เมีย เมียตายก่อนผีัวแท้</p>	(104/1 – 104)	

บทที่	โคลงที่ถ่ายทอดเป็นอักษรไทย ภาษาไทยมาตรฐาน	อธิบายความหมาย	หน้า สถานที่	หมายเหตุ
410.	<p>ครีวเอือนควรแก้ว ขาทากต่ายท่งสองแแท้ ฝากองไวสองก้า ชายมีชาติเชื้อแวนวม</p>	<p>ครีวเอือนตกเป็นของฟัวท่งหมด ทากต่ายท่งฟัวและเมีย ครีวเอือนตกเป็นของลูก แบ่งครึ่งหนึ่งไว้ให้ญาติ ฝ่ายชาย ไม่มีญาติสืบสมบัติ</p>	(104)	
411.	<p>ของอันนควรวไ อ้นหนึ่ง พ่อแม่ชายลูกเต้าให้ขาด ภายลนมาเล่าโลกันอ้างของ ให้คืนผู้ชาย</p>	<p>ของอันนควรวไให้แก่ฝ่ายหญิง อ้นหนึ่งฟัวเมีย ชายลูกติดฟัวตั้งัน แล้วต่อมายาวร้างกัน ค่าลูกคนนั้น ให้คืนฝ่ายฟัว</p>	(104)	
412.	<p>ของอันนควสร้างได้ สองส่วนนไวแแก้ว ส่วนหนึ่งควรเจ้าป็นแแก้วเมีย หญิงบมีรัฐสร้างการเอือนกระ</p>	<p>สินสมรส ให้แบ่ง 3 ส่วน 2 ส่วนไว้แก่ฟัว 1 ส่วนไว้แก่ เมียจริงแท้ ทากฝ่ายหญิงไม่มีความรู้ในงานการเรือนไม่ ทำการทางงานอันใดเลยก็ตี</p>	(104)	
413.	<p>ก็หากควรมาให้สั่น หญิงยังมีลูกในที ใให้ไว้แก่ฟัวท่งมวลด เมียหากมาเอือนแแท้ถึงนาน เฒ่าแก่ ไปน</p>	<p>ทากก็ควรให้แบ่งตามกล่าวฉั่นนชอบคลอง ทากหญิง มีลูกทีเนเรือนฟัว ใให้ไว้แก่ฟัวฟัวท่งมวลดชอบคลองเมือง เพราะเมียอยู่เรือนฟัวจนแก่เฒ่าไปน</p>	(104 - 105/1)	

บทที่	โคลงที่ถ่ายทอดเป็นอักษรไทย ภาษาไทยมาตรฐาน	อธิบายความหมาย	หน้า สถานที่	หมายเหตุ
414.	คำคาราวนนครพอลง คือว่ามีลูกแกลคนแท้ลงเสีย หากแม่บั้นแท้คลอด้ง อันหนึ่ง คำคราวนนครพอลง คือว่ามีลูกแกลคนแท้ลงเสีย หากแม่บั้นแท้คลอด้ง อันหนึ่ง ชาสร้างงैयाเฒ่าแก่	หยุดลง ทำบาท แต่งมา เลยตาย	(105/1)	คำติสนมรสสนใจพอลงเป็นฐานตามลำดับคือว่ามีลูกให้ ผอนคำสินสมรสลงต่อคน คือลูก 1 คน คนละ 5 บาท หากแม่คลอด้งมีมาด้งนี้ อันหนึ่งชารววมกันสร้างงैयाเรือน จนเฒ่าจนแก่ ผู้หวาดตายก่อน
415.	คริวเอือนข้าให้เมีย เมียตายแล้วผู้เฒ่า คริวเอือนคริวให้ผู้ ชาหากตายไปแล้วยังมี	ตรงเสีย ยังคน ด้งนั้น จริงแท้ ลูกสืบ	(105/1)	คริวเอือนคริวให้เมียทั้งหมด คริวว่าเมียตายก่อนเหลือ ผู้ด้งนั้น คริวเอือนคริวให้แก่ผู้จริงแท้ ผู้เมียตายทั้งคู่ แล้วยังมีลูก
416.	ของเอือนพอลแม่มั่น บมีลูกแท้คริวให้แก่ ให้พิจารณาตัดด้งคลอ อันหนึ่ง ผู้ชายหากไปชู้หญิงแท้ของข้า ให้จ้อ(105)แจ้งจำไว้ หากหากอยู่ได้ ทีนไม่มีท่อใดให้เอา อันเหลืออันนั้นเป็น	คริวให้ ลูกแทน วงศา หลังนั้น ได้จ่าย ทินนั้น ชู้คน พอยหย่า เสียกัน ตรงเสีย สามส่วน	(105/1)	ของในเรือนพอลแม่มคริวให้แก่ลูก หากไม่มีลูกจึงให้แก่ ญาติ ให้พิจารณาตามคลองมาแต่เดิมมัน อันหนึ่งฝ่าย ผู้ชายหากเป็นฝ่ายขึ้นเรือนไปหาผู้หญิงแท้ของใดที่เขาทั้ง สองได้ใช้จ่ายเป็นทุนนั้น
417.	ให้จ้อ(105)แจ้งจำไว้ หากหากอยู่ได้ ทีนไม่มีท่อใดให้เอา อันเหลืออันนั้นเป็น	ชู้คน พอยหย่า เสียกัน ตรงเสีย สามส่วน	(105/1 - 105)	ให้จ้อจำไว้ทั้งสองคน ต่อมาอยู่ด้วยกันไม่ได้หย่าร้าง ทุน ใครมีเท่าใดให้คืนทั้งหมด อันที่มากกว่านั้นแบ่งเป็น 3 ส่วน

บทที่	โคลงที่ถ่ายทอดเป็นอักษรไทย ภาษาไทยมาตรฐาน	อธิบายความหมาย	หน้า ลานที่	หมายเหตุ
418.	ส่วนหนึ่งนั้นนำให้ ไว้แก่ทางหญิงคลองเมืองหลัง กล่าวมา สิ้นนี้ ผู้หญิงเป็นผู้สร้างการเรือนกระ ควรวีผ่ากอแล้ว เอามาให้ ท่อกัน	1 ส่วนให้แก่ชาย 2 ส่วนให้แก่หญิง คลองเมืองกล่าวมาฉินนี้ หากฝ่ายหญิงไม่มีความรู้ ด้านการเรือนไม่เป็นการเป็นงานอันใด ควรมแบ่งครึ่ง เอาให้เท่ากัน	(105)	
419.	ชายหากเป็นผู้สร้างเหย้ากระทำเรียก การเอื้อน ดั่งนั้น ของทั้งมวลผ่าสี่ตาม ส่วนหนึ่งให้มันแก่ชายเอา ยังเล่าสามส่วนนั้นควรวีให้ แก่หญิง	หากฝ่ายชายไม่มีความสามารถในการสร้างครอบครัวยังไม่เป็นการ เป็นงานอันใด ดั่งนั้น ให้แบ่งของออกเป็น 4 ส่วน 1 ส่วนให้แก่ ผู้ชาย 3 ส่วนนั้นควรวีให้แก่ผู้หญิง	(105)	
420.	อันหนึ่ง ชายหากเมื่อชู้หญิงแท้ ขาจึงพร้อมกันสร้าง หากหากอ้างพลอยหย่า ทีนเมียมีท่อใดให้เอา	อันหนึ่งฝ่ายผู้ชายเป็นฝ่ายขึ้นเรือนไปหาผู้หญิง ผู้หญิงเป็นฝ่าย ออกทุนใช้จ่ายก่อนการแต่งงาน และร่วมกันในการสร้าง ครอบครั้ว ต่อมาออกจะหย่าร้างกัน ทนเริ่มต้นครอบครั้วของ เมียมีเท่าใดให้คืนเมียทั้งหมด	(105)	
421.	หากยังเหลือ(106/1)ทีมนั้น สามส่วนนั้นเอาให้ ส่วนหนึ่งนั้นให้แก่ เหตุนี้มีสิ่งแต่ตัว	เหลือกว่านั้น แบ่งเป็น 4 ส่วน 3 ส่วนให้แก่ฝ่ายหญิง 1 ส่วน ให้แก่ฝ่ายชาย เหตุฝ่ายชายไม่มีทุนแต่ใช้กำลังตนเองในการสร้าง ครอบครั้ว	(105 – 106/1)	

บทที่	โคลงที่ถ่ายทอดเป็นอักษรไทย ภาษาไทยมาตรฐาน	อธิบายความหมาย	หน้า ลานที่	หมายเหตุ
422.	ชายหากบู้สร้างการเลื่อน ของอันหญิงคิดได้อย่างให้ หญิงบมีฐ์สร้างคร้านเวียก ของทั้งมวลผ่าสาม	คร้านเวียก แก่ชาย นอนหลาย ปิ่นให้	หากฝ่ายชายไม่สามารถสร้างครอบครัว เกี่ยวคร้านการงาน สมบัติอันฝ่ายหญิงได้คิดสร้างทำไว้ในตอนที่มิครอบครัว อย่า ให้แก่ฝ่ายชาย หากว่าฝ่ายหญิงไม่มีความรู้ในการเรือนเกี่ยว คร้านการงาน ให้แบ่งของเป็น 3 ส่วน	(106/1)
423.	ส่วนหนึ่งนั้นไว้แก่ สองส่วนครทหญิงเอา อันหนึ่ง ชายเมื่อชู่หญิงแท้ หญิงบมีฐ์ทิตายแต่แรง	ทางชาย ชอบคลอง จริ่งแท้ ยั้งเล่า มีทิติน มันสร้าง	1 ส่วนให้แก่ชาย 2 ส่วน ครท ให้แก่ฝ่ายหญิง อันหนึ่งตอนชาย ขึ้นไปสู่หญิง ¹⁰² ฝ่ายชายมีทิตินทรีย์ ฝ่ายหญิงไม่มีทิตินทรีย์ มี แต่กำลังในสร้างครอบครัว	(106/1)
424.	เถิงเมื่ออยู่บ่ได้เสียกัน ทินชายมีมากน้อย ของอันช่าสร้างได้ ผ่ากองให้สองเบื่อง	อ้างหย่า คินให้ แก่ชาย ดอมกัน แต่ก่อน ท่อนัน	ถึงวันหย่าร้างทิตินทรีย์ของผู้ชายให้คินแก่ฝ่ายผู้ชาย สิ้นสมรส แบ่งเป็น 2 ส่วนเท่ากัน	(106/1)

¹⁰² สู่หญิง คือ ประเพณีของชาวพวนในการเลือกคู่ครอง โดยฝ่ายผู้ชายจะอยู่ที่บ้านของผู้หญิงตั้งแต่ 6 โมงเย็น จนถึงเวลา 6 โมงเช้า แล้วฝ่ายผู้ชายจะกลับไปยังบ้านพ่อแม่ของตน เพื่อให้พ่อแม่ของตนมาสู่
ขอผู้หญิงตามประเพณี

บทที่	โคลงที่ถ่ายทอดเป็นอักษรไทย ภาษาไทยมาตรฐาน	อธิบายความหมาย	หน้า สถานที่	หมายเหตุ
425.	คำว่า หญิงบ่อสร้างเฮ็ดเวียก ของทั้ง(106)มวลง่าสาม ส่วนหนึ่งนั้นให้แก่ สองส่วนควรงแก่ชาย	การเอื้อน ปันให้ ทางหญิง จริงแท้	(106)	หากว่าฝ่ายผู้หญิงไม่มีความรู้ในการสร้างครอบครัว ของทั้งหมด แบ่งเป็น 3 ส่วน 1 ส่วนให้แก่ฝ่ายผู้หญิง 2 ส่วนให้แก่ฝ่ายผู้ชาย จริงแท้
426.	คำว่า ชายก็ทำแต่ควรรปัน ส่วนหนึ่งนั้นควรรให้ อันหนึ่ง ผู้เมียแต่ทำเอื้อน อยู่ชอบแต่เรือนเหยา	ส่วนหนึ่ง แก่หญิง สร้างอยู่ กิด อยู่เย็น	(106)	หากว่าฝ่ายผู้ชายสามารถสร้างครอบครัวและขยันทำการทำงาน แบ่งเป็น 2 ส่วน 1 ส่วนให้แก่ผู้ชาย 1 ส่วนให้แก่ผู้หญิง อันผู้ เมียสร้างเหยาเรือนอยู่ดี อยู่เย็นเป็นสุข
427.	เมียเล่าถิกหนี เมื่อภรรยาบุตรให้ชาวผู้เมีย ท้อให้เล็งดูผู้เมียฮ้างปันของ ให้ช้อยได้โดยตามตั้งปัน	ถักนถิก ช้อยเอา กั้นใช้ อันกล่าว มานัน ชอยแล้ว	(106)	ภายหลังเมียเป็นหนี ควรให้ชาวผู้เมียร่วมกันใช้หนี้เท่าที่ พิจารณาดูสิ่งของที่ต้องแบ่งกันมานั้น ให้ช่วยไปตามกำลังชอย แล้ว
428.	บัดนี้ ยามเมื่อยังคน อันจัก แม่รู้ว่า จักกล่าวถึงพ่อแม่ได้ มีเฒ่าทงสิ่งของ ลูกหลานช้อยคนใด	สั่งไว้ ก่อนแล้ว เอื้อนนั้น ยังชอย ใจนั้น	(106)	บัดนี้จะกล่าวถึงคำสั่งเสียพ่อแม่ เมื่อยังมีชีวิตว่าจะให้ใคร ทรัพย์สินในเรือนนั้น หากว่าลูกหลานของทาสคนที่ถูกใจนั้น

บทที่	โคลงที่ถ่ายทอดเป็นอักษรไทย ภาษาไทยมาตรฐาน	อธิบายความหมาย	หน้า ลานที่	หมายเหตุ
429.	พ่อแม่ยังส่งไว้ควรวให้ เหตุว่าพ่อแม่สร้างเป็น มูลไว้ (107/1)แต่ก่อน เพื่อนหากให้เฒ่าอย่างมาง อันหนึ่ง บ่ทันได้ส่งไว้ลวดเล่า	แก่เขา แต่ก่อน กลัว (107/1) กลัวความ ตายเสีย	พ่อแม่ส่งไว้ให้ใครควรวได้แก่เขา เหตุว่าพ่อแม่สร้างไว้เป็นมรดก หากคิดจะให้ใครก็ให้เป็นไปตามนั้น อันหนึ่งยังไม่ได้ส่งเสียเรื่อง ทรัพย์สินไว้แล้วตายก่อน	(106 – 107/1)
430.	ของเอื้อนมีลูกควรว ฉิว่า ลูกมีหลายคนแต่เฒ่ายังมีคุณ ของมุนพ่อแม่มันบ่ให้ อันหนึ่ง ของลูกได้ด้วยศาสตร์	แทนแล้ว อันนั้น กันนั้น สิ้นเหลือ ศิลปะมัน ดังนั้น	ของเฒ่าเอื้อนควรวตกแก่ลูกแล้ว หากว่ามีลูกหลายคนลูกคนไหนมีความกตัญญูคุณเฒ่าคนนั้น มรดกพ่อแม่ควรวแบ่งให้มัน เฒ่ากว่าคนอื่น อันหนึ่งทรัพย์สินของลูก ได้มาด้วยความรู้ ความสามารถของมันเองดังนั้น	(107/1)
431.	ควรวเอาโนนอกมุน อันหนึ่ง ของขมแห่งได้เอาใจรว พ่อแม่เอาบ่ได้เลยเฒ่า ลูกเล่าเลยตีตัวพลอยปาก	เอื้อนนั้น ลักลอบ มอดตาย สิ่งเอา ดังนั้น	ให้ถือว่าอยู่นอกกองมรดกเอื้อนบรวม อันหนึ่ง ของที่ใจรวเคยลักเอาไป พ่อเฒ่าตี ตามไม่ได้แล้วตายก่อน ลูกคนใดติดตาม เอาได้ในภายหลังให้เป็นของลูกคนนั้น	(107/1)
432.	บ่ควรวเอาปิ่นไผ่แต่มัน อันหนึ่ง พ่อแม่อีกไผ่ไผ่ยังของไว้ อย่าได้ปิ่นแจกให้ไผ่นั้น ฉิว่า ลูกหากักของพ่อแม่	เอาแต่ แก่ลูก บ่ควรว เป็นพิ่น ดังนั้น	ไม่ต้องแบ่งใครอันหนึ่งพ่อแม่รักลูกคนไหนก็ให้คนนั้น ไม่ต้องแบ่งใครไม่ควรว หากว่าลูกักของพ่อแม่มาทำพิ่นดังนั้น	(107/1)

บทที่	โคลงที่ถ่ายทอดเป็นอักษรไทย ภาษาไทยมาตรฐาน	อธิบายความหมาย	หน้า สถานที่	หมายเหตุ
433.	ก็มีทันแทนพ่อแม่ตาย ครวที่เอาอันค่าของมุน พูดอันได้ซื่อนนควรวเร็ว ลูกหากเอาเชื้องไวของไป	(107)มรเมี้ยน มาแจก แกมมัน ทันป็น	(107/1 - 107)	ยังไม่ได้ใช้คืนพ่อแม่ตายก่อนควรวเอาเฉพาจะตุนทุนนมาแบ่งส่วน ส่วนใดที่เกิดเป็นกำไรให้เอาไวแก่ลูกคนนั้น ลูกคนใดเอา ทรัพย์สินมรดกไปชุกซอน
434.	ภยลุนเห็นชอบบุน ก็ทอควรบั้นให้เติมคลอง อย่าได้ใส่โทษร้ายใหม่ซ้่า เหตุว่าพ่อแม่แท้เขาอาบ	บั้นให้ อันชอบ บควร เป็นโทษ	(107)	ภายหลังตามทรัพย์สินกลับมาได้ ให้เอามาแบ่งตามส่วน อย่า ปรับใหม่อย่าปรับโทษลูกคนนั้น เหตุว่าเขาปกปิดของพ่อแม่ของ เขาเอง
435.	ฉิว่า พ้อหากนอนดอมซ้อย ควรแบ่งใจให้ส่วนหนึ่งแท้ อันหนึ่ง พ้อแม่ขอทานเลี้ยงเป็นลูก ก็เล่ายังควรบั้นเลิงเขา	คนเอือน มีลูก ของนัน แกมมัน ในเอือน ฝูงนัน	(107)	หากว่าพ้อมีลูกกับข้าพาสั้นเรือน ควรแบ่งให้ลูกคนนั้น 1 ส่วน อันหนึ่งพ้อแม่ มขอลูกเขามาเลี้ยง ก็ควรวจะแบ่ง ให้เขาด้วยนัน
436.	พ้อตายแล้วมรณาตลอดชั่ว แม่เล่าขอลูกน้อยมาเลี้ยง ของนนควรวแจกให้ส้นัน ฉิว่า บมีลูกน้อยแนวท่นอ	ไปนัน เมื่อน ชอบคลอง ในตัว	(107)	หากพ้อตายไปแล้วแม่จึงไปขอลูกน้อยเขามาเลี้ยงภายหลัง ทรัพย์สินนันก็ควรวแบ่งให้ฉิว่าในนั้นชอบคลอง หากว่าไม่มีลูกสืบเชื้อ สายจริง ๆ

บทที่	โคลงที่ถ่ายทอดเป็นอักษรไทย ภาษาไทยมาตรฐาน	อธิบายความหมาย	หน้า สถานที่	หมายเหตุ	
437.	ลูกสองจำพวกนี้ควรให้ (108/1) ลูกแม่ น้อยเชื้อชาติ ควรที่ป็นครวเหือนทอกัน หญิงใดมีลูกแล้วจง พัตต์เล้ามีภายสุน มูนเหือนนนั้นควรป็น ลูกผู้เค้าสุนนั้น มรณาศเมียน	สืบมุน เจ้าเฮย เสมอกัน แม่ที่นั้น เสมอแท้ มาเอา เกิดมา ดอมแม่แท้ คนกอง ทอกัน ลชัว ตายไป สุนนั้น ของแม่ มินนั้น ทอกัน พาหนี	ลูก 2 ประเภทนี้ควรได้สืบทอดทรัพย์สินและมรดกหากว่าเป็นลูก ที่เกิดจากเมียที่แต่งที่หลังนั้น เชื้อชาติเสมอกันควรแบ่งสมบัติให้ เท่ากันแท้ ผู้หญิงคนใดมีลูกติดแต่งงานแล้วจึงมีลูกอีกคน	(107 – 108/1)	
438.	ของเหือนควรแก่ฟัว ลูกจักยกถอยเอามูน ควรที่ฟังกองให้สองเบื่อง แล้วเล้าให้ของอย่า	คนกอง ลชัว ตายไป สุนนั้น ของแม่ มินนั้น ทอกัน พาหนี	กับฟัวใหม่มรดกควรแบ่งคนละครึ่ง ให้ทรัพย์สินมรดกกับลูกคน ก่อนกับลูกคนหลังเท่ากันหากผู้หญิงตายก่อน	(108/1)	
439.	พ่อลูบตายควรที่เอา พ่อลูบตายแท้ ของแห่งผู้ฟัวนั้นควรให้แก่ อันหนึ่ง หึงหากมีฟัวก่อนแล้ว	สุนนั้น ของแม่ มินนั้น ทอกัน พาหนี	ของในเรือนควรเป็นของฟัวใหม่ หากว่าลูกต้องการจะแบ่งมรดก แม่ ควรให้แบ่งครึ่งให้ได้เท่ากัน แต่อย่าให้เคลื่อนย้ายของออก จากเรือน	(108/1)	
440.	พ่อลูบตายควรที่เอา พ่อลูบตายแท้ ของแห่งผู้ฟัวนั้นควรให้แก่ อันหนึ่ง หึงหากมีฟัวก่อนแล้ว	ครวั้น เอาเมีย มีลูก ผู้สุน ชอบแล้ว ฟัวเล่า ตายเสีย	เมื่อพ่อใหม่ตายจึงควรได้ทรัพย์สินนั้น แต่ถ้าพ่อใหม่ไม่ตายมีเมีย ใหม่และมีลูกด้วยกัน ส่วนของฟัวนั้นควรให้แก่ลูกคนหลังชอบ แล้ว อันหนึ่งผู้หญิงมีฟัวมาก่อนแล้วฟัวตายเสีย	(108/1)	

บทที่	โคลงที่ถ่ายทอดเป็นอักษรไทย ภาษาไทยมาตรฐาน	อธิบายความหมาย	หน้า สถานที่	หมายเหตุ	
441.	พ่อแม่จึงชายไปสู่ผู้ ลูกผู้ก่อนนั้นมันมา (108)แม่หากมีลูกแต่่าภายหลัง ดิว่า พ่อแม่เมี้ยนมรณาศ คริวเอือนป็นลูกข้า ลูกกับเมี้ยนมันมา ลูกพ่อหน้าค่านัน อันหนึ่ง เมียบมีลูกน้อยแนวหน่อ	คุณแท้ ดอมแม่ สืบมา ตายไป เสียแท้ ดอมแม่ กึ่งกัน หญิงชาย ภายหลัง บุตรา ผู้หนึ่ง ตายแท้ เทียงจริง เลยตาย กิติ ภายหลัง ตายไป กิติ ลูกมัน ภายหลัง กิติ	พ่อแม่จึงชายให้ผู้คนหลังแท้ มีทั้งลูกที่ติดมากับแม่ และลูกที่เกิดกับพ่อใหม่ หากว่าพ่อแม่ตายไป	(108/1 - 108)	
442.	คริวเอือนป็นลูกข้า ลูกกับเมี้ยนมันมา ลูกพ่อหน้าค่านัน อันหนึ่ง เมียบมีลูกน้อยแนวหน่อ	เสียแท้ ดอมแม่ กึ่งกัน หญิงชาย	(108)	หากจะแบ่งบ้านกันแท้ ลูกที่ติดมากับแม่ กับลูกที่เกิดกับพ่อใหม่ นั้นให้แบ่งครึ่งให้เท่ากันอันหนึ่งเมียไม่มีลูก	
443.	ผู้เล่าตนไปสู่เมีย พลอยเล่ามีลูกน้อย พ่อก็มรณาศเมียน แม่ผู้เล่าลัดขัว	ภายหลัง บุตรา ผู้หนึ่ง ตายแท้ เทียงจริง เลยตาย กิติ	(108)	ผู้เลย ไป มีเมียใหม่ พลอยมีลูกกับเมียอีกคนหนึ่ง พ่อตายไป กิติ เมียคนก่อนตายไปกิติ	
444.	ขุนเอือนหลังครวลูกมัน แม้น้อยนั้นมรมิ่ง ขุนแม่ขึ้นครวไรให้ แม่น้ำว่า ผู้ชาติเชื้อพงศ์เผ่า	ภายหลัง ตายไป กิติ ลูกมัน ภายหลัง กิติ	(108)	มรดกอันหลัง ครว ตกแก่ลูกที่เกิดภายหลัง แม่ใหม่ตายกิติ มรดกนั้นครวตกแก่ลูกของแม่ใหม่ หากว่าญาติของเมียคนที่ แต่งงานก่อนกิติ	

บทที่	โคลงที่ถ่ายทอดเป็นอักษรไทย ภาษาไทยมาตรฐาน	อธิบายความหมาย	หน้า ลานที่	หมายเหตุ
445.	ก็บ่ควรรทมเอาลึงของ ผุ่งนิน ลูกสืบ เมียหลังนั้นยังมี แกมัน มუნฝ่ายเบื้องหลังไว้ ลูกผู้ภายหน้ามันมันเกิด	ผุ่งนิน ลูกสืบ แกมัน ลูกหลัง	(108)	ก็บ่ควรรทมเอาลึงผุ่งนิน หากว่าเมียคนที่แต่งงานก่อนยังมีลูกสืบ ทอด มรดกจึงเป็นของลูกเมียคนที่แต่งงานก่อน ลูกที่เกิด ด้วยกันในภายหลัง
446.	ก็ท้อ(109/1)พิงแทนมุนพ้อแมตน ภายหน้า อันหนึ่ง ผัวหากไปสู่มैयाแล้วพลอยมีลูก ผู้หนึ่ง ก็ดี อันหนึ่ง ยิ่งเล่าได้เมียน้อย พ้อแมกัผู้หญิงหาก	ภายหน้า ผู้หนึ่ง ก็ดี ดีมีมา ชายมา	(108 - 109/1)	ก็จึงให้ตุ้มรดกในส่วนของพ้อแมที่แต่งงานกันภายหลัง อันหนึ่ง ผู้ไปมีลูกกับเมียใหม่อีกคนก็ดี หรือได้เมีย ที่พ้อแมฝ่ายหญิง ชายมา
447.	ก็เล่ามีบุตรากิดมาดูก่อน ยามเมื่อพ้อแมเมี้ยน มุนมันให้แบ่งทำสมอแท้ ลูกแม่เค้าได้ส่วน	เมียน้อย ตายไป มรมิ่ง แบ่งปัน สามปัน	(109/1)	ให้เพิ่มเป็นเมีย แล้วมีลูกด้วยกัน เมื่อพ้อแมตายไป ให้แบ่ง มรดกเป็น 5 ส่วน ลูกของแมที่แต่งงานก่อนได้ 3 ส่วน
448.	ลูกแม่บ่ลายสองส่วนควร ลูกแม่ทลวงเลแมน้อยไฟแวน ควรที่แจกตั้งนั้นตามน้อย หากบ่มีลูกแท้บ่เกิด	วางใจให้ มีมาก แลหลาย จักคน	(109/1)	ลูกที่เกิดกับแมที่แต่งงานทีหลังได้ 2 ส่วน ลูกของแม่ทลวง กับ ลูกของแมน้อย ใครมีลูกมากก็ให้แบ่งต ามมากใครมีลูกน้อยก็ให้ แบ่งตามน้อย หากไม่มีลูก

บทที่	โคลงที่ถ่ายทอดเป็นอักษรไทย ภาษาไทยมาตรฐาน	อธิบายความหมาย	หน้า ลานที่	หมายเหตุ
449.	ครวีเอือนครแม่หลวง เอาแท้ ทั้งสองน ไฉยมีลูกครที่ตัดแต่เงให้ มูนัน แกมัน แม่ว่า แม่หลวงมีชาติเชือบครบาก จาเอา ทอว่าอย่าให้พา(109)หนีไปจาก ตระกูล อันนั้น	บ้านควรเป็นของแม่หลวงแท้ หากทั้งสองแม่ใครยังมีลูก ครว แบ่งให้แกมัน หากว่าแม่หลวงมีญาติญาติญาติญาติญาติญาติญาติ มรดก เพียงอย่าให้นำเอาทรัพย์สินส่วนตัวออกจากระกูลอัน นั้น	(109/1 - 109)	
450.	บัดนี้ จักกล่าวตามคลอง หญิงแปดจำพวกนี้ หญิงผู้หนึ่งหมดพ่อแม่แล้ว หญิงหนึ่งยังทั้งสองพ่อแม่	บัดนี้จะกล่าวคลองโลกก่อนแล้ว หญิงแปดจำพวกให้ชัดเจนทุก คน ผู้หญิงผู้หนึ่งพ่อแม่มีแม่รักไว้ ผู้หญิงผู้หนึ่งมีทั้งพ่อและ แม่มีรักไว้	(109)	
451.	หญิงหนึ่งมีพี่ชายรักอยู่ หญิงหนึ่งยังทำงานองชาย หญิงหนึ่งมีพี่น้องนาม อยู่มั่นก็เลี้ยงเอาไว้	ผู้หญิงผู้หนึ่งมีพี่รักไว้ ผู้หญิงผู้หนึ่งมีทั้งพี่ทั้งน้องรักไว้ ผู้หญิงผู้หนึ่งมีลูกพี่ลูกน้องรักไว้	(109)	
452.	หญิงหนึ่งมีชาติเชื้อรักไว้ หญิงหนึ่งมีพงศ์เชื้อเนาตน ยังต่อสทธรรมิกแท้ คือว่าภิกขุเจ้าตนประเสริฐ ภิกขุนี้ กดี	ผู้หญิงผู้หนึ่งมีญาติรักไว้ ผู้หญิงผู้หนึ่งมีญาติต่าง ๆ รักไว้ ผู้หญิงผู้หนึ่งมีสทธรรมิกทั้งทำรักไว้ คือ ภิกขุ ภิกขุนี้ กดี	(109)	

บทที่	โคลงที่ถ่ายทอดเป็นอักษรไทย ภาษาไทยมาตรฐาน	อธิบายความหมาย	หน้า สถานที่	หมายเหตุ	
453.	สามแฉกสามแฉกรั้วเพ็ง สืบสร้าง กับพิงสิขามานผู้จักศิลป์ ชื่อว่าสหธรรมิกพร้อมจริง หญิง(110/1)แปดจำ	สืบสร้าง ได้บวช แท้ทำ ประการ พวกนี้	สามแฉกสามแฉกรั้วเพ็ง กับสิขามานะคือผู้จักศิลป์ได้บวช ชื่อว่าสหธรรมิก ¹⁰³ ทั้ง 5 ประการ ผู้หญิง 8 จำพวกนี้	(109 - 110/1)	
454.	ใฝ่ผู้นอนดอมดังฝูง ควรวัดัดขันใหม่ใส่ชาย ตามคลองตั้งขันใหม่เบียด ยังเล่าป่าห้าพันเบียด	หญิงนี้ เป็นโทษ จริงแท้ ห้าหมื่น จริงแท้ จึงควรว	ใครได้หลับนอนด้วยจะเป็นโทษ ควรให้ปรับขันใหม่แก่ผู้ขายจริง แท้ ตามคลองขันใหม่เป็น 50000 เบียด หากจะหย่าร้างปรับไปหม 5000 เบียดจริงแท้จึงควรว	(110/1)	
455.	ดิจัก ให้เป็นเงินแท้ตามคลอง เป็นร้อยหกบาทเพื่อง โทษตั้งขึ้นแต่ ก็เป็นโทษ	อันกล่าว มา จริงแท้ ขอบคลอง ทางชาย แก่หญิง ผู้นั้น	หากจะให้คำนวณเป็นเงินตามคลองที่กล่าวมานี้ เป็นเงินน้อยยก บาทกับ 1 เพื่อง จริงแท้ขอบคลอง โทษตั้งขึ้นนี้เกิดแต่กับผู้ชาย ไม่ เกิดกับผู้หญิง	(110/1)	
456.	บัดนี้จักกล่าวห้องเมียสิบสอง จำพวก กอนแล้ว ควรวัดัดทั้งหลายพิง เมียจำพวกหนึ่งชายได้ หมากพร้อมไปเอม	จำพวก กอนแล้ว ชื่อจำ จมื่น วางหมาย ต้านกล่าว	บัดนี้จะกล่าวถึงเมียสิบสองจำ พวกกอนแล้ว ควรให้คนทั้งหลาย จำไว้จงมั่น เมียจำพวกหนึ่งผู้ขายได้หมั้นหมายต่อหมากไปกล่าวสู่ ขอ	(110/1)	

¹⁰³ สหธรรมิก คือ ผู้มีการประพฤติธรรมร่วมกัน เช่น พระสงฆ์ทั้งปวงเป็นเพื่อนสหธรรมิกกัน อุบาสกอุบาสิกาเป็นสหธรรมิกกัน

บทที่	โคลงที่ถ่ายทอดเป็นอักษรไทย ภาษาไทยมาตรฐาน	อธิบายความหมาย	หน้า ลานที่	หมายเหตุ
457.	<p>เมียเจ้าพวทหนึ่งพระบาทเจ้า ปลงไว้ อาชญา เมียเจ้าพวทหนึ่งท่านได้ชื่อ ของว่า เป็นเมีย เมียเจ้าพวทหนึ่งค่าเป็น กั้นหาก เอาตาย(110)ดู เมียเจ้าพวทหนึ่งชายได้ให้ ของมา บริโภค</p>	<p>เมียเจ้าพวทหนึ่ง พระราชาพระราชทานให้ เมียเจ้าพวทหนึ่ง ผู้ชายได้ชื่อสิ่งของให้ เมียเจ้าพวทหนึ่ง คือเมียที่ได้จากการเดิมพัน เมียเจ้าพวทหนึ่งผู้ชายให้ของมากินมาใช้</p>	(110/1 - 110)	
458.	<p>เมียเจ้าพวทหนึ่งนั้น ชายหากให้ เครื่องนุ่งแล้วเลยได้ อยู่ดอม เมียเจ้าพวทหนึ่งพ่อแม่ให้มีจิต ลงอยู่ ดอมกัน ให้ค่าเป็นผิวเมียอยู่เผื่อ แฝงฟัน</p>	<p>เมียเจ้าพวทหนึ่งนั้นผู้ชายให้เครื่องนุ่งห่มเลยได้อยู่ดอม เมีย เจ้าพวทหนึ่ง พ่อแม่ยกให้เขาเป็นผิวเมียอยู่กินด้วยกัน</p>	(110)	
459.	<p>เมียเจ้าพวทหนึ่งชายเอากระโจม ให้อให้ เอามาเป็นมิ่ง เมียนั้น เมียเจ้าพวทหนึ่งคนหากเกิด ในห้อง ลวดเอา เมียเจ้าพวทหนึ่งมา ก็นั่งจาง</p>	<p>เมียเจ้าพวทหนึ่ง ผู้ชายเอาหมวกให้เอามาเป็น เมียนั้น เมีย เจ้าพวทหนึ่งเลี้ยงตั้งแต่เกิดแล้วเอามาทำเป็นเมียเมียเจ้าพวทหนึ่ง เป็นลูกจาง</p>	(110)	
460.	<p>ในเรือนอีกแคว้น เมียเจ้าพวทหนึ่งไปศึกได้ เมียเจ้าพวทหนึ่ง พ่อแม่ให้รักต้อง กันว่าเป็นเมียตามอาศัย อยู่กิน ดอมตง</p>	<p>ที่เรือนนั้นเมียเจ้าพวทหนึ่ง ไปได้กลางศึก เมียเจ้าพวทหนึ่ง พ่อแม่ให้แต่งงาน ตามประเพณี</p>	(110)	

บทที่	โคลงที่ถ่ายทอดเป็นอักษรไทย ภาษาไทยมาตรฐาน	อธิบายความหมาย	หน้า ลานที่	หมายเหตุ
461.	หญิงผู้เฒ่าผู้ชรา ถึงในเรือนฆ่าตาย ใ้ผู้ทำมิจนาจาร (111/1)หญิงกล่าวมาเป็น โทษแท้	ผู้หญิงเหล่านี้ผู้เฒ่าผู้ชรา ไม่มีความผิดแล้ว ผู้ใดกระทำมิจนาจารกับผู้หญิงที่กล่าวมา ข้างต้น เป็นโทษ	(110 – 111/1)	
462.	มิจนาจารขึ้น ให้ใหม่แสนหมื่นเบี้ย ดิแม่ขุนเสนาแต่งแปลง ดูที่อันหนักแก้อันเบา	มิจนาจารทุกคน ปรับโทษ 110000 เบี้ย ตามคลอง หากเป็นขุน หรือเสนากระทำการเหมือนเป็นพระราชอา ให้พิจารณาโทษหนัก เบาตามจารีต	(111/1)	
463.	โดยตั้งคลองกล่าวไว้ โทษขึ้นแท่มิจนาจาร ผู้หญิงชายชู้คน อันหนึ่ง ไผหากยังมีชู้กับเมีย	ให้เป็นไปตามคลองที่ตั้งไว้แต่เดิม ให้คาดโทษมิจนาจารกับเมีย ท่าน ทั้งผู้หญิงและชายชู้ทุกคนให้ชำนัน อันหนึ่งใครหากไปพบ ชายชู้อยู่กับเมียของตนในปากก็ตี	(111/1)	
464.	แลขอบ้านแดนแท้ มิผู้รักก็ พี่น้องเมียเจ็บบาดมี ก็จึงพึงเชื่อแท้ทางผ้า	เขตบ้านหรือที่ใดได้ ผู้ได้ฆ่าพี่น้องชายชู้ตายและเมียบาดเจ็บ มี สักขีพยานรู้เห็น ก็จึงพึงเชื่อได้อย่างว้าวอะไรแก่ผ้า	(111/1)	

บทที่	โคลงที่ถ่ายทอดเป็นอักษรไทย ภาษาไทยมาตรฐาน	อธิบายความหมาย	หน้า ลานที่	หมายเหตุ
465.	ก็เพื่อได้สักขีแท้ ครั้นบมิสักขีแท้พี่พชาย เมียบ่เจ็บบ่อนหนึ่งแท้ บมิควรรให้ตัดใส่แท้ชาย (111)ม้นมีคำส่งบ่ฟัง เหตุว่าคนตายแท้ทักแล้ววาย จำให้เมียยกกล่าวคำ บ่เอากลางที่ออกแล้ว	ที่เมีย มรณาค ตายม้น สักขีนั้น ผู้เป็น ผัวเมีย คำตัน มรณาค ความน่น วายแท้	(111/1)	ด้วยเหตุว่ามีคนรู้เห็น แต่หากไม่มีสักขีพยานพันผู้ชายตายนั้น เมียไม่เจ็บ ควรให้รับไหม้ผัวเมีย
466.	ก็ดี พลอยฆ่า ท่านเสีย แต่ก่อน บ่ยา	ม้นจะให้การอย่างไรก็อย่าไปฟัง เนื่องจากว่าเมียมันกลัวตาย ม้นจะสิ่งให้เมียมันให้การอย่างไรก็ได้ บางทีมันกลัวภัย	(111)	
467.	ก็ดี พลอยฆ่า ท่านเสีย แต่ก่อน บ่ยา	จึงให้การก็ได้อยู่ต่อมากแล้วคนจะเหยียดหยามพลอยฆ่าผู้เสีย อันหนึ่งคนเกลียดซึ่งกันมาแต่ก่อน อาจจะมีคิดทวิวิธมา	(111)	
468.	บักโทษฮ้ายว่า ก็บ่ควรรฟังเอาเชือดคำ อันหนึ่ง ใผ่ผู้ตรองตัดตั้งโดยคลอง บ่เบียงเบืองใดแท้	โดยใส่โทษว่าเขามาเป็นชู้กับเมียตัว จึงไม่ควรฟังเอาคำให้การ เหล่านั้น อันหนึ่งใครผู้ ใผ่ตรองตัดสินคดีตามคลองอันกล่าวมา นั้น ไม่ปิดเบือนเนื้อหาถ้อยคำ	(111)	

บทที่	โคลงที่ถ่ายทอดเป็นอักษรไทย ภาษาไทยมาตรฐาน	อธิบายความหมาย	หน้า ลานที่	หมายเหตุ
469.	<p>ก็จักเป็นที่อ้างเทพแห่ง ในโลกล่าวคุณ ยามเมื่อจุติมายังชั้น ก็จักเมื่อเกิดห้องเมืองฟ้า</p> <p>อินทร์พรหม ยอเยอ มรณาต ไปน สู่สวรรค์</p>	<p>ก็จะเป็นที่เลื่องลือถึงเทพอินทร์พรหม คนในโลกกล่าวคุณยก ย่องยามเมื่อกายแตกสลายไป ก็จะไปเกิดบนเมืองสวรรค์</p>	(111)	
470.	<p>สนุกยิ่งล้นผาสารท นาง(112/1)สวรรค์หลายเอเนกนอ อันหนึ่ง ใผผู้ตัดเบียงเอยกระทานอก ก็จักเป็นป้างบาวเวร</p> <p>วิมานค่า นางแฝ คลองเมือง ดั้งน น้ำใช้</p>	<p>มีความสุขในปราสาทวิมานทองคำ สาวสวรรค์รำล้อมรับใช้ อันหนึ่งใผผู้ตัดสินพิจารณาปิดเป็น ถ้อยคำออกนอกคลองเมืองดั่งนั้น ก็จะเป็นบาวเวร</p>	(111 - 112/1)	
471.	<p>ตายไปหม้อเวสี ทุกขหมีนั้งไฟไหม้ ฝูงหอกง้าวบังเกิด ยมบาลถือไล่นำ</p> <p>จมอยู่ เวทนา นกแล้ว เป็นไฟ แทงข้าง</p>	<p>จมลงอยู่ในนรกให้ ไฟลุกไหม้เวทนายิ่งนักแล้ว หอกง้าวบังเกิด เป็นไฟ ใผยมบาลไล่แทง</p>	(112/1)	

บทที่	โคลงที่ถ่ายทอดเป็นอักษรไทย ภาษาไทยมาตรฐาน	อธิบายความหมาย	หน้า ลานที่	หมายเหตุ
472.	อันนี้ จาในสร้อยสายคำคดลอง ประเสริฐ มาแล้ว ธรรมพระพุทเจ้าตรองไว้ แพบเทียบ จามาให้ทั้งหลายแจ่งส่อง เอาท่อน สอนสั่งไว้ทั้งค่ายจำเอา แต่เนื้อ	อันนี้จาในสร้อยสายคำคดลองประเสริฐมาแล้ว (อันนี้กล่าวไว้ใน สร้อยสายคำ ¹⁰⁴ อันประเสริฐมาแล้ว)ธรรมพระพุทเจ้าตรองไว้ แพบเทียบ (ธรรมพระพุทเจ้านำมาเทียบ) จามาให้ทั้งหลายแจ่ง ส่องเอาท่อน (เพื่อให้คนทั้งหลายเห็นชัด) สอนสั่งไว้ทั้ง (ในคำสั่ง สอนไว้) ค่ายจำเอา (ในอาณาจักรให้จำเอา) แต่เนื้อ	(112/1)	
473.	รจนมาแล้วยามแถ ไกลเที่ยง เดือนสิบเอ็ดขึ้น ค่าหนึ่ง วันทิตยมีอเม็งได้ สังกาศ พรรษา ปีระกานพศกไทยะภาษาว่าปี เอ้าแล เจ้าเฮย	รจนมาแล้วยามแถไกลเที่ยง (รจนาเสร็จยามแถไกลเที่ยง ¹⁰⁵) เดือนสิบเอ็ดขึ้นค่าหนึ่ง (เดือน 11 ขึ้น 1 ค่ำ) วันทิตยมีอเม็งได้ สังกาศ ๒๔๘๙ พรรษาปีระกานพศกไทยะภาษาว่าปีเราแลเจ้า เรย (วันอาทิตย์ มีเม็งได้ ¹⁰⁶ สังกาศ ¹⁰⁷ ๒๔๘๙ พรรษา ภาษาไทย เรียกปีระกานพศก ¹⁰⁸ ว่าปี...แล้วเจ้าเฮย)	(112/1)	

¹⁰⁴ สร้อยสายคำ คือ คัมภีร์สร้อยสายคำ

¹⁰⁵ ยามแถไกลเที่ยง คือ เวลาระหว่าง 9.00 น. ถึง 10.30 น.

¹⁰⁶ เม็งได้ คือ ปีกุน

¹⁰⁷ สังกาศ คือ เหมือน คล้าย

¹⁰⁸ นพศก คือ เลข 9 ที่เป็นตัวท้ายของจุลศักราช

บทที่	โคลงที่ถ่ายทอดเป็นอักษรไทย ภาษาไทยมาตรฐาน	อธิบายความหมาย	หน้า ลานที่	หมายเหตุ
474.	(112)นามกรช้อยชาพรหม เป็นชื่อ จึงได้เขียนขีดแต้มสามแก้ว ขอดเสนอ ขอแม่ อาจารย์เจ้าบัณฑิตอย่า ได้กล่าว เตียนเนื้อ แม่น้ำ เขียนขีดแต้มตัวบ่ถึก อักษร กิติ	นามกรช้อยชาพรหมเป็นชื่อจึงได้เขียนขีดแต้มสามแก้วขอดเสนอ (นามข้าฯ) ¹⁰⁹ พรหมเป็นชื่อจึงได้เขียนสืบสานวรรณกรรมใส่เสนอ ขอแม่อาจารย์เจ้าบัณฑิตอย่าได้กล่าวเตียนเนื้อ (ขอให้อาจารย์เจ้าบัณฑิตอย่าได้กล่าวเตียนเนื้อ) แม่นว่าเขียนขีดแต้มตัวบ่ถึก อักษรกิติ (แม้ว่าเขียนไม่ถูกอักษรกิติ)	(112)	
475.	ขอให้อาจารย์หาเติมผญา ผงหมุสาวสำน้อยผงหมุ สีกา กิติ อย่าได้เตียนขวัญเสียวว่า เขียนไป งามแม่ ก็เพื่อจิตใจช้อยคะนึ่งไป ทลายแม่	ขอให้เอา (ขอให้เอา)จารย์หาเติมผญาตัวช้อย (จารย์หาเติมผญา ¹¹⁰ ของข้าพเจ้า) ผงหมุสาวสำน้อยผงหมุ (เหล่าหมุสาวหมุมน้อย เหล่าหมุ) สีกากิติ (สีกากิติ) อย่าได้เตียนขวัญเสียวว่าเขียนไม่ งามแม่ (อย่าได้เตียนว่าเขียนไม่งามแม่) ก็เพื่อจิตใจช้อยคะนึ่ง ไปหลายแม่ (ก็ด้วยว่าจิตใจของข้าพเจ้าคิดทบทวนไปหลายที่)	(112)	

¹⁰⁹ ชา คือ คำเรียกคนที่ผ่านการบวชเรียนมาแล้ว

¹¹⁰ ผญา คือ การเขียนผญาจะไม่เหมือนโคลง ฉันท์ กาพย์ และกลอน การเขียนไม่มีการบังคับ คำก่าจะไม่บังคับสัมผัส ผญาจะก่าคำกับไปเอง ผญาแต่ละบทจะมี 2-4 ท่อนเท่านั้น ถ้าเขียนมากท่อนก็จะเขียนแบบกลอนผญา

บทที่	โคลงที่ถ่ายทอดเป็นอักษรไทย ภาษาไทยมาตรฐาน	อธิบายความหมาย	หน้า ลานที่	หมายเหตุ
476.	<p>เลยเล่าหลงเพศแต่แท้ กับทั้งกะกุพร้อมเมโก ขอแก่นกับปราชญ์เจ้าผญากว้าง อันนี้ จานห้องขุนบุญสมสอนโลก</p> <p>ทันได้ ใส่กั ไม่ใส่ กัใ ตี๋มเอา แต่เนอ ยอยก</p>	<p>เลยเล่าหลง(หลงลืม)เพศแต่แท้ทันได้ใส่กั กับทั้งกะกุพร้อม (ไป บ้างจนไม่ได้ใส่กั กับทั้งกะกุพร้อม) เมโกโกไม่ใส่กัคือขอแก่น นักปราชญ์เจ้าผญากว้าง (เมโกโกคือใส่กัคือให้นักปราชญ์เจ้าผู้ มีความรู้ในผญาอย่างกว้างขวาง) เต็มเอาแต่เนอ (เต็มอักษรเพิ่ม เอา) อันนี้จานห้องขุนบุญสม (อันนี้กล่าวในเรื่องขุนบุญสม สอนโลก ยอยก(สอนโลก ยกขึ้น)</p>	(112)	
477.	<p>ไว้ถวายไฟที่ควาร หนังสือข่อยสามคืนให้ กลายกว่านั้นช ปีบนมได้สาว</p> <p>ก่อนแล้ว ใครผู้ยืม มาส่ง จจริงเนอ นำคืน เลย ล-ล-ท</p>	<p>(ไว้ถวายไฟที่ควารก่อนแล้ว) ใครผู้ยืมหนังสือไป 3 คืนให้นำมา ส่งคืนจริงเนอ นานกว่านั้นแล้วนำมาคืนปีบนมสาวได้เลย ล-ล-ท</p>	(112)	

ประวัติผู้เขียน

ชื่อ-สกุล	พชรมณ ใจงามดี
วุฒิการศึกษา	ปี 2545 ศศ.บ. (ภาษาและวรรณคดีไทย) สงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี ปี 2548 ศศ.ม. (จารึกภาษาตะวันออก) คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร
ผลงานตีพิมพ์	ตีพิมพ์บทความเรื่อง "กลวิธีทางภาษาที่ปรากฏในกฎหมายล้านคำกอง" ใน วารสารสหวิทยาการมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ สมาคมหลวงปู่ใหญ่

